

Exempl. Károlyi

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1955.

3. SZÁM

TARTALMÁBÓL

TOLNAI GÁBOR: Lukács György és az új magyar irodalomtörténetírás

VARGA JÓZSEF: Szekhárosi Horvát András

RÓNAY GYÖRGY: Baróti Szabó Dávid

VITA

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

BIBLIOGRÁFIA

TÁRSASÁGI HIREK

IRODALOMTÖRTÉNET — 1955. 3. SZ. 263—430 LAP. — BUDAPEST, 1955. AUGUSZTUS

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(XI., MÉNESI ÚT 11—13.)

(SZERKESZTŐSÉG: V., PESTI BARNABÁS UTCA 1.)

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KARDOS LÁSZLÓ,
KIRÁLY ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

Felelős szerkesztő:

BÓKA LÁSZLÓ

E szám munkatársai : Tolnai Gábor egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Varga József aspiráns, Rónay György író, műfordító, Fenyő István középiskolai tanár (Szombathely), Pándi Pál egyetemi adjunktus, Vargha Kálmán tudományos kutató, Antal Árpád levéltárvezető (Szolnok), Járomi József levéltáros (Szolnok), László János egyetemi tisztviselő, vitaíró, Zoványi Jenő ny. egyetemi tanár, a történettudományok kandidátusa, Barta János egyetemi tanár (Debrecen), az irodalomtudomány kandidátusa, Nagy Miklós egyetemi adjunktus, Pirnát Antal aspiráns, Ruttkay Kálmán középiskolai tanár, kritikus, Nemeskürty István egyetemi lektor, kritikus, Kenéz Ernő könyvtáros, Sziklay László pedagógiai főiskolai tanár, az irodalomtudomány kandidátusa, Jánossy István középiskolai tanár, műfordító, Szabó Ede középiskolai tanár, kritikus, Oltványi Ambrus tudományos kutató,

A következő számok tartalmából : Eckhardt Sándor : Balassi Bálint érsekújvári kalandja, Gáldi László : A szabadságharc korának verstana, Murányi-Kovács Endre : Montesquién, Osváth Béla : Színészetünk és drámai irodalmunk helyzete a szabadságharc idején. *Vita* : Barta János : Különvélemény az Eppur si muove ügyében, Benedek Marcell : Komlós Aladár : Reviczky Gyula, Deme László : Jókai Mór : Eppur si muove, Lengyel Dénes : Magyar irodalmi olvasókönyv. *Adatok és adatlékok* : Bisztray Gyula : A pályakezdő Vajda János, Dümmerth Dezső : Schwartzner Márton és a nyelvi gondolat, Jánossy István : Az Erdély aranykora forrásainak problémáihoz, Komlós Tibor : Adalékok Ady és a régi magyar költői nyelv kérdéséhez, V. Windisch Éva : Közlöny (1848—1849. A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története), Zoványi Jenő : Javítások Pilcius Gáspár életrajzi adataiban. *Szemle* : Benedek Marcell : Füst Milán Lear király-fordítása, Győry János : Gyergyai Albert : A francia felvilágosodás, Lakits Pál : Anatole France : Ludláb királynő, Lengyel Dénes : Jókai Mór : Törökvilág Magyarországon, Szabó Ede : Krudy Gyula : Hétfagoly, Boldogult urfikoromban, Szepessy Tibor : A klasszikus ókor és a történelmi regény (Móra Ferenc : Aranykoporsó), Sziklay László : Komlós Aladár : Komjáthy Jenő, Udvarhelyi Andrásné : Füsi József : Az aszódi diák, Wéber Antal : Erenburg : Páris bukása.

TOLNAI GÁBOR

LUKÁCS GYÖRGY ÉS AZ ÚJ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS*

Legfontosabb műveit vagy tizenöt nyelven olvassák: Lukács György életműve nemcsak a magyar műveltségé, ugyanannyira tulajdona az egész világ haladó embereinek.

Most, amikor hetvenedik születésnapját ünnepeljük, tollam hegyére kívánczik a kérdés — de még mielőtt leírnám, visszautasító mosolyt vált ki a kérdésfeltevés magamban is: — van-e Lukács György életművének külön mondanivalója hazája, Magyarország számára? És lehet-e külön mondanivalója művéről hazájának Magyarországnak? — A kérdés álprobléma. Hogy mégis leírom, tulajdoníttassék annak, hogy nem egyszer felvetették, tudtommal írásban soha, de szóban, magánbeszélgetések során annál gyakrabban. Az álproblémákkal is szembe kell nézni az igazság érdekében, nézzünk szembe ezzel is. A kérdés persze elvileg lehetetlen. Hiszen az a kb. tizenöt nép, amelynek nyelvén műveit olvassák, sohasem úgy olvassa könyveit, tanulmányait, szóljanak azok Marx és Engels esztétikai nézeteiről, Gorkijról, Tolsztojról, Goethéről, Stendhalról, Thomas Mannról, a kritikai és a szocialista realizmusról, az irracionális filozófiáról, hogy ne a magyar marxista tudós gondolatait tennék magukévá olvasói, hogy ne a magyar haladó gondolat képviselőjének írásait tanulmányoznák műveiben. Könyveinek nagy része ugyanúgy szól nekünk, mint a világ minden haladó emberének.

De szögezzük le mindjárt azt is: vannak megnyilatkozásai, amelyek kizárólag nekünk szólnak; a felszabadulás óta ismét közöttünk élő Lukács Györgynek van sajátos, csak hazájának szánt mondanivalója, a mi irodalmunk olyan jelenségeiről, a mi tudományos kutatásaink olyan problémáiról, amelyek jellegzetesen a mi irodalmunk, a mi tudományunk, a mi irodalomtörténetírásunk jelenségei, és vannak iránymutatásai, amelyek egyedül a mi helyzetünkben fennforgó kérdések megoldását mozdítják elő.

A gyakran felmerülő álproblémával szemben állítom, hogy Lukács Györgyről valóban mi, mai magyarok, a szocializmust építő ország fiai rajzolhatunk hiteles képet. Lukács Györgyöt sokirányú, a személyes kapcsolatok terén is kiterjedt nemzetközi tevékenysége folytán, igen sokan ismerik világszerte. Mégis mi látjuk és láthatjuk teljességgel az ő tudósi vonásait, mi, akik között él és akik között alkot, akik közvetlen tanúi vagyunk személyes emberi hatásának, akik közvetlen szavaiból is érzéklődi lehetünk szocialista tudósi emberiségének. Mi tudjuk igazán felmérni a maga egységében a tudóst és az embert, a békeharcost és a nevelőt, lemérni a vele folytatott beszélgetések nyomán az emberi egyéniségből is áradó erőt, azt a légkört, amire nem tudok más megfogalmazást találni: — delejes kört teremtem maga körül. — Mi látjuk teljességgében tudósi alapvonásait, szuggesztivitását, egész lényét, magatartását átható dialektikus gondolkodását és ezzel összefüggésben azt a marxista tudósi tulajdonságot, ami az életet, a fejlődést, a történelmet, a maga egységében látja, azt a

* Lukács György 70. születésnapja alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülésén elhangzott előadás.

jellegetes dialektikus vonást, ami képessé teszi arra, hogy perspektivikusan előre lásson a társadalmi törvényszerűségek felismert szabályai nyomán.

A következő fejtegetéseknek nem lehet feladata, hogy teljes képet nyújtsanak Lukács György irodalomtörténetírói jelentőségéről. Csupán arról szeretnék szólni, mit jelent műve az új magyar irodalomtörténetírás számára, miben mutatott számunkra példát, mit tanultunk tőle, mi az, amit tanulnunk kell Lukács Györgytől szüntelenül, egész életünkben. Úgy gondolom, olyan módon ünnepelehetjük őt méltóan, ha az ünnepi alkalmat is felhasználjuk arra, hogy tanuljunk tőle, hogy magatartását és művét iránymutatásul idézzük további munkánk számára.

Lukács György eddigi műve több mint félszázad következetes, folyvást feljebb és feljebb emelkedő munkájának az eredménye. Műve több, mint ötven esztendeje gazdagítja a kultúrát. Nincs terünk most arra, hogy elemezzük 1919 előtti esztétikusi és kritikusi működését. Mégis hadd jegyezzünk meg annyit, sajnálatos, hogy újabb irodalomtörténetírásunk, midőn modern irodalmunknak e század első két évtizedébeli történetével foglalkozik, Lukács Györgyről alig tesz említést. Annál sajnálatosabb ez, mert Lukács e korszakbeli esztétikusi, kritikusi működésének mellőzésével nem kaphatunk teljes képet a kor irodalmáról. Lukács ugyanis már idealista, szellemtörténeti periódusában nem egy kérdést oly módon vetett fel, amilyen élesen Adyék egyetlen kortársa sem. Csak két kérdésre utalok. Az egyik: Ady kortársai a nagy költő forradalmiságát többnyire esztétikai síkon értékelték. Lukács felismerte Ady költészetének politikai forradalmiságát. A másik példa nagy, összefoglaló, fundamentális kérdésre utal. Az idealista Lukácsnak középponti kérdése volt a kulturális válság problémája. A választ, a helyes választ persze csak jóval később, a marxizmus elsajátítása után fogja megadni. Sokatmondó dolgok ezek, és a történeti jelentőségük nem mellőzhető. A középponti, a fundamentális kérdések felvetése — jogosan mondhatja bárki — egyenes utat nyit számára a marxizmus felé. Az út egyenes, de nem nehézségek, göröngyök nélkül való. Lukács György marxistává válása maga is példamutató mindnyájunk számára.

Hogyan lett Lukács György — szögezzük le zárójelben — a már világhíres idealista tudós marxistává? Lukács György több alkalommal is nyilatkozott erről. Egyszer 1933-ban a Marx évforduló alkalmával írt cikkében, másodszor Thomas Mannról szóló tanulmányainak bevezetésében. Tanulhatunk és tanulunk kell attól a következetességtől, a felismert igazságba vetett jellemző meggyőződéstől, ahogy szakítani tudott korábbi világnézetével, módszerével, eredményeivel. Az 1919-es Tanácsköztársaság népbiztosa nyíltan és példaadóan szól arról, hogy marxistává formálódásának ideje több mint egy évtizedet vett igénybe. Ez az átfarmálódás csak úgy volt lehetséges, hogy félredobva mindazt, amit korábban alkotott, a gyakorlati pártmunka és az elméleti tevékenység során igyekezett bátran feleletet keresni az elébe tornyosuló problémákra. Lukácsnak volt bátorsága, hogy hibákat kövessen el, hogy az elkövetett hibákból tanuljon, hogy végül megtalálja a helyes marxista megoldásokat. 1933-ban írt cikkében ezt olvassuk: »Csak most, majdnem egy évtizedes gyakorlati munka és több mint egy évtizedes elméleti küzdelem után lett konkrétan világos előttem a materialista dialektika átfogó és egységes jellege. Hogy éppen ez a világosság hozza magával a felismerést, hogy a marxizmus igazi tanulmányozása csak most kezdődik és soha nem lehet benne nyugvópontonra jutni.« Ugyanebben a cikkben: »... mindenki, aki azt képzei, hogy a dialektikus materializmus még oly széles és mély ismerete alapján, a természet és a társadalom jelenségeit egyszer és mindenkorra megértette, szükségképpen visszazuhan az eleven dialektusából a mechanikus merevségbe, az átfogóan minden oldalú materializmusból az idealizmus egyoldalúságába.«

Ezek a szavak arról tanúskodnak, hogy marxista tudományos gyakorlat nem valósítható meg az elméleti munkának a mindennapi politikai munkától való elválasztásával, hogy íróasztal melletti, szobatudós marxizmus elképzelhetetlen, eleve az antimarxizmus jegyeit kell, hogy magában hordozza. Példaadóan tanúskodnak ezek a szavak arról, hogy hiteltelen marxistává csak a marxizmussal folytatott küzdelemben válhatik a kutató, olyan küz-

delemben, ami állandóan alakítja, formálja, dialektikus erejét fokozza a gondolkozásnak. Ezeket foglalják magukban Lukácsnak az önvallomások erejével ható mondatai, de az önvallomáson túl ezt példázza egész életműve.

A felismert igazságban való feltétlen hit, a marxizmussal folytatott szellemi küzdelem és az elméleti munkának a mindennapi politikai gyakorlattal való összenövése mellett, Lukács marxistává válásának van még egy alapvető vonása — utaltunk már erre — emberi jellem-szilárdsága és következetessége ez a vonás. Jellemszilárdság és következetesség nélkül Lukács műve nem nőhetett volna olyan magasra, amilyen magasra nőtt, nem érhetett volna el alkotása azt a nemzetközi tekintélyt, ami sok esetben a haladó emberiség, a proletariátus győzelméért harcolók körén is túlterjed. Lukács gyakran szokta emlegetni, hogy a marxizmus igazsága mellett nem csekély agitáció a kiemelkedő marxista tudományos alkotás. Az állítás igazságát az ő példája is igazolja. A nagy német polgári író Thomas Mann nemcsak az idealista Lukács Györgyöt becsülte nagyra, nagyrabecsüli a marxistát is, nem egyszer nyilatkozott róla úgy, hogy »a kor legjelentősebb irodalomkritikusa«.

*

Mit jelent Lukács műve az új magyar irodalomtörténetírás számára? — Említettem, erről szándéksom írni. — Ebben az ígértben benne foglaltathatnék az is, hogy egész életművét értékelem, hogy egész művéből vonok le tanulságot, a magyar irodalomtörténetírás számára. Erre persze a szűk kereteken belül nincs mód, részletesen csak arról szólhatok, milyen közvetlen iránymutatásokat adott Lukács a magyar irodalomtörténetírásnak? Tudatában vagyok annak, hogy ez a leszűkítés leszűkítene Lukács jelentőségét s éppen ezért arra fogok törekedni, hogy a közvetlenül részünkre adott segítsége, útmutatása mellett — teljességre nem tarthatva igényt — legalább néhány szempontot felvázoljak arra nézve is: mit jelent egész műve a mi irodalomtörténetírásunk számára?

Először szóljunk arról, hogy a tíz esztendővel ezelőtt hazánkba ismét visszatért Lukács György milyen segítséget adott az új demokratikus magyar kultúrának, elsősorban irodalomtörténetírásunknak? Miben mutatott számunkra példát, mit tanultunk közvetlenül tőle? A felszabadulás előtt még baloldali körökben is, jórészt Lukács korai idealista műveit forgatták, a *drámatörténetet*, a *lélek és formákat*, a *regényelméletet*. Akármennyire különösnek hangzik ez ma, az idealista Lukács tanulmányainak az olvasása, idézése, baloldali állásfoglalás volt a Horthy-fasizmus idején. A marxista Lukács művei közül csak elvétve jutott el hozzánk néhány. De ezeknek a tanulmányoknak is megvolt a maguk hatása; egyes írásait, az Új Hang-ban megjelent cikkeit marxista szemináriumok is feldolgozták. Ha a hazatérő Lukács tevékenységét végiggondoljuk, szinte bámulattal kell adóznunk vállalt és elvégzett munkájának. Igen nagy jelentőségű volt számunkra az a személyes emberi hatás, ami működéséből felénk áradt. Mi irodalomtörténészek benne ismertük meg először személyesen a kommunista tudóst. A felszabadulást követő esztendőkből fáradtságot nem kímélve agitált, nevelt bennünket, nem volt rest szinte alapfokú szemináriumi kérdésekről beszélgetni velünk, türelmes pedagógusként, mintegy tudományos népnevelőként. Jól tudom, nemcsak velünk végezte ezt a munkát, a legkülönbözőbb tudományozatok munkásaival hasonlóképpen foglalkozott, s így foglalkozott írókkal, képzőművészekkel, színészekkel is, tárgyalt, tanácsokat adott az irodalom, a képzőművészet, a színház gyakorlati és elvi kérdéseiről. A személyes beszélgetések mellett, a legkülönbözőbb tematikájú előadásiban oktatott, irányított bennünket, igyekezett rávezetni mindnyájunkat a helyes útra. Mindezekben a tevékenységeken túl, nagy munkabírással és következetességgel írta időszéri cikkeit a folyóiratokba, hozzászólt irodalmi és kulturális életünk kérdéseihez, előkészítve a talajt új kultúránk megalapozásához, a szocializmust építő Magyarország kultúrforradalmához. Így ismertük meg benne, közvetlenül a felszabadulás után, először a sokoldalú kommunista tudóst, a tudós pártmunkást.

Lukács György személyes emberi példaadása, hatása, előadásai, cikkei, majd a hazai kiadásokban is megjelenő könyvei — hogy most már az irodalomtörténetírás területére térjünk — vezettek el bennünket a marxizmus—leninizmus klasszikusainak az irodalomtörténetírás számára való megértéséhez, irodalomtörténetírásunk marxista revíziójának a megkezdéséhez. A félgazságot mondjuk azonban, ha arról nem szólunk, hogy Lukács mint az újjászervezett Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke programadó beszédében maga szögezte le részletekre kiterjedő alapossággal irodalomtörténetírásunk revíziójának legfontosabb szempontjait is. Ő fogalmazta meg, hogy irodalmi fejlődésünk marxista revíziója minden korábbi revízióktól lényegében kell, hogy különbözzék; míg a korábbi revíziók csak spontánul, önkényesen, rendszertelenül értékelték újjá a múltat, addig a mi újraértékelésünk tudatos revízió. Amikor mi újraértékeljük irodalmunk fejlődését, tudatában vagyunk átalakulásunk társadalmi jelentőségének, az átalakulást mi nem sejtjük, hanem világosan látjuk és értékelni tudjuk. A mi revíziónk, hogy szó szerint idézzem az ő szavait: »... a tudatos és tudatosan haladó társadalmi átalakulás szükségszerű következménye«. Az említett programcikknek több bekezdése ma már magától értetődő vonása irodalomtörténeti gyakorlatunknak. Azonban akkor, amidőn beszédét megfogalmazta, Lukács jól tudta, hogy alapvető marxista elvek leszögezése sem felesleges, ellenkezőleg nélkülözhetetlenül szükséges.

Lukács György gyakran szokta hangsúlyozni, hogy ő nem magyar irodalomtörténész. Ez a beszéde is azt mutatja azonban, hogy a marxista tudós más területnek, a mi esetünkben a magyar irodalomtörténetírásnak is képes döntő jelentőségű irányítást adni.

Melyek azok a kérdések — előre bocsátom, nem törekszem teljességre, csak példákat szeretnék említeni —, amelyeknek fontosságára, irodalomtörténetünk marxista revíziójának megindításakor programbeszédében, vagy egyéb írásaiban ő adta meg az első útbaigazításokat? Említettem, hogy ő fogalmazta meg a mi revízióknak a régebbi újraértékelésekkel szembeni alapvonásait. Lukács György adta az irányítást a két világháború közötti ún. »szellemtudomány« kritikájához. Ő hívta fel figyelmünket először az egyéb történeti tudományokkal való együttműködésre és ugyanakkor arra is, hogy az irodalomtörténészek maguk is végezzenek önálló, az irodalmi vonatkozásokat megalapozó, a társadalmi és gazdasági tényeket feltáró kutatásokat. Lukács György vetette fel először élesen, a szubjektivista és a formalista esztétikával szembeni harc szükségességét. Ő elemezte konkrét példákkal illusztrálva a magyar irodalomból, a visszatükröződés elméletét ugyanúgy, mint a realizmus problémáját, valamint a pártos irodalomszemléletet. Ő tette magától értetődővé, hogy fel kell számolni a régi irodalomtörténész típust, a szűk szakszerűségbe zárkozó irodalomtörténész jelleget. — Nem logikai rendben sorakoztatom a kérdéseket. — Tőle kaptuk, néhány fontos alapelv leszögezésével az első irányítást irodalomtörténetünk helyes, marxista periodizációjára. Ő értelmezte számunkra a haladás kérdésének vulgarizálástól mentes vonásait, különösen figyelmünkbe ajánlva a régi korok íróinak haladó voltát illető komplikált kérdéseket. Ehhez kapcsolódóan vetette fel az írói világnézet és az ábrázolás viszonyának a haladás szempontjából való helyes értékelését. Hadd idézzük e probléma kapcsán az ő pontos szavait: »A haladás elsősorban gazdasági és társadalmi kategória. Nálunk hosszú ideig a hűbéri maradványok elleni küzdelmet jelentette, amely az imperializmus korszakával kapcsolódott össze, persze felette bonyolult módon, a szocializmus előkészítéséért vívott küzdelemben. Ennek belátása azt jelenti, hogy az elmúlt korszakok íróinál mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk társadalmi és történelmi konkrét helyzetük konkrét lehetőségeit. Üres elvontság és merev vulgarizáció volna, ha régi írók haladó mivoltát abból a szempontból mérlegelnénk, hogy állásfoglalásuk a mai nézőpontból mennyire volna haladó. A gondolati kultúra, a társadalom-filozófia feladata minden egyes esetben konkrétan kielemezni, hogy mi volt ebben az adott helyzetben a haladó világnézet...«

Még csak két kérdést említek: kitől származhatott volna, ha nem tőle, első marxizmusra nevelőnktől az a figyelmeztetés, hogy a termékeny marxista szempontok ne váljanak

munkánk során merev sémává. Az sem véletlen, hogy ugyancsak ő figyelmeztetett bennünket arra, hogy irodalomtörténetünk revíziója terén a legsürgősebb teendő a XVIII. század végétől a jelenünkbe fejlődő irodalomnak, e közel két évszázadnak a revíziója, mivel enélkül »nem tudunk tudományos megalapozottsággal és ezért iránytmutatóan hozzászólni a jelen irodalom kérdéseire«.

*

Új irodalomtörténetírásunknak közvetlenül adott útmutatásain túl vessünk néhány pillantást Lukács egész művére s egész művének irodalomtörténetírásunk fejlődésére kiható vonásaira. Azt szoktuk mondani, hogy Lukács műve a haladó gondolat egyik legjelentősebb kifejeződése világviszonylatban. A mű, amely az egész haladó világ számára példaadó, természetesen példaadó a mi számunkra is. Ez a mű magában foglalja a mögöttünk levő két évszázad szellemi, művészeti és filozófiai fejlődését, a XVIII. század közepétől napjainkig. Lukács műve nemcsak történelmileg szántotta végig a XVIII. század közepétől napjainkig eltelt fejlődést, hanem iránytadó megoldásokat teremtett egy sor filozófiai, történeti, esztétikai és műfajelméleti kérdés tekintetében is. Ha Lukács György esztétikájának rendszerbefoglalását még nem is fejezte be, életművében a marxista esztétikának több főkérdését már megoldotta. Így: továbbfejlesztette Engels klasszikus tanításainak felbontásával és továbbfejlesztésével a realizmus problémáját, a drámának és a regénynek nem egy kérdését, s felvázolta a művészi visszatükröződés elméletének legfőbb jegyeit.

Nem kétséges, hogy Lukács György egyetemes érvényű munkái, amelyekkel a külföldi irodalmak marxista revíziója számára döntő munkálatokat végzett, nekünk magyar irodalomtörténészeknek is beszélnek, nemzetközi jelentőségű művei a mi belső fejlődésünkre döntő jelentőségűek. Ezek a munkák kiemelték és folyton fokozódó erővel ki kell, hogy emeljék irodalomtudományunkat felszabadulás előtti szűkkörűségéből, felhívták és állandóan fel kell, hogy hívják kutatóink figyelmét a lényeges problémákra és el kell, hogy tereljék a figyelmet a felületi problémák lényegéig felfuvarozásától; szemünket a provincializmustól a nagy távlatokra irányítják.

Mondottuk korábban, hogy Lukács György életműve az aktuális politikai harcok színterén jött létre. Nincs ezzel ellentétben, sőt alapvetően összefügg vele, hogy Lukács művei a nagy hagyományok megőrzői, legfőbb feldolgozásai. Minden egyes művében a nagy örökségtől, a múltbeli haladó eredményektől a jelenhez vezető utat rajzolja, az örökségnek a jelenhez való formálását dolgozza ki, minden munkája revízió. Ez az újraértékelés a jelen felé irányítja az újraértékelt múlt erőforrásait, fegyverré kovácsolja a múlt eredményeit a jelen harcaihoz. Ahogy ő fogalmazta meg: »... a múlt nem valami statikus, lezárt mozdulatlan *dolog*, hanem objektív folyamat, mely a jelenbe és azon keresztül a jövőbe vezet. A jelen minden megrendülése, a jövő perspektívájának új (helyes, vagy helytelen) feltárulása, mindig megvilágít olyan múltbeli áramlatokat, melyeknek igazi jelentőségét, a kortársak — nem ismerve a társadalmi-történelmi fejlődés útját — nem voltak képesek felismerni és ennek megfelelően igazságosan értékelni.«

Működésének, egyéniségének, művének még egy ilyen vázlatos, csak néhány kérdésre világító magyarázata is, azon túl, hogy sejtetést ad Lukács György tudományos művének méreteiről, kommunista tudósi jelleméről, — ha egyenesen nem is vetettük fel a kérdést, — nemcsak iránytmutatást nyújt, hanem kritizálja is új irodalomtörténetírásunk eddigi eredményeit. Igen sokat tanultunk Lukács Györgytől, de ha elemezzük, ha olvassuk könyveit, meg kell állapítani, hogy még mindig nem tanultunk eleget. Nem tettük eléggé magunkévá, nem valószínűztük meg mindenestől a gyakorlatban közvetlenül nekünk szánt irányelveit és főként nem tettük magunkévá Lukács György műveinek módszertani alapját: a történeti-irodalomtörténeti, filozófiai, esztétikai kérdésfeltevések dialektikus egységét. Konkrétan nem szoltunk eddig erről, de a konkrét gondolatfelvetés nélkül is folyvást erről volt szó. Ez az, amit első-

sorban el kell sajátítanunk Lukács György műveiből, a magyar és a külföldi irodalmakra vonatkozó tanulmányaiból, könyveiből. Ez az, amiben minden más irányelv, minden egyéb módszertani részkérdés benne foglaltatik. Ez az, amiben ott lélegzik Lukács másik, részünk-ről oly sokszor nem megfelelően értelmezett alapelve, az abszolút történelmi szemlélet követelménye. Lukács György, aki ma is állandó figyelemmel kíséri munkásságunkat, szöbeli észrevételeiben az eddigieken túl, pontosabban ezeken belül nem tartja kielégítőnek monográfiánk társadalmi és történelmi analízisét. Hiányolja, hogy nem fordítunk elemzéseink során kellő gondot arra, hogy egy íróra egy periódus nemcsak általában hat, hogy egy perióduson belül harcok vannak; hangsúlyozni szokta, hogy az irodalomtörténész egy jelentékeny író fejlődését igazán csak akkor tudja követni, ha a periódusnak hullámválását részletekbemenően elemzi. Nem tartja Lukács György kielégítőnek munkánkban a nagy irodalmi jelenségek esztétikai és műfaji analízisét. Ki szokta fejteni, hogy a társadalmi és a művészi analízis még mindig nem esik minden alkalommal egybe, pedig ha egy irodalmi jelenséget nem analizálunk végig társadalmi szempontból, nem tudunk eljutni azokhoz a művészi problémákhoz, amelyekben az író alkotása megvalósul. S mindezekben túl folyton folyvást hangsúlyozza, — jól tudjuk, saját, sokévtizedes gyakorlatát ajánlja ilyenkor figyelmünkbe — hogy sokoldalú, gazdag marxista—leninista irodalomtörténeti munkásságot csak úgy folytathatunk, ha klasszikusaink tanításait nemcsak szakadatlanul tanulmányozzuk, hanem ugyanakkor munkánkat, problémafelvetéseinket a gyakorlat fényénél ellenőrizzük.

Most, amikor a magyar tudományosság és velünk együtt a haladó világ tudományossága hálával és tisztelettel tekint mindnyájunk mestere, Lukács György felé, ígérjük neki, hogy minden eddiginél fokozottabb mértékben fogjuk elsajátítani, követni tanításait, magunkévá tesszük módszerét, eredményeit, s így módon fejlesztjük saját munkánkat. És amit tőle tanulunk és ezután tanulni fogunk, továbbadjuk tanítványainknak, idézve Lukács Györgyöt a tudóst, a tudósban a kommunista tudóst, a sokoldalú embert, a békeharcost.

VARGA JÓZSEF

SZKHÁROSI HORVÁT ANDRÁS

A Mohács utáni évtizedekben, a XVI. század harmincas-negyvenes éveiben, — a reformáció megjelenése és elterjedése idején, — új témák, új irodalmi műfajok nyertek polgárjogot irodalmunkban. Irodalmunk eme megújulásának hordozója az a részben jobbágy, részben pedig mezővárosi polgári, avagy városi polgári származék író-csoport volt, amely az irodalom fejlődésének ügyét egybekapcsolta, sőt alárendelte a reformáció eszméi terjesztésének. Ezzel együtt új író jelent meg a magyar irodalomban: a prédikátor író. Ehhez az író-csoporthoz számíthatjuk Farkas Andrást, Ozorai Imrét, Sztárai Mihályt, Benczédi Székely Istvánt, Heltai Gáspárt, Bornemisza Pétert, Szkhárosi Horvát Andrást s másokat. Az együvé tartozást természetesen nem szervezetileg értjük, hanem a közös elvek vallásában. A reformáció irodalmának egyik legjellegzetesebb képviselője: Szkhárosi Horvát András, a magyar reformáció jelentős népi költője.

1:

Irodalomtudományunk Szkhárosi-képe

Szkhárosi Horvát Andrással mostohán bánt a magyar irodalomtudomány. A költeményei megírása óta eltelt négyszáz év alatt egyetlen összefoglaló tanulmány sem jelent meg róla. (Verseinek részletkérdéseivel foglalkozó is mindössze kettő.) Összefoglaló irodalomtörténetek írói foglalkoztak csupán munkásságával. Ezekre általában jellemző, hogy nem látták meg valódi helyét a kor irodalmában.

A Szkhárosira vonatkozó irodalomban igen jelentős *Szilády Áron* összefoglalása a Régi Magyar Költők Tára II. kötetében. Bár ő sem jelöli ki helyét a reformáció, illetve a kor egész irodalmában, viszont felismeri, hogy Szkhárosi költészetének nemzeti és társadalmi mondanivalója van. Verseinek sok lényeges, sajátos művészi vonására figyel fel és helyesen mutatja meg a Szkhárosira ható kortárs-költőket. Találóaan jegyzi meg, hogy Szkhárosi »...mindenkiben a szegény földművelő ellenségét látja s egy új Dózsa György mellett hihetően vállalkozott volna Lőrincz szerepére.«¹

Az összefoglaló irodalomtörténetek írói vagy Szilády megállapításait ismétlik tovább (pl. *Horváth Cyrill*²), vagy pedig egyszerűen tartalmi kivonatát adják Szkhárosi Horvát András verseinek (*Pintér Jenő* »tudományos« rendszerezése.³) Szokott módszerük az is, hogy nem önállóan, mint költő-egyéniiséget tárgyalják, hanem besorítják a kor irodalmi problémái valamelyikének Procrustes-ágyába (*Horváth Cyrill* pl. ezalatt a cím alatt tárgyalja: »A Biblia hatása és az egyházi költészet«). »A Műveltség könyvtára« sorozatban megjelent egykötetes összefoglaló irodalomtörténet régi magyar irodalmi részének írója, — a különben jószemű *Kardos Albert* — is mindössze egyetlen mondatra méltatja Szkhárosi Horvát Andrást, — a feddő költemények között tárgyalva verseit⁴.

A harmincas évek neves polgári irodalomtörténésze — *Szerb Antal* — arra sem érdekesíti, hogy nevét megemlítsen.

A népiesek táborából *Féja Géza* eleveníti fel alakját. »Régi Magyarság« című irodalomtörténetében »A társadalmi lírikus« cím alatt foglalkozik Szkhárosival.⁵ Féja sok mindent jól lát meg Szkhárosi költészetéből. Így elsősorban azt, hogy milyen társadalmi rétegnek az elégedetlensége húzódik meg versei mögött. Elemzése azonban minden tudományos elmélyedést nélkülöz, teljesen ötletszerű. A szociológiai szempontokat érvényesítő tanulmány hatását rontja az erősen szellemtörténeti módszerre valló fogalmazás: »Önérzetes és fenyegető hangon panaszkodik, hogy a szellem embere, a hitvalló, az etikai magyarság a legbecsméreltebb az országban s az utolsó helyre szorul.«⁶ Másutt így ír Szkhárosi társadalmi célkitűzéseiről: »theokratikus és patriarkális társadalom álma lebeg szemei előtt.«⁷

1953-ban jelent meg *Horváth János* összefoglaló jellegű monográfiája: »A reformáció jegyében.« A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete« címmel. *Horváth János* könyvében Szkhárosi Horvát Andrással is foglalkozik. Elemzése, részletmegállapításai messze felülmúlják minden eddigi, Szkhárosival foglalkozó tanulmány eredményeit. Vitatható azonban Szkhárosi beállítása a kor irodalmába. *Horváth János* Szkhárosit a Perényiek csoportjában tárgyalja, holott erre a feltevésre nincs bizonyíték. Egyébként is: verseinek hangja ellentmond annak, hogy benne kora valamelyik fejedelméhez tartozó prédikátort lássunk.⁸

Amint látjuk, irodalomtudományunk nem adott elfogadható portrét Szkhárosi Horvát-ról. Különösen rossz fényt vet ez a polgári irodalomtudományra. A polgárság nem tudta a saját haladó hagyományát megkeresni a reformáció irodalmában, így Szkhárosiban sem. Nem arról van szó természetesen, mintha a reformáció irodalma elsődlegesen polgári örökség volna, — hiszen ennek az irodalomnak legjobb képviselői az egész nép érdekeit foglalmazták

¹ RMKT. Bp. 1880. II. 450.

² *Horváth Cyrill*: A régi magyar irodalom története. Bp. 1899. 425—430.

³ *Pintér Jenő*: A magyar irodalom története. Tudományos rendszerezés. II.

⁴ A magyar irodalom története 1900-ig. Ferenczi Zoltán szerkesztése mellett írták Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán »A Műveltség Könyvtára«. Bp. 1913. 107. o. »Bátorságával, hangja erejével minden társát felülmúlja Szkhárosi Horvát András, — írja és ezután cím szerint felsorolja néhány versét.

⁵ *Féja Géza*: Régi magyarság. A magyar irodalom története a legrégebbi időktől 1772-ig. Bp. 1943. 3. kiadás 108—113.

⁶ I. m. 111. o.

⁷ I. m. 109. o.

⁸ *Horváth János*: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. Bp. 1953. 54—61.

meg. Pusztán arra gondolunk, hogy ebben az irodalomban olyan erős antifeudális vonások vannak, hogy a polgárság a saját osztályharcában felhasználhatta volna azokat. A magyar polgári fejlődésnek a feudalizmus erőivel való összefonódására mutat az is, hogy ez nem így történt. (Az kézenfekvő, hogy a hivatalos irodalomtudomány mondanivalója miatt sem foglalkozott költőnkkel.)

2.

Szkhárosi Horvát András élete. — Költészetének előzményei életrajzában. — A reformáció Magyarországon. — Szkhárosi Tállyán. — Kapcsolata prédikátor íróházaival. — Költészetének eszmei előzményei prédikátor társai műveiben és a bibliában.

Életéről csupán azt tudjuk, amit ő maga elárul verseiben. Szinte hihetetlen, hogy a kor egy ilyen jelentős emberéről ennyire kevés megfogható adat maradt fent.

Nevét egyes verseinek akrosztichonja, illetve záróstrófája őrizte meg :

»Fösvénységről költék Tállyán ezt énekben,
Horvát András hagyá ezt egy jó kedvében,
Hogy tanácsot adna mindeneknek ezben.«

— írja.⁹ »Az fösvénységről« című versének utolsó három sorában. »Az istennek irgalmasságáról, stb.« című versének akrosztichonjából világosan ez olvasható ki : »Skharosié«. Ez az előnév ad némi támpontot szülőhelye feltételezésére. Az országban két Szkháros nevű helység van. Mindkettő az ország északi részén, az egyik Abaúj, a másik Gömör vármegyében. Nem lehet eldönteni, hogy a kettő közül hol született Szkhárosi.¹⁰ De bármelyik Szkhároson született is, valószínű, hogy jobbágy származású volt. Ezt a feltevésünket igazolja egyrészt a két község társadalmi helyzete (mindkettő jobbágyfalu volt), másrészt van egy közvetett bizonyítékunk is Szkhárosi osztályhelyzetére : ez verseinek élményanyaga. A nép szemléletmódja tükröződik verseiben.

*

A mezővárosi reformáció íróinak életében sok közös vonást találunk. A legtöbben jobbágy származásúak, vagy mezővárosi polgárfiak. Közülük a legjelentősebbek, mielőtt a reformációhoz csatlakoznak, a ferences rend tagjai, s megjárják a krakkói, majd protestáns korokban a vittenbergi egyetemet. Hazajövetelük után egy-egy mezővárosban telepednek le, és földesúri uralom alatt, de egyúttal a földesúr és az idegen hódítók állandó zaklatásainak kitéve, terjesztik az új hit eszméit.¹¹

Ezt az utat járta meg minden bizonyítással Horvát András is. Verseiből ennek az életútnak némely állomását bizonyítani is tudjuk :

»Ez éneket költé egy barátból lött pap,
Bánta bolondságát, elrúgta csuklyáját,
Hitire fogadta : soha többet nem csal.«

— írja »Emberi szerzésről« című versének utolsó strófájában. Ugyanebben a versében olyan remek képét rajzolta meg a ferencrendi szerzetesnek, ami arra vall : így csak belülről lehetett megismerni a szerzetesi életet. Miután versében óva inti a községet ettől a mézes-mázos ellenségtől, mintegy személyes emlékeire hivatkozva, saját múltjával hitelesíti mondanivalóját :

⁹ RMKT. II. 161—230. Szkhárosi Horvát András verseit mindig innen idézzük.

¹⁰ Megalapozatlan *Pintér Jenő* állítása : »A Gömör megyei Szkháros községből származott.« A magyar irodalom története. Tudományos rendszerezés. II. 183. o.

¹¹ L. Szegedi Kiss István vagy Sztárai Mihály életrajzát.

»Ezt ha te nem hinnéd im megbizonyítom ;
Krisztust nem ismerik, ezt *én nyilván mondom* .
Rosz kapában bizik, azba eb hazudjon.«¹²

»Kétféle hitről« című versében a kolostori élet mindennapját ilyen sikerült képben örökítette meg :

»Reggel a papok ha böjtökben felkelnek,
Kelletlen az haltul igen birbitelnek,
Sok precest olvasnak, egyházat kerengnek,
Honnét halat hoznak, mindenfelé néznek.

Vajki okosok akkoron a barátok,
Pénzt ők nem hordoznak, de kezekben szatyrok,
Hosszu olvasójok ő nyelvek, hallójok,
Nagy sokat akkor kong ő hangos harangjok.«

Az idézettekén kívül más versében is feltolulnak szerzetesi emlékei, amelyek azt a feltevést erősítik, hogy Szkhárosi a reformációhoz való csatlakozása előtt ferencrendi szerzetes volt.

A ferencrend múltját ismerve, nem csodálkozunk, hogy közülük kerültek ki a reformáció eszméjének korai magvetői. A ferencesrend a pápasággal szemben eretnek mozgalomként jött létre. Később az egyház forradalmi jellegétől megfosztotta és az eretnekmozgalmak elleni harcra használta fel. A ferencesek (és a domonkos rendiek) erre a célra különösen alkalmasak voltak, mert a rend tagjai nagyjából a szegénysorsúak közül kerültek ki, akik értettek a nép nyelvén és a rend maga is arra törekedett, hogy tagjai a nép között éljenek. »...ez a rend olyan hasznosnak mutatkozott a nyomor elleni küzdelemben, mert buzgó segítségével megnyerte a szegények bizalmát, megóvta őket a forradalmi vágyaktól és fenntartotta az egyház iránti vonzalmukat« — írja *Kautsky*¹³. A rendben azonban tovább éltek az eredeti hagyományok is, másrészt a rend szociális — a népet az egyházban megtartani akaró — demagógiáját is komolyan vehették egyes ferencrendi szerzetesek. Amikor eljött az ideje, a rend eme tagjai nyíltan kifejezték szembenállásukat a katolikus egyházzal.

A Mohács utáni évtizedekben, a katolikus egyház nagy válsága idején, a magyar ferencrendet többen otthagyták és az új hit terjesztői lettek. A mezővárosi reformáció írói közül Benczédi Székely István, Ozorai Imre, Sztárai Mihály voltak korábban ferencesek, hogy csak a legjelentősebbeket említsem. A továbbiakban látjuk majd, hogy a magyar ferencrendre is a fentiek voltak a jellemzők és ezért vezethetett innen is út a reformációhoz.

A magyar ferences rend szigorúbb (obszerváns) ágának a XV. — XVI. század fordulóján legnagyobb alakjai Temesvári Pelbárt és tanítványa : Laskai Ozsyát. Vaskos köteteket megtöltő prédikációikban szintén megtaláljuk a nyomát a ferencesek általános gyakorlatának. Temesvári Pelbárt »Pomérium« című szentbeszédgyűjteményének »Sermones de Sanctis« című részében, a magyar szentek (Szent István, László) ünnepére írott beszédeiben vall kora problémáiról : »Ha igazán nemesek s Krisztushoz hasonlók akarunk lenni, folytassunk szent és kegyes életet. Ezek a mostani fejedelmek, bárók és rektorok mind lelketlenek : robotot, taxát csikarnak a szegényen, szeretik az ajándékot, követelik a bírságot, az egyházi javakat elragadozzák. Bételt Ezékiel azon mondása (XII.) az ő fejedelmeik ő közöttök mint a ragadozó farkasok.¹⁴ »A szent Lászlóról írt 4. beszéde utolsó része elősorolja a fejedelmek fő bűneit. Első az esküszegés, második a kevélység, harmadik a bujaság, negyedik az igazságtalanság, ötödik az egyház és szent dolgok iránt való tiszteletlenség s az egyházi javak elragadozása : — Zedekiás, Joachim, Saul, Nabukodonozor, Pompejus, Balthasar példáival színezi mind-

¹² A Szkhárosi vers aláhúzások mindig tölem. V. J.

¹³ *Kautsky* : A szocializmus előfutárai. Bp. 1950. 163. o.

¹⁴ Idézi : *Szilády Áron*: Temesvári Pelbárt élete és munkái. 37. o. Aláhúzás tölem V. J.

ezeket. Közbe felsóhajt, hogyha a fejedelmek, katonák, nemesek, bírák és tisztviselők szeretnék az igazságot, semmi bajunk se volna. A záradék így hangzik: Óh én istenem! mely sokan vannak e mi időnkben az olyan fejedelmek, akik az egyházakat fosztogatják, birtokaikat elszedik, elragadozzák az apáturaságok s püspökségek javait, melyeket régi szent királyok és fejedelmek fundáltak, mint például szent László és szent István... ezek... istenfélők voltak: e mostaniak azokat rabolják el, teszik semmivé... Magoknak nagy palotákat rakatnak, hogy bámulják az emberek s ügyet sem vetnek arra, hogy a szegények az utcákon haldokolnak. Ezekről mondja szent Hyeronymus, hogy gazdag ruhákba öltözködnek, a fagyban, hidegben mezitelenül haldokló szegényekkel nem gondolnak. Dúsan vendégeskednek, lakoznak, a szegénység pedig éhen van el... Hallja meg azért minden keresztyén fejedelem, gazdag, szegény egyaránt, hogy szent László példája követésével tartóztassa magát a bűnöktől.¹⁵ »Ha azt kérdezi valaki, mi a törvény? megfelel rá Mayró Ferenc, mondván: a tisztességesen élés mestersege, mely az embert arra kötelezi, hogy szüntelen hozzátartsa magát. Hanem azért igaznak bizonyul az emberek közt Anaxagorás azon mondása, hogy: a törvény pókháló, melyen a kisebb legyek fönnakadnak, a nagyobbak pedig keresztül rontanak. Így a nagyok és fejedelmek átlépik a törvényt és nincs bántódásuk, a kisebb emberek pedig takolnak.«¹⁶ »Hanem mindenki meghallja, mit mond Ezékiel: jaj a prédálóknak...«¹⁷

Az eddig idézett beszédrészletek főleg arra mutatnak rá, hogyan támadja a világi földesurak bűneit Temesvári Pelbárt. Nem hallgat azonban az egyházon belüli állapotokról sem: »Az evangélium azt mondja, hogy a jó pásztor lelkét adja a maga nyájáért, aki pedig bérért szolgál az elfutamik. Nyilván van tehát, hogy kárhozatra való bérbeszegődött nép azon egyházi nagyok és világi fejedelmek, akik alattvalóikon igazságtalan adókat követelnek, a bűnösöket nem javítják, csak a pénzért élnek-halnak.«¹⁸

Nem marad el mestere mögött a tanítvány, Laskai Ozsvát sem. Idézzünk néhány részletet az ő beszédeiből is: »Nem adják meg a bért szolgálóknak, mondván, hogy nem kötöttek velük szerződést, mikor felfogadták őket... Összetiporják a szegények szőlejét és vetéseit... Súlyos adóval sújtják a szegényeket és ezt fogságbüntetés terhe alatt behajtják, kényszerítik őket aratásra, szénakaszálásra, szőlőhegyek leszüretelésére, várárok ásására, várfalak építésére, amely munkákban a dologtól és éhségtől nyomorított nép bosszúért kiált az úrhoz és kiáltása el is hallik hozzá, aki maga mondja Micheás prófétánál (III. fej.): halljátok Jákob fejedelmei és Izráel házának vezérei, hát nem a ti kötelességetek tudni az ítéletet; ti, akik gyűlöltétek a jót és dédelgetétek a rosszat, kik erőszakkal lehúzzátok a népről a bőrt, lerágjátok csontjaikról a húst, kik megeszitek népem testét és bőrét lenyúzzátok, csontjait összetöritek... hiába kiáltotok ti majd az Úrhoz, nem hallgat rátok, elrejtí orcáját elöletek abban az időben... Ó ti előkelők, akik a nép verejtékéből virultok, a szegények bőjtjén és éhségén kövéredtek, jaj nektek, ha a felsorolt igazságtalanságokat meg nem szüntetitek.«¹⁹

¹⁵ I. m. 37—38. Aláhúzás tőlem. V. J.

¹⁶ I. m. 36. o. Aláhúzás tőlem. V. J.

¹⁷ I. m. 36—37. o.

¹⁸ I. m. 40. o.

¹⁹ Horyáth Richárd: Laskai Ozsvát. Bp. 1932. 57—58. o. Nagyon jellemző, hogy Szkhárosi: »Az fejedelemségről« c. versében szintén Micheás prófétát idézi, sőt ugyanazokat a részeket, mint Laskai Ozsvát:

»Panaszolkodik az hatalmas isten,
— Az próféta írja Micheás könyvében,
Hogy urak nem vagytok igaz ítéletben,
Hogy semmi jó nincs nektek kedvetekben.«

Szerettek — ugymond — minden gonoszságot,
És az embereket ugyan megnyúzzátok,

Laskai is ír az egyház romlásáról, de nézzük meg, milyen összefüggésben: »rossz egyháziak vagyunk ugyan, de többen közülük jók és a szentek közé van nevük bejegyezve. De még ha rosszak vagyunk is, azért a népnek hasznára vagyunk: általunk van lelki élete a népnek és mert jobb ha ennek lanyha vezetője van, ugyan, de van, mintha egyáltalában nincsen.«²⁰

Szándékosan idéztünk ilyen bőven e két — a maguk korában nemcsak Magyarországon, de Európaszerte híres — ferences hitszónok beszédeiből. Ezek — ha közvetve is — bizonyítják, hogy az elnyomott néprétegek helyzete tűrhetetlen volt ebben a korszakban. Tévednénk és félreértenénk beszédek célzatát azonban, ha arra következtetnénk, hogy főként a nép őszinte féltése, a sorsán való javítási szándék sugalmazta beszédek szociális célzatát. Ha a kiemelt részeket figyelemmel kísérjük, azt látjuk: beszédekben a hangsúly az egyházon elkövetett igazságtalanságon van. Történelmi tény, hogy a feudális anarchiában nem kímélték az egyházi vagyont sem, másrészt azt is tudjuk, hogy működésük idején az egyházi és világi feudalizmus késhegyre menő harcot folytatott egymással a tized vagy a kilenced elsőbbségeért. A legnagyobb igazságtalanságot természetesen a népnek kellett elszenvednie. Mivel azonban az egyházon is esett sérelem, meg volt az alapja a ferencesek érvelésének: az egyház problémáit és a népen esett sérelmeket azonosították és úgy tüntették fel az egyházat, mint akinek közös érdekei vannak a néppel az urak ellen. Miért volt erre szükség? Ne felejtjük, hogy a XV.—XVI. század fordulóján vagyunk, egy lezajlott hatalmas népmozgalom, a huszitizmus után és az újabb, még hatalmasabb antifeudális mozgalom, a reformáció kibontakozása előtt. A hivatalos egyháznak volt mit féltenie: saját hatalmi pozícióját — a nép feletti vezetést — akarta biztosítani. Nem akarták az egyháziak engedni, hogy a nép kicsússzon a kezük közül, ezért állították be a kérdést úgy, mintha közösen szenvednének.

Azt, hogy a népet az eretnkségektől akarják távoltartani, mutatja, hogy beszédekben gyakran támadják az eretnkségeket, az ördög művének vallják az eretnekek tanait: »A legújabb időkben némelyek elszakadnak a hittől, engedve a tévelygés szellemének és az ördögi tanoknak« — írja Temesvári Pelbárt.²¹

»A huszitizmus még élő és fenyegető veszedelem. Többször felemeli a szavát ellene... Látszik, hogy az ilyesmi még szükséges volt, még foglalkoztatta, érdekelte az embereket...« — írja Horváth Richard Laskai Ozsvátról.²²

A ferencesek körében nagy tekintélyt jelentettek Temesvári és Laskai, a rend addig két legkimagaslóbb alakja. Beszédek számtalan latinnyelvű kiadást értek meg a XVI. század első két évtizedében. Ezeket a beszédeket minden bizonnyal a reformációhoz csatlakozó volt ferences szerzetesek is ismerték, akik általában a rend legműveltebb tagjai közül kerültek ki, és megjárták a krakkói egyetemet. Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát beszédeiben készen találták a világi feudalizmus elleni érveket. Innen már csak egy lépés kellett, hogy ezeket kiterjesszék az egyházi feudalizmus ellen is. Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát saját úrellenes vádjait az Ószövetség tekintélyével hitelesítették. A Zsoltárok könyvét, Salamont, Mózes, Ezékielt, Mikheást és másokat idéznek. A ferenceseknek ezt a gyakorlatát is felhasználhatták a reformációhoz csatlakozó volt szerzetesek, hisz a reformáció is az Ószövetséggel

Az bört teteméről mind el-levonszátok,
És az tetemet is ugyan megrontjátok.

Rötte netesség itt az isten mit mond:
Az én népem testét megeszitek — ugymond,
Mint egy serpönyében megráttjátok — ugymond,
Az kegyetlenségről im halljátok mit mond.«

²⁰ I. m. 61. o.

²¹ Sermones de Tempore pars estivalis LXVIII/a.

²² Horváth Richard: Laskai Ozsvát. Bp. 1932. 66. o.

támasztotta alá a világi feudalizmus elleni érveit. Meg kell állapítanunk tehát, hogy a ferences prédikációknak komoly szerepük volt az irodalom fejlődésében. Az eredeti reakciós célzattukból kivetkőzve a bennük rejlő egyes érvek a mezővárosi reformáció íróinak műveiben haladó mondanivaló hordozójává válhattak.

Ez a kép, amit a mezővárosi reformációhoz csatlakozó ferencesekről általában megrajzoltunk, alkalmazható Szkhárosira is. Temesvári Pelbárt és Laskai Oszvát érvei a nagyurak ellen Szkhárosiban — a minden valószínűség szerint jobbágy származású költőben — termékeny talajra találhattak. Valószínűleg az eredeti, latin szövegből ismerhette, bár magyarul is olvashatta azokat. Némely jel arra mutat, hogy az Érdy Kódexet is ismerte. (Az a tény, hogy az Érdy Kódexet a karthausi szerzetesrendben készítették, nem zárja ki, hogy Szkhárosi hozzájuthatott, hiszen ezt nem egy rend, hanem az ország valamennyi szerzetese és apácája számára készítették.) Az Érdy Kódex anyaga nagyjából Pelbárt munkáin alapszik. Nem egészében fordítja le Pelbárt munkáit, de sok részletét felhasználja. Így az István és László legendák — amikből fent idéztünk — szintén megtalálhatók itt. Azt, hogy Szkhárosi esetleg ismerhette az Érdy kódexet, némely közös nyelvi sajátosságok bizonyítják egyrészt, másrészt pedig az, hogy az Antikrisztus országa ellen című versében megőrzött népies szentkultusznak ebben a kódexben van írásos nyoma. (Szent Balázs tisztelete, szent Demjén tisztelete.) Hogy Szkhárosi tanult a ferences prédikációkból, közvetve verseinek szerkezete is bizonyítja.

Szkhárosi verseit szerkezetileg elemezve ugyanis arra az eredményre jutunk, hogy nagy részük *verses prédikáció*. Ha a ferences prédikációkat szerkezetileg megvizsgáljuk, az alábbi felépítés tűnik szemünkbe: a probléma felvetése, amiről a pap beszélni fog, mondanivalójának alátámasztása tekintélyekkel (idézetek vagy egyháznagyoktól vagy a bibliából); saját érvei mondanivalója mellett; a mondanivaló alátámasztása példákkal.

Szkhárosi is verse első néhány strófájában megadja az alaphangot, a témát, amiről beszélni kíván. Azután idéz a bibliából, majd megvilágítja mindezt a jelen helyzetből vett példákkal. A legtisztábban ilyen verses-prédikáció jellegű versei: »Az fejedelemségről«, »Az fősvénységről«, »Az Istennek irgalmasságáról és ez világnak háláadatlanságáról«, »Panasza Krisztusnak, hogy ellene támadnak ez világiak«. Verseinek ezt a prédikációs jellegét csak alátámasztják az ilyen sorai:

- »Itt azért *szólunk* az egy igaz hitről,«
(Az Antikrisztus országa ellen)
- »Itt azért im *szólunk* az kétféle hitről«
(Kétféle hitről.)
- »Az fősvénységről azért mostan *szólunk*.«
(Az fősvénységről.)
- »Azért most *szólunk* az nagy istennek irgalmasságáról,«
(Az istennek irgalmasságáról.)

Mindezek arra engednek következtetni, hogy verseinek ugyanazt a szerepet szánta, mint a templomi prédikációnak. Agitációs szempontból verseinek egyik legnagyobb erőnye: szerkezetük. Ez azonban — éppen a fentiek következtében — nem művészi, hanem logikai szerkezet. A tartalmi-eszmei mondanivalóból és az elérendő célból nő ki ez a szerkesztési mód. Meggyőzni, kételyeket eloszlatni akar minden egyes versével s ez sugalmazza szerkesztését. Elmondhatjuk, hogy minden versének határozott tartalmi rendszere van. (A »kétféle hitről« címűnek, amely nem kifejezetten ilyen prédikációs jellegű, a katolikus liturgiának karácsonytól-pünkösdig való kigúnyolása adja meg a rendszerét.)

Amint az elemzésből látjuk, verseinek szerkezete is arra mutat, hogy Szkhárosi ismerte a ferences prédikációk felépítését és ezt alkalmazta is.

Hol élt Szkhárosi, mint ferencrendi szerzetes? Erre a kérdésre szintén csak feltevéssel válaszolhatunk. Valószínűleg a váradi ferences kolostor lakója volt. Ezt mutatja, hogy különösen jól ismeri a váradi szent László kultuszt:

»Várad! nagy kárt téssz mind ez országnak,
Hogy véget nem vetsz az sok vakságnak,
Csak zabot pallaszsz az nagy ércz lónak,
Hiszem az istent állítod vaknak.

Oly igen féltém, az török császár
Meg ne jargalná szent László lovát,
Fogva ne vinné sok kövér papját,
Az kik kerengik szip koporsóját.

Mit pironkodtok váradi papok,
Az kövérségtől fénlík nyakatok,
Nem kell istennek ti szolosmátok,
Misemondástok és kiáltástok.

Szent László fejté ti imádjátok,
Szépen ezüstbe befoglaltátok,
Olaj az teste! mind azt mondjátok,
Evvel a nép közt ti kompládkodtok.«

(Panasza Krisztusnak...)

Érdekes ellentét van »Kétféle hitről« című versének utolsóelőtti strófája és akrosztichonja között. »Skharosi Tháljan scripsjt« vallja az akrosztichon. Ugyanakkor az utolsó előtti strófa ezt mondja:

»Ezeröttszázban és im az negyvennégyben,
Váradon ezt szerzék, kele az káptalan szerben,
Az váradi papok nagy szertelenségben,
Paráznaság miá oly nagy fizetésben.«

Az idézetek arra vallanak, hogy személyes élményei voltak Váraddal (a mai Nagyvárad) kapcsolatban. Váradon a ferencrend mindkét ágának volt kolostora s a váradi ferencesek kolostorai a XVI. szd. 30-as—40-es éveiben igen jelentős helyeknek számítottak. Az obszervánsok kolostorában működött a költő Csáti Demeter. Hittudományi iskola is volt itt. Már 1499-ben elrendelte a közgyűlés, hogy itt mindennap énekes misét tartsanak.²³ Feltehetjük, hogy »Kétféle hitről« című versének alábbi sorai éppen erre a váradi gyakorlatra utalnak.

»Semmire nem kell hát a Krisztus halála,
Csak legyen sok pénz az lélekváltságra,
Az harmincz misére, énekes zsoltárra,
Sok gyertyagyújtásra az vigiliára.«

Ez az adat teszi valószínűvé azt a feltevésünket, hogy Szkhárosi a ferencrend szigorúbb ágának kolostorában lakott. Szkhárosi, mint ferences szerzetes, a nép között működhetett. Erre enged következtetni »Kétféle hitről« című verse, amelyben naptár szerinti sorrendben, karácsonytól-pünkösdig haladva gúnyolja ki a katolikus liturgiát. A leleplezés módja olyan embert mutat, aki a klastrom falain kívül, a nép között is végezte ezeket a szertartásokat:

»Az veternyére hogy husvét napján juttunk,
Az koporsó környül kerengve *hazudtunk*,
Szu-óttó tökéhez fejenként *békédkedtünk*,
Az igaz istennek ott nagy bosszut *tettünk*.«

²³ Karácsony János: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp. 1923, 1924 II. 204—207.

Mikor lépett ki a rendből? Még megközelítő pontossággal sem tudunk erre választ adni. Valószínű, hogy kilépése után megnősült, mert verseiben szenvedélyesen leplezi le a kolostoron belül folyó erkölcstelenséget és a coelibátusról szóló tanítás csalárd voltát. Talán nem tévedünk, ha »Az Antikrisztus országa ellen« című versének következő strófáit személyes vallomásaként fogjuk fel:

»Nem ládd-e ember, ha esztelen nem vagy,
Ki házasságnak szent szerzetibe vagy,
Ha mást megutálsz, te is utálatos vagy.

Vessetek véget ily nagy sok bolonságnak,
Hagyjatok békét igaz házasoknak,
Papnak, barátnak, az szegény gárgyánnak.

Megver az isten az paráznaságért,
Senkit nem utál igaz házaságért,
Elveszt az isten az sok bujaságért.«

A vers 1542-ben íródott. Ez a legkorábbi, dátum szerint ismert verse Szkhárosinak. Talán a rendből kilépve került Tállyára és ott nősült meg, vagy pedig még mint szerzetes? — nem tudjuk. A vers mindenesetre inkább az utóbbi feltvésünket erősíti.

*

Mielőtt Szkhárosi életét tovább követnénk Tállyán, rá kell mutatnunk verseinek egy másik vonására, amelyből szintén következtethetünk előbbi életének bizonyos mozzanataira.

Szkhárosi minden bizonnyal felhasználta a magyarnyelvű költészet eddig elért eredményeit is. Apáti Ferenc a Jagello-korban írt feddő énekében remek vonásokkal rajzolta meg az egyes társadalmi osztályok, rétegek legjellemzőbb tulajdonságait. Versét áthátolta a maró gúny, csipős szatíra, amellyel a köznemességen kívül, minden társadalmi réteg ellen hadakozott. Az ő módszere nem egyéni lelemény, hanem egy nagy európai költő-gyakorlattal, a vágáns költészettel mutat rokonságot. Ilyen — a vágáns költészetre emlékeztető — vonások mutathatók ki Szkhárosinál az »Emberi szerzésről« eme soraiban:

»Édes, szép beszédő, hogy angyalnak vélnéd,
De végre ment megcsal! ha eszedbe vennéd,
Bizon te vigyáznál, magad megőriznéd!«

vagy a »Kétféle hitről« című versnek ezek a sorai:

»Istenünk azt mondja, hogy innepet szentelj,
De szent István napján pápa zabot szentel,
Az szent János napján jó borokat szentel,
Aprószentek napján nagy sok vesszőt szentel.«

»Bárki írta — mondja az Emberi szerzésről Horváth János — az Apáti-féle hagyományt folytatta vele.²⁴ — Apáti Ferenc és Szkhárosi énekei között formai kapcsolatot lehetünk: a stílus, az urak aposztrofálása egy iskolára mutat. De társadalmi felfogásuk osztály-ellentétet tükröz: a kíméletlen, bosszúálló nemesség és a népért küzdő pap gondolkodásának ellentétét« — írja Eckhardt Sándor.²⁵

²⁴ Horváth János: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete, Bp. 1953. 61.

²⁵ Irodalomtörténet. 1951. 2. szám 149. o.

Még további elemzésre van szükség, hogy itt az irodalmi hatást teljesen meggyőzően bebizonyíthassuk. Mindenesetre, az eddigi eredmények is azt mutatják, hogy Szkhárosi nemcsak az egyházi költészetből, énekszerzésből tanult, de ismerte a világiasabb költészetet is. (Erre mutat »Kétféle hitről« című versének nótajelzése is, amelyet »Az Trója nótájára« szerzett.) Ez a hatás credményezi azt, hogy a biblikus stílust olykor felváltja nála az elbeszélő, epikusabb jellegű világiasabb stíl.

Ha az eddigi érvekhez hozzávesszük, hogy »Az istennek irgalmasságáról« című versében így írt:

»Nem mondhatjátok, hogy nem tudtátok isten akaratját,

Mert mind pap, *deák*, gyermek, *hegedős*, nagy nyilván kiáltják.«

feltehetjük: ismerte az énekmondókat és *életrajzában is kell lenni olyan mozzanatnak, amely megmagyarázza, hol ismerte meg az elemzett művészi gyakorlatot.* (Talán külföldi egyetemen, vagy itthon, mint szerzetes: a bolondos ünnepen?)

Mindenesetre az ebből is kiderül, hogy költészetének antiklerikális vonásait innen, a *deák*, *vágáns*, *énekmondó* gyakorlatot ismerve érthetjük meg igazán.

S ezzel talán sikerült rávilágítanunk Szkhárosi költészete két fő alkotó eleme — a világi feudalizmus elleni érvek és az egyház szatirikus bírálata — forrásaira. Az elsőt a ferences prédikációkban, a másodikat pedig a költő életművében fellelhető *deák*, *vágáns*, *énekmondó* kapcsolatban találtuk meg. (L. e. kérdésekhez *Kardos Tibor* alapvető könyvének — »Középkori kultúra, középkori költészet« — megfelelő fejezeteit. III.)

*

Költészete e két alapvető vonásának elemzése után, — amelyet életrajzából próbáltunk kibontani — térjünk rá a magyar reformáció sajátos problémáira, hiszen Szkhárosi otthagyva a ferences rendet ennek az eszmevilágába került be.

A reformáció magyarországi társadalmi bázisa a XVI. sz. 30-as—40-es éveiben a jobbágság, a nép lesz, vezető társadalmi rétege pedig a mezővárosok polgársága. A magyar reformáció centrumaivá a mezővárosok válnak.²⁶

A mezőváros közbülső kategória a jobbágyfalvak és az ipari-kereskedelmi városok között. Lakossága félig paraszti — félig iparúzó-kereskedelmi munkát végez. »... az ún. mezővárosok nem voltak egyebek paraszti közösségnél, melyek legtöbbször a városi életforma minden komolyabb adottsága és lehetősége nélkül bíraskodási jogra, tehát a legfontosabb önkormányzati jogra és arra a kiváltságra tettek szert, hogy az úri terheket egy közös összegben róhatták le. Ez a két kiváltság egyformán nagy horderejű volt. Azzal, hogy egy-egy közösség megszerezte a földesúrtól magának a tagjai felett való bíraskodás jogát, tulajdonképpen a földesúri hatalom egyik legfontosabb elemét vehette a maga birtokába: ezzel a földesúri hatóság közvetlen nyomása alól kiemelkedtek, többé-kevésbé a maguk urai lettek, a maguk portáján maguk tartottak rendet, és a maguk szervezetével intézték belső dolgaikat. A közös úri adó pedig azt jelentette, hogy elmentszódott az a közvetlen szál, amely az alattvalót a szolgáltatáson keresztül az úrhoz fűzte. A közösség lakói nem az úrnak fizettek közvetlenül, hanem saját előjáróságuknak, ez a szolgáltatási rendszer tehát egyúttal az önkormányzat szerveződésének is hathatós tényezője volt... A parasztság az ilyen közösségek kebelében valójában

²⁶ A fő mezővárosi gócpontok, amelyek a reformáció gócpontjai lesznek: Hegyalja (Abauj—Zemplén: Gönc—Szikszó—Tállya), Tiszántúl (Debrecen—Gyula), Tolna—Baranya (Tolna—Laskó) itt működnek a főbb reformátorok: Batizi, Benczédi, Szkhárosi (Hegyalja), Ozorai (Tiszántúl), Sztárai (Tolna—Baranya). Lakosságuk borkereskedelemmel (Hegyalja—Tolna—Baranya), avagy szarvasmarhakereskedelemmel foglalkozott (Tiszántúl), földesúri elnyomás alatt állottak.) (Perényi—Török család.) A városokon belül is nagy különbségek vannak vagyoni tekintetben. A török adóajztromokból tudjuk, hogy Tolna mezővárosban 1557—58-ban 571 mezővárosi polgár mellett 270 »szegény« ház is volt.

parasztpolgárságnak tekinthető, azokban a városokban nevezetesen, amelyekben a »város egy közös összegben rója le tartozását.«²⁷ Ennek a mezővárosi polgárságnak tehát még szoros kapcsolata van a parasztsággal, ugyanakkor éppen fejlettebb gazdasági helyzetéből következik, hogy érdekeifelismerésére, annak következetesebb érvényesítésére alkalmasabb a parasztságnál.

A magyar mezővárosok Mátyás jobbágyvédő politikájának, centralizációs kísérletének — s a termelőerők ezzel együtt járó fejlődésének nyomán indultak virágzásnak. A nagyobb lehetőségeket kihasználva, a mezővárosi iparos-kereskedő réteg nagy számban küldte fiait a krakkói és bécsi egyetemre. Ez az értelmiségi réteg nem szakadt el osztályától: belőlük kerültek ki a mezővárosok plébánosai, tanítói. Mátyás halála után az uralkodó osztály meg akarja akadályozni a városok fejlődését, de ennek az lesz a következménye, hogy a mezővárosok egy tekintélyes része Dózsa mellé áll.²⁸ Az 1514-es kegyetlen jobbágy-ellenes törvények, amelyek a parasztság örökös röghözkötöttségét inondják ki, a mezővárosokat is a jobbágypalvák színvonalára süllyeszti. Moháccsal enyhül először valamit az 1514-es törvények szigora, amikor a mezővárosok felszabadultak a szervezett nyomás alól. Ekkor nyílt meg a lehetőség valamelyes kibontakozásra.

A parasztsággal azonos helyzet: a közös földesúri kizsákmányolás megteremtette a lehetőségét annak, hogy a mezővárosok polgársága és a jobbágyság széles rétegei közötti egység jöjjön létre a közös ellenség elleni harcban. A mezővárosi parasztpolgárság és a jobbágyság közötti egység sok mindent megmagyaráz. Érthetővé teszi, hogy miért nem terjedhetett el nálunk tömegméréteketben a lutheri reformáció eredeti, változatlan formájában. Luther első sorban az egyházi feudalizmus ellen lépett fel, a mi mezővárosi polgárságunk és jobbágyságunk a világi feudalizmus ellen is harcolni akart. A mezővárosi reformátorok ideológiájában a nép a saját érdekei megfogalmazását látta. E két társadalmi réteg közötti egység tényéből következik az is, hogy a magyarországi reformáció egészen a század 60-as éveikig egységes maradt és a határozottan plebejus törekvések csak ezután jelentkeznek.

*

Székharosi életéről az első konkrét adatunk 1542-ből való. Ekkor írja az »Antikrisztus országa ellen« című versét, amelynek akrosztichonjából ezt olvashatjuk ki: »In Thaliae ita est kontra regnum Antichristianum hodie.«

Tálya, a Hegyalja egyik mezővárosa. »Hegyalja, a híres bortermő vidék, számos mezővárosával a magyarországi polgári fejlődés sajátos jellegű területe volt. A lakosság a bortermelésből és az élénk kereskedelem következtében gazdagodott. A mezővárosi gazdag parasztok nagyszámú szőlőt béreltek, és a bortermelés hasznáért gyakran elkeseredett küzdelmet vívtak földesuraikkal. A szőlőművelésben viszonylag nagyszámú bér munkás zsellért foglalkoztattak. A zsellérek és a pauperek száma már megyei méretekben is magas volt. Az 1553-as összeírás adatai szerint Zemplén megyében 361 bírót (adómentes gazdag-paraszt), 2191 féljobbágyportát, 324 pauper-jobbágyot és 1486 zsellért (inquilinus) találunk.«²⁹

Hegyalja általános politikai története a Mohács utáni évtizedekben nem más, mint az ország többi részéé. A két király párthívei ezen a vidéken csapnak össze, úgyhogy többször cserél gazdát I. Ferdinánd és János király között a vidék. A feudális dúlók-fosztók itt is alaposan garázdálkodtak. Ismerjük Frangepán Ferenc egri püspöknek egyik levelét, melyben kéri

²⁷ Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948. 55. o.

²⁸ V. ö. Székely György: A magyar parasztháborúk c. kötet bevezetésével. Bp. 1950. 35—54.

²⁹ A Történettudományi Intézetnek a magyar reformációval foglalkozó munkaközösségének kéziratban levő anyagából. 7. o.

Ferdinánd királyt, hogy »tiltsa el Serédy Gáspárt a Zemplén megyei tizedek felszedésétől és mentse meg a lakosokat annak a sárkánynak zsarolásaitól.«³⁰

A Hegyalja vidékének sajátos gazdálkodási ága a szőlőtermelés. Ez a munka elég magas intelligenciát kíván. A szőlőműveléssel foglalkozó jobbágyság és mezővárosi polgárság az eretnekhozgalmaknak mindig biztos társadalmi bázisa volt (Szerémség—Gönc). Talán Tállya környékén is lehettek ilyen hagyományok, mert Szkhárosi arról ír, hogy a prédikátori »Eretnek pikhартnak mind ez világ mondja« (Kétféle hitről).

Amint a fenti statisztikából is láttuk, Hegyalja vidékén a XVI. század közepén már elég erősen előre haladt a belső társadalmi differenciálódás. A Hegyalja vidékének mezővárosaiban erős bér munkás réteg alakult ki. Nem tudjuk pontosan meghatározni az egyes társadalmi kategóriák arányát. Az azonban bizonyos: bármilyen erős volt a belső társadalmi rétegződés, ebben az időben a belső osztályharc nagyobb arányú kifejlődésére még nem került sor. A közös ellenség, a feudális anarchia erői elleni harc egységbe forrasztotta a kis mezővárosok lakóit.

A Hegyalja vidékének társadalmi helyzete alkalmas bázis volt a mezővárosi reformáció eszméi számára. Ezen a területen működött többek között Sztárai Mihály (1544-ig), Benczédi Székely István (Szikszó, Gönc), Gálszécsi István (Gálszécs, Töketeremes), Batizi András (Tokaj), hogy csak a legjelentősebbeket említsem.

Tállyát 1498-ban említik az oklevelek első ízben oppidumnak. Részben Tokaj, részben Tállya várához tartozott. A XVI. század elején Szapolyai Jánosé volt a vár és az uradalom, a császár csapatai 1528-ban foglalták el, majd Szapolyai 1536-ban újra visszafoglalta. 1550-ben Izabella királyné Ferdinándnak adta át, aki még 1541-ben — bár formailag ekkor a János párthoz tartozott a város — Serédy Gáspárnak és Györgynek adományozta. Nagyon nehéz pontosan megállapítani, hogy ezekben a zűrzavaros években melyik község kinek a fennhatósága alá esett. Minden jel arra mutat, hogy Tállya Szkhárosi ott tartózkodása idején Ferdinándhoz tartozott és Serédy Gáspár volt a földesura.

Tállya külső képét így írja le Fényes Elek:

»Tállya, magyar mezőváros Zemplén vármegyében, Abauj szélén, ... Fekszik kies dombon, felette húzódnak szőlőshegyei, alatta fekszenek rónáságai, szántóföldjei és rétjei, délnek ismét szőlőhegyek környezik. . . .«³¹

Nincsenek adataink Tállya társadalmáról,³² Szkhárosi versei azonban tájékoztatnak bennünket. Az árutermelő nagybirtok, a feudális anarchia uralma alatt nyögő mezőváros, melyet már belül is rétegekre bontott az árutermelés, de a feudalizmus erőivel szemben még egységben vannak lakói: ez Szkhárosi társadalmi képe. Költészetét ez a társadalmi valóság ihlette meg.

Szkhárosi valószínűleg első reformátora volt a városnak és nem lehetett könnyű dolga, mert egyes verseinek záróstrófiáiban minduntalan felcsendül a panasz a »siket magyarok ellen, akik« »Nem mernek vala tökéletesen hinni az Krisztusban«. (Mivel a tállyai református templom 1549 körül épült, feltehetjük, hogy az építésben nagy része volt Szkhárosinak.) Verseinek szemléletmódjából és utalásaiból sejtjük, hogy a mezőváros mindennapi életében felmerülő fontosabb kérdésekben milyen álláspontot foglalt el.

Életéről utolsó adatunk 1549-ből való. Ezzel végleg nyomavész Szkhárosinak, akinek születését és halálát, sőt életét is homály fedi.

*

Joggal merül fel a kérdés: volt-e kapcsolatban Szkhárosi reformátor-prédikátor író-társaival? Ezt is inkább csak sejtjük. »Panasza Krisztusnak« című versét, amelyet 1549-ben

³⁰ *Bunyitay Vince*: Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. Bp. 1902.—12. III. k. 1539. aug.

³¹ *Fényes Elek*: Magyarország geográfiai szótára . . . Pest. 1851.

³² Tállya levéltára 1944-ben, a háborús események alkalmával elpusztult.

írt, Batizi — 1546-ból való — »A hazasságról való ének«-e nótájára szerezte. Batizi 1545-től a szomszédos Tokaj papja, úgyhogy írásait kölcsönösen ismerhették. A mezővárosi reformáció más íróival való kapcsolatáról nem tudunk, bár feltételezhetjük, hogy ismerte őket, vagy legalábbis műveiket. E mellett szólnak versei is.

Verseinek mondanivalóját ugyanis nem teljesen önállóan dolgozta ki Szkhárosi. Felhasználta a mezővárosi reformáció előtt járt és vele kortárs íróinak munkáit.

A mezővárosi reformáció sajátos, a magyarországi társadalmi viszonyokat szem előtt tartó ideológiáját Ozorai Imre könyve alapozta meg. Leglényegesebb tartalmi eleme ennek az ideológiának, hogy az egyházi feudalizmus mellett a világi feudalizmust is támadja, kifejezve ezzel a parasztsággal szövetséges mezővárosi polgárság közös osztályérdekeit. Ozorai könyve már címében jelzi tartalmát: a Krisztusról és az ő egyházáról és az Antikrisztusról és az ő egyházáról fog beszélni. Krisztus országa alatt a protestantizmust és ennek híveit, az Antikrisztus országa alatt a pápát és általában a katolikus egyházat, a földesurakat és törököket érti. Ezzel a felosztással világosan felrajzolta a reformáció és a benne rejlő társadalmi célkitűzések ellenségeit. Ozorai dolgozza ki a reformáció érveit az egyház különböző emberi szerzéseire ellen. Különösen nagy erővel támadja az egyház rendi különállását és a népen való élésködését. Érvei ugyanazok, amelyekkel a következőkben Szkhárosinál is találkozunk. Ozorai szerint az ország romlását az Antikrisztus országának tagjai idézték elő. Hogy ezt bebizonyítsa, az egyház bűnei mellett sorra veszi az urak bűneit is. Bűnlajstromát nem szükséges idéznem: látjuk ezt majd Szkhárosinál. A feudalizmus két szárnyának együvé tartozását azzal is bizonyítja, hogy rámutat: az uralkodó osztály bűneit a különféle »emberi szerzések« révén az egyház igyekszik megszépíteni (bűnbocsánat stb.). Ozorai társadalmi elképzelése megfelelt annak a rétegnek, amelynek érdekeit képviselte: számoljuk fel az egyház különálló rendi mivoltát, az egyházi hierarchiát, szüntessük meg a feudális anarchiát. A feudális társadalmi rendszert ő sem kifogásolja egészében, sőt: a rendezett feudális társadalomban látja azt az utat, amely a »dúlók, orzók« ellen védelmet tud nyújtani.

Szkhárosi költészetében ki lehet mutatni Ozorai hatását. Két verse még szerkezetében is tükrözi Ozorai könyvének ismeretét: »Az Antikrisztus országa ellen« és a »Kétféle hitről«. Egy helyen ilyen világosan fogalmazza meg — valószínűleg Ozorai nyomán —, hogy kik a reformáció ellenségei:

»Hatalmas urak és fejedelmek,
Papok, pispokok és szerzetesek,«

(Panasza Krisztusnak.)

Szkhárosi versei eszmei-tartalmi mondanivalóját szem előtt tartva, nem kell különösebben bizonyítanunk, hogy felhasználta Ozorai koncepcióját. Nemcsak érveket, de alapvető koncepciót merít Ozorai művéből, sőt átveszi és továbbfejleszti szemléletes képeit, humorát, racionalizmusát is. — A *reformáció történelemszemléletét* Farkas András »Az zsidó és magyar nemzetről« című, 1538-ban megjelent verses krónikája alapozta meg. Az új történelemszemlélet a bibliára támaszkodik és a magyar és zsidó nép sorsa között húz párhuzamot. Isten kivezette a zsidókat Egyiptomból, adott nekik jó királyokat, de bűnbeestek, ezért országukat idegen néppel feldúlatta, majd a prófétákat és Krisztust küldte közéjük, hogy térjenek meg, de mivel nem hajoltak a jó szóra, Isten a rómaiakat küldte a zsidó országra. Farkas András a magyar nép útja és a zsidók története között párhuzamot von: Isten adott jó királyokat (pl. Mátyás), de a magyarság bűnbe esett, ezért küldte rájuk Isten a törököket. Most a prédikátorokat küldte közénk, hogy térjünk meg, azaz számoljuk fel a bűnöket és fogadjuk el a reformációt, így leveszi rólunk a törököket, mint büntetőeszközt. Ez a történetkoncepció mélyen nemzeti és lényegében antifeudális. A bűnök, amelyeket el kell hagynunk, az uralkodó osztályra jellemzőek. A török elleni célzatai nyilván az ország egységének a helyreállítását tűzik ki feladatul. Azzal, hogy a prófétákat és prédikátorokat

együtt említi, az utóbbiak tekintélyét emeli és fontos társadalmi funkciót ruház rájuk.

Szkhárosi ismerte és fel is használta ezt a történetkonceptiót. Farkas András versének hatása filológiaiag is kimutatható nála :

»De immár hagyjuk el ah zsidó népeket,
Vegyük elő az régi magyarokat.
Ingyen majd megértjük, hogy az isten őket
Ilyetén bő földre magyarra *el-kihoza*
Mint régen kihoza a zsidó népeket
Egyiptomországból ah megigért bő földre«

— írja Farkas András.

Szkhárosi: Az átokról c. versében Farkasra emlékeztetően így ír:

»Magyar nemzet! nagy sok jót tőn teveled az isten,
El-kihoza Szittiából az jó kevér földre...« stb.

Farkas András párhuzamát elemezve is láthatjuk, hogy a mezővárosi reformáció történet szemléletének a kialakulásánál milyen nagy szerepet játszott a biblia. A bibliának több szempontból tulajdonítottak nagy fontosságot a reformáció írói. Egyrészt a katolikus hit és liturgia »emberi szerzései« ellen harcolva, mindig a bibliára hivatkoztak, mint »isten szerzésére«. Másrészt: társadalmi mondanivalójuk igazolását is megtalálták itt. Engels így jellemzi a biblia e szerepének jelentőségét: »Luther a biblia lefordításával hatalmas fegyvert adott a plebejus mozgalom kezébe. A bibliában a kor feudalizált kereszténységével az első évszázadok szerény kereszténységét állították szembe, a bomladozó feudális társadalom elé olyan társadalom képét tárta, amely mit sem tudott a hűbériség sokrétű, mesterkelt hierarchiájáról.«³³ Luther bibliafordítását így értékeli: »A parasztok minden tekintetben kihasználták ezt az eszközt a fejedelmek, a nemesség és a papság ellen.«³⁴ A mezővárosi reformáció írói elsősorban az Ószövetséget idézték nagyon gyakran. »Az Ószövetség ugyanis sokat ír az ókori szabad zsidó parasztság elszegényedéséről, szolgaságba taszításáról, az urak kegyetlenkedéseiről, és többször állást foglal ezekkel a jelenségekkel szemben. Az ilyen részek rendkívül alkalmasak voltak a reformáció szociális célkitűzéseinek alátámasztására. Másrészt az ókori zsidóság évszázadokon keresztül bátor folytatott függetlenségéért, amit azonban úrai torzszalkodásai és árulásai miatt a túlerővel szemben végül is nem tudott megőrizni. Az Ószövetség leírja ezeket a harcokat, kiemeli egyes a hazájukért bátran küzdő személyek (Gedeon, Dávid, Judit stb.) tetteit és megindító, lírai kesergéseket tartalmaz a haza pusztulásáról. A török hódítás idején rendkívül népszerűek, időszerűek voltak ezek a bibliai részek. Igen jól lehetett egyes bibliai történeteket és azok tanulságait a magyar helyzetre aktualizálni.«³⁵

Szkhárosi költészetében az Ószövetségre való hivatkozás a világi feudalizmus elleni támadásával együtt kezdődik. A katolikus hit ellen vitázva olykor az Újszövetséget is idézi. Az Ószövetségből leggyakrabban Mózes, Jeremiás, Ézsaiás, Ezékiel, Zofóniás, Mikheás, Zachariás, Hózeás könyveit említi, citálja, az Újszövetségből pedig Pál apostolra, Péterre, Lukácsra és Mátéra hivatkozik. (Kutatásunk mai állásán nem tudjuk megállapítani határozottan, hogy szabadon fordította-e a bibliát vagy pedig a már meglevő bibliafordításokat használta fel.) Előszeretettel választotta ki a bibliából az egyházi és világi vezetők büntetéséről szóló részeket és költői tehetségével még tovább is fejlesztette, konkrétabbá tette, néha pedig megtoldotta azokat. Mivel Szkhárosi a bibliával is a mezővárosi paraszt-polgársághoz akart

³³ Engels : A német parasztháború. Bp. 1949. 35. o.

³⁴ I. m. 35. o.

³⁵ Klaniczay—Szauder : Magyar irodalom a felvilágosodásig. (Az ELTE Bölcsészkarának jegyzete az 1951—52-es tanévre 150. o.)

szólani, különösen élesen domborította ki a biblia ama utalásait, amelyből hallgatói a mindennapi életükre ismerhettek: »Szőlőket ültetsz, és miveled azokat, de bort nem iszol, meg sem szeded, mert elemészti azokat a féreg.« (Mózes V. 28 : 39) »Te a földbe nagy sokat vetsz, kün hasznod elveszett, Mert a sáskák megemészti, kit nehezen szenvedsz Szőlőt ültetsz, megkapálsz, nagy erősen mívelsz Az borában nem ihatol, csak férgeket töltesz.« (Az átokról)³

3.

Költészetének eszmeisége : antiklerikalizmusa ; társadalombírálata ; a kor fő kérdései költészetében ; realizmusa.

Szkhárosi Horvát Andrásnak mindössze tíz verse maradt fenn. (70 nyomtatott oldal terjedelemben). Ezek közül nyolc versnek vagy a záróstrófájából, vagy az akrosztichonjából bizonyíthatjuk Szkhárosi szerzőségét, kettőt pedig »szellem, modor és technikabeli rokonság« alapján tulajdonítunk neki.³⁷

Olyan költő ő, aki teljesen benne élt korában, versei a század fő kérdéseinek megfogalmazásai, művészi tükörképei. »Vigasztaló ének« című versét nem számítva, kilenc versét aszerint oszthatjuk két csoportra, hogy a régi egyház vagy a főúrak ellen érvel-e. Elemzésünk is e fő kérdéseket veszi sorra és eltekintünk a versenkénti elemzéstől.

Versai eszmeiségét vizsgálva tekintettel kell lennünk arra, hogy Szkhárosi prédikátor volt. Másrészt azt is szem előtt kell tartanunk, hogy a középkor annyira a teológiának, a vallásnak rendelt alá mindent, hogy a tömegek eszéhez, szívéhez csak vallásos jellegű mondanivalóval lehetett közelférközni. A vallásos ideológia leple mögött mindig meg kell keresnünk a társadalmi mondanivalót.

Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy Szkhárosi egyik képviselője egy nagy mozgalomnak, — a mezővárosi reformációnak s bármennyire erőteljes egyéniség is, mégis lényegében rá is jellemző mindaz, ami általában jellemző a mezővárosi reformációra. Így költészetét elemezve elsősorban azokat a vonásait húzzuk alá, amelyek sajátosan az ő vonásai, őt jellemzik.

*

Költészetében a világi és egyházi feudalizmus elleni harc egységet képez. Mivel költői fejlődésében elsőnek az egyházat támadó versei jelentkeznek, vegyük szemügyre először az antiklerikalizmusát.

³⁶ L. az itt tárgyaltakhoz *Révész Imre*: Magyar református egyháztörténet 1520 tájától 1608-ig c. alapvető munkáját. (Debrecen 1938.)

³⁷ *Horváth János*: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. Bp. 1953. 54. o.

A két vers címe: »Emberi szerzésről«, — »Pál érsek levelére való felelet«. Szkhárosi mind a 10 verse a Bornemissa Énekeskönyvben maradt fenn. Az átokról c. verset kiadták a Hofgref-féle énekeskönyvben is. (L. ezekre Szilády Áron jegyzeteit a RMKT. II. kötetében 449—461.)

Szilády »Az átokról« c. verset a Hofgref énekeskönyv alapján közölte. Bebizonyosodott, hogy a Bornemissza-féle kiadás hívebben őrizte meg a szöveget. T. i. ennek a szövege alapján a vers értelme világosabban áll előttünk, szótagszáma pontosabb, verselése jobb. Érthetőbbé válik így »Az átokról« legszebb strófája, amely Szkhárosi költészetének csúcsa:

Hofgref-féle szöveg:

»Port, harmatot, asszu hamut eszik az asszu föld,

Megrepedez, ugy panaszol reád az szomju föld.« (Első két sor)

Bornemissza énekeskönyv szövege:

»Por-harmatot, hamu esőt iszik az asszu föld,

Megrepedez, ugy panaszol reád az szomju föld.« (Első két sor)

Szkhárosi néhány versét töredékben megőrizte Mihály deák kódexeis. L. erre vonatkozóan ITK 1915. 431—444. o;

Szkhárosi egyházellenességének legjellemzőbb vonása, hogy egész költészetét mélyen áthatja a *nép féltése*. Ez a népet féltő, a szerzetesek családságaitól megóvni akaró szándék adja kezébe a tollat. Szkhárosi, mint volt szerzetes, jól ismeri az egyház minden fondorlatát, amit a nép félrevezetésére használ. »Emberi szerzészről« című versében így óvja a községet :

»Im tanács teneked megnyomorult község,
Hogy megcsalott téged ez sok szerzetesség,
Ki néked volt kedves, az volt nagy ellenség.«

Egy másik versében pedig, miután részletesen jellemezte a védőszenteket, ilyen fordulattal hivatkozik a közös élményre : »Ezt az kit mondok fejenkint tudjátok,« — és ezzel az egy mondatával máris megteremti maga és hívei között a közös érvelési alapot. Költészetének minden értékes vonását a különféle »emberi szerzések« leleplezésére használja fel.

A népet féltő szemléletéből érthető, hogy elsősorban azokat az egyházi szokásokat leplezi le, amelyek a nép ámitására a legalkalmasabbak.

Így például igen sokat foglalkozik a védőszentek tiszteletével. A szentek közbenjáró szerepe Isten és az ember között, voltaképpen a feudális hierarchia vallási kifejezése. Ez ellen tiltakozni egyet jelentett a világi közbenjárók hatalma, — tehát a nép fölött gyámkodó papok és nemes urak elleni tiltakozással.

»Tisztet osztottunk az megholt szenteknek,
Porkolábságot adtunk szent Péternek,
Kik nem esmérik, mind kirekesztetnek.«

— írja »Az Antikrisztus országa ellen« című versében. Majd miután hét versszak 21 során át költészete legjellemzőbb vonásaival sorra bemutatta a szenteket s maró gúnnyal megkérdte :

»Ottolia mert vakon született volt.
Ő nékie szolgált kinek szeme nem volt,
Ám lásd ha az adja kinek soha nem volt.«

utána felteszi a kérdést :

»Gondolkodjunksza, ezek miként vagynak,
Ha mind a szentek mind ezen osztóznak,
Krisztus urunknak tisztet így nem adnak.«

Szkhárosi tehát — szemben a katolikus papokkal — *gondolkodásra* szólítja fel híveit. A katolikus egyház védőszentkultuszát tulajdonképpen a népre ható érzervekkel teszi nevetségessé. Már Ozorai is ilyen racionalista érveket hozott fel a szentek kultusza ellen. »hat menie szent vagion anni Isten vagion« — kérdezi Ozorai, — majd így folytatja : »ha penig emberi okosság szerent kell szólani, hat menie szent volna mindennek annie udvara volna, mint az Istennek, Az Angial nem gíozne az futosást.«³⁸

Szkhárosi a katolikus egyház egyéb »emberi szerzései« ellen is harcol. Ezeknek az »emberi szerzéseknek« az egyházon belüli szerepe jellemzésére idézzük Engels szavait : »A nyers erőszak mellett a vallás minden zaklatását. . . működésbe hozták, hogy alattvalóik utolsó fillérét is megkaparinthassák.«³⁹ Szkhárosi ezeket is a nép szempontjából bírálja. A bőjttel kapcsolatban egyenesen azt írja :

»De csak lencse, borsó tisztességben vagynak,
Az szegény kapások halat nem kaphatnak.«

³⁸ Ozorai Imre : De Christó . . . 283. o. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kézírattárában levő példányt használtam.

³⁹ Engels : A német parasztháború. Bp. 1949. 14. o.

Milyen átütő, agitatív ereje lehetett versének, miután a szegény kapások bőjtjével szembe állította a papok bőjtjét. (»Kétféle hitről«, »Reggel a papok«: ..., idézett rész.)

A búcsújárással kapcsolatban megőrökíti a XVI. századi búcsújáróhelyeket és talán valamiféle szólásmondást is:

»Az Krisztus mondja; jertek én hozzám, mit futunk Rómában,
Bódogasszonyhoz Coloniába, onnat a nagy Ágba.
Bolcsós helyekre a szent Jakabhoz a Compostellába.

Az kinek nincsen annyi költsége, menjen csak Bátára,
Avagy Kassára, avagy Váraddá, avagy csak Darnóra,
De hol taníta minket Krisztus ez fassangozára.»

(Az istennek irgalmasságáról)

Antiklerikalizmusa későbbi verseiben további fejlődésen megy át. Az egyes »emberi szerzéseket« nagyobb összefüggésben mutatja meg és felismeri a katolicizmusnak az egész feudális világot — a pápaságon keresztül — átfogó jellegét, szerepét.

»Sokfelé eloszla ez világnak gondja,
Ki némettel tartja, ki törökkel tartja:
Ekképen hasonlék az hitnek ő dolga,
Ki pápával tartja, ki Krisztussal tartja.»

— írja, és ezzel a világos különbségtévéssel a pápát félreérthetetlenül az ellentáborba helyezi. Majd azt is megállapítja, hogy itt nagyon veszélyes ellenféllel állunk szemben, mert: »Fegyverrel őrzi pápa ő szerzését,« azaz: észreveszi, hogy a papság, az egyház, a hit mögött voltaképpen fegyveres erőszak-hatalom áll. Az egyház nemzetközi szerepének ilyen látása után, természetesen, hogy a szerzeteseket is másként látja:

»Jól ha mi megnézzük szerzetesek dolgát,
Kik a pápa zsoldján élnek, pártját tartják,
Hogy csak álnoksággal magokat megcsalják,
Az tudatlan népet soha nem tanyitják.

Oltalma igen sok az pápa zsoldjának,
Sok oskolájának és sok klastromának,
Káptalanságának nagy sok bordeljának,
De nincsen oltalma Krisztus mondásának.»

(Kétféle hitről)

Szkhárosi itt már kimondja a szerzetesek teljes értéktelenségét, a társadalmon való élősködésüket.

»Kétféle hitről« című versében — amiből eddig is idéztünk — sorra veszi karácsonytól pünkösdig a katolikus szertartásokat és a legválogatottabb módon gúnyolja ki azokat. Nagyon jellemző, hogy szemlélete egyre inkább a nép szemléletével mutat rokonságot, azzal egyezik meg.

»Honnét tanulád te, hogy a szent Márk napján,
Tétova kerengesz az jó gabonákban,
Keresztjáró héten mit kullagsz az rozsban,
Viseled az bálvánt Urnapján árnyékban.»

Szkhárosinak is az tűnik szemébe, ami a dolgozó embernek: a semmittevés, a tartalmatlan, céltalan mozgás »az jó gabonában«. Nagyon jellemző az is, hogy az eretnekek hagyományait felelevenítve, a szenvedő Krisztust állítja szembe a pápai »foltis hittel«:

»Mit járna hát Krisztus ott a keresztfával,
Rosszas seregével, pókdösött orcával,
Líkas oldalával, sebes lábaival,
Ha pápa megváltott bűdös olajjával.»

(Mellesleg szólva itt éppen a ferencesek gyakorlatára is utal : a nép előtt a ferencesek épp ezt a szenvedő Krisztus-képet népszerűsítették.)

Az egyházi szertartások bírálatában is továbbmegy egy lépéssel, most már nyíltan babonának, ördögösségnek nevezi a katolikus szertartásokat. A szertartások azon elemeit emeli ki, amelyek a pogányok bálványimádó szertartásainak is a részei lehetnének. Pl. A pápának karácsonykor : »Csak szalmahintésre akkor vagyon gondja.«

»Jézus urunkat ők ezekkel tisztelik,
Éjjel az gyertyákat egyenként elszedik,
Az földet erőssen pálczákkal veretik,
Csaté-paté, zérzur, hol mit használ nekik?

Majd nyíltan ki is mondja : »Bálvány-imádásra az föld népét hajtod.«

Bátor kiállásra valló vonása Szkhárosi antiklerikalizmusának, hogy a szentek tisztelete elleni küzdelemben sort kerít a magyar szentekre is. Az életrajzi részben láttuk, hogy milyen élesen kikel a váradi szent László kultusz ellen. Merőben más történelemszemlélet ez, mint amit eddig láttunk irodalmunkban (pl. Farkas Andrásnál). A zsidó-magyar történelmi párhúzzam felhasználása mellett ez a legjellemzőbb vonása Szkhárosi történelemszemléletének.

Az emberi szerzések között sort kerít Szkhárosi a papi nőtlenségre, az úrvacsorára, valamint a misére is. Mindezeket úgy tárgyalja, mint a néptől való elkülönülés alkalmait.

A régi, a katolikus egyház elleni harcának utolsó verse a »Pál érsek levelére való felelet« 1548-ból való. Itt mintegy összefoglalóan mondja el — a levélre válaszolva —, amit az eddig idézett versekben láttunk.

Szkhárosi az egyházi feudalizmus ellen harcolva, támadja és gúnyolja a papság külön rendi mivoltát igazoló szertartásokat, tételeket. Az egyház gazdagodását szolgáló »emberi szerzésből« fakadó szertartásokkal szembeállítja a Krisztus érdeméből való igazulás elvét. Ez az ideológia megfelelt a mezővárosok paraszt-polgársága és parasztsága érdekeinek, amely réteg olcsó egyházra törekedett és papjait tanult embernek akarta látni, nem pedig az ő munkájukból dologtalanul élősködőknek. Szkhárosi álláspontja azonos lehetett Sztáraiéval, aki »Az igaz papság tükre« című drámájában azt írta, hogy a papok »akképen választatnak a papságra és prédikátorságra, miképpen a bírók és esküdtek a bíróságra és esküdségre.«⁴⁰ E tétel mögött a mezővárosok parasztpolgárságának ama törekvése áll, hogy felszámolják a papi hierarchiát és a prédikátort a község hierarchiájába illesszék be. Sztárai papjának főtitiszte a »prédikálás és tanítás.«⁴¹

*

Szkhárosi a nép életét, problémáit ismerve, szerzetesi emlékeit egyre inkább a nép felvilágosítására használja fel. Szemléletéből következik, hogy figyelme kiterjed a főurak bűneire is és 1544-től, de főleg 1545-től már ellenük is félelmetes erővel érvel. A világi feudalizmus bűneit mindig a nemzet problémáinak egészében látja.

Szkhárosinak a feudális uralkodó osztály társadalmi erkölcséről nincs egyetlen elismerő szava.

»Hol vagynak mostan az jó fejedelmek,
Kik az igazságnak, istennek engednek?
Látjátok fejenként kegyetlenné lőnek,
És hivataljokban egy lépést sem tesznek.«

(Az fejedelemségről)

⁴⁰ RMKT. V. 218. o.

⁴¹ RMKT. V. 219. o.

A feudálisok egyik legfőbb bűne a »fösvénység«, azaz a különféle javaknak mérhetetlen harácsolása, egybegyűjtése. Élő személynek ábrázolva a fösvénységet, megkérdezi tőle :

»Mit téssz volt köztünk ennyi sok csalárrdal,
Hamis urakkal, ennyi pap baráttal,
Az kik el nem járnak ő hivataljokban,
Kiknek nem bizhatunk semmi oltalmokban,
Inkább háborgatnak minden igazságban.«

(A fösvénységről)

»Az fejedelemségről« című versében ilyen tömören, minden sorával egy-egy lényeges magatartásra utalva, összegezi a »kóborlók« bűneit :

»Ekképen járnak az kegyetlen *Urak,*
Kik hivataljokban igazán nem járnak,
Csak egymásra törnek és mindent pusztítanak,
Isten mondásával semmit nem gondolnak.«

Amint az idézetekből látjuk, Szkhárosi állandóan szemére veti az uralkodó osztálynak, hogy »hivatalában nem jár el«: azaz nem teljesíti azokat a társadalmi feladatait, amit az ország, népe elvárna tőle. A kortárs olvasók ebből világosan megérthették Szkhárosi véleményét : ha nem tölti be nemzeti feladatait, nem más, mint élősdí test az országon. Az utolsó idézetünk harmadik sorában megmondja azt, hogy ehelyett mit csinálnak az uralkodó osztály tagjai : »Csak egymásra törnek és mindent pusztítanak«: mi más ez, ha nem a feudális anarchia képe. A »mindent pusztítanak« nyilván azt jelenti, hogy a termelő erőket, így elsősorban a jobbágy-birtokokat pusztítják. A »fejedelmek« elleni kifakadásait érzelmileg az fűti, hogy a főurak a dolgozó néppel csak kegyetlenkedni tudnak :

»Romlásinknak egyik oka fejedelmek vattok,
Nagy óhajtván mind ez ország panaszol rejátok,
Kémélletlen az föld népén csak hatalmaskodtok,
Az istennek tisztességét nem ótalmaztatok.«

(Az átokról)

Szkhárosi a feudális anarchia tobzódásának évtizedeiben nem foglalt állást egyik frakció, egyik főúri csoport mellett sem. Életének tanulmányozói a leggondosabb elemzéssel sem találtak olyan nyomokat életművében, amely Zápolya vagy Ferdinánd melletti állásfoglalását bizonyítanák. Ez a rajta »pártatlanság« a legbecsületesebb állásfoglalás ebben a korban. Szkhárosi megértette, hogy a pártoskodó felek jelszavai különbözhetnek, de cselekedeteik lényege közös : a népen kegyetlenkednek.

A főurak bűneit összefüggésben látja a nemzeten esett sérelemmel — a függetlenség elvesztésével. Sőt, ő egyenesen a főurak pártoskodása, bűnei miatti büntetésnek tekinti a török pusztítást alkalmazva ezzel a biblia tanításait és Farkas András párhuzamát.

»Nagy bővséggel ugyan nyilván jargal a hamisság,
Mindennemű uzsorosság, kalmárság, csalárdság,
Méltatlanság az föld népén, hamis hatalmasság,
Egyiptomnak rabságában esik Magyarország!«

(Az átokról)

Amikor az ország romlásának okait kutatta, természetesen a papság bűneire is rámutatott. A főpapságot is azok közé a tényezők közé sorolja, amelyek az ország romlását okozták. Jellemző, hogy ugyanaz a fösvénység, amelynek a bűne miatt Buda vára elesett, maga mellé hódoltatta a klerust is .

»Sok szent papokat fősvénység! megcsaltál,
Sok püspököket hozzád holdeltattál,
Nagy sok templomokat oltalmul rakattál,
Sok nyakanyírt embert oda onszollottál,
Sok lelki dulókat te ott eltartottál.«

*

(Az fősvénységről)

Szkhárosi fősvénység elleni érvelését saját tályai élményei is inspirálhatták. A fősvénységgel szemben (a szegény nép gondjának-bajának hangoztatásával) egyszerre ad hangot a mezőváros egész lakossága sajátos érdekeinek. »Utát megfogtad mindennek fősvénység« — írja, és együtt említi a különféle iparos-kereskedő sérelmeket, a föld népének sérelmével.

»Sok hamis törvént fősvénység! költettél,
Ki soha nem volt, olyat is szerzettél,
Hamis harminczadot te nagy sokat leltél,
Hamis ravást leltél, hamis dézsmát leltél,
Borfoglalást leltél, borváltságot leltél.«

— — —
»Néked fáradnak mind az szegény szántók,
Nagy éhen szomjan te reád kiáltók,
Neked verejteznek a szegény kapások,
Tenéked fázódnak az szomju halászhók,
Neked sütközödnak az futó vadászhók.

— — —
Sok bort fősvénység, hamisság! begyűjtesz,
Nagy sok föld buzát a földbe rekkentesz,
Kivel nagy szükséget mindenneknek teszesz,«

— — —
»Az szegény népnek erejét elveszed,
És munkájokkal az férgeket tölted,
Drágaságot mert vársz, azért el nem költed,
Átkozott vagy az buzát, hogy így vesztegeted,
Bölcs Salamon írja, noha nehéz neked.«

»Meg nem mondhatom neked minden dolgod,
Büdös boroddal az népet bosszontod,
Elvesző marháddal őket sanyargatod,
Férges szalonnádot mind reájok osztod,
Senvedét, halandót mind reájok hanyod.«

(Az fősvénységről)

A mezővároson belüli társadalmi differenciáltságot csak mint jelenséget érinti, de nagyon nehéz kihámozni verseiből azokat a sorokat, amelyek esetleg már a mezővárosi polgárság leggazdagabb rétegének kizsákmányoló mivoltát igazolnák. A mezővároson belül elsősorban a vagyonnal rendelkező »polgárok« és zsellérek között lát társadalmi ellentétet: a két réteg véleménye bizonyos kérdésekben eltér. Ezt mutatják »Az fejedelemségről« című versének alábbi strófái:

»Mind eltanulták az nagy hamisságot,
Urak, nemes népek, az szegény paraszthók,
Minémük az urak, olyak az paraszthók,
Az urakhoz képest mind keresik poklot.

— — —
»Nem tudjuk immár mely felé hajoljunk,
Urak, miattatok mind bolygóban vagyunk,
Kegyetlenség!ektől mert oly igen félünk,
Semmi segítséget bennetek nem értünk.«

1545-ben ezt írja:

»Az urak valának nagy kegyetlenségben,
És szegény község nagy szertelenségben,
Tályán az polgárok nagy egyenetlenségben.«

1545 nagy forduló Szkhárosi költészetében. Ekkor éli át és érti meg a maga teljességében a világi dúlók-fosztók bűneit. Két nagy verse — Az fejedelemségről, Az fűsvénységről — tanúskodik erről. A szöveg alapján feltételezhetjük, hogy a földesúr a mezővároson valami nagy »kegyetlenséget« követett el és az ellen nem egységesen léptek fel a polgárok. A szegényebb réteg »kegyetlenséggel« felelhetett a földesúr cselekedetére. Szkhárosi egyformán elhatárolja magát mind az urak kegyetlenségétől, mint pedig a nép megtorló módszerétől. Szkhárosi nem biztatja a népet megtorlásra, ellenkezőleg: miután felsorolta az urak nagyobb-nagyobb gazságait, így fejezi be versét:

»Sommája, vége ti szolgálatotoknak,
Legyetek oltalma minden igazságnak,
Legyetek rontója minden hamisságnak,
Mert ez szolgálatban sokan visszajárnak.

— — —
Békéljete meg először istennel,
És épüljete meg ő szent ígéjével,
Az őszent fiának megesmeretivel,
Ezt nyilván higyjéte leszen segítségvel.«

(Az fejedelemségről)

Szkhárosi a nép haragját látva megingott, egy pillanatra hamis illúzióra hajlik. »Nem tudjuk immár mely felé hajoljunk.« Szkhárosi tépelődései mögött a mezővárosi polgárságnak a dilemáját láthatjuk. Ennek a rétegnek ebben az időben még a feudális anarchia a fő ellensége, és ezért köt szövetséget a néppel. A század második felében azonban már a néppel kerül szembe, mert vagyonát félti a feudális anarchia kritikáján túllépő, és a feudalizmus egész rendszerét felszámolni akaró paraszti megmozdulásoktól. A mezővárosi polgárság ekkor a feudális uralkodó osztállyal lép szövetségre a nép ellen. A mezővárosi reformáció prédikátorai is átállnak az urak oldalára (Méliusz).

Szkhárosi még csak érinti ezt a kérdést. Keresi a kivezető utat az ország szomorú helyzetéből. A nép mellett áll, de még bízik az »istentől reáldott jó fejedelemségben« és az »istentelen« főurak megtérésében. Szkhárosi pusztán a parasztság forradalmi tetteitől határolja el magát, egyébként azonban szolidáris a néppel. Ily módon Szkhárosi társadalomképe is kirajzolódik bennünk: rendezett feudális társadalomban akart élni, ahol nincsenek túlkapások és nem háborgatják a mezővárosok lakosságát, nem követnek el »méltatlanságot a föld népén« és nem háborgatják a prédikátort sem. Mindenfajta elnyomás ellen tiltakozott, ezzel a két réteg szövetségén belül következetesen a nép hangját szólaltatja meg, de támadásainak éle mégis elsősorban a feudális anarchia következményei ellen irányult. Nem a feudális kizsákmányolás egész rendszere ellen lépett fel, hanem a törvénytelenések ellen. Ezt így fogalmazta meg versében:

»Törvény adótul Szent János meg nem tilt,
De méltatlanságtul, mindentul itt megtilt,
Telhetetlenségtul ostor adót megtilt,
Hamis szolgálattul hamis ravást megtilt.«

(Az fejedelemségről)

A rendezett feudális társadalomra vonatkozó elképzeléseiből érthetjük meg, hogy a nép forradalmi mozgolódását — mint amit másfajta »rendetlenségnek« nevezett — elítélte.

A rendezett feudális társadalomról vallott elképzelése nem csak a mezővárosi polgárság, de az egész nép érdekeinek is megfelelt. A centralizált monarchiában látják a század legjobbjai mind-mind a kivezető utat. »Nyilvánvaló, hogy ebben az általános zűrzavarban a királyság volt a haladó elem. A rendet képviselte a rendetlenségben, a kialakuló nemzetet a lázongó hűbéres államokra való szétforgácsolódással szemben. A feudális felszín alatt kelet-

kező valamennyi forradalmi elem éppúgy rá volt utalva a királyságra, mint a királyság rá.«⁴² Engels okfejtése után még világosabban áll előttünk, miért vágyik Szkhárosi a »jó királyi felség« után :

»De jaj nekünk, hogy közöttünk nincs fejedelemség,
Miként vala Ninivében, jó királyi felség,
Ez országban meghidegült már minden reménység,
Rejánk szállott az nagy vakság, minden szemetlenség.«

(Az átokról)

Vallásos lepelbe burkolja mondanivalóját és a jó fejedelemség eljövételét és a török kiűzését a reformáció győzelmétől teszi függővé (l. a »Vigasztaló hit« c. versét.) Ebben az összefüggésben érthetjük meg azt is világosabban, hogy miért veti a főurak szemére a prédikátorok üldözését :

»Az cigánoknak lám békét hagytok, kik nimenkor lopnak.
Az törökökkel lám pártolkodtok, kik rajtunk rabolnak,
Csak az nem kedves urak! köztetek kik jót prédikálnak«

(Az istennek irgalmasságáról)

A prédikátoroknak pedig nagyon jelentős nemzeti feladatuk van Szkhárosi szerint, ugyanaz, mint a zsidó prófétáknak :

»Sok rendbeli prédikátort most kildött közinkben,
Kiáltatja hogy ne éljünk ily jejtlenységben,
Gyűlötségben, irigységben, és nagy kevélségben,
Bujaságban, hamisságban, telhetetlenségben.«

(Az átokról)

Szkhárosi költészetének fő ihletője : az ország sorsán érzett fájdalom. Célja : megkeresni azokat az erőket, amelyek romlásba juttatták az országot, Meg is találja ezeket a főpapokban és főurakban és az ezek bűneiért rajtunk élősködő törökben és »vendégnépben«, azaz : németben. Hazafiasságának legfőbb vonása, hogy kemény kritikát mond az ország vesztét előidéző erőkről. Az addigi magyar irodalomhoz mérten azonban új vonások jellemzik Szkhárosi hazafiságát. A feudális anarchiát és ennek következtében az ország pusztulását már előtte is észrevették (Nagyszombati Márton stb.), de nem látták meg, hogy a fő baj »a föld népén esett méltatlanság« : azaz a néppel szemben elkövetett kegyetlenség. Hazafiságának a néppel való azonosulása, az ország problémáinak lényegében a nép érdekeinek szemszögéből való szemlélete a legfőbb ujdonsága és értéke.

*

Szkhárosi az ország egész életéről fő vonásaiban hiteles képet adott. Különösen nagy művészi erővel, meggyőzően, szinte a történelmi forrás hitelességével örököltette meg a mezővárosok és az ott élő parasztok mindennapi életét, munkáját. Gondoljunk csak »Az fősvénységéről« című versének nagyszabású képeire. Szkhárosi költészete ábrázolta először művészi síkon és korhűen a dolgozó nép jogfosztottságát, kizsákmányoltságát. Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy Szkhárosi mind nagy történelmi problémáiban, mind pedig mindennapi életében hű képet adott koráról. Ami új ebben az ábrázolásban elődeihez mérve, az a költő világnézetéből, a nép ügye melletti kiállásából érthető meg. A »Volter és Grizeldis« című szépirodalmi műve is megjelentek már a valóság ábrázolásának bizonyos elemei (Grizeldis munkája), de az Szkhárosiéhoz mérve idillikusnak hat inkább. Teljes korpépet, a maga bonyolultságában az ő költészete adott először irodalmunkban. (Janus Pannoniusnál is tovább ment abban, hogy a munkát, a dolgozó emberek mindennapi életét is ábrázolta.) Szkhárosi költészete lényegében *realista* költészet : a vallásos keretből kell kiszabadítanunk és akkor ott van mögötte a kor a maga bonyolultságában, mindennapi életében és legfőbb problémáiban.

⁴² Engels : A német parasztháború. 1949. 147. o.

Realizmusa azonban nem olyan magátólértetődő, ahogy első pillanatra látszik. Szkhárosi prédikátor volt, tehát olyan ideológia foglya, amely könnyen vakká tehetne volna a valósággal szemben. *Realizmusa éppen ezzel a prédikatori tudattal szemben alakul ki.* Mint prédikátor lényegében nem jut tovább »Az fejedelemségről« végső konklúziójánál, azaz: bízik a fejedelmeknek jobb útra térésében. A költő azonban épp ebben a versben — mint több másban is — a valóság olyan mozzanatait tárta fel, amelyek megsemmisítik ezt a konklúziót.

4.

Művészi eszközei: szatírája; stílusa; művészi eszközeinek változatossága; verseinek művészi szerkezete; költészetének népiessége művészi megoldásaiban; nyelve.

Szkhárosi Horvát András nem volt tudatos költő-művész. Nem költeményt akart írni, hanem az irodalom sajátos eszközeit akarta felhasználni eszméi népszerűsítésére. Az következik vajon ebből, hogy verseinek nincs művészi értékük? Korántsem. Verseiben mindig mint prédikátor szólal meg, de közben szárnyakat kap és a prédikátor költővé válik. A következőkben versei művészi sajátosságát elemezve azt vizsgáljuk meg: hol és miben nő a költő a prédikátor fölé; mit adott ez a költészet irodalmunknak a művészi ábrázolás terén, mivel gazdagította irodalmunk művészi kifejező eszközeit?

*

Szkhárosi költészete nemcsak eszmeileg, de művészileg is a katolikus liturgia különféle »emberi szerzései« elleni harcban fejlődött. Ezzel együtt, illetve ezt a harcot erősítve, alakult ki költészetének legjellemzőbb vonása: *szatirikus jellege*. Költői tehetségének ez a legerősebb oldala. Verseit olvasva, érezzük, hogy szinte kiapadhatatlan leleménnyel működik a különféle szatirikus ábrázolásban.

A katolikus egyház elleni szatírájában nagyon sok oldalú ez a költészet, sokféle eszközt alkalmaz. Szatírája értékes vonásának mintegy összefoglalását adja az a jellemzés, amit a ferences szerzetesről adott:

»Egy ellenség köztünk igen nagy romlást tött,
Kít az keresztyénség csak eszébe sem vött,
Mert nagy szépnék tetszett, azért elhittött.

Ez nagy ellenséget nagy sokan szeretik,
Nem tom minek híjják, kötélvel övedzik,
Asszó fába oltott, de két kézzel eszik.

Hosszó, ránczos ruhát és czafrangot visel,
És mind télbe-nyárba szőr koszorut visel,
Alázatosan jár, de rakva miregvel.

Barlangban lakozik, bömből éjjel-napal.
Gyakran fejét hajtja, azval sokat megcsal,
Csodára kik futnak, megjőnek nagy kárral.

Barlangból ha kijő, alánézve kullag,
Álnokságot gondol, de kétfelé hallgat,
Ahova beférhet, ott bizon nagy kárt hagy.

Édes, szép beszédő, hogy angyalnak vélnéd,
De végre ment megcsal! ha eszedbe vennéd,
Bizon te vigyáznál, magad megőriznéd.

Távol ha tekénted olyan mint egy méhkas,
Ha hozzá közel mégy, olyan mint egy agg sas,
Vaj! puhán övedzett ragadozó farkas.»

(Az emberi szerzésről)

A vers a népi találós mesék formájában indul. Az író magára hagyja az olvasót és csak végül mondja meg, hogy kiről is beszél. Úgy írja le a ferences szerzetest, hogy a valóságelemek torz oldalát emeli ki. Előbb a szerzetes külső vonásait rajzolja meg s innen jut el a szerzetes magatartásának életrekeltségéig.

Máskor *humorizál* :

»Trinck Urbán! sokszor részegségben mondják,
Bornak bőségét, mert ő tüle várják.«

A katolikus vallási szokásokat így gúnyolja :

»Az vagdalt hurkát, az abrakosztót, nagy sokan forgatják,
Ezerszer egy nap ha megszámlálják, imádságnak tudják.«

A karácsony-éjjeli misét így fordítja el :

»Nagy karácson előtt *agyaras* miséjét (aranyos mise helyett)

A keresztelést így idézi fel :

»Keresztelni gyermekeket *guggolt* vízzel mondog,
Idvösségesb az lehészvel hiszem azt álitod.« —

A böjtös szokásokon így gúnyolódik :

»Sósvíztől tartjuk bűnnek bocsánatját,
Olaj elveszi szívünk álnokságát,
Sok gyertyagyújtás istennek haragját.«

Ugyanebben a versben :

»Nékik (némelyek) kuklyából varrnak idvösséget,
Nőtelenégből sokan könnyebbséget,
Hus nem ételből jó keresztyénséget.«

Ez a két utóbbi nagyobb leleményre mutató módja a gúnyolódásnak. Elvont vallási fogalmakat és tárgyakat kapcsol össze és így még jobban kiemeli egyes katolikus szertartások értelmetlen voltát. Ábrázolási módjában sok a saját lelemény, de — minden bizonnyal — a korabeli népi szatirizáló formákat is felhasználta.

*

A biblia szövege eszmei-tartalmi hatása mellett művésziileg is inspirálta költészetét. A biblia — elsősorban az ószövetségi részek — komor pátosza hatással van Szkhárosi költészetére, képeit pedig felhasználja és költőileg továbbfejleszti. Vannak olyan művészi vonásai a bibliának, amelyek a népköltéssel mutatnak rokonságot, sőt sok esetben ilyen forrásra mennek vissza (ellentétek, párhuzamok, hasonlatok, képek). Pl. Ezeket Szkhárosinál is megtaláljuk:

»Ha megtekintjük az *isten* dolgát tökéletes jóság,
Ha megtekintjük ez *világ* dolgát tökéletes vakság,
Isten haragját, irgalmasságát véli, hogy csak csufság.«

az ellentétekre :

»Kezdetül fogva ennyi *gonoszság* ez világon nem volt,
Ilyen bővsséggel minden *igazság* meg sem jelentett volt,«

(Az istennek irgalmasságáról)

Szkhárosi jelentős költő voltát bizonyítja, hogy verseiben továbbfejlődik a bibliából származó képanyag. Jó példa erre »Az átokról« című vers, amely a biblia szövegében is félelmetes, komor

benyomást tesz az olvasóra, Szkhárosi átírásában azonban még több erő, komorság van. Idézzük a bibliából Mózes átkát és melléje állítsuk azt Szkhárosi átírásában. »Átkozott leszesz a városban és átkozott a mezőn. — Átkozott lesz a te kosarad és a te sütő tekenőd. — Átkozott lesz a te méhednek gyümölcse és a te földednek gyümölcse a te teheneidnek fajzása és a te juhaidnak ellése. — Átkozott leszesz bejöttödben és átkozott leszesz kimentedben — Bocsát az Úr te reád átkot, bomlást és romlást mindenben, amit kezdesz vagy cselekszel ; mígnem eltöröltetel és mígnem gyorsasággal elveszesz a te cselekedeteidnek gonoszsága miatt, amelyekkel elhagytál engem. — Hozzád ragasztja az Úr a döghalált, mígnem elemész téged arról a földről, amelyre bemégy, hogy bírad azt, — Megver téged az Úr száraz betegséggel hidegleléssel, gyulasztó és izzasztó betegséggel, aszályal, szárazsággal és ragyával és üldöznek téged, mígnem elveszesz. — Eged amely fejed felett van, rézzé, a föld pedig, amely lábad alatt van, vassá válik. — Az Úr eső helyett port és hamut ad a te földedre ; az égből száll reád, mígnem elpusztúlsz.⁴³» Így fordította Károli Gáspár Mózes átkát. Nézzük meg most ezt a szöveget Szkhárosi átírásában :

»Átkozott léssz az városban, átkozott a mezőben,
Itt az átok azmit hirdet érts meg, vedd eszedben,
Hogy uradnak istenednek nem léssz kedvében,
Jó szerencséd, előmented nem lesz életedben.«

»Átkozott leszen a te csüröd, minden maradékod,
Átkozott leszen te gyermeked, mind fiad, leányod,
Átkozott leszen az te csordád, mindennemű barmod.
Átkozott leszen az zsiros föld, nem ad semmi hasz not;«

»Átkozott léssz a hol jársz kelsz minden életedben,
Megnyomorít az uristen téged nagy inségben,
Átkozott leszen minden dolgod cselekedésedben,
Mígnem elveszt az Uristen nagy hitetlenségben.«

»Rejád bocsát nagy döghalált, hogy megemészteszél,
Igen megvér nagy szűkséggel, minden betegséggel,
Nagy hévséggel, hidegséggel és nagy dögösséggel,
Nagy aszályal és rogyával, hogy kesergettessél«

»Érczczé válik fejed felett a szép csillagos ég,
Vassá válik talpad alatt az nagy jó zsiros föld.
Por-harmatot, hamu esőt iszik az asszu föld,
Megrepedez, úgy panaszol reád az szomju föld.«

Szkhárosi összevonja a Biblia sorait, a leglényegesebbet emeli ki és erőteljesebb kifejezéseket alkalmaz. Egy másik példán is jól láthatjuk ezt. Ézsaiás : I. 31. vers.

»És csepűvé lesz az erős és munkája szikrává ; mindketten égni fognak és oltójuk nem léssen.«

Szkhárosi így fordítja ezt a fejedelmek ellen :

»Öszvetörettek és semmié lesztek,
Mint az csepő szikra oly hamar elvesztek,
Kik az szegény népen most kegyetlenkedtek,
Ézsaiás mondja, de ti nem hiszitek.«

(Az fejedelemségről)

Az egyetemi előadásokban mutattak rá a közelmúltban Szkhárosi költészetének éppen az ószövetségi részek alkalmazásával jellemzővé váló vonására : »Éppen az Ószövetségi részek

⁴³ Mózes. V. 28 : 16—24.

erősítenek meg »Az fejedelemségről«-ben egy olyan stilisztikai fordulatot, amely eddig kevésbé volt feltűnő: a tegező, egyes vagy többes második személyű megszólítás fordulatát. Meg volt ez már Apátinál is, nem egyéni találmány tehát, ott fordul elő, ahol a költő különösen hangsúlyozni kívánja bíráló és vitázó szándékát, tehát közvetlenül odafordul renitens, makacskodó hallgatóságához. Ez a közvetlenül tegező fordulat először Szkhárosi versében lesz általánossá, legelőször pedig »Az fejedelemségről«-címűben. Ez a tegező fordulat a prédikációnak közvetlenségével jár és a beszélt nyelvet engedi érvényesülni versében, a vita hevületét, a düh, a gyűlölet hangját erősíti és ettől fogva a régi magyar irodalom sok értekező vitázó műfajában tér vissza, mint igen hatásos művészi eszköz egészen Bessenyeiig. »A tanításnak, az agitációnak nincs ennél hatásosabb formája, különösen akkor, ha a szerző mindig úgy szólítja meg, közvetlenül a vele szembenállókat, hogy érezteti azt a közösséget melynek nevében beszél.«⁴⁴

Szkhárosi stílusát alapjában a biblia stílusa határozza meg, de ő tovább fejlesztette, saját híveihez közvetlenebbül szólóvá tette azt: nyelve, stílusa voltaképpen a biblia nyelvének a korabeli nyelven való visszaadása. A kettőnek az ötvözetéből alakította ki kifejező erejű, a mondanivalót hatásosan tolmácsoló stílusát, amely átütő erejűvé teszi verseit.

*

Szatírája és a biblia stílusának alkalmazása mellett még sok olyan vonása van művészetének, amely a mondanivalót hatásosan tolmácsolja. Nagyon találóan tudja például az igéit használni. A pápa szent Márk napján tétova *kéreng* a gabonában, keresztjáró héten a rozsbán *kullog*. Úrnapján az árnyékban *viseli* a bálványt. A papok bőjtben »kelletlen az haltúl igen« *»birbitelnek«* A föld népének a fősvénység általi elnyomatását például ilyen változatos igehasználattal tudja szemléletessé tenni:

Néked *fáradnak* mind az szegény szántók,
Nagy éhen szomjan te reád *kiáltók*,
Neked *verejteznek* a szegény kapások,
Teneked *fázódnak* az szomju halászok.«
Néked *siütköződnek* az futó vadászok.«

Igéi mellett rendkívül kifejezőek, sokat mondóak jelzői. Különösen gazdagon látia el jelzőkkel az általa olyan gyűlölt fősvénységet és fejedelemséget. A fejedelmekre egy versszakban az alábbi öt jelzőt használja: »országpusztító, csalárd, duló, kóborló, lopó.« Különösen előszeretettel alkalmazza a »nagy« és »hamis« mellékeveket jelzőként. Általában szereti a lényegyet magába foglaló de egyben túlzó jelzőket: »véghetetlen vakság«-mondja az emberi szerzésre: a pápa hite: »foltos, színvesztő hit,«; az emberi okosság a hit területén Szkhárosi szavaival: »hatalmas hamisság, színvesztő jámborság«. A »hamis« jelzőt különösen a »fősvénység« bűneire alkalmazza előszeretettel. A török régi »vastag nép«.

Jellemző, hogy jelző-használatában a feudális urak elmarasztalását hogyan fordítja a papokra: »lelki dulók«-nak nevezi őket.

Kedvenc művészi eszköze a megszemélyesítés, a fősvénységet úgy szólítja meg, mintha élőszemélyről lenne szó:

»Sok méltatlanság udvarol teneked,
Mind e világ látjuk, hogy takar te neked,
Mert *nagyságos ur* vagy, minden koboz neked.«

másutt így ír:

⁴⁴ Klaniczay—Szauder: Magyar irodalom a felvilágosodásig. Az ELTE Bölcsészkarának jegyzete az 1951—52-es tanévre. 162—63. o., 169. o.

»Jaj szegény fősvénység! hogy ily nagy hasu vagy.« Ebben a két idézetben láthatjuk, hogy a fősvénység mellett »méltatlanság« címén összegezi a feudális urak bűneit, megszemélyesítve azokat is, mert azok »udvarolnak« a fősvénységnek, az urakra legjellemzőbb bűnnek.

A bőjtön így gúnyolódik :

»Óh mely szemérem ez a sós szalonnának,
Az disznó soldornak, hogy füstön hallgatnak.«

A »szemérem«-szégyen szóval élőlényként említi ezeket az ételeket is és így mondanivalóját még érzékletesebben, hatásosabban tudja kifejezni.

Ha itt újra emlékezetünkbe idézzük, amit a második fejezetben a vágáns nyomokról, költészete ilyen elemeiről írtunk, akkor láthatjuk, hogy a biblia és tágabb értelemben az egyházi költészet hatása mellett, s az ebből eredő vallásos-biblikus stíluson kívül világiasabb stílusra is találunk példát Szkhárosinál.

*

Vessünk még egyszer néhány pillantást *versei szerkezetére*. Szkhárosi ferences szerzetes volta elemzésénél — mint bizonyító eszközt — elemeztük versei szerkezetét s rámutattunk arra, hogy verseire a prédikációs forma és ezzel együtt bizonyos logikai szerkezet jellemző. Ezt a prédikációs formát azonban nem alkalmazza mereven. Költői indulata, a meggyőzni akarás néha megváltoztatja vele kitervelt formáit. A »Kétféle hitről« című versében például egy helyen azt írja :

»Többet ezekről én mostan itt nem szólok,«

majd miután lényegesen hosszabban szólott a farsangról, illetve a bőjtről, mint a »foltos hit« egyéb szertartásairól, úgy folytatja :

»Semmit ezekről én szólni nem akartam,
Mert az foltos hitről *csak* *szól*ni akartam,«

Hasonló jelenséget látunk »Az fősvénységről« című versében, ahol a bibliai részek közé már beszövi a jelen jelyzet bírálatát. Ugyanez történik »Panasza Krisztusnak« című versében is, ahol a szigorú formát felbontja a költő dühe, heve. A legjobban megszerkesztett verse »Az átokról«, a maga szigorú kettős tagolásával és »Az fejedelemségről« a hármas tagolásban. »Vigasztaló ének« című verséről így ír Horváth János : »Ez az éneke szerkezetileg is a legjobb lírai darabok egyike a maga századában.«⁴⁵ Ehhez azt tehetjük hozzá, hogy »Emberi szerzésről« című verse mellett, ez egyetlen verse, amely *művészi* kompozícióban fogant. Szkhárosi verseinek szerkezete mint már rámutattunk, ugyanis nem nevezhető művészi kompozíciónak, nem a kompozíció, hanem erőteljes nyelve, stílusa és verselése teszi művészivé Szkhárosi költeményeit. Szkhárosi verseinek szerkezetét az elérendő célból következő logikus forma jellemzi, »agitatív« feladatukat így tölthették be versei a legjobban.

*

Szkhárosi költészetének *népiessége* nem nevezhető tudatosnak, de költészetének nyelvi és hasonlatanyaga — illetve annak legjobb része — népi ihletésű. Lássunk erre néhány példát : A szerzetesek »jámorságát« így példázza :

»Miként az konkolnak fehér az virága,
Belől, ha megrontod, fekete az magva ;
Az szerzeteseknek ilyen jámborsága.«

⁴⁵ Horváth János : A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalom-története. 1953. 56. o.

Teológiai érvelésében is a mezővárosi paraszt-polgár mezei élményeiből veszi hasonlatait :

»Mikint az gabonát az tövis elnyomja,
Az isten beszédét gazdagság elfojtja,
Az kazdag fősvénnek hallgatni se hadja.«

Más helyen ilyen népies fordulatot használ a bűnbeesés elmondásánál :

»Az vétket Ádám Évara *keni*, Éva az kigyóra,«

A főurak dúlását így jellemzi :

»Mert miképen az légy, máséra úgy estek,«
»Ezek az nyomát az bottal ütik az elfutott nyulnak,«

— mondja a különböző emberi szerzésektől üdvösséget várókról,

»Ő fő leszen, te fark lészesz« :

azaz : az idegen elnyomó lesz az úr, te pedig szolgálsz néki.

»Miként a vak az délszinben ugyan tapogattok,«

— mondja a torzsalkodó főúrakról.

»Mert szőlőt nem szednek az macska tövisről«

— magyarázza, és ezzel azt akarja bizonyítani, hogy cselekedetei mutatják meg az embert.
A fősvénység fő bűnei közé tartozik, hogy :

»*fejletlen* lábbá az urakat tötted.«

Ez a népies szemlélet magyarázza, hogy még az istent is holmi idős parasztemberként ábrázolja :

»Azt tudjátok, hogy az isten megvénhődött már, nem lát,
De nem aloszik, rejánk pislag, nuha sok bosszut lát,«

Néhány jellemző sorral megőrökíti a nép mindennapjának egy-egy jelenetét is :

»Reggel ha indulunk, messze utra megyünk,
Három szent királtul segítséget kérünk,
Bolcsós ereklyét nyakonkban figgesztünk.«

Itt a Krisztus keresésére és üdvözlésére induló három szent király tiszteletét örökítette meg.
Más helyütt — a ferences szerzetest jellemezve — arról ír, hogy a nép a gyermekeit a szerzetessel ijesztette :

»Nem veszed eszedbe kis gyermek érkölcsét?
Mely igen fél tüle látván ellenségét,
Ottan fut anyjához, hogy megmentse fejét.

— — —
Gyermekteket ezzel lám ijesztgettétek,
Mert ellenségték volt, de nem értettétek,
Lelkünkben, marhánkban, mert igen nagy kárt tett.«

Szkhárosi népiessége költészetének mind eszmei-tartalmi mondanivalójában, mind pedig nyelvében, valamint hasonlat anyagában érvényesül. (Versei szinte forrásai a XVI. századi népiéletnek.) Költészetének ez a legelőremutatóbb, és művészileg is a legjelentősebb vonása. Idézzük emlékezetünkbe legszebb strófáját :

»Érczczé válik fejed felett a szép csillagos ég,
Vassá válik talpad alatt az nagy jó zsíros föld.
Por-harmatot, hamu-esőt iszik az asszu föld,
Megrepedez, úgy panaszol reád az szomju föld.«

vagy »Az fősvénységről« című versének egyik sorát ; amely éppen egyszerűségében mondja a legtöbbet :

»Munkás jámboroknak nincs nálad tisztesség.«

*

Verseinek nyelvét történetileg elemezve, nehéz eldönteni, hogy milyen dialektusban íródtak versei. Ebben az időszakban még nincs kialakult irodalmi nyelv: az *i-ző*, *e-ző* és *ő-ző* dialektusok jellemzőek a kor irodalmi műveinek nyelvére. Vannak bizonyos jellemző sajátosságai nyelvének: az *u* helyett következetesen *o*-t használ. (bolcsó, kolcsos, onszol, gyolkosság, ondok, hosszó, csalatonk, beszédő, megvakólna stb); az *ü* helyett pedig néha *ő*-t (lészőn, féljönk, idvezőlőnk); az *e* helyett gyakran *ö* hangot alkalmaz (tött, vött, lött.); az *i* helyett *e* hangot: mint-ment, ismernek-esmernek; tekinted-tekénted; jellemző, hogy megőrizte a parancsoló-felszólító mód régen is ritkábban használt alakját: halgaszza: gondolkodjunksza. tekintsze. Nyelve történetiségének, nyelvjárásának megvizsgálása és megállapítása még további kutatásra szorul.⁴⁶

Állandóan használt szókincsét a következőképpen csoportosíthatjuk: merít a kódex-irodalomból, a bibliából, a mezővárosok mindennapi életéből, ferences emlékeiből, illetőleg általában a katolikus liturgiából. Tehát lényegében két alapvető forrása van: az egyházi nyelv és a népnyelv. Lássunk néhány jellemző példát az egyes csoportokra:

Kódex-irodalom: feketőnk, eldöglettek, lovagos, bolcsó, kolcsos, gyűlős (gyűlöletes), békékedtünk, jargal, fűjtöztek, megemlejt, lehés. Beolvastotta versébe a kódex-irodalomban is előforduló fordulatot: »Tiszteket osztottunk az megholt szenteknek,« — »Minekutána az prior tiszteket osztott volna az sororoknak — az hideglelés legyen neked tiszted.«⁴⁷ Ezt a nyelvi fordulatot nem feltétlenül írott szövegből kellett megismernie, hiszen szerzetes korában élőbeszédként is hallhatta.

Biblia: vakság, álnokság, hamisság stb. A biblia nyelve szókincsében nehezen választható el szókincsének egyéb rétegeitől, hiszen a mindennapi élet nyelvére fordította azt. Pusztán bizonyos szavakra különösen ráirányította figyelmét a biblia. Különösen nehéz határt vonni a biblia és a *mezőváros mindennapi életéből vett szavak* között; lássunk néhány példát a sajátos mezővárosi szókincsre: ostoradó, borfoglalás, borváltság, harminczad, kapás, komp-lárság, vargaság, szekereség, kalmárság, molnárság, halászkod, vadászatok, ispánság, vám stb.

Ferences emlékeiből és általában a katolikus liturgiából megőrzött szavak: kuklya, gárgyán, korda, birbitél, gyovónni, és szinte a katolikus liturgia teljes nyelvi anyagát megőrizte.

Ezek mellett a főbb csoportok mellett — a csoportosítás itt szinte kézenfekvő — megvillan költészetében a kor hadicéltetének és ennek megfelelően, katonai nyelvének, szókincse is:

»Rejád szállja várasídat, erős váraidat,
Összerontja tornyaidat, erős bástyáidat,«

(Az átokról)

⁴⁶ A Szkhárosi költészetével kapcsolatos nyelvészeti problémák vizsgálatánál az alábbi tanulmányokat használtam fel: *Pais Dezső*: A magyar irodalmi nyelv. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleménye. IV. 3—4. (különösen 438—443. oldal). *Trócsányi Zoltán*: Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása. Bp. 1935. *Angyal Endre*: Szkhárosi Horváth András nyelve. Nyr. 1951. 1—2.

⁴⁷ RMKT. II. 451. o.

Ez egyébként arra is jó példa, hogy lássuk: a biblia szókincse milyen lehetőséget adott költőnknek a kor művészi megelevenítésére. A feudális anarchia elleni harca magyarázza, hogy versei olyan hűen megőrizték nyelvileg is a feudális uralkodó osztály legjellemzőbb tulajdonságait: duló, kóborló, rabló, fosztó, orzó stb. Amint a fenti csoportosítás mutatja, Szkhárosi szókincsében hűen és így változatosan tükrözte korát. Erre a nyelvi anyagra építette fel költeményeit. Kifejezésekben, jelzőkben, igékben igen gazdag, változatos, az árnyalatokat is visszaadni képes ez a nyelv. »A XVI. szd. első felében élt magyar verselők között vannak, kik Szkhárosinál többet írtak, mint például Sztárai Mihály s verselési ügyességet tekintve vele összehasonlíthatók: de erőteljesebb nyelven senki sem írt«⁴⁸ — állapítja meg róla igen találóan Szilády Áron.

5.

Szkhárosi fejlődésének útja

Szkhárosi írói-eszmei fejlődését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy költészete olyan emberre vall, aki — miután felismerte az igazságot, megtalálta a helyes utat —, szívvel-lélekkel propagátora lesz annak. Teljes erejével, szíve minden dobbanásával részt vesz kora mindennapi életében. Ezt a meg nem alkuvó, az igazsághoz mindhalálig ragaszkodó, azért harcolni tudó emberi magatartását fejezi ki egész költészete.

Költészetének legfőbb vonása: agitatív, polemikus jellege. Szkhárosi egész gondolatvilágát az elhagyott, hamisnak megismert régi hite elleni, és az egyedül helyesnek megismert új hit, és társadalmi igazság melletti agitáció tölti ki. Ezzel magyarázható, hogy költészetében alig találjuk nyomát valamilyes feloldódásnak, bizonyos szabadabb, kötetlenebb, líraibb hangulatok előadásának.

Korai versei témáit személyes emlékeiből merítette. Természetes, hogy miután az új hit prédikátora lett, addigi élete teljes élményanyagát, szerzetes élete minden tapasztalatát a katolikus egyház, a szerzetesség leleplezésére használta fel. Jellemző ezekre a versekre, hogy főleg azokat az egyházi szokásokat támadja, amelyek a nép félrevezetésére a legalkalmasabbak. Így legelső datált versében (»Az Antikrisztus országa ellen« 542.) a bűjt, a búcsú, a különféle védőszentek tisztelete és a papi nőtlenység kérdése áll támadása pergőtűzében. Korai versei közé sorolhatjuk a dátum nélküli — »Emberi szerzésről« című versét is, mert egyrészt élményanyaga még eléggé friss a ferences szerzetesről, másrészt ebben is ez a — korai verseire jellemző, — a népet a szerzetesek hatásától megóvni akaró tendencia érvényesül.

Szkhárosi költői fejlődése felfelé ívelő vonal. Már korai verseiben is láhattuk, hogy személyes emlékeit mindig határozott eszmei mondanivaló kifejezésére használja fel. Később látóköre egyre inkább tágul, a katolikus egyház »a pápai foltoshit« csalárdságát is egyre mélyebben érti meg. Szkhárosi emberi, világnézeti, költői fejlődésének az az alapja, hogy egyre jobban és jobban összeforr a néppel. Megérti, átérzi az egyszerű emberek problémáit, és így kitágul látóköre is. »Kétféle hitről: a Krisztusbéli és a pápai foltos hitről« című verse (1544) már némileg tükrözi ezt a fejlődést. A néppel való emberi, világnézeti azonosulásból érthetjük meg, hogy ebben a versében már nemcsak a katolikus szertartásokat gúnyolja ki, de leleplezi az egész feudalizmus ideológiai támaszát, a pápaságot. Emellett megszólal ebben a versben a nemzete sorsáért aggódó költő hangja is: az egyházi feudalizmus bűneinek a leleplezésén túl már a »fejedelmek« bűneire is utal, és a pápa és a török ellen egyszerre kér oltalmat istentől. Személyes emlékeit, élményeit ebbe a tágabb perspektívába helyezi, és ezáltal azok leleplező ereje még jobban érvényesül. (»Kétféle hitről«)

1545 új fejlődési szakaszt jelent Szkhárosi költészetében. Két olyan hatalmas verset írt ebben az évben, mint »Az fejedelemségről« és »Az fősvénységről«. Látóköre további kitágulásáról, a kor társadalmi valóságának még mélyebb megéléséről tanúskodnak e versei.

⁴⁸ RMKT. II. 449. o.

A mezővárosi reformáció eszméit terjesztő költő ekkor és ezekben a verseiben ismeri fel, hogy a katolikus egyház, a szerzetesség mellett a népek a feudális hatalmasságok is nagy ellenségei. Észreveszi a mezővárosokon belüli egyenetlenséget is, és meglátja, hogy a belső egyenetlenségnek a főurak is okozói. »Az fősvénységről« című versében páratlanul széles képet fest a mezővárosok állapotáról. Tanúskodik ez a két vers arról is, hogy írójuk szemléletmódjában lényegében azonosult a néppel. Most már nemcsak az egyházat bírálja a nép igényeivel, de a nagy újakat is.

1545 után még 5 verset írt (»Az istennek irgalmasságáról és ez világnak háladatlan-ságáról« 1546; »Az átokról« 1547; »Pál érsek levelére való felelet, kit írt volt az keresztyén prédikátoroknak« 1548; »Panasza Krisztusnak, hogy ellene támadnak ez világiak« 1549; »Vigasztaló ének« dátum nélkül.) Ezekben a versekben előző verseinek a témáját folytatja, azokat világítja meg a bibliából vett érvekkel, és személyes tapasztalataival, emlékeivel.

Kiemelkedik ekkori versei közül »Az átokról« című (1547), amely világos eszmei mondanivalójával, kitűnő szerkezetével Szkhárosi legnagyobb verse. Mi teszi ezt a verset Szkhárosi legjelentősebb versévé? Mindenekelőtt az, hogy eddigi verseinek haladó eszmei mondanivalóját következetesen a század legfőbb kérdésének, a nemzet sorsa felett érzett aggodásnak rendeli alá. Már eddigi verseiben is feltűnt az a gondolat, hogy isten a hatalmaskodó, kegyetlenkedő főurakon, egyházi hatalmasságokon bosszút áll. Ez a bosszúállás azonban eddig nem volt ilyen élesen úgy beállítva, hogy ez a nemzet problémáinak elhanyagolása miatt a törökdlés által következik be. Szkhárosinak ebből a verséből csak úgy sugárzik a jogos gyűlölet a főurak felé, amiért a törököt hagyták a hazára rátelepedni. Hazafias tendencia, és az állásfoglalás szubjektivitása, emeli ezt a verset Szkhárosi költészetének csúcsára.

Az egyre elmélyültebb eszmei tartalommal párhuzamosan változnak, fejlődnek Szkhárosi költészetének művészi eszközei is. Első verseinek gunyoros hangját csakhamar felváltja a kemény bírálat szava, amely a gúnynak is helyet ad ugyan, de fokozottabban alárendeli azt verse eszmei mondanivalójának. (A gúny, a satíra egész költészetében érvényesül.) Témájának a bővülésével együttjár kifejező eszközeinek a változása is. A főurak bűneit ostromozó verseiben használja fel először az Öszösvetséget. Ez Öszösvetség felhasználása új elemekkel gazdagítja Szkhárosi művészetét. Ekkor válik jellemzővé verseire bizonyos komor, verseinek különös ünnepiességet adó tónus. »Az átokról« című versében pedig az eszmei mondanivalója elmélyültebb kifejezésére felhasználja a mezővárosi reformáció élő gyakorlatát, Farkas András híressé vált párhuzamát a magyar és a zsidó nép sorsa között. A bibliának és a részben szintén a biblián alapuló Farkas András-féle párhuzamnak a felhasználása, és művészi eszközeinek a társadalmi-politikai mondanivalónak való határozott alárendelése: ezek a vonások csak növelik az átok komorságát, és világosabban emelik ki »Az átokról« című vers szépségét. Ritmikája is változik, fejlődik. Nagyon jó érzékkel tudja megválasztani a versek mondanivalóihoz legmegfelelőbb verselési formát.

Egyedül »Vigasztaló ének« című versének hangja üt el némileg a költészetére általában jellemző agitativ, polemikus hangtól. Optimista hangon szól a magyarság sorsáról, »királyi nemzetnek« nevezi a magyarságot, akin isten segít, ha az igaz útra, a reformáció útjára tér. Ez a hang többszínűvé teszi Szkhárosi költészetét és azt mutatja, hogy költői vénája líraibb hangulatok visszaadására is képes.

Íme, fő vonalaiban ez Szkhárosi fejlődésének az útja. A valószínűleg jobbagy származású Szkhárosi, akinek útja a ferencesek közé lépve eltávolodott a néptől, a mezővárosi-reformáció eszméiben a saját és osztálya számára s a legmegfelelőbb világnézetet ismerte fel és lelkes hívévé és propagálójává vált annak. Tálya prédikátoraként visszatért a néphez s mindinkább az ő szemükkal bíralt. A nép sorsán érzett aggodás termékenyítette meg költészetét, ez ihlette versírásra, és ahogy egyre jobban és jobban átélte a nép mindennapi gondjaitbaját, úgy emelkedett költészete is, mind eszmei mondanivalójában, mind pedig művészi színvonalában egyre magasabb szintre.

Szkhárosi hatása és utóélete a XVI.—XVII. század irodalmában

Szkhárosi költészetének értékeit a kortársai is felismerték. Írásaik művészi kiképzésében vagy témájában sokan Szkhárosi hagyományát folytatták tovább. Szkhárosi hatását vizsgálva a XVI. és XVII. század magyar irodalmában, pusztán a legkiemelkedőbb alakokkal foglalkozunk és a legjelentősebb problémákat emeljük ki.

Szkhárosi évtizedében, a 40-es—50-es években irodalmunkban a prédikátor-író mellett egy másik jellegzetes író lép fel: az énekmondó. A prédikátor-író mellett az énekmondók foglalkoznak irodalmi alkotásaikkal — a históriás énekekben — a nemzet életének legaktuálisabb kérdésével, a török hódítással és a török elleni harcra mozgósítanak. Az énekmondók legkiválóbb képviselője: *Tinódi Sebestyén*. Tinódi tetemes mennyiségű históriás énekének az ország különböző területein lezajlott csaták a tárgyai. A hős végvári vitézek példájának a bemutatásával a török elleni harcra igyekezett mozgósítani. Az énekmondók és így Tinódi műveiben a hangsúly az ország függetlenségének kérdésén, a török elleni harcon van. A két-fajta író lényegében azonos célokért harcol: mindkettőjük különböző módszereinek megvolt a történelmi és társadalmi létjogosultsága. Az énekmondók rendszerint nem foglaltak állást a kor vallási kérdéseiben és így elérték, hogy szavuk az egész nemzethez szóljon, felekezeti megosztottság nélkül. A prédikátor-írók pedig a vallási ideológia leple mögött folytathattak agitációt a közös társadalmi elképzelésekért. Az énekmondók a társadalmi kérdésekig közvetett utakon — a haza védelmének a kérdésén át — jutnak el. Ez azonban nem zárja ki, hogy műveikben belső társadalmi kérdéseket ne vessenek fel. Amíg tehát a reformátorok a belső bajokat elemelve, a főurak bűneit leleplezve jutnak el a török hódításig, mint ami isten büntetése rajtunk a főurak és az egyházi vezetők bűnei miatt, addig az énekmondók a honvédelem kérdéseit elemelve jutnak el a belső társadalmi bajok megértéséig (pl. feudális anarchia egységbontó szerepe, ami miatt a török úrrá lehetett felettünk). Ha Tinódi és Szkhárosi — a kor irodalma legjelentősebb képviselői — írásait gondosan elemezzük, arra az eredményre jutunk, hogy kölcsönösen tisztában vannak egymás társadalmi funkciójával. Szkhárosi ezt így fogalmazza meg:

»Te magyar nemzet kemény nyakó vagy, és igen süket vagy,
Nagy sok jó tanács, isteni beszéd rajtad semmit nem fog,
De majd meglátod miképen jársz, ha az isten elhagy.

Nagy bévséggel most szent akarátját hirdetteti neked,
Ha szót fogadnál ő szent országát igéri te neked,
De ha nem veszed, higgyed, örökké te azt megemlejtéd.

*Nem mondhatjátok, hogy nem tudjátok isten akarátját,
Mert mind pap, deák és gyermek, hegedős nagy nyilván kiáltják.
Ám meglátjátok mikint várjátok az ítélet napját.»*

(Az Istennek irgalmasságáról)

Ugyanez a gondolat Tinódi költészetében így bukkan fel:

»Nagy siketség, vakság szállott reátok,
Farahó királhoz hasonlók vattok,
Híszem isten keménitötte johotok,
Sem prédikálással, sem énökkel gondoltok.«⁴⁹

Amint az idézetekből látjuk: a kor két legjellegzetesebb, a nemzet problémáit megszólaltató írója tisztában volt egymás irodalmi alkotásainak társadalmi funkciójával.

Tinódi Sebestyén művei közül főleg »Szitnya, Léva, Csábrág és Muran váraknak megvevése« című históriás énekében lehet kimutatni Szkhárosi hatását:

⁴⁹ RMKT. III. 208.

»Azt tudjátok régtől fogva magyarok,
Tin közetetők csak *dulátok*, *fosztátok*,
Egymásra *kegyőtlen* agyarkodátok,
Ki miá vesztétök nagyobb részre osztátok.«

»Ti az ő *törvénből* meghallhattátok,
Mely sokat üvöltünk nektök tudjátok,
Farahó, Manasses és Olofernes.
Nabukodonozor lehet nektök példátok.«

»Ő *törvénnel* immár ha nem gondoltok,
Csak az mi időnkbe elgondolnátok,
Az fű urakat ti elfogatátok,
Kik mast es fogságban, kiknek ott lön halálok.«

»Sőt mind az kegyöt lenségért veszének,
Fejedelemségnek mert örülének,
Mastaniak jól eszökön légyenek,
Olyan vendégségbe, csiklébe ne essenek.«

»Sok ostort uristen vete reátok,
Szükségöt, döghalált és pogánságot,
Mind ezzel es semmit nem gondoltok,
Immár nemzetségtök mast ti rajtatok.«⁵⁰

Ugyanebben a versében konkrét példán is megmutatja isten bosszuállását a szegények nyúzóján:

»Róla hizzon sokan példát vehetnek, (ti. Murán váráról)
Erős várakat az kik építenek
Ott szeginyök ehöznek, veritöznek,
Az ő cselédjökkel, éhletelenné lésznek.«

»Rivás-sívás sok könyörgés istennek,
Hogy az urak ez miá elveszzenek,
Kit az urak fölök mögé sem vésznek,
Biznak, erős házból sok gonoszságot téznek.«

»Üvöltését az községnek uristen,
Bizon meghallgatja nagy kegyelmesen,
Mind várával elrontja ő éltében,
Mint az Basó Mátyást Murán erősségében.«⁵¹

Amint látjuk, a Basó Mátyás pusztulását Tinódi isten büntetéseként fogja fel. Ha az idézett részleteket elemezzük azt látjuk, hogy Tinódi szemléletmódjában és nyelvi anyagában is érvényesül a prédikátor-író hatása és itt elsősorban Szkhárosi jöhet számításba. Tinódi is mint Szkhárosi az Ó-törvényre, azaz: Ószövetségre hivatkozik. Nyelvében a reformáció társadalomkritikájára jellemző szavak térnek vissza: *duló*, *fosztó*, *kóborló*, *kegyőtlen* stb. Érdekes — nyelvileg — hogy Tinódi is »vendég« királynak nevezi a német királyt, mint Szkhárosi a »vendég« népet, azaz: a németet. (Érdekes példa a két író kapcsolatára Szkhárosi egyik sora, amely szintén azt bizonyítja, hogy Szkhárosi ismerte az énekmondók alkotásait: »De innom nem adtok az igaz mondásért « — veti »Az fősvénységről« című versében a fősvénység bűnében leledző főurak szemére.)

Azt hiszem a fenti elemzés elég meggyőzően bizonyítja, hogy a XVI. század 40-es éveit két legjellegzetesebb írója: a prédikátor-író és az énekmondó ismerték egymás társadalmi funkcióját és a nyelvi elemzés azt is igazolta, hogy műveik is hatottak egymásra:

⁵⁰ RMKT. III. 208—209.

⁵¹ RMKT. III. 217.

Tinódi művében fel lehet lelteni a mezővárosi reformáció íróinak, így elsősorban Szkhárosinak szemléletmódját és nyelvi anyagát.⁵²

Szkhárosi témáját: a fejedelemség és a fősvénység bírálatát a XVI. század 50-es—60-as éveiben többen folytatták. Az 50-es évek közepéről maradt fenn egy vers, bizonyos *Gergely* nevű szerzőtől: »Micsodás az fesvény ember« címmel. Ez a vers elsősorban csak témájában folytatja Szkhárosi hagyományát, a művészi ábrázolás azonban másként valósul meg, mint Szkhárosinál. Ez a fősvény-rajz már sokkal inkább élő személy, mint erkölcsi fogalom és előfutára Csokonai Zsugorijának.

*

Szkhárosi témájának és művészi eszközeinek folytatását és továbbélését megtaláljuk a magyar reformáció egyik legnagyobb alakjának *Bornemisza Péternek* életművében is.

Bornemisza Péter irodalmi munkásságának nagyobbik fele már arra az időre esik, amikor a mezővárosi reformáció írói átpártoltak a nép oldaláról az urakéra. Bornemisza életműve határkő sok tekintetben: a mezővárosi reformáció oportunizmusba süllyedése után ő következetesen a nép ügyét képviseli. Másrészt Bornemisza az első, aki a XVI. században kiterjedő hitviták sorát megnyitja. Az ő irodalmi munkásságában is tovább folytatódik Szkhárosi témája és bizonyos nyelvi anyaga.

1558-ban jelent meg Elektra című drámája, amelyben kora kérdéseire keresett választ. Ha megnézzük e dráma egyik-másik szereplőjét, ráismerünk Szkhárosi hatására: Aegistus így jellemzi önmagát: »Erős várakkal, kécncses városokkal nagy bőséges vagyok.« — »kécncsem torkig vagyok.«⁵³ — Gondoljunk csak arra, hogy Szkhárosinak mik az állandó jelzői az urak gazdagságának jellemzésére:

»Urak ti biztok az peniszes pénzben,
Erős várotookban, gyűjtött kécncsetekben.
Kölcsös várostokban, aranyban, ezüstben
De nagy hitetlenség, ki bizik ezekben.«

(Az fejedelemségről)

Még inkább bizonyítható azonban Szkhárosi hatása Bornemisza egyik későbbi művére prédikációi legjelentősebb kötetére: az »Ördögi kísértetek«-re. *Nemeskürty István* foglalkozott Szkhárosi és Bornemisza kapcsolatával és a következő eredményre jutott: »Felmerül a kérdés: kitől tanult Bornemisza! — kinek az életművét folytatta Bornemisza? Ha a mondánivalót a stílust, az izzó gyűlölettel eltöltött hangot, a témák egyezését vizsgáljuk: *Bornemiszát Szkhárosi Horvát András irodalmi örököseként kell, hogy felismerjük.*« (Kiemelte Nemeskürty) — Bornemiszának egész tematikája, stílusa, hanghordozása, társadalomkritikája meglepően egyezik Szkhárosi Horvát András verseinek tematikájával, stílusával és társadalomkritikájával. Bornemisza mintha folytatná azt, amit Szkhárosi megkezdett: még merészebb következtetéseket von le Szkhárosi szellemében. A század többi számottevő írójának és költőjének hangja, Heltaié is, lényegesen különbözik attól a céltudatos és nemcsak személyes vagy csak vallási alapon álló kritikától, ami, ebben a században főként Szkhárosi és Bornemisza sajátja.⁵⁴ — Ezután a meggyőző okfejtés után lássunk néhány példát az »Ördögi kísértetek«-ből (Bornemisza különösen sok példát hoz fel a fősvénységre). Egy helyen, a főurakat jellemezve, idézi Szkhárosi versét: »Példátok volna nektek Móre László« stb.

⁵² Az itt elmondottakra *Klaniczay Tibor* mutatott rá először »Eredmények és feladatok a régi magyar irodalom kutatásában« c. akadémiai előadásában. (A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. II. 1 — 4. 56. o.)

⁵³ Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból I. 1951. 335. o.

⁵⁴ Irodalomtörténet. 1951. 4. 476—477.

A szegény népen esett sérelemként ő is felpanaszolja, mint már Szkhárosi és Heltai is tette, hogy : »Csikós András Serédi Gáspárnál régen igen kedves szolga volt, sinársága számlálhatatlan ki sok *nyuló bort* ciberét, peniszes turót, férges szalonnát elosztott az jobbágyokra. Most is sok faluba elosztják az ur borát, és ottan kiöntik az utcára, de megadják az árát.«⁵⁵ (Ezt az idézetet különösen jelentőssé teszi, hogy Tállya Szkhárosi idején valószínűleg Serédi Gáspár fennhatósága alatt állott.) Bornemisza könyvéből különösen lehetne szaporítani a példákat.— Bornemisza Péter tehát tovább folytatta Szkhárosi témáját, és művészi eszközeit is felhasználta.

Szkhárosi verseit is Bornemisza adta ki 1582-ben megjelent énekeskönyvében. (Szkhárosi, verseinek dallama is volt, úgy hogy azok énekelve is terjedtek és hatottak.)

Az 1560-as években Szkhárosi egykori működési területén lépett fel Egri Lukács, a nagy hatású antitrinitárius prédikátor. Ez a vidék tehát a plebejus mozgalmaknak is egyik tűzfészke lett a XVI. század második felében. Irodalomtudományunk még soron levő feladata, hogy megvizsgálja : mennyiben segítette elő Szkhárosi költészete a főurak elleni kíméletlen támadásaival a reformáció népi-plebejus szárnyának kialakulását.

*

Szkhárosi Horvát András hatása átnyúlik a XVII. század irodalmába is, *Szenczi Molnár Albertnél és Zrínyi Miklósnál* találunk nyomaira.

Szenczi Molnár Albert adta ki újra Szkhárosi hat versét a reformáció százéves évfordulóján. A kiadás több szempontból fényt vet Szenczi Molnár Albertra. Válogatásából kihagyta »Az fejedelemségről«, »Az fősvénységről« és »Az átokról« című verseket. Ez amellel bizonyít, hogy a reformáció harcos, antifeudális örökségét nem akarta feleleveníteni. Ezzel szemben válogatásába a katolikus liturgia, s egyház ellen támadó verseket mind felvette.

Másrészt érdekes eredményre vezetett a Bornemissza-féle kiadásnak a Szenczi Molnár Albert-féle kiadással való összevetése. Ez Szenczi Molnár Albert kitűnő költő voltára vet fényt (t. i. következetesen kijavította a félreérthető, vagy művészileg hibás verssorokat); — egyben azt is mutatja, hogyan helyettesítettek a reformáció költői bizonyos korábbi utalásokat korukbeli aktuális mondanivalóval.

Szkhárosi : »Panasza Krisztusnak« című versének a váradi papok elleni támadását így alakítja át Szenczi Molnár : (L : RMKT. II. 226. o. 153. sortól 168. sorig.)

»*Róma!* nagy kárt téssz mind ez *világnak*
Hogy végét nem vetsz az sok vakságnak,
Csak zabot pallaszsz *pápa* lovának
Hiszem az Istent állítod vaknak.

Oly igen féltém az török császárt,
Meg ne jargalná az *pápa* lovát
Fogva ne vinné sok kövér papját,
Az kik kerengik Baál kápolnáját.«

»Mit pironkodtok *pápista papok*
Az kövérségtől fénlük nyakatok,
Nem kell istennek ti zsolozsmátok,
Misemondástok és kiáltástok.

⁵⁵ Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I. 1951. 369. o.

Szentek tetemet ti imádjátok,
Szép koporsóba befoglaljátok
és igen hasznosnak azt mondjátok,
Evvel a nép közt ti kompládkodtok.⁵⁶

A Szigeti Veszedelem írója mielőtt a törököt elindítaná Magyarország ellen, a XVI. század harcos reformátoraitól vett érvekkel igazolja Isten büntetésének jogosságát :

Isten :

»Látá az magyarnak álhatatlanságát,
Megvetvén az istent, hogy imádna bálványt,
Csak az eresztené szájára az zablát,
Csak az, engedné meg, tölthetné meg torkát.«

»De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
Irigység, gyűlölség, és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
Lopás, emberölés és örök tobzódás.« (I. ének.)

majd pedig Farkas András híres párhuzamát idézi Zrinyi is.

Amint látjuk, a XVI. század közepétől — Zrinyi Miklósig ível a mezővárosi reformáció írói alkotásainak a hatása. Az ideológiai alapot Ozorai és Farkas fektették le, de vitathatatlan, hogy ezt az alapvetést Szkhárosi költészete elmélyítette és művészi formába öntötte. A törökpusztítást felidéző bűnöket az ő költészete jelölte meg a leghatározottabban a feudális uralkodó osztály bűneiként.

Az a rövid áttekintés, amit száz év irodalmáról adtunk, meggyőzően bizonyította, hogy Szkhárosinak mind témája, mind pedig művészi eszközei tovább élnek, hatnak a kortársak és az utódok alkotásaiban. Ez is amellest bizonyít, hogy Szkhárosi igen jelentős egyéniség volt a XVI. század irodalmában.

*

Az utolsó évtizedekben sok szó esett arról, hogy mivel magyarázható Ady költészetének sok formai és tartalmi azonossága a reformáció korának irodalmával. Arra nem mutattak rá a viták folyamán, hogy Ady, mint a nép forradalmiságát ébresztő költő idézhette a reformáció haladó örökségét. Ő megértette ennek az irodalomnak lényegében antifeudális jellegét és felismerte a benne rejlő és a maga korának, Ady napjainak szóló tanulságot. Ezért nyúl vissza mind nyelvében, mind pedig képanyagában és szemléletében a reformáció haladó örökségéhez. (Enyhe, újévi átok; Nagy lopások bűne, Ilosvai Selymes Péter, A szétszóródás előtt, és más versei.) Ezt a problémát itt csak érintjük, hogy lássuk : a reformáció irodalmi örökségének egészen a XX. századig volt haladó mondanivalója és olyan nagy költő, mint Ady fel is ismerte ezt a mondanivalót. Ady költészete és a régi magyar irodalom közötti kapcsolat részletes elemzése külön tanulmányt igényelne és túlmutat a mi feladatunkon,

*

Szkhárosi Horváth András költészetének eszmei mondanivalója és művésziessége meggyőzően igazolja, hogy jelentős költővel van dolgunk. Ha kortársaival egybevetjük, az is nyilvánvaló, hogy a mezővárosi reformáció írói között kiemelkedő helyet foglal el : ő a magyar reformáció legjelentősebb népi költője. Költészete mindazt a pozitívumot magában foglalja, amit a mezővárosi reformáció a haladó szakaszában, a néppel való szövetség idején tartalmazott.

⁵⁶ Vö.: *Szenczi Molnár Albert*: Alb. Jubileus Academicus. Megtalálható a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára kéziratárában.

(Az aláhúzott részek Szenczi Molnár Albert változtatásai.)

Szkhárosi költészete irodalmilag a magyar nyelv győzelmét is jelenti a latin fölött. Amiért az eretnek mozgalmak harcoltak — az anyanyelv bevétele a liturgiába —, azt a reformáció vitte győzelemre. Irodalmunkban századokon át harc folyt a magyarnyelvűségért. A reformáció korában dőlt el ez a harc a magyar nyelv javára. Ettől kezdve jelentős szépirodalmi alkotást csak magyar nyelven lehetett írni. Nem kétséges, hogy irodalmunk magyar nyelvűvé válása mögött ugyanazokat a társadalmi erőket kell keresnünk, amelyek már a XIII. századtól kezdve harcoltak ezért : a népet. A reformáció mögött is a maga haladó szakaszában az egész nép osztályharca húzódott meg: azt tükrözte vallásos formában. Irodalmunk azonban a XVI. században jelentős sikert ér el az irodalom témáinak elvilágiasításáért folytatott — szintén évszázados — harcában is. A humanisták, elsősorban Janus Pannonius vetése most érik be magyar nyelven (széphistóriák stb.). Szkhárosi költészete látszólag távol áll a világiasságtól, hisz vallásos keretben mondja el társadalmi mondanivalóját is. Ha azonban a katolikus egyház elleni érvelésének bizonyos fokú polgári-népi racionalizmusára gondolunk, megállapíthatjuk, hogy kriticismusával *lényegében* a világiasságba torkollik költészetének ez a vonása. Ezek a vonások — bár Szkhárosi művében különösen summázódnak — az egész mezővárosi reformációra érvényesek. Őt azonban, mint költőt egyéniséget, emellett sajátosan különbözteti meg kortársaitól erős indulata, szenvedélyes egyénisége, s néhol felvillanó népi nyersesége.

Hatása mind a kortársak körében, mind pedig az elkövetkező évszázadban igen nagy volt. Farkas Andrásnak a párhuzamát a zsidó és a magyar nép sorsa között az ő költészetéből is megismerhették az utódok.

Meg nem alkuvó, az igazságot az elnyomóknak szemébe vágó, a nép ügyéért bátran kiálló emberi magatartása mindig példaként áll előttünk.

(1954.)

RÓNAY GYÖRGY

BARÓTI SZABÓ DÁVID

Baróti Szabó Dávid a jezsuitáknál szokásos harmadik próbaévet töltötte Besztercebányán 1773-ban. Harmincnégy éves volt, s elég mozgalmas pálya állt mögötte : tanárság Fehérvárott, bölcsészeti tanulmányok Nagyszombatban, egy esztendei hitszónoklás és poétika-tanítás Egerben, négyévi teológia Kassán s egy újabb tanári év Váradon. Itt, Besztercebányán egy Rauch Ignác nevű tanártársával volt együtt, s ez addig unszolta, míg rákapatta a magyar nyelven való mértékes verselésre. Könnyűbbség kedvéért témát is adott neki : egy jámbor anekdotát, melynek az a tanulsága, hogy nem mindig az a becsületes ember, akit a világ annak tisztel. Szabó Dávid nekilátott és csikorgó, lompos strófákba gyömöszölte az igénytelen adomát. Egyelőre se Rauchnak, se neki nem voltak valami emelkedett fogalmai arról, milyen legyen a költői mű tárgya. Hogy a költői meg a társalgási téma, az ihlet és a pusztá megverselés között lényeges különbség van, azt majd csak Kazinczy fogja belevésni az írói köztudatba.

A vers — »A koporsóíráskoról« — első próba s igen gyöngé ; Szabó Dávid mégis ragaszkodott ehhez a zsengéjéhez. Ő, aki huszonöt esztendőn át, 1777-től, amikor első kötetete, az »Új mértékre vett versek« megjelent, 1802-ig, véglegesnek szánt »Megjobbított költeményes munkái«-ig annyit csiszolgatta műveit s annyi régebbi darabját rostálta ki, ezt az idént kegyelettel megőrizte és utolsó gyűjteményében is közölte. Igaz, némi mentegődve magyarázó jegyzettel : »Rauch Ignácnak, a 3. próbán együttlevő társamnak gya-

kori unszolására, semmi példát még akkor a magyarban nem látván, Besztercebányán 1773 eszt. végefelé ezen darabon kezdettem mértékre próbálgatni a verset.»

Pedig példát, ha kicsit körülnéz, találhatott volna. Hogy Rajnis költeményeit, aki ekkor már javában verselt, nem ismerte, az természetes. A köszegi poéta — ekkor fehérvári, majd szatmári tanár — 1773-ban már készen volt ugyan »A magyar Helikonra vezérő kalauz«-zal, kiadásával azonban — mint maga mondja — »Horatiusnak ama mondásaként: nonumque prematur in annum, a kilencedik esztendő várta«. Az viszont különös, hogy Szabó Dávid mit sem tudott Molnár János 1760-ban megjelent »Régi jeles épületek«-jéről, melynek előszavában az író síkraszállt a rimes verseléssel szemben a mértékes mellett, és példaként ilyen mértékes sorokat, verseket is közölt, többnyire antik költőkből való fordításokat.

Íme a mértékes verselés e »manifesztumának« a magyar tudósokhoz (azaz versírókhoz) intézett szakasza: »... kik a római és görög elmétől reátok örökségül maradt tudományok kincsét érdemek szerént és méltán birjátok, híretekre és nevetekre kérlek benneketek! meg nem unta-e már testetek-lelketek azt a sok lejtős verset? azt az Evander idejében termett kadenciát? s hát sohasem léssen-e szabad abban a nyelvben, melyhez minden illik, másféle verset előállítani? azt kell-e várni, míg mások el nem kezdik? csak az jó-e, amit másoktól veszünk? Nem gyalázom, meg nem vetem az egész Európában bevett szokást, mert méltán jégesőt várhatnék fejemre, de vajjon

Oly szent és oly szép az avitt rámára tekert vers?

Amazoknak is bátor keletük lehet, de kérem, megérdemli-e a vakmerőséghez illendő feddést, aki amazokat helyén hagyván a szokott versek mellett, nyelvünknek nem kisebbségére, hanem nagy ékességére mással is kíván kedveskedni? Ha oly ráncos szemmel tekintettek volna a régiek minden újításra, mint mi,

Nem látnánk sok avitt könyvet vagy régi találmányt.

Ha jó utra találunk, ki állhat előnkbe? Én, akárki mit mondjon, nekibátorodván, a régi szokást otthagytam és minden verseimet deák rendbe szedtem. Azok készítésében csak a természet volt szemem előtt... Merem mondani: szebben megtarthatják nálunk az igaz valóságos szövejtést az efféle versek, mint amazok, melyek szüntelen csak ugyanazon egy huron pendülnek: afféle versnek néha se füle, se farka, egy rakásra vettetik mind a rövid, mind a hosszas szózat, egyszóval a haszna kevés; emebben mindent válogatva helyhezgettünk, számot sokra kell tartanunk. Aki a szép magyarságot gyarapítani kívánja, lehetetlen, hogy ily munkához látván, nagy hasznát ne vegye.»

Hogy Baróti nem tud Molnárról, noha rendtársa volt, aligha magyarázható egyéb-ből, mint azzal, hogy 1773-ig a költészet nem érdekelte. Jellemző: ha első kísérleteit Molnár János többnyire simán folyó fordítás-szemelvényeivel egybevetjük: mintha Baróti írt volna nem is tizenhárom, hanem jó félszáz esztendővel korábban. Az aranykor ovidiusi képének magyar mása például így hangzik:

Égi szerencse szerént éltek, nem fog vala rajtok
Sem bu, sem bánat, sáncnak, katonának, adónak
Híre se volt, nem kelle bíró, nem pengete senki
Vas láncot, harag és tábor még nem vere sátort
A kerekas földön, minden munkájok azomban
Csak vendégség volt; eledelt nem kelle dologgal
És szántó vassal a föld gyomrába keresni,
A fölő ő javait készenn és szüntelen önté.

Horatius »Diffugere nives«-ének másfél sorát így tolmácsolja:

Megszűnt már az eső, mozdulnak az erdei bimbók,
Hegy, völgy zöldbe borul...

Bábelnek a nyelvzavar miatt abbahagyott tornyát így festi Molnár :

S így a munkással együtt a munka megáll :
A torony a kányákra maradt s görbére lesütvén
Csonka fülét, az eget már nem rettentí fejével.
A megijedt holdnak sárgás orcája pirosra
Szépen visszakerül, száll már a nagy por az égről.
A földön is megvirradt a régi szabadság.

Szabó Dávid első kísérletei meglehetősen vaskosnak, csikorgónak hatnak ezekhez az ügyes hexameterekhez képest.

Nem is készült ő költőnek. Derék tanár volt, különösebb becsvágy nélkül. Kora ifjúságától fogva benne élt egy hagyományos közösségben, biztos sínekre rakták az életét, s ő haladt a századok óta egyforma menetrend szerint. Nyugtalanságok, úgy látszik, nem fűtötték, különösebb képzelőereje sosem volt, s élete egyelőre meglehetősen eseménytelenül telt, s más esemény nem is zavarta meg, mint egy kínos szemgyulladás, melyet utóbb egy versében nagy pontossággal le is írt. Érdemes megismernünk ezt a költeményt (A szemem nyavalyájának leírása), nemcsak azért, mert ma már kuriózumnak ható intimitásokat árul el a szemorvoslás akkori módjáról, hanem — s elsősorban — azért is, mert jellemző képet ad a kezdő Baróti »stílusáról«, arról, hogy számára a vers egyelőre alig több a versbeszedésnél, »mértékre vevésnél«. Kolozsvárt vagyunk, ahol Baróti ekkor tanár és konviktusi főlügyelő; tél van :

Mély hótól lenyomatva midőn fúladna Kolozsvárt
A fággyal megláncolt föld, mulatni kuruc-sánc
Tája felé kimenék ifjak seregével . . .

Egyszerre úgy tűnik neki, »legyek járnak« jobbszeme előtt, s másnap »mintha gyakor szita volna szemem fényére borítva«. Elhívják a patikárost s annak kezelése valamit javít állapotán; engedélyt kap újra a tanításra is. De aztán másodnapra megintcsak »szitán lát« s egy hónap múlva »véres hus« lesz a szeme, ahogy »szél, víz és szüntelén hó közt« jár az ifjakhoz. Másfél hónap múlva jobbszeme javul, de gyulladásba jön a bal; majd ahogy ez »gázlőba jut«, romlik ismét a jobb.

A gyógyításban nem mult el semmi : kezem meg,
Mégválták lábam ; több ízben vérem ereszték ;
Csaknem minden nap lábvíz s pilulákra szorítanak,
Köppölyözik vállam, szívatnak hólyagot, a toll
Hézagján gálickövet is ráfűnek a szemre,
Vérmességit hogy el s vastagját húsnak elűzzék.
Ah mely kín volt ez! bizony azt vélhettem, hogy annyi
Tőhegy szálla belé s tüstént kifoly a szem egészen.

Ezt az idézett részt, mely az »Uj mértékre vett versek«-ben olvasható, Baróti utóbb kihagyta a költeményből. Ízlése fokozatosan fejlődött; hovatovább megtanulta, hogy bizonyos dolgok — mint a lábvíz, köppölyözés, hólyag-szívatás és hasonlók — még ritmusba szedve sem lesznek költészetté. Egyelőre azonban válogatás nélkül mindent megversel. Költői élményt, ihletet aligha kereshetnénk nála; az ő számára az élményt, örömet, meglepetést, megindultságot most még többnyire csak maga a verselés jelenti: az, hogy a magyar nyelvet a latin verselés »rámájára tekeri«; s olykor az a feszültség, mely a magyarban még kiíratlan forma és a más, lomposabb ritmushoz szokott nyelv sűrűlódásából keletkezett. Ki tudja, egyáltalán tülemelkedett volna-e a sablonos-hagyományos — latin — iskolai verselésen, ha Besztercén időztében el nem éri a nagy esemény: a jezsuita rend föloszlatása. Addigi életének keretei megszűntek. A gyakorlati életben járatlan s egyébként is — úgy

látszik — kissé nehézkes és ügyetlen ember fölött egyelőre az anyagi bizonytalanság, a megélhetés gondja is ott sötétlett. Az esztergomi egyházmegye kötelékébe lépett és Komáromban lett tanár, de sokáig ott is hontalannak érezte magát. Vigaszként fordult a verseléshez: bánatában, magányosságában, árvaságában adta rá a fejét. Verses levelekkel keresi föl egykori társait, így 1776-ban Horvát Mihályt, egykori professzorát, akinek a »legtöbbel tartozik«. Édesatyjának nevezi Horvátót, azzal a melegséggel, amellyel ez a rideg, merev ember fordul azok felé, akiket igazán szeret; érdeklődik egészsége felől, aztán pár sorban elmondja, hogyan született meg benne, ha a szó valódi, modern értelmében talán még nem is a költő, de a versíró mindenesetre:

Mit gondol mértékre szedett levelemre? megindul,
És hogy időt vesztek véle, csodálja talán?
Ah! eszem ágában sem volt illyekre vetődnöm,
Amig ártatlan szerzetem el nem esék.
Mit tennék? Hogy bűm valamit tágulna, mikor volt
Egy kis ürességem, versfaragásba kapék.
Egy darabot küldök, kérem, vizsgálja meg, és mi
Itélettel van róla, közölje velem.

Hogy a versnek más a föladata és hivatása, mint a prózának, azt most még nem sejtí. 1774-ben, nyári vakáción, Vírten, a Pyber-családnál el-eltársalkodik »muzsájával« olyasféle invitáló levélben például, aminőt Józsa Istvánhoz küld Komáromba. Kiténősen érzi magát — írja — majd négy, majd hat ökörré teszi kucsmáját, s most, hogy a házígazdák Sasvárott időznek, rábízta a kulcsokat:

A teli tölt éléskamrákat nyitjuk ezekkel,
Hús pincékbe derék borra bocsátunk ezek.
Ügy-e bizony ki vagyok? nem tetszik látni szerencsém?
Kedve ha van, bément a kocsi, jöjjön ide.
Van kappan, van csirke, kövér lúd, pulykafi, réce,
Őz, szarvas, van szép erdei nyúl is elég.
Habzanak a koronás poharak jóféle borokkal.
Majdan jó kávét tesznek előnkbe s pipát.

Ebéd után kilovagolhatnak, vagy ha jobban tetszik, vadászhatnak; az se baj, ha Józának

Húsévő napokon ha talán akadályai vannak;
Jöjjön bőjtire, hal is léssen elúntig elég.
Van tok, van víza, ponty, sügér, csuka, tenger az apró;
Itt a száj könnyen válogat annyi között.

Az első változat, az »Uj mértékre vett versek«-ben egy pillanatra megmutatja a költőt is:

Én majd két árkust vessel befestek azonban
És evel egy napról más napra töltök időt;

meg a tanárt is: »Hát ott benn mely hír? nem megy s nem gyűl-e diákság?« Nem maradnak el a címzettre bízott kommissiók, különféle megbízatások sem, ilyenformán:

A szoba zárva vagyon s ablak? még él-e virágom?
Megköszönöm szépen, csak szeme rajta legyen.
Burnótom fogytára siet; majd koplal az orrom,
Ime szelencémnek ketteje máris üres.
Ott vagyon a zacskóm, térdeplő zsámolyom hol van;
Benne kevés: azt is küldje ki, kedves az is.

Küldje? Inkább hozza, és hozza magával közös barátjukat és tanártársukat, Holló Márton, azaz Marcit is. S hogyan mulasztaná el a név-kínálta tréfát a vakációzó professor:

Megjött a dögről? Színét csak hiába mosatja,
Hollónak mert nem lesz soha színe fehér.

Ugyanennek a fehérre moshatatlan Holló Mártonnak írja később mentegetődzve :
már két levelét hagyta eddig válasz nélkül, részben mert tunya volt, részben pedig azért
mert

Irnom nem volt mit ; gyakrabban újságokat hozzánk
A környülvéő két Duna bé nem ereszt.
Várnom kelle tehát, míg, ami levélbe jöhetne,
Olly mit látna szemem, vagy pedig hallna fülem.

Így fest tehát Baróti »ihlete«. Furcsa egyvelegben hömpölyögnek együtt a disztichonokban a nehézkes, alig vonszolódó sorok a meglepően fürgéssel, kifogástalanul lejtőkkel, sőt olyanokkal is, melyekben a ritmus szerves egységben a mondandóval maga is hangulatot fest, érzelmet fejez ki, ábrázol és jellemez. Ebben a halak sokaságát, nyüzsgését pompásan érzékeltető sorban például: »Van tok, van viza, ponty, sügér, csuka, tenger az apró, vagy ebben a lábasjóságot, szinte egész baromfiudvart élénk seregeltetőben : »Van kappan, van csirke, kövér lúd, pulykafi, réce«... Figyeljük meg ebben az utolsó idézetben a negyedik versláb meglassadását, a »kövér lúd« lusta spondeuszát, mely jól érzékelteti a vers ütemében is a hizlalt lúd nehézkeségét, totyakos járását csirkék, pulykafik daktilusos fürgeségéhez képest : aki így tudja kezelni, az érzi, ízleli, élvezi is a nyelvet, a szavak hangzását, természetes ritmusát, lüktetését. S nem a nyelv zenéjének s e zene érzemeltolmásoló erejének ismerőjére, értőjére vallanak-e olyan sorai, mint e »panaszos indulatát« elmondó verséből vett disztichon : »Éjjeli fények, egék lámpássai, csillagok! édes — Álmat nem küldtök már szemeimre soha« — melyben a hexameter-sor »é« hangjai mintegy zenekíséretét adják a költő melankóliájának. Nem mintha föltételezhető volna, hogy Baróti — egy Kazinczyhoz hasonlóan — tudatosan keresné az illetén hatásokat. Nem : ezek inkább a magyar nyelv alapos értőjének, érzőjének, ízlelőjének spontán megnyilatkozásai ; annak a hangja ez, aki utóbb »nyelvünknek ritka virágit gyűjtögeti«, s verse, hexametekbe foglalja a magyar nyelv szótárát, bizonyára nemcsak számunkra már szerföltött különösnek ható iskolás ötlettel, hanem azért is, mert élvezi szavainak lüktetését, zenéjét, lejtését, hol lassú, hol fürgé táncát, egy-egy szép szavunk könnyed elomlását, egy-egy másinak erőteljes dobbanását, feszülő izomzatát a versben.

Ezek a szép, jó, erős sorok úgy hatnak, mint az egészséges ösztön megannyi diadala a gyakorlatlanságon. Hasonlóan vegyes a költészet útján elinduló Baróti stílusa is. Erőteljes, távlatos, tiszta képek gyalogjáró prózával váltakoznak verseiben. Jobb képei, emelkedettebb kifejezései többnyire latin — vergiliusi, horatiusi — reminiscenciák ; mintái az antikok ; maga mondja lantjáról másodkézből való (latin átdolgozásból áttett) Miltonfordításának Orczy Lőrinczhez intézett ajánlásában : »... a rómaiak s görögök példaira nézvé — Ujabb hangzatokon szeretett mulatni hazánknak — Értelmes polgári között«. Sokszor, ha magyarul ír is, mintha latinul gondolkodnék ; szókötései, merész inverziói gyakran igazodnak a latin nyelv szelleméhez. E naiv erőszakosságával azonban egyszeriben föl-kavarta költői nyelvünk és verselésünk állóvizét. Énekes költészetünk, dalformáink készlete gazdagon és színesen élt és fejlődött mind a népi költészetben — tanú rá a kuruc költészet és számos kéziratos énekeskönyvünk — mind az idegen dallamokat is meg-megpendítő műköltők — egy Amade, Faludi — gyakorlatában ; a nagyobb műfajok azonban változatlanul megrekedtek a hagyományos Sándor-versben ; igaz, hogy most már nem négyes, hanem páros rímmel írták, de még így is túlságosan kényelmes és nehézkes volt, túl terjedgőssé tette az előadást s túl körülményeskedővé még a gondolkodást is ; a páros rímeknek a gondolatot, a versmondatot is monoton egyformasággal tagoló gátjait majd csak Csokonai töri át.

Baróti a klasszikus versformák bevezetésével, az ellomposodott nyelvnek e klasszikus formákba való belegyömöszölésével, kényszerítésével, tördelésével egyszerre moz-

galmasságot, feszültséget teremtett, mintha villamos áramot vezetett volna egy petyhudozó testbe, hogy életre galvanizálja. S valóban ez történt, és nemcsak azokban a harsány vitákban, amelyeket kísérlete kiváltott, ezekben a sokszor csikorgó hexameterekben, disztichonokban és lírai strófákban — »Vergilius rendi szerént való hatos, alagyás és lantos versekben« — mintegy új környezetbe kerülnek, új szint kapnak szavaink, a Sándor-vers egysíkúságához képest, valósággal három dimenziót nyernek; mintha megizmosodnának s új — eddig használatlan, elsatnyult — képességeik fejlődnének ki. A Sándor-versben — már a sor egyformán két ízre oszló, egyhangúan tagolódó természeténél fogva is — a jelző legfőbb célja, rendeltetése, hogy a jelzett szó valamely tulajdonságát hangsúlyozza; az új formában, hexameterben, disztichonban ritmikai funkciót is kell betöltenie, ezzel sajátos ritmikai-zenei értéket és súlyt nyer, jelentősebb szerepet kap a költői kifejezésben; a jelző, mint szó, nemcsak jelentésével szerepel, hanem hangulatával, sőt — mondhatnók — fonetikájával is; sokkal többet kell adnia magából, »lényegéből«, mint a Sándor-versben. Az értelmező jelzőből díszítő, költői jelző válik: a Baróti Szabó Dávid által kezdeményezett »reformnak« egyik legjelentősebb mozzanata ez a magyar költői stílus szempontjából — az első, s egyik legfontosabb lépés Berzsenyi és Vörösmarty felé.

Egyelőre azonban mindez ott bukdácsol s kavarog abban a zavaros, sekélyes, lompos áradatban, amelyet a költői izlésében még vajmi fogyatékos Baróti zúdit elénk, versbeszedve — láttuk — mindazt, ami »levélbe jöhetne«, mindazt, amit éppen lát s hall, kezdve az egészségügyi tanácsoktól a név és születésnapokon át a virti Pybereknek, házigazdáinak családi eseményeiig. Érthető, ha Rajnis, akinek már elég magas fogalmai voltak a költő méltóságáról és hivatásáról, semmiképpen sem akart társulni vele.

Baróti az említett Holló Márton révén értesült Rajnis kiadásra készen álló »Kálauz«-áról. Fölajánlotta neki, lépjenek együtt a nyilvánosság elé. Egy másik episztolában meg bizonyos gyertyavásárlási ügyben ad megbízást költőtársának, így:

Most innen felesen Győrré vásárra sietnek,
Nékik, ha szép szót és pénzt adok, hoznak ezek.
Vélek lenni jelen kívánnám úri személyed;
És őket, szépen kérlek is, el ne kerüld.
A dolgot jobban érted. Még vízre vihetne
A mártó. Ne legyen borsos az ára, tekintsd.
Kedvem ebet nincs venni gubán. Hat szűzi szövétnek,
Három font menvén mindegyikébe, legyen.
Ládát is küldök, bérakhatd melybe. Barátom,
Élj, s vakaríts egy-két verset, ha léssen időd.

Képzeltethük az önérzetes, költő-voltára oly sokat adó Rajnis elképpenedését, megvetését és fölháborodását, nemcsak e versek primitívségén, hanem főképpen a költészetnek ezen a fraternizáló, »versvakarító« fölfogásán. De Baróti nem hagyta annyiban a dolgot. Egy Holló Mártonhoz intézett episztolájából tudjuk, hogy sor került a két költő személyes találkozására is, korántsem barátságos kimenetellel. Mi történt köztük? Amikor »versengeni« kezdett vala — írja Baróti — Rajnis

ily feleletre fakadt:

»Még fiatal lévén ilyen rámára tekertem
Versemet én is, most felszabadítva vagyok.«
»És szabadíta ki fel vajjon? hát ami tilalmas
A fiatal korban, vén ideidre szabad?
És bár úgy légyen, mutasd meg versedet, amely
Ifjúságodban láta, ha láta napot,
S tedd az enyém mellé. Lássuk, mit nyom.« »Elhánytam,
Ugymond, mint eb elő kölykit elhánytini szokás;
S engem mit fartatsz? Szerző vagyok. Ezzel elégedj:

A verst rámbízták, én vagyok abba király.«
 »Gondolnám, mi király. Nem biztanak ebre szalonnát ;
 Adj okot, ok nélkül senki szavadra nem hajt.«
 Így vittunk együtt kétszer ; mert harmadik ízben
 Szembe, mikép vélem, nem mere szököni velem.

Rajnis ragaszkodott a »nonum prematur«-hoz, és nem akart keveredni Baróttal.
 Ez Holló által még egyszer megintette :

Intsd meg amazt, amit főzött, tálalja ki, máskép
 Megkötöm a kerekét s hajtok előre magam ;

s mert figyelmeztetésének ezúttal sem volt foganatja, valóban »maga hajtott előre« : 1777-ben
 Kassán megjelentette az első mértékes magyar versgyűjteményt, az »Új mértékre vett különb
 verseknek három könyvei«-t.

Nem kívánom, hogy én fejemet laurusfa kerítse :
 Nincsen időm, hogy szert ily koszorura tegyek.
 Törni jeget s útat kívánék irtani : hogyha
 Kis munkám eztet megnyeri, lészen elég.

A kegyes olvasóhoz intézett előszavában elmondja, hogy »negyedik esztendő fordul,
 amióta multság, vagyis inkább búfelejtés okáért időközben hazánk nyelvének ily szoros
 korlátjába zárám bé magamat, és a rómaiaknak gyönyörű nyomdokaikat, mivel csekélysé-
 gem azokat közelebb érdeklenni nem engedé, legalább távolról kívánám követni. Annakelőtte,
 midőn még jobb szelek hordották vitorláimat, még eszem ágában sem volt, hogy valaha
 ezen munkába avatkoznám«.

Írt ugyan verset ő azokban a »jobbszelű« időkben is, csak hogy latint, ahogyan akkori-
 ban többé-kevésbé illet is a deákul tudó literátus embernek értenie a latin versfaragáshoz,
 amit egyébként az iskolában is tanítottak. Ennek a sablonos, szélteben gazdagon tenyésző,
 ünnepi ódától névnapi köszöntőig, halott-sírató elégiától alkalmi eklogáig terjedő, az erköl-
 cseikben (iskolai célok szerint) feddhetetlenre gyomlált klasszikusok, főként Vergilius és
 Horatius utánzásában szorgoskodó késő latin versgyakorlatnak a nyomai bőségesen meg-
 találhatók Baróti első kötetében. Szinte szemünk láttára sarjad itt ki az agyonkérgesedett,
 korhatag, éltető nedveit rég elvesztett latin — neolatin — törzsből a mértékes magyar ver-
 selés friss ága. Hiszen Baróti nem egyszer közli magyar versének eredetijét is : a saját latin
 versét. A latin sablonos iskola. A magyar — mint maga mondja — »jégtörés«,
 »utitárs«.

Időtöltés és vigasz — láttuk — de olykor fáradságos munka is számára. Miért vállalta
 s gyakorolta mégis vasszorgalommal? Hazafiságból, nyelvünk szeretetéből, azért, hogy
 országnak-világnak megmutassa, mennyire alkalmas nyelvünk a mértékes verselésre, s mily
 jól lehet klasszikus mértékben magyarra fordítani. Ki-ki láthatja most már, »mely balítélettel
 viseltetnek nyelvünkhöz azok, akik ennek szűk voltát, darabosságát, alkalmazhatatlansá-
 gát magukkal annyira elhitették. Vajha a tisztább ajkú magyarok közül hanyatló nyelvünk-
 nek védelmére sokan tollra kelnének! majd ennek becsét, bővségét, ékességét, és ha az illy
 versekre alkalmas, minden más szabadosabb úton járó tudományokra alkalmas mivoltát
 csudálni fogná a vidék világ«. Nem mintha könnyűszerrel jutott volna idáig ; »sőt megval-
 lom, nagy fáradságomba került, kivált eleintén, amíg ezen járatlan sok izbéli tekervényein
 el tudnék igazulni . . . nem lévén új mértéken járó magyar versszerzőknek írásaik sok ideig
 kezem közt«. De miután megtörte magának a jeget és »siettetett verseit alkalmas számra
 fölverte« — írja — kiáll a világ elé. Igaz, műve »mindenütt felettebb igényes pórázon nem
 jár és a velős, gyökeres poézistól jó messze vagyom«, de már a pallérozáshoz nem foghat,
 részben egyéb hivatalai, részben a verseit közrebocsátani akaró barátok sürgetései miatt sem;

Vállalkozásának merészségéről — Berzsenyi, Vörösmarty után — jóformán fogalmat sem lehet alkotnunk. Valóban »ajtóstúl rontott a házba«, s hogy így meg merje tenni, ahhoz az ő naivsága kellett. A Gyöngyösi-féle simán pergő négy s az Orczy kezdeményezte kétsarkú tizenkettesek uralma idején a vers főtörvényének a rím, a kádencia számított. Zrinyi szabaddal lüktetésű, kötetlenebb tizenkettese régesrégén feledésbe merült; Gyöngyösivel a verselés is, meg a versmondat is bizonyos értelemben »klasszicizálódott«, a strófa jól kidolgozott zeneiségében a költők igyekeztek a legkorrektebb megoldásokat választani, s a kifejezésnek hovatovább éppen úgy kialakultak a maga sémái, közhelyei, mint a verselésnek. Kétségtelen: Gyöngyösi után, Berzsenyivel, Orczyval, a fölvilágosodás gondolatvilágával új élménytartalmak áradtak be költészetünkbe és fölfrissítették mind a gondolkodás, mind az érzés világát; ezek az új élmények azonban nem tudtak egyelőre új formát is teremteni maguknak. Berzsenyinél is, Orczynál is, Barcsaynál is, vagy Ányosnál is minduntalan érezhető egy bizonyos küzdelem, melyet a költő élményéért, gondolata s érzése kifejezéséért az öröklött formával, a Gyöngyösi által kiírt tizenkettesrel folytat, anélkül, hogy annak kergét ledobni, nehézkességét — Csokonai módjára — föloldani tudná. A Sándor-vers tekintélyének megszilárdításához bizonyára hozzájárult a francia alexandrinus példája; hiszen ott, ahonnet az új eszmék hozzánk beáradtak, a »nagy« költészetben éppen ez a forma uralkodott, ez volt a dráma, epika, filozófiai költészet hagyományos és egyeduralgó versképlete

S most Baróti nemcsak a rímet vetette el, hanem a mondatot — ezt a világosság, logikai tisztaság igényeihez mind jobban alkalmazkodó versmondatot — is fölforgatta. Erőszakosan, a latin mintájára össze-vissza dobálta a szavakat, földúlta szórendünket és fölkavarta megállapodóban lévő költői szokászetünket. Kötetében, meg két évre rá a »Paraszti major-ság« első könyvében — ezt egy latinul író francia költő, Vanier Georgicon-utánzatából fordította — csak úgy hemzsegnak azok a Rajnis szerint »tűrhetetlen szabadságok«, amikor »tővel-heggyel összehányja az igéket, a zabolát a Pegazusnak farkához, a farmatringot pedig a szájához alkalmaztatva«; mint például: »Észre de vette midőn Szolimán, a kapca magyar-nál — Hogy szoros, és menedék nincs helye semmi sehol«, vagy »szekeret vele rakni lehet meg«, vagy »... mivel éj idein végezhet ha munkát, — Tenni meg azt nappal télben nem szenved gazda«, vagy ha meszelünk, a mészből »lány jó színlelni falat bé«, vagy »... köszködni holottan (azaz városban) — annyira nem szoktak, mint sík térségbe szelek meg«, és így tovább.

Ez a naív vakmerőség megbotránkozást és fölháborodást keltett. Nemcsak Rajnis epéskedett Baróti fordítva nyergelt Pegazusán, hanem Révai is megróttá:

Tudsz magyarul, birod kincsünket, ritka szavakkal
Főképp szótárod nemde tetézve vagyon.
Csak versben vétesz! mi dolog, hogy változol itten?
Szállasz csak versben oly nyomorultan alá?

— leckézteti őt költői levelében, s így folytatja:

Sok vagyon a szóban: szép gondolat általa léssen
Szébbé: szépségét általa veszti megint.
Veszti, mikor rontod bátran természeti rendit
Nyelvünknek s fordult ejtegetéssel öljöd.

Így aztán — mondja Révai — Baróti végül is éppen azok alá ad lovat, akik szerint nyelvünk »tudományra kietlen«; őrá hivatkoznak, az ő példájával érvelnek, mondván:

Nemde tudós, nagy fő, magyar is, versének azonban
Rabja Szabó? Nyelvünk úgy-e nem arra való!

A mértékes verselés alapja a »hangmérséklés«; meg kellett tehát állapítani a magyar prozódia szabályait, el kellett dönteni a szótagok hosszúságát és rövidségét. Molnár János,

Révainak »útmutatója magyar új Helikonra« már pedzette ezt a kérdést s tett néhány megjegyzést a dologról, általánosságban azonban a hangzásra hivatkozott s ennyivel beérte. Szabó már egész elméletet csatolt új mértékre vett verseihez »A magyar prozódiaának avagy a szók mértékjeinek rövid útja«-ról, megjegyezvén, hogy az ő hangmérése »se nem igen szabados, se nagyon nem szorongat«, középúton jár s igyekszik se egynek, se másnak szájaizét nem sérteni.

Rajnisnak azonban szintén megvolt a maga prozódiaja, sőt egész »Kalausz«-át úgy szerkesztette meg, hogy ve.sei jóformán csak »példák« a bőven fejtegetett »regulákhoz«. És Baróti nemcsak megelőzte, hanem egyes pontokon ellenkezik is az ő elméletével! A »Kalausz«-ban, 1781-ben még beérte egyetlen lábjegyzettel annak címére, kifigurázva, de neve említése nélkül, szabadosságait, s egész haragjával a »pozsonyi hírközlő«, Ráth Mátyás ellen fordult, aki igen tiszteletteljes modorban ugyan, de mégiscsak mert néhány bíráló szót ejteni a szenvedélyes Rajnis egyik-másik megállapításáról, s kifogásolta kíméletlenségét, mellyel lépten-nyomon a »veszprémi filologust«, a »Prodromus« valóban elég különleges észjárású szerzőjét, Kalmár Györgyöt kárpálta.

Beleszólt a dologba — láttuk — Révai is. Szabó Dávid levélben felelt neki. »Úgy rakosgatom az igéket — írta — valamint a folyó beszédben is rakni el merem. Csekély magyar az, aki a szóknak . . . imide, amoda s néha messzebbecske is való fölöstásukhoz nem ért.« Bezzeg Erdélyben — ahonnt ő való — értenek hozzá, s ha Révai ott nevelkedett volna, nem keresne kákán csomót s nem szeleskednék holmi feddő levelekkel. Amire Révai bosszankodva azt felelte : ő tiszteli ugyan Szabót, csupán azt az egyet bánja benne, »hogy a vers köztözésének nehezebb törvénye miatt annyi szabadságot engedett magának . . . Most már szánakodom is rajta, hogy mint a torma esett féreg, ő ezt teljességgel hibának nem akarja esmérni«.

Kétségtelen : Baróti sokszor úgy imide-amoda rakta a szavakat, hogy annak semmiféle nyelvjárásban, sem a székelyben, melyre büszkén hivatkozik, sem másban nem találni nyomát. S az is kétségtelen, hogy túlságosan kemény ellenfelekre akadt : se vitatkozó készsége nem ért föl az irgalmatlan dialektikus Rajniséval, se tudományos készültsége Révaiéval: ügyetlen is volt e két izzó indulat-emberhez képest. Révai »feddése«, Rajnis »Kalausz«-a után mégis nekilátott elmélete újabb meg támogatásának. Ellenfelei megcáfolására egy vitairatot szerkesztett, ezzel a címmel : »Ki nyertes a hangméréséklésben?« Hamarosán, 1783-ra el is készült vele, nyomdásznak adta ; annál sokáig hevert s utóbb el is kallódott a kézirat, »felette nagy galibájára« Szabónak, azért késett, ezért jelent meg csak 1787-ben.

Ennek a kis munkának, éppen úgy, mint az egész prozódiai harcnak, megvan a maga komoly nyelvészeti jelentősége ; amellet azonban e háborúskodás egyes rohamai, fegyvertényei, ütközetei a résztvevők jellemére is jól rávilágítanak. Sok harag, indulat, szenvedély lobogott ebben a tudományos pörlekedésben, mert végeredményben nem pusztán csak a szótagok hosszúságáról vagy rövidségéről, a hangok hosszú vagy rövid ejtéséről volt szó, hanem a magyarság szolgálatáról, fölrazásáról, megmentéséről, többi népekkel versenyképesse tételéről, a vitázók magyar önértetéről, jó magyarságáról, s a nyelvről, melynek ügye egy a nemzetével : romlása törzsünkön a végső fejszezapás, ébredése jövkön legfőbb reménye. Ahogyan »Üdösb Ráday Gedeonhoz« írja Szabó Dávid 1788-ban :

... Ha jeles nyelvünk sérelmire nézünk,
Alkonyodást, vég alkonyodást láthatni fejünkön!
Népünknek megszünne ki van végezve! Nevünk is
Már temetőbe siet!

S mégis van remény, mégis hajnalodik :

Minden tájékon, mintegy jeladásra, sereggel
Összetett vállal, szívvel felkeltek az írók.

A tudományt magyar ajkra veszik, terjednek az ékes
 Elméknek szüleményi folyó s versbéli beszédben,
 Még soha nem volt illy buzogás: egy kincse s örökje
 Védelmét fel, al s közrend felfogta, megőszült
 S zöldellő korban lévők vetekedve segítik.
 Nézd Orczyt s a két Telekit s a furcsa Gvadányit,
 Bartsait, Horvátot, Báróztit, Pétselit, itten
 Molnárt, Mindszentit, Cziriéket, Kreskait, ottan
 Bessenyeit, Görögöt, Kultsárt, nézd arra Virágot,
 Révaival Nagyot és Rajnist, Dugonitssal Arankát,
 Versegit, erre Dömét szemlélsze kikelni s Takátsot
 És több másokat. Hát Molnár Borbála mi gyorsan
 Gyűjti s heviti fejr seregét! Mely égve, minémű
 Hasznokkal fogták ügyünket mindezek! És ti,
 A magyar ifjuság példái, Batsányi, Kazinczy,
 Hol vagytok? jertek ...

Tárt karral fogad mindenkit, aki tollat ragad és magyarul ír. Az ő szemében nem az a fontos, mekkora egy-egy mű esztétikai értéke. Számára az a lényeges, hogy eggyel többen írnak magyarul, eggyel többen védik, terjesztik, művelik a nyelvet. Mert magyarul írni: iskola a magyarságra, hazafias pedagógia. Egy állomáshelyét változtatató iskolaigazgatónak lelkére köti: új posztján, túl a Dunán is tüzelje

Az ifjakat hazánk nyelve szeretetére. Fő
 Gondoskodásod ez lesz. Nem tehetsz nagyobb
 Áldozatot ennél nemzetünk oltáirra —

(Fűr Márton iskolaigazgató úrhoz, 1794); új főispánt iktatnak be, s ő nyomban így kiált hozzá:

Nyelvünket ajánlom!
 Ősinktől maradt legfőbb örökünket ha veszítjük,
 Elvesztünk. Ne kövesd azokat, kik sírnak, epednek
 A vendég ajakért —

(Szabolcs vármegye ünnepére, 1791); Döme Károly »verslevele« könnyekre fakasztja s boldogan értesül a pozsonyi teológusok nyelvünk iránti buzgóságáról:

Ó, hallottam, örömkönnny közt hallottam, hogyan s mint
 Buzganak, a nyelvért mint vetik össze maguk.
 Éljen ez a vetemény, nevedekjék, szülje gyümölcsit!
 Pest, mozdulj, látd, mint vágtat elődbe-Pozsony! —

(T. Döme Károly úrhoz, 1786); öreget-ifjat boldogan köszönt az írók seregében, hívják akár Szentjóni Szabó Lászlónak, akit »római dalra« buzdít:

Nékem igen tetszel, s jobban fogsz tetszeni, hogyha
 Néha görög módon pengeted húrjaidat —

(Sz. Jóni Szabó László úrhoz, 1786), akár Makó Pálnak, akinek elhunytakor »hazánk énekes bárdussai« nevében írja:

Édes honnodért sajnálni nem
 Tudván hanyatló napjaid, magad is magyar
 Pennára fogtad magadat — így végezted el —

(Főtiszt. Makó Pál apátúr halálára, 1793); s örvendezve látja — (Fels. II. Leopold királyunk halálára, 1792) — a »csuda változást«, azt az »egészen isteni tételt«, hogy

Bézárlott ajakink íme kinyíltanak :
Nyelvünk még azok is felveszik, akiket
Német, rác anya szült ; széltibe, mindenütt
Zeng már a magyar iskola.

Barótinak a tanárnak a költészet is pedagógia. A nevelésnek ezt a gondolatát ismétli újra meg újra kötetei előszavában. Az »Új mértékre vett versek«-ből a magyar ifjúság is hasznos meríthet, »ha édes hazája nyelvében, amint illendő dolog is volna, magát akarja gyakorolni«. A »Verskoszorú«-t 1786-ban mint »kisdied ajándékot« a magyar ifjúságnak, saját költségén adja ki, mert hazája javáért minden áldozatra kész ; egyetlen célja vele, hogy az ősi nyelv érdemes szeretetére és kivált az új mértékű versszerzésben való gyakorlására gyullassza az ifjúságot. »Megjobbított költeményes munkái« harmadik könyvét egyenesen afféle példatárként ajánlja a magyar fiatalságnak : »Ha kedve vagyon valakinek az új magyar poézishoz, ezen egy kötetben is jó segédre talál, akár Vergilius rendi szerént hatós, akár alagys, akár lantos nemű versekben akarja magát gyakorolni«. Vanier »Paraszti majorság«-át is főként ilyen hazafiúi buzgalomból fordítja le : nem azért,¹

Mintha vágyakodnám a borostyánágra,
Hanem hogy megrekedt nyelvünket terjessze
S annak védelmére a hazát gerjessze —

ahogyan »Nagyon tiszt. P. Horányi Elekhez« írja 1795-ben. Úgy érzi, s öntudattal hirdeti is, »szélvésztlő letiport nyelvünk boldogtalan ügyét« hordozza vállán, s jó és rossz sorsban egyaránt a magyar nyelv szolgálatára szenteli erejét; ebben a szolgálatban látja — mint »Hanulik urhoz« írja — minden érdemét s híre biztosítékát :

... Talán csak pusztá reménnyel
Álmadazunk ; nem fogja szemünk soha látni talántán
Sorsunknak kivirágzását! De ha talpra felépül
Még örökönk, abban lesz egy vigásom, hogy éppen
Nem meddő fővenyet szántottam ...

Így érez Révai, így érez Rajnis is, »Nem avégre koptattam író tollamat — írja ez utóbbi a »Kalausz« regulákhoz szóló előbeszédében — hogy egy bizonyos törvényt hirdetnék, amelyet követvén a magyar poéták füleinket gyönyörködtethessék. Sokkal magasabb célra arányzók. Szeretem édes hazámat s ugyanazért a magyar nyelvet is szeretem, jól tudván, mely, szorosan légyen összekapcsolva akármely hazának szerencséje a maga tulajdon nyelvével . . . Észbeveheted, édes hazám! mit akarnák, akik nyelvedet orrolják, üldözik, rontják, faggatják. Én ezt szívemre vevén e könyvecskét szerzettem, melyben a magyar beszédnek hangjait kinyilatkoztatom.«

Nyelvbéli tisztá magyarság tehát annyi, mint szívbéli jó magyarság. S ha a nyelvnek ebben vagy abban a kérdésében az egyik ezt állítja, a másik pedig azt? Egyikük fogyatékos, vagy éppenséggel rossz magyar! Ha ebbe a légkörbe, ebbe az érzelmi háttérbe állítjuk bele a prozódiai harcot, érthetővé válik hevéssége és szenvedélyessége. Az ellenfelek, miközben szótagokon vitatkoznak, minduntalan szíventalálják egymást. A vita hovatovább vérre megy ; a tusázók már-már nem is karddal, hanem ökelfával rontanak egymásra. S mert Baróti a legnehézkesebb mozgású, végülis rajta verik el a legjobban a port, úgy, ahogyan Révai megjósolta :

Penna-csatát kezdesz? Vesztesz vele, tisztá valóság :
Félre-csapásiddal nem leszen ügyöd igaz.

Rajnis a »Kalausz«-ban éppen csak megvillantotta félelmes pengéjét. Baróti a »Ki nyertes«-ben már in medias res azzal kezdi, hogy mielőtt a »derék dandárt«, érvei seregét

kivezetné, előbb afféle »csatázó martalékot szed az ellenségen«, azaz megtépázza egy kicsit Rajnist. S nyomban el is találja annak legérzékenyebb pontját : magyar önérzetét. Érzékeny már csak azért is, mert hiszen Rajnis német származású ; s Baróti a maga törzsökös erdélyisége tudatában úgy lép a köszegi poéta lábára, hogy a legnagyobbat horkanjon tőle. Rajnis — mondja — azt állítja, a szótagmérésben nem mindig döntő a hangzás, a »szólás módja«, hanem figyelembe kell venni a régi írók tanúságát is. Dehát hogyan is vélekedhetnek más-ként? »Mivel, amint maga megvallja nem magyar helyeknek, hanem holt mestereknek, azaz jó magyar könyveknek köszöni magyarságát, nem csuda, hogy a szólás módjából elegendőképpen nem sajdította a mérséklést, melyet mások, több magyarosabb helyeken jártak, keltek, lakottak, társalkodottak úgy észrevehetnek, hogy evégre könyvekre se légyen szükségük«.

Vagyis : Rajnis nem vérbeli magyar, könyvekből tanult magyarul, hát ne beszéljen. Kemény csapás volt ; ennél többre aztán nem is igen telt Barótitól. Mert cáfolgatásai általában olyan iskolások, annyira formálisak, annyira nem a tényekre vonatkozóak, hogy ellenfelének nemigen adhattak komolyabb gondot. Itt van egy példa a sok közül : a szóvégi »n« hang kérdése a határozóragban. Hosszú-e, vagy rövid, szimplán ejtsük-e, vagy kettőzve? Rajnis rövidnek veszi, Baróti hosszúnak. Itt most tényekkel kellene bizonyítani : élőbeszéd-ből, népnyelvből, régi irodalomból vett példákkal. Baróti nem ezt teszi, hanem mint egy skolasztikus vagy hitvitában — bizonyára valóban a skolasztika iskolájában sajátítva el módszerét — Rajnis gondolatmenetét, érvelését igyekszik cáfolni ; nem azt bizonygatja, hogy az »n« nem rövid, hanem hosszú, hanem azt, hogy Rajnis rosszul, logikátlanul okoskodik. »Éllem állnak ezek össze — mondja Rajnis okfejtéséről — amint a belőlük kihozott ezen okoskodás megmutatja : nem a nyelvjárásból, sem a könyvekből nem tudhatni eléggéppen ezen vagy azon szótag mérséklését : hogy pedig valamely szótagnak mérséklése ez vagy amaz, a szólásból, a könyvekből kellene tanulni : tehát azokból kellene tanulni, amelyekből elégképpen nincsen mód tanulni. Ezen igazán való következtetés igaztalanságát ki nem látja? ha azokból kell tanulnunk, amelyekből nehezen veszünk észre valamit s a dolgot elégképpen ki nem nyilatkoztathatják : minemü eszköz által jutunk valaminek tökéletes értésére? ha pedig nem jutunk, vagy talán nem is juthatunk, miből állithatjuk ez írást mocskosnak, emezt tisztának, ezen szótagot hosszúnak, amazt rövidnek lenni?«

Baróti szemlélatomást élvezettel forgatja iskolás fegyverét. Érezni szavaiban az elégedettséget afőlött, hogy íme leleplezi ellenfele érvelésében a contradictiót ; arra nem is gondol, hogy a ritmika és nyelvészet igazságai egyáltalán nem szillogizmusok formai helyességén múlnak. Rajnishoz, s kivált Révaihoz képest elméleti téren régimódi. Végül itt is a hazáját szerető, nyelvét ápoló pedagógus érvével oldja meg a problémát. Molnár Jánosnak hozzá intézett levelét idézi »a szóejtések szabad porázra eresztése« érdekében. Ő maga is szívesen ad nagyobb szabadságot — mondja — s nem idegenkedik a tájszólástól sem, már csak azért sem, mert »kinek-kinek a maga honja kedves, és ami az által szórtalan gyermekségétől fogva vérébe oltatott, szépnek, jónak állítja«. Ezzel még nem borul föl a nyelv fáradtságosan megálapított rendje. Ne legyünk túl szigorúak. »Édesgetnünk kell inkább, kivált borongó napjainkban, a szíveket mértékletes engedelemmel, hogysem vaditanunk felette szoros törvényekkel. A szabadosb út unalmat a versszerzésre nem okoz senkinek, vérszemet ad ellenben sokaknak. Fennmarad azonban kinek számára azon tanácsadás : hogy mindeneket egyenlő becsre ne emeljen, hanem váltig iparkodjék a legjobb és legszebb nyelvjárást zsinórmértékül venni.«

Ez után az engedékeny megállapítás után, amely semmit nem old meg s végeredményben a sajátmaga hirdette elvek érvényességét is visszavonja, Baróti ezzel a disztichonnal fejezi be könyvét :

Végy véget, szóbeli perünk : ő szóval ha tartand,
Lássa ; de nem fogom én mondani vissza szavam.

Meg kell adni, Révai is, de kíváltképpen Rajnis keményen szóval tartották. S még hagyján, ahogyan Révai. Ez utóbbit Baróti egy jegyzetben így aposztrofálta, amiért nem ismeri az élőbeszéd állítólagos szőrendi szabadságait: »Az ilyeneken rágódó jámbor még a derék magyar helységekkel sem igen ismeretes és csak a téhénuton tud cammogni«. Révai pedig nem az az ember volt, aki szó nélkül tűrte az illetén leckéztetéseket. Vissza is vágott, annak kapcsán, hogy Baróti fönnakadt az ő egyik sajtóhibás mondatán. »Én éppen ezekben igen akartam volna — írta — hogy valamely téhénuton cammogó, izeveszett, savafogyott, nyelvrontó Baróti Bohó ott ne rágódjon valamin, ahol én nem vétettem. De vesszen oda az ilyen gyáva pörlő, ki mint Bodóné, mind mást beszél, mikor a bor árát kéri«. A szidalmak dandárja azonban Rajnis »Sisakos, pajzsos, kardos mentő írás«-ával zúdult Baróti fejére. Ennél ádázabb, kegyetlenebb, s ugyanakkor lendületesebb, szellemesebb és szarkasztikusabb pamfletja nemigen van a magyar irodalomnak. 1789-ben jelent meg, Rajnis »Magyar Virgilius«-a első kötetének, az ekloga-fordításoknak függelékeként. Baróti valóban »nem mondta vissza szavát«; Batsányi ellenben, akit Rajnis szintén megcsapdosott kissé a »Magyar Virgilius« műfordításról szóló toldalékában, védelmére kelt Barótinak. »A te ugynevezett egyenes ítéllettéled — olvassa Rajnis fejére — többnyire nem egyéb, hanem csak társunk ellen törekvő nehéz szivednek és dicsőségre kelletlenül felettébb vágyakodó elmédnek hirtelenkedve hozott gyümölcse«. Heveskedés és irigység vezeti tollát, amikor »bennünket csalfa barátoknak állítani nem átalottál, mivel mi a te vetekedő társaddal kezdtük pályafutásunkat avégre, hogy a mi nagy gyorsaságunk az ő lassúságához képest nagyobbnak látsassék«.

Rajnis fölhördült, »a vad íródeákot méltó válaszáddal« akarta megszelídíteni s ádáz dühvel vetette magát az »Apulejus tükre« megírásába, azzal a föltett szándékkal, hogy eltiporja benne Batsányit. »A zsiros szájú Rajnis gázolója azoknak, akiket nem szeret« — mondta róla Kazinczy. Jól benne járt már a hadakozásban, amikor 1794-ben Batsányit, mint a Martinovics-forradalom részesét bebörtönözték. Rajnisban mégis volt annyi ízlés, hogy a rabot megkímélje dühétől. Az »Apulejus tükre« töredék maradt.

Hogy Rajnis még a fordítás mesterségének reguláit fejtegető »Toldalék«-ban is módját ejti Baróti ócsárlásának, azt a prozódiai harc régi keletű ellentétéin kívül némi friss féltékenység is magyarázza. Bármennyire lenézte, bármilyen ízlésellenek tartotta ellenfelét: lemaradottnak érezhette magát mellette. Baróti, noha később kezdte nála a mértékes verselést, nemcsak megelőzte, hanem hírnévben és sikerben is túlszárnyalta őt. Neve ott díszlett az újonnan indult »Kassai Magyar Múzeum« élén. Vele szövetekezett Batsányi és Kazinczy. Odáig merészkedett, hogy Miltont fordítja, nem az eredetét ugyan, mert angolul nem tud, hanem az eredetinek egy latin utánzatát, egy bizonyos Neumann »Lapsus protoparentum«-át. Rajnis szinte fogát csikorgatja dühében — mert féktelen vérmérsékletű ember —, ahogy a »gyengeinú Szabó« sikerét látja. »Szedjétek össze — acsarkodik — ama szerencsétlen íróknak verseiket, akik a jó íz templomából és az igaz ítélet várából kiszorulván a hihetőségnek korlátján kívül nyargaltak; ezeket bízzátok Szabóra; csak jó íróknak verseiket mentsétek meg keze alól.«

Baróti ekkor, 1789-ben már tizenhat éve Kassán tanárkodott. Elismert költő, tekintélyes munkássággal a háta mögött: két kötet verssel, az »Új mértékre vett«-ekkel meg a »Verskoszoru«-val, s most készül elhagyni a sajtót az igen szép kiállítás harmadik, »Költeményes munkáji«, a két vaskos, nagyformájú kötetre rúgó Vanier-fordítással, a »Paraszi majorság«-gal, mely korántsem olyan silány, amilyennek az epés Rajnis hirteli, meg a »Kisded szótár«-ral, »mely a ritkább magyar szókat az ABC rendi szerint emlékeztető versekben előadja«. Szótárával — 1784-ben jelent meg először — elsősorban nyelvművelő, nemesítő, nyelvészeti szándéka volt. »Mind a folyó, mind főképpen a kötött beszéd — írja az előbeszédében — édesdedebben szokott füleinkbe hangzani, midőn a közrendű szólás alacsony, ságából felemelkedvén, a válogatott szóktól ékességet, a ritkábaktól kedves ujságot helyen

ként kölcsönöz». A szavak »a vers szorultsága« miatt nem is mindig pontos betűrendben, s más-más számban, személyben, időben következtek egymásután, ahogyan épp belefértek a hexameterbe; ami pedig senmiképpen sem fért bele, az toldalékban kap helyet, versbefoglalás nélkül. Voltaképpen se nem szótár ez — mert annak hasznavehetetlen — se nem igazi vers; Baróti azzal indokolja ötletét, hogy szavai így, versben könnyebben megragadnak az emlékezetben; valójában azonban — úgy érzi az olvasó — a maga gyönyörűségére, szép szavainak zengésétől, szeretett magyar nyelvétől mintegy megittasodva írja különös művét; mintha csak azt akarná megmutatni, minden értelmi tartalomtól függetlenül, minden mondattani függésből kiszakítva, pusztán csak ritmikusan egymásra következő szavaiban, mély magánhangzói harangzúgásban, alliterációi véletlen játékában is milyen szép s elragadó ez a nyelv. Íme:

Alkalom, ámolýgás, al, aprósodom, árboc, alattság,
Aggastyán, alom, alkonyodás, aranyászk, aszályos ::

vagy:

Cséphadaró, csomozom, természet, tapinta, cirókát,
Test állása, csanak, cucolék, fürözní, tolyongok ...

vagy:

Zárla, zajos, zúgódni, zömök, zsákmánylani, zubbony ...

E hexameteres »szótár« már csak költői műhelygyakorlatnak sem volt hiábavaló; amellett a magyar nyelv zeneiségének, zengzetességének, költői, hangulati-hangzati lehetőségeinek egészen Vörösmartyig — s még Vörösmartynál is — ható dokumentuma. (Később Szabó Dávid maga is belátta, hogy műve mint szótár ebben a formában nem használható; nyolc esztendő múlva, a második kiadásban visszatért a »prózához« és közönséges, prózai betűsorhoz, rendkívül értékes anyagot hordva egybe Pázmánytól Páriz-Pápaiig, Gyöngyösiig, Molnárig a régi és irodalmi, főként pedig a népi és tájnevekből.)

Ebben az időben hivatalnokoskodik Kassán Batsányi, Ossziánt fordítja, rímes verseket ír s meg-meglátogatja az öregedő, zsémbes hírben álló professzort, Barótit. Kassa a székhelye Kazinczynak is, aki Török József főigazgató mellett az iskolafelügyelői tisztet tölti be. Hármuk szövetségéből születik meg a »Kassai Magyar Múzeum«. Baróti »Társaságkötés« (1788) című — s a folyóiratot is megnyitó — versében örökíti meg ezt az irodalmunk és szellemi életünk történetében oly jelentős eseményt.

Szürkültre hajolt az idő s Parnassus hegyére
Gyűladozó három magyar összekerile. Fejér szín
Út feketével az egyik haján, más ketteje már az
Ifjuság esztendeinek fogytán vala. Hármok
Testébenn egy szív lakozott, egy lélek. Eléjött
A tudomány s nyelv dolga megint. Hallgatta sokáig
Társainak pontos szavait, szemlélte borongó
Arcájuk színét az öregb —

s hozzájuk fordul; szövetséget kötnek, hogy a magyar nyelvet a külföldiekkel egy rangra emelik; e naptól »drága kincsük fényrehozásáért bajt állani le vannak kötelezve« s erre kezét s szívét adnak egymásnak; majd miután így »kitették a tárgyat«, lássanak munkához szaporán:

Kis időnek alatta

E szikrácska derék lángot fog vetni, szerencsés
Példánk mindenüvé, minden rendekre kiterjed.
S mint mikoronn harapót gyújtunk a száraz ávarbann,
Tűzborul egyszerre mezőnk s elenyészik aszatja:
Mingyárt s nagy buzgón író tollakra hevülnek

A tehetős elmék, kiveszik vesztére hagyódott
Parlagodásából, teljes bőségbe hozzák
Nyelvünket, s minden díszét vetekedve megadván,
A tudományoknak nyelvété tesszik idővel...

A lelkes, őszülő öreg — akit Rajnis a »Társaságkötés« örven is igyekszik kifigurázni, szinte bohócnak föltüntetni — ötvenedik esztendejét tapossa ekkor, de többnek látszik ötvennél: elnyűtte a sok betegség, a magányos élet s a tanári munka. Meg a szűkös élet is; ahogy egyik verses levelében írja vastaghangú, öreges, magamagán dohogó humorával: »A poeta mind szegény szokott — Lenni: szava, papirossa van, de mása nincs« (Schwartzl Zsigmondnak, a komáromi királyi oskolák igazgatójának, 1802). Kazinczy, ki »visszatoló« külseje és »fás« természete miatt nem nagyon kedvelte, így festi le ezidőtájt — 1789 júniusában, a »Magyarországi utak«-ban — Barótit és kassai otthonát: »Termete magas, egyenes, száraz; hajai igen lágyak, ritkák és félig őszek; orra hosszas és vékony, szája élességet mutat, fogai ritkák és csintalanok, s ábrázatja csaknem szederjes verességű. Öltözete nem sokkal jobb, mint amilyennek Keresztelő Jánosét festi az evangélium. Szobája csintalan, rendetlen, s olajlámpája miatt, mely éjjel nappal az asztalán áll s rigója hűseledelétől bűdös; könyve, ruhája, papirosai el vannak szórva, s verseit kopertadarabocskára oly apró betűkkel írja, hogy azokon mesterség elmenni. Ő ugyan nem dadog, de beszédjét folyónak csakugyan nem nevezhetném; igen halkkal mond mindent, amit száján kiereszt. Erkölcei tiszták, feddhetetlenek, azt első tekintete is mutatja; s szíve azt a buzgó hazafiságot, melyet az olvasó verseiben feltalál, valósággal érzi.« Tegyük hozzá még két vonást e képhez, szintén Kazinczytól: »Emberséggel fogadott ugyan, de úgy mégis, hogy vehettem észre, hogy háta gerince komplementekre hajolni nem tanult«; és: »Literátori atyafisággal szorította meg kezemet« — s előttünk áll az egész ember: az agglegény, akit nem tart rendben senki s aki nem tudja, mert sosem tanulta rendben tartani magát; a tanár, aki a hosszú évek során egy sereg rigolyát, félszegséget és különbséget szedett föl; a magyar nyelv ügyéért lelkesedő s a latinokon nevelkedett, minden tollforgató magyart édes rokónak érző poeta; s Kazinczyval, az esztétával szemben már egy korábbi nemzedék képviselője, akire mindenképpen ráillenek Virág Benedek szavai: Jó ember, jó hazafi, (ha jezsuita jó hazafi lehet), de igen régi időkre való.«

Egy hivatalos minősítés pár esztendővel korábban így jellemzi: »Előadási módja kellemetlen, mindazonáltal alapos és buzgó. Érintkezési modora egyházas, de nem megnyerő«. A kassai akadémia házi történetírója pedig ezt írta róla 1798-ban, amikor megvált állásától és nyugalomba vonult: »Székely nemzetiségű. Exjezsuita. Nagy magyar. Kiváló úgy a latin, mind a magyar poézisben. Sok magyarra fordított munkájával méltán szerzett országos hírnevet. Szigorúság és igazságosság jellemezte.«¹

Merev, szögletes, szálkás, kissé rideg, magánakélló és nehezen melegedő ember; kifelé csupa tüske, s minduntalan beleakad velük a világba. Talán valami féltékenységből fakadó, éppen e féltékenységet leplező szigorúság is volt benne, bizonyos tartózkodás, mint Kazinczy kissé neheztelve írja, »tartálék« az emberek iránt. Az a fajta ember volt, aki sosem elégedett a világ folyásával s mindig csak romlást és züllést lát; született »laudator temporis acti«. Amit maga körül lát: »Oda van az erkölcs! oda van a tudomány! Hazánk — Reménye mind kifonnyadt!« — s a gonoszság még az iskolákban is eláradt:

Fajtalan tűz, jámborok
Csufoltatása, fülverő káromkodás,
Parázna szitok, ugyszóval undokság s merő
Istentelenség hallatik! Szemléltetik! —

¹Szabó Adorján: Baróti Szabó Dávid kassai tanársága. A gödöllői gimnázium Évkönyve, 1941/42. 213 és 226. o.

dörgi 1794-ben kéziratban maradt versében »A megromlott erkölcsökről«.² A konzervatív pedagógus sehogyan sem tud beletörődni II. József intézkedéseibe, melyek lehetővé teszik, hogy az ifjúság bálokon, nyilvános helyeken, színházban megjelenjék. Úgy tűnik neki, kifordult tővéből a világ, »sokan Szodomát veszik — Tárgyul maguknak fajtalanságuk dühös — Véghezvitelében«. Egy apa — sóhivatali ellenőr Kassán, nevét is tudjuk : Mixich Eleknek hívták — egy alkalommal kocsmában vacsorázik diák-fiával. Másnap órán a méltatlankodó professzor kijelenti : »Nem emberséges emberek, hanem csak korhelek szoktak ennyi és innya a kocsmába járni« — amiért az apa föl is jelentette fölöttes hatóságánál és elégtételt is követelt a sértésért.³ Kocsmá, kávéház, teátrum Baróti naív szemében mind az ördög mocsara. Ráadásul ott a pompaüzés, mikor a pénz »kártyára, cifrára, bábra, hiábavaló lóra, cselédre megy el«, s a munkás, ha bérét követeli a fényeskedő úron, »szajha, goromba nevet vesz fizetése helyett« ; ott az idegen divatot majmoló úrfiak, akik grádicosan tornyozva, lisztporosan, kenettel szagosítva hordják hajukat és — romlás romlása — még nadrágszíjat sem viselnek ; ott a kisasszonyok, kik a házi munkához mit sem értenek, tízig hevernek s ahogy fölcusznak, nyomban a kávéjukat reklamálják ; ha a kávé megitta, kikél végre a kisasszony az ágyból, »kendőzik, előtte

A sok bóbita, gyöngy, pántlika, csipke, kenet.
Tükörben csaknem délig mustrálja személyét,
Míg lepkéje s csigás fűrt haja rendbe nem áll.
A templomba vasárnapokonn elballag ugyancsak,
És ha mi póstamisén ott lehet, üntig elég.
Utcát látni kijő ; gyűlnek nőszöi, középre
Fogják, s mint bénát, fel meg alá vezetik.

A kornak kötetekre rugó szatírikus és ostorozó irodalma van az idegen divat, idegen nyelvek, idegen módi és külföldieskedés ellen. Szabó Dávid szatírái a jobbak közül valók.

1794-ben újra Ürményi vette át »az iskoláknak fő kormányzását«, és Szabó Dávid örven-dezve fogadta ezt a hírt : újra csönd, rend és fegyelem lesz.

A nagy szabadság, bálók és komédiák,
Kávésok háza, döglelő csapszékeken
Való henyelés, kártya, gaz dohányzás,
Éjszakai kószalások és több ilyenek
Meg lesznek és örökre tiltva nékiek,
Meg lesznek, és nagy büntetés alatt. Ha ki
Jobbulni nem akar, mint fenés, mint rothadott
Tag, úgy fog ezután járni : metsző késre jut.

— — — — —
Az oktatók is, mind tanulmányokra, mind
Erkölcsekre nézve, tőle majd szoros
Kérdőre vétetődnek. Ah, farkasok
Némelyek ő közülök : a bárányokat
Sokan megölték! Most, nevét Ürményinek
Hallván, ijedve néznek egymásnak komor
Szemébe s szőrök megcserélnék álnokul,
Ha lehetne. Késő : csak nevetséget szerez
E kényszerített változás a gyermekek
Előtt is. Elmerültök, ó lebegő tökök!

E soraiból is látni : Szabó Dávid, noha Batsányi barátja volt — s a kettejük gyöngéd kapcsolata Baróti haláláig változatlanul fennállott — a fölvilágosodással teljesen idegenül állt szemben, s a más, régiebb világból való, régiebb nemzedékhez tartozó ember gyanakvásával, a konzervatív pedagógus idegenkedésével elutasította, anélkül, hogy eszméit komolyabban

² Kiadta őket Horváth Balázs : Baróti Szabó Dávid, 1888 című életrajza függelékében.

³ Az esetről Szabó Adorján, i. h. 217. o.

ismerte volna. Állásfoglalása sokszor nem is egyéb, mint a hagyományokhoz, bevett mód-
szerekhez és szokásokhoz ragaszkodó, változásoktól viszolygó s a maga fölfogásában már meg-
csontosodott öreg tanárnak és nevelőnek a tiltakozása minden ellen, ami az iskola kialakult
rendjét és fönnálló fegyelmét megbolygathatná. Aufklárizmus, illuminizmus, jakobinizmus
kérdését, mint idézett verse is mutatja (Referendárius Ürményi Józsefhez, 1794), általában egy
tanári szoba keretei közt és légkörében látta, ennél nagyobb távlatban nem. Mindenestül híve
— és munkása — volt a nyelvi reformnak; a társadalmi reform gondolatáig nem jutott el.

A szabadgondolkodás bírálatában minden további nélkül átveszi a fölvilágosodás kon-
servatív ellenzékének vádjait, s azok közül is elsősorban az erkölcsi jellegűeket, — elzül-
lenek az erkölcsök, mert kivész a vallásosság és támadják a vallás alapjait: nagyjában ebben a köz-
keletű racionalista-ellenes gondolatban foglalható össze Baróti álláspontja és »kritikája«;
ezt hangoztatja több-kevesebb vaskossággal, a tanár méltatlankodásával és a pap fölháboro-
dásával — anélkül azonban, hogy fölvilágosodás és konzervatívizmus akkor folyó, bonyolult,
sokágú és sokrétű harcába közvetlenebbül belekapcsolódni: antiaufklárista verseinek
nagyobbik része, s éppen a gorombább hangúak, kéziratban maradt, holott a Megjobbított
Költeményes Munkákba (1802) már fölvehette volna legalábbis azokat, melyeket sikerülteb-
beknek tartott.

1794-ben így panaszkodott »A megromlott erkölcsökről«:

Oda van az erkölcs! oda van a tudomány! Hazánk
Reménye mind kifonnyadott! virágjait
Egy dér (ki vélte volna) csaknem mindenütt
Lefőzte! Még az iskolákban is! Mire
Ment a gonoszság! Fajtalan tűz, jámborok
Csufoltatása, fülverő káromkodás,
Parázna szítók, egyszóval undokság s merő
Istentelenség hallatik! Szemléltetik!
Mennyben örök bér nincsen, a pokol mese,
A lélek elmul, azt csacsogják a tejes
Szāju deákocskák is, és, ó fájdalom!
Nyilván csacsogják. Nincs fenyték s félelem:
Csak színre vannak a gonoszt tilalmazó
Törvények, a bűn büntetés nélkül marad...

A panasz végülis az új, humánusabb nevelési elvek, a jozefinista pedagógia rendelkezések
miatt méltatlankodó maradi öreg tanár zsörtölődésévé válik.

1795-ben »Gyerkényi Pyber Benedek úrhoz« írt versében már általánosabban kel ki a
jakobinizmus ellen; ez talán legerősebb hangú ilyenmű verse, s ez sem más, mint a népszerű
vádak sablonos ismétlése, kétsarkú tizenkettesekben — mert az öregedő Baróti (főként e kéz-
iratban maradt verseiben) szívesen használja ezt a magyar formát, melyről korábban hallani
sem akart. Akadnak — írja — »néhány óriások, ördögi bordában összeszőtt pajtások»,

Kik a jakobinus maszlagot lenyelvén,
Az elrészegítő ujsággal megtelvén,
A képzelt szabadság ámitó színével,
Az egyenlőségnek tündéres örvével
El akarják nyomni szentséges hitedet
S többől kiforgatni minden törvényedet:
Ki akarják tudni Istent az egekből
És a királyokat országló székekből:
Nevetik a poklot, a jók bolondságát,
Az ember lelkének halhatatlanságát;
Minden feslettségben torkig leledzenek
S példáikkal ezer lelkeket vesztenek —

azaz »a maguk vélteiben illuminátusok« s »a franciák éhes zsoldosai«.

Baróti naív szemléletében aztán összekeveredik hazafiság, fölvilágosodás-ellenesség, francia-ellenesség, forradalmi és napoleoni Franciaország, mint egy 1809-ből való, Pyberékhez írt névnapj verséből látni :

... Végső veszély
Ül mi nyakunkra! Mennykövez mindenfelé
S pusztít az a nép, melynek oly mohón kapánk
Megrészegető maszlagin s melyet rabi
Módonn imádtunk, és lenyeltük mételtyit ...

Honnét ismeri egyáltalán Baróti a fölvilágosodást s honnét veszi ellene érveit? Ismeri, mint láttuk, kassai tanárkodása tapasztalataiból, eltúlozva s az új eszmékkel indokolva az ifjúság állítólagos elzüllesztét ; ismeri mint köznapj szöbeszéd tárgyát, mint aktuális témát tanártársai közt s környezetében ; ismeri nyári vakációiból, úgy, ahogyan a konzervatív magyar nemesség számára probléma volt, azaz úgy, ahogyan Virten Pyberék s körükben megforduló vendégek beszéltek róla ; ismeri mint exjezsuita, mint pap, akinek vallási téren soha sem kételyei, sem nehézségei nem voltak — (nem úgy, mint Anyosnak, Révainak, Daykának vagy Versegheynek például) : ismeri tehát úgy, ahogyan »a levegőben volt«, másodkézből, hallomásból, vagy a fölvilágosodásellenes irodalom többnyire egyoldalú, fogyatékos, már polémikus célból kiélezett vagy összefüggéseiből kitépott idézeteiből — s ennél jobban, mélyebben, alaposabban nem. Ezen a téren is megfigyelhető az egyéniségét általában jellemző naivság.

1792-ben megjelent Pesten A. jegy alatt egy mű »A könyvek szabados olvasásáról«, Alexovits Balázs expálosnak, a belvárosi templom hitszónokának, a fölvilágosodás-ellenes front egyik legelszántabb képviselőjének műve, — lényegében külföldi, főként német antiaufklárista, racionalista-ellenes írások kompilációja. Barótit tartalma mellett külön leljkesíti a könyv jó magyarsága — Alexovits ügyes stilszta és, mint szónoklatai is tanúsítják, szépen ír és beszél magyarul — versben üdvözlí a szerzót, lapjairól »a nagy Pázmányt hallja szólni«, »tisztá magyarságú, tüzes, elmés, szívre beszéző« könyvét örömmel olvassa :

Ó Russo, Baylé, Voltér ivadéki, vegyétek ...

—————
Lássátok, mik voltak azok, mi veszélyre vezettek,

Töletek ellopván végtire minden hitet.

Vakságtok (melynek ti fényesség nevet adtok)

E gyöngy munka verőfényre majd eloszol.

Alexovits pedig erősen támadja, bár név szerint nem említi, volt rendtársát, a Millot fordító Verseghyt, akit viszont Baróti — versei tanúsítják — tisztelt-becsült. Nyilván nem tudta, ki ellen szol a könyv ; fölvilágosodás és konzervatívizmus küzdelmének szellemi frontján, hadállásai és hadmozdulatai között épp olyan tájékozatlan volt, mint — más téren — a gyakorlati életben is. Amilyen forradalmi kezdeménye nyelvünk és verselésünk szempontjából, épp annyira korától elmaradt ember ő maga a tizenhatedik század végén — elmaradt, régimódi még a vele nagyjában egyfajta nevelést kapott pap-írók közt is : egy franciákon csiszolódó Verseghehez, egy német tudományban jártas Révaihoz, egy világirodalmi tájékozottságú, kényes ízlésű, Kazinczyval meleg barátságot tartó Daykához képest például ; — s ezt érezték benne, látták rajta kortársai is, mint Kazinczy vagy Virág nyilatkozata is mutatja.

Semmiképpen nem volt az a természet, és semmiképpen sem rendelkezett olyan műveltséggel (latinon kívül más nyelvet nem is tudott), hogy a század utolsó másfél évtizedének haladó mozgalmaiban a »társaságkötésen«, a még régebbi nyelvi-verselési programon túlmenően is részt vehetett volna. Sokat betegeskedett is ; lábájás, szembaj gyötörte 1798 januárjában végre nyugalomba ment s véglegesen odaköltözött a Pyberékhez Virtre, ahol eddig vakációit töltötte, s ahonnét mindig fájó szívvel távozott, mikor »a mulatságra szabott vidám két hónap enyészett«. Elkedvetlenedve vette tudomásul — még mint komáromi tanár — hogy

lejárt az ideje és »kell nékem is immár — A szekerem rúdját fordítani s harmadik ízben — Békulogni fűgét bástyáról durva töröknek — Hányó szűz várába«, azaz Komáromba. Ott aztán — írja a »Virttől bucsuzás« végleges változatában, a »Megjobbított költeményes munkák«-ban —

mintegy rabot, összeszorítand
A kettős Duna karjaival: benn kellett ülnöm,
Oskolaport nyelnem, szemeim lankasztanom, és jaj
Ami nagyobb, feslett erkölceit hallanom egynek
S másnak is, és némely faragatlan, otromba deáknak
Csunya parasztságán elnyögnöm mérgemet...

Késervesen húzta-vonta az iskola igáját, s örült, hogy végre letehetette. A ridegsége mögött csupaszív, szeretetre szomjazó ember boldogan vert gyökeret a nyájas családban. Az »Új mértékre vett versek«-ben hosszú »alagyt« szentel »A virti multság helyének«, még első korszakának ígéket tövel-heggyel összehányó modorában, s benne naivan, prózaian, de megindítóan vallja meg azt a hálát, amit a magafajta sehová sem tartozó agglegény táplál azok iránt, akik jók hozzá, gondoskodnak róla, befogadják a családjukba s végre rendes ételt és tisztességes ágyat adnak neki, »jól tartják«. A nyűgétől megszabadult öreg tanár most maga is diák lesz, visszafiatalodik, s nincs az a multság, amire kapható ne volna, s amit aztán meg ne verselne: madarászat, kalandos kirándulás a bátorkeszi szőlőkbe, vagy nyájas társalkodás a műzsával. S hány születésnapot, névnapot s egyéb évfordulót s családi eseményt kell megünnepelni egy ilyen vidéki udvarházban! Alkalmi köszöntői mint versek többnyire jelentéktelenek; Kazinczy meg is róttá miattuk: »A szegény kassai Szabó Dávid verseit — írta — szenvedhetetlenné teszi az átkozott sok Ujlaki Béla és Piber uram, preceptor uram névnap-i köszöntők«. Virti vonatkozású versei közt az 1789 márciusában elhunyt öreg Pyber Ferenc halálára írt elégia, mely Virág Benedeket is meghatotta, meg »A lanthoz« című óda, melyben — Barótinál szokatlanul ható magas költői öntudattal — a maga örök hírével megörökíti műzsája otthonát is. Mielőtt Hóra »hűrjaid gyilkos kezivel parasztul összetetéli« — szól lantjához —

Végre gyöngy Virtnek kiterült határin
Hangzatid öntsd ki.
Itt születél volt, nevelésed itt volt,
Itt emelkedél azon hírre, melyet
A gyalázó nyelv soha már egészen
Meg nem emészthet...

Ennek a magas ódának s elégiának a hangját Szabó Dávid csak később sajátította el. Kezdetben írt válogatás nélkül arról, ami éppen eszébe jutott, vagy amit az alkalom kínált, prózai sorok özönében úsztatva klasszikus reminiscenciáit s a későlatin költészetből átvett fordulatokat és sablonokat. Nagyjában áll is rá Kazinczy itélete a »Pályám emlékezete« egyik jegyzetében: »Láttam én, hogy Baróti nem az az ember, akin sok teremő lélek és a *ponere rectum* tudása nagy mértékben jutott; láttam, hogy izlése kevés van; de azt is láttam, hogy gyönyörű helyei vannak; s megnyílt jövődőlő lelkem előtt, hogy amit ez a kezdő maga nem ada, szerencsésebb követői bizonyosan adni fogják, hogy a nemzet előtt oly pálya terült el, melyen érdemlett kevéséggel fogunk minden más nemzetek sorában megjelenni.«

Számunkra »e gyönyörű helyek« alighanem mások, mint amelyeket Kazinczy jelölt volna meg. Mi, mai olvasók éppen azokon a helyeken lélekezünk föl s érzünk valami jólesően friss fuvalmat, ahol Baróti egyszerre kiesik költői szerepéből s mintegy elszólja magát; ahol a sablonon átút a természete; ahol Rajnis — és bizonyára Kazinczy is — póriasságot, izlés-hiányt gyanítva mosolygott. Íme egy példa:

Batthyány József Esztergomba utazik a primási szék elfoglalására. Baróti, komáromi tanárként, szabályszerűen megírja a maga ünnepi pásztorkölteményét, melyben Damétas és Tirzis »megsajdítván pásztoruk Rév-Komáromba érkezését, örömmre kezdenek gerjedni, de

hirtelen való elmenetelén megszorodnak». Versengve sorolják föl a nagy Dafnis érdemeit ; s panaszkodnak : azt hitték, egy ideig majd köztük időzik, s lám máris elhagyja őket ? »Szájukon által csak mézesmadzagot húzott» — mondja az egyik pásztor. Ez ugyan sem az emelkedett helyzethez, sem Dafnis méltóságához, sem ehhez a korban oly divatos ál-ekloga-műfajhoz nem illik ; de csalhatatlanul ráismerni benne Baróti ízes, kicsit érdes hangjára, arra, aki Holló Marcival élcelődik, vagy arra, akinek idézett kassai portréját a »Magyarországi utak«-ban Kazinczy rajzolta meg. Az egyéniség erősebb a sablonnál, s legalább egy-egy sorban szerencsésen kiütöközik.

Vagy ott »A komáromi földindulásról« szóló nagy költeménye. Vergiliusi reminiscenciákkal, nagy mitológiai gépezettel, igényesebb epikus szándékkal készült mű, az úgynevezett »jezsuita-barokk« neolatin epika receptje szerint ; de a műfaj és a mű latin mintára szabott »fentebb« stílusán át-áttör az egyéni hang, a Barótira annyira jellemző vaskos, ízes jovialitás, valóságzagú, tenyeres-talpas humor. Cinthia-Diána, a görög-római holdistennő, s itt egyben a félholdas török pártfogója, váltig bosszankodik rajta, hogy Komárom nemcsak győzhetetlen, hanem ráadásul »köből egy lánykaszemélyt a fokra kimetszett, — Melly folyvást mutatna fügét a durva töröknek«. Az istennő egy ideig magasztosan, istennőhöz illően méltatlankodik sérelmén, aztán egyszerre megfélemedezik rangjáról s így kiált föl :

Én lemenő testvérem után valahányszor az égen
Megjelenek s kocsimonn ülven a földre lenézek :
Lássam ezen faragott gaz szajhát fittyeket hányni
Orrom alá?

Cinthia aztán, hogy bosszút álljon, kibérli Eolustól a szeleket, s azok elindulnak Vulkán barlangja felé. A nyers mozgalmasság festéséhez különös tehetsége van Barótinak ; itt remekelhet. A szelek rátalálnak a barlangra : »Ihol van — A kalapáló hely, nyomakodjunk össze s rohanjunk — A szennyos vinnyébe« — kiáltja a vezér, s mind ott tolonganak, kivéve Zefirt, aki elmaradt, mert a nagy sötétben »egy kőszálhoz ütötte fejét s szédülve lehibbant«. A kohóba azonban sehogyan sem tudnak bejutni. Boreas fogadkozik : »Ha magam ki nem olvasom, úgymond, — E lukból Vulkánt, itt a nyakam!« — azzal letör egy sziklát s alázudítja. Lent nagy riadalom támad a »vasmivesek« közt, a Baróti engedhet ösztönös karikírozó realizmusának :

Félreszökik kiki rémülven e durva dologra,
És mikor így ejtik szózatokat : Illyen, amollyan!
Ezt ki meré cselekedni? — leront a kohóba legottan
Más darab is ;

míg aztán a zürzavar és komikum tetején megjelenik maga Vulkán :

kifelé billeg ; már jobbra, cibertes
Lába miatt, már réce gyanánt bal részre hajolván:

Boreas megrémül, azt se tudja, »fusson-e, vagy rekkentse magát«, a ciklopsz-sereg pedig — nyilván ahogy komáromi kovácsműhelyek tájékán a legényeket megfigyelte, (mert igen jószemű megfigyelője a valóságnak) — »kurjongat« hozzá. Akár Gyöngyösit követi, akár Vergiliust, óhatatlanul belevisz a jelenetbe, rajzba valami vaskosságot, realista humort, komikumot, groteszket.

Vagy vegyük szemügyre Helikontól elég messze esett, pirospozsgás »magyar Márs«-át, amint éppen komáromi bástyáit vizsgálgatja :

Barna-piross ábrázatbann, oly két szeme, mint két
Rettenetes villám, csillámló nagy sisak űrzi
A fejít, a derekát páncél, sarkára lehorgad
Kardja baloldaltól ... :

S szemlélvén maga várának veszedelmeit és már
Csaknem elomlását, nagy bosszankodva felindul :
S mi dolog ez? ki mer itt, úgymond, ily durva-parasztul
Patvarkodni?

Az ilyesféle ízességek, zamatosságok nem ritkák nála. A hatosok özönében egyszerre csak fölüti fejét egy-egy vérbő sor, kifejezés, esetleg csak jelző, s nyomban friss levegőt teremt; meglepő szemléletességgel szinte elének ugratja a dolgot. A magyar huszárokhoz intézett versében már-már elmerülünk az allegorizálás közkeletű sablonjában, mikor egy jelző egyszerre helyrebillenti az egyensúlyt : »Minő bátorság ült ki *bajszos* — Képeteken«. A komáromi áradásról írt verse tele ilyen szemléletes képekkel, s a képeknek majdhogynem breugheli zsúfoltságával és groteskságával. »Egy nagy farkas amott sűrű fán üldögél, ordít« — írja, s ezt bizonyára éppen úgy látta, mint ahogyan velünk is láttatni tudja. Ugyanennek a versnek az »Új mértékre vett versek«-ben olvasható első — s itt-ott erőteljesebb, de terjengősebb — változatában bukkan elének ez a három kitűnő sor :

Melly minap ősz gyapját bővenn a földre teríté,
Eszterhát hegyezett jégcsappal s szürke szakállal
A ligetet lombozta, komor Tél tézi haragját.

Ez a Vörösmartyhoz méltó másfél sor pedig »A magyar huszárokhoz« írt versből való : omlik az ellenség,

valamint a dús rét kincse, midőn a
Görbe kaszák remegő szárát harsogva metélik.

Humora később sem keseredett meg. Inkább elmélyült, afféle szelíd, öreguras magamegosolygás lett, a saját ügyetlenségének, esetlenségének, tehetetlenkedő vénségének elírói-zálásává. Főként Vírten, amikor már nem kell félnie a világ gúnyától, megírja s megírva megmosolyogja magát, ahogy madarászás közben összekarmolják az ágak, vagy ahogy a bátor-keszi szőlőkből hazabotorkálva számtalan viszontagságon és ijedelmén esik át ; s egyik-másik versében a költői humornak egy magasbb foka : a humoros költői önszemlélet is megjelenik, mint Gvadányihoz írt egyik versének ebben az őszi képében :

Az éjszakákkal összefűzik a ködök
A nappalokat, alusznak a volt énekes
Apró madárkák, csak a farkasok komor
Szózatjuk hallik. Benn rekedt, náthás, köhög,
Kedvetlen a poéta s mécsé bágyadott
Világa mellett rágja körmit s tördeli
A versnek írására nem lágyulható
Tollat ...

S ebben már van valami egészen modern lírai érzés és meghatottság is, morgolódo mosoly mögé rejtve az az öreges búcsúzás-hangulat — 1794-ben — amiért egyik legszebb versének, a négy évvel későbbi »Soros jámbus«-nak első strófája oly sokáig megmarad bennünk :

Örökre tedd le sipodat,
Öreg Szabó, menj haza :
Akaszd fogasra lantodat,
Elhunta már a haza ...

Ezekben a kilencvenes években, virti magányában, az öregkor küszöbén éri el Baróti költői fejlődésének tetőpontját. Lassanként fölfedezte, mi is igazában a költészet, mi is az ihlet ; s hogy a verset valóban verssé nemcsak a verses forma teszi, hanem a tárgy is ; és nem minden

tárgy illik költeménybe. Legszebb verseit — már igazán lírai költeményeket — írja ekkor, a táj, a természet s az alkonyodó élet ihletében. 1790-ből való a közismert, nagyerejű óda »Egy ledőlt diófához«, nyelvnek, versmondatnak, formának a legjobb Virág Benedeknek fölérdő, Berzsenyihez méltó kezelésével :

Sorvadó kebled csecsemős gyümölcsit
Hasztalan szülvén, elereszti : hullnak
Ők, s nem is tudván rövid életükről,
Rendre kihálnak.

Annyi szélvészén diadalt-nyerett fa!
Nemtelen porban hever a nemes disz?
Ezt leendőnek lehetett-e vajjon
Vélni felőled? —

1791-ből a már ihlet-magatartásában, költői helyzetében szinte romantikus »A holdhoz«, melyben már Ányossal s Daykával rokon hang csendül — (s Ányost bizonyára ismerte Batsányi közvetítésével is, hiszen az nagyon kedvelte Ányos költészetét s már 1788 óta szorgalmazta verseinek kiadását, éppen a közös Kassai Magyar Múzeumban is) —

Sorsomat
Látom-e tebenned, ah, közelget nékem is
Elköltözésem! . . . Nyugtomat
Ismét merő baj, gond, teher cseréli fel.
Óh hold, felépülsz újra te ;
Én mit reményljek? Összel ilyenkor talán
Sirhalmomon fogsz fényleni —

1794-ből »Az őszről«, 1797-ből »A tavaszhoz«, 1798-ból a már említett »Soros jambus«.

Régi verseit is egyre javíttatta, csiszolgatta, néha rontotta is, miközben korai merészégeiken enyhített ; Arany János a korai bátor Szabó Dávidot jobban szerette e későbbi óvatosnál ; az esetek többségében azonban, ha egy-egy erős, zamatos fordulat, merész szókötés áldozatául is esett, mégsem ártott a simítás és főként az alapos rövidítés. Ez utóbbiak egy része a korai versek egyik-másik túl gyalogjáróan prózai, fraternizáló modorú, kedélyeskedő — amolyan Holló-Marci-féle — részletét érintette, és világot vet Baróti izlésbeli fejlődésére is. A »Költeményes munkák« előszavában írta : »Idővel érik a gyümölcs. Az új találmányok egyszerre nem hágnak fő pontra. Sok próbatételek s tapasztalások után szokott talpra épülni mindenféle mesterség«. Amihez korábban nem volt érkezése : most szorosabb vizsgálásra fogta verseit, egyengette, pallérozgatta őket ; ha eleinte »térebb mezőkre ereszkedett, most szűkebb korlátra fogta magát«. Mint írja, »szemesen rostálgatta újra futólag készült verseit«, egészen 1802-ig, a »Megjobbított költeményes munkák«-ig. Vissza-visszapillant pályájára ; szégyenkezik, amiért oly messze maradt a rómaiaktól, s fölhozza mentségeit : »Későbbben fogtam az ilyen — Munkához, mikoronn hajamat szűrkiteni kezdtek — A gondok s a számos idők« ; s utmutató példák sem álltak előtte : »Vak történetre, magamtól indultam«. Gyűjtőgeti »nyelvünk ritka virágait« s gyűjteményét kiadja »Magyarság virági« címmel (1803) ; s küszködik romló szemével, úgy pótolva ki gyarló látását, hogy »mit irjak le nappal, setétben gondolom«. És közben dolgozik keményen végső nagy művén, melyre Döme Károly és Pyber Benedek biztatja, s melyet Bécsből Batsányi figyel szerető szemmel : a magyar Aeneisen. »Gyáva fejét egy nagy, széles tengerre vetette« s most aztán, mint írja,

kinlódik az éles
Kősziklák, gyakor örvények s tornyozva tolongó
Hullámok közt s a sós víz torkába szívárog ;

de ha egyszer ebből a bajból kilábal,

magyarul fog szólani Turnus
Énéáshoz, akárhogy fog : ti fogtok adózni
Minden gáncsaikért. Remeket nem szoktanak adni
Egy-két esztendőök : Énéis római nyelven
Mennyi ideig készült! Fel nem fuhatni, nem hólyag! —

teszi hozzá hamisítatlan barótiás fordulattal (Pyber Benedekhez nevenapján, 1805). Batsányi, aki fordítását átnézte s javítgatta, ügyelt is rá, hogy munkáját föl ne fújja. A magyar Aeneis első öt éneke 1810-ben jelent meg Bécsben, a további hét az eklogákkal, (»nagy Virgil pásztori sipját fuva magyarul«), három évvel később. Vörösmarty szerette és tanult belőle. S nem tanulhatott-e valóban, nem dobant-e meg a szíve, nem támadt-e föl benne a saját hangjának, a »Zalán« hangjának sejtelve, amikor Baróti egy-egy sikerült részletét olvasta, az Aeneas hajóit szétszóró viharnek ezt a leírását például :

Egy gyász-színbe borult s haragos zivatarral ögyített
Felhő hirtelen elkezdett terjedni felettem ;
A viznek színét borzasztva borítja sötétség.
Felforr a szélről dagadott mély tenger ; hegyekre
Nőnek az egymással vívó habok ; erre meg arra,
Fel meg alá, széjjelveretődünk. A nap homállyal
Bévonatott és a vizes éj az egeknek elállta
Fényét ; villámlik, csattog s a mennykövek hullnak : : :

Ha még hat esztendőöt él, megéri a »Zalán«-t s vele merész kísérletének legfényesebb igazolását. Költői nyelvünk felszabadításában rendkívüli munkát végzett ; s Vörösmarty az ő kezdeménye és műve nélkül nem lett volna az, ami. 1819-ben halt meg, szeretett Pyberei közt, Vírten, nyolcvan esztendőös korában.

Tizenkét évvel azután Pannonhalmára utaztában Kazinczy Almás táján tisztelettel pillant föl a dunai hajóról Virtre s a keresztre, melynek tövében »a honhoz hű« Baróti fekszik. »Nyugodjál békével, áldott öreg! kiáltám, s valaki itt elmegyen s tudja, mit tevél te és mikor már, kiáltsa rád : áve! Hűséged tiszteletessé teendi nevedet, mikor tisztultabb érzésünk írásodat már kedvelhetni nem fogja is.«

Pedig ha műveit forgatjuk, látjuk : kevésbé avult el, mint Kazinczy gondolta. Az »Egy ledőlt diófához« méltán ott szerepel minden jobb antológiában ; de rajta kívül az említettek, a »Pyber Ferenc halálára«, »A lanthoz« (a két egyforma című közül inkább a Hányszor fogadtam« kezdetű), egyik-másik virti verse s egy-két szatírája, meg a komáromi földindulásról és árvízről írt hosszabb művek egy-egy részlete, s a márcsak irodalomtörténeti jelentőségénél fogva is becses »Társaságkötés« megérdemelnék, hogy nem csak tudós és kegyeletes, hanem gyönyörködő olvasóik is akadjanak.

FENYŐ ISTVÁN

AZ ÚJ KÖZÉPISKOLAI MAGYAR IRODALMI OLVASÓKÖNYVRŐL*

Nagy várakozással tekintettek az irodalomszakos tanárok az új első osztályos irodalmi tankönyv elé. Az új könyv megjelent s bizvást elmondhatjuk, hogy a pedagógusok nem csalódtak várakozásaikban.

Az új könyv számol a tanulók életkori adottságaival, érdeklődési körével. Szemben a múltban használatos tankönyvvel, bő népmesei anyagot ad, mely tulajdonképpen a kezdő középiskolai tanulóknak az irodalomba való bevezetésül szolgál. Ezzel kettős célt érnek el a könyv szerzői: egyrészt feltárják a népköltészet gazdagságát s egyben tisztázzák a népiesség fogalmát is, másrészt kielégítik az ifjúság mese utáni vágyát. Igen helyes, hogy a szerzők az első laptól kezdve kitűzték maguk elé az alapvető esztétikai kategóriák alapos és beható tárgyalását.

Az elmúlt évek irodalomtanításának sematizmusából következett, hogy szinte kizárólag a politikusi művek tárgyalásával foglalkozott az irodalomoktatás. A diákok ennek nyomán hovatovább azt hitték, hogy az irodalom lényegében nem más, mint a társadalmi-politikai harcok illusztrációja, elmosódott bennük az esztétikum jelentősége, az irodalmi művek művészi volta. Az új könyv ezzel gyökeresen szakít. Határozottan kimondja s a közölt szövegek egész sorával bizonyítja, hogy az irodalom az emberi élet teljes képe. A felszabadulás óta eltelt tíz esztendő alatt a pedagógusok sikerrel tanították a tartalom primátusának elvét. Elköveltük azonban azt a hibát, hogy a formai vonatkozások, a nyelvi, verselési finomságok bemutatásától visszariadtunk. Szinte teljesen elsikkadt a poétika tanítása, így a középiskola felső osztályaiban tanított irodalomtörténetnek nem volt kellő megalapozottsága, s diákjaink még az érettségien sem rendelkeztek megfelelő irodalomelméleti alapismeretekkel. (Még az egyetem nyelv- és irodalomtudományi karán is gyakran találkozunk ilyen esetekkel.) Az új tankönyv összeállítói ezen a téren is derekas munkát végeztek. A szemléltető példák sokaságával — de nem maximalista tömkelegével — egyszerűen s világos stílussal megtanított poétikai ismeretek birtokában a fiatal diák hamarosan ráeszmél a formai szépségekre. Ennek segítségével persze sokkal jobban és mélyebben tudatosul benne az adott irodalmi anyag politikuma, társadalmi nevelőereje is.

Ezt érezzük az új könyv legnagyobb pozitívumának. Mégis szólnunk kell egy-két aggodalmunkról is. A tankönyv a népköltészeti szemelvényeken kívül kiemelkedő nagy íróink, Petőfi, Arany, Jókai, Mikszáth, Ady, Móricz, József Attila költészetéből gazdag anyagot közöl. Emellett a zovjet és az új magyar irodalmat eléggé nagy terjedelemben mutatja be. Irodalomelméleti részében pedig foglalkozik az irodalom és az irodalmi mű általános kérdéseivel, stilisztikával, verstannal, műfajelmélettel, — vagyis úgyszólván az egész irodalomelméletet dióhéjban megismerteti a tanulókkal. Kérdés, hogy mindezt egy év alatt meg lehet-e tanulni, — ha el is sajátítják tanulóink, tartós és szilárd lesz-e ismeretük, amelyre a továbbiakban nyugodtan lehet építeni? Nem maximalista-e az új tankönyv? Mi egy kissé annak érezzük. Az egyetlen, ami ezt a sűrítettséget kiküszöböli — a kiváló módszer. Az, hogy az irodalomelméleti problé-

*Az új tankönyv-sorozat első könyvét (Magyar Irodalmi Olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. Julow Viktor, Kosaras István, Margócsy József munkája, az irodalomelméleti összefoglalót Kanizsai Nagy Antal írta. Tankönyvkiadó, 1954.) a most záródó tanévben próbálták ki a középiskolai tanárok. A tankönyvről vitát indítunk folyóiratunkban és kérjük a tankönyvet használó magyarszakos tanárokat, írják meg egy tanév tapasztalata alapján, hogyan vált be az új tankönyv, mik az eredményei, mik a hibái. A vitát a következő számunkban folytatjuk. (Szerk.)

mákat mindenütt a művekkel szoros összefüggésben tárgyalják, tartalom és forma szerves egységben, s a szemléltető szövegek minőségi kiválasztása olyan, mely biztosítja, hogy a gyakran előforduló irodalomelméleti terminus technikusok ne laposodjanak verbális szövegekké, hanem a bennük rejlő gondolati tartalom a tanulók vérévé váljék.

A könyv egyik erőnye, hogy sok új, a tanulók által eddig még tankönyvből nem ismert szemelvényt közöl. A »XIX. sz. költői« c. verssel azonban kivételt tesz — igen helyesen. Miért van szükség a vers felelevenítésére? Több fontos szempont is megkívánja a költemény tárgyalását. Az irodalom tanulmányozásánál elkerülhetetlenül felmerülő első kérdésre — mi a költészet hivatása, feladata — a legnagyszerűbben ez a vers felel. Ezenkívül tisztázni lehet segítségével az irodalom társadalomformáló erejét, világosan meg lehet cáfolni az öncélú irodalom elméletét, s ezzel szemben kialakítani a tanulók tudatában a haladó, az emberiség nagy ügyével összeforró költészet ismérveit. A költemény Petőfi költészetéhez is kulcsot ad, — sőt az egész korszakéhoz is. Petőfi írói s egyben politikai hitvallása költészetének lényegét tárja fel a tanulók előtt. S egyben a reformkor és a 48—49-es forradalom költészetének lényegét is — e költészet társadalom- és nemzetalakító szerepét, az irodalom és politika szoros összefüggését. Ilyen fontos kérdések tisztázása sokkal könnyebb, ha ismert darabon történik, mert a tanulók az első ismerkedés nehézségein már túl vannak s a nehezebb problémákat könnyebben megértik.

Igen fontos, hogy a tanulók irodalmi alapvetésénél Petőfi költészetének kincseshányájából minél gazdagabban merítsünk. Sajnos eddig középiskolai tankönyveink csak 12—15 Petőfi versre szorítkoztak és többnyire olyanokra, melyeket az ifjúság már az általános iskolából az unalomig ismert. Az új tankönyv most szélesre tárja a kincseshánya kapuját s tanulóink előtt megcsillan Petőfi lírájának ezerfényű gazdagsága, változatossága. Ennek a sokoldalú válogatásnak köszönhető, hogy az új tankönyv bevezeti az eddig érdemtelenül mellőzött »Helység Kalapácsa« elemzését. Sok minden indokolja irodalmunk e kiváló komikus eposzának ily alapos taglalását. Megvilágosodik a tanulók előtt Petőfi költői forradalmának jelentősége, a harc a két irodalmi tábor, a szalonköltészet és a Petőfi által vezetett haladó írónemzedék között. Megismerkednek a paródia fogalmával. Új oldalról tárul eljűk Petőfi népiessége, realizmusa. S végül ismét jó módszertani fogás — a tanulók az eposz nehéz, sokrétű műfaji vonásait a komikus eposz kapcsán könnyen sajátítják el. A tanmenet által előírt öt óra lehetővé teszi a »Helység Kalapácsa«-nak alapos, átgondolt elemzését. Elősegíti ezt az a tény is, hogy az eposzt egész terjedelmében közli a könyv s így kiküszöböli a kötelező olvasmányoknál fennálló technikai nehézségeket.

Szemmel látható, hogy a szerzők mélyen megszívlelték a Magyar Dolgozók Pártja útmutatását a hazafias nevelés kérdésében.

Részben az irodalom politikai jelentőségének egyoldalú, vulgáris felfogásából, részben pedig felesleges és nevetséges prűdériából tartózkodott eddig irodalompedagógiánk a szerelmi líra bemutatásától. Az új tankönyv egyik nagy értéke, hogy Petőfi és Szendrey Júlia szerelmének konkrét példát mutatja az érzelmvilág e fontos területét, s Petőfi lírájában kidomborítja a társadalmi líra s szerelmi költészet mély összeforrottságát.

Helytelen azonban s félreértésekre adhat okot az almanach-irodalom elemzése. Erről a szerzők a következőket írják: »A kor irodalmának nagy része nem szabályos időközökben megjelenő folyóiratokban, hanem almanachokban, irodalmi zsebkönyveknek nevezett alkalmi kiadványokban jelent meg. Ilyen a kor divatlapjaiban burjánzó, sekélyes és hazug novella-irodalom is.« (42. l.) Ez a megállapítás egyrészt elmosza korszakos jelentőségű zsebkönyvünk, az »Auróra« jelentőségét, másrészt pedig egyértelműen »sekélyes«-nek és »hazug«-nak nevezi ekkori novellairodalmunkat. Nem vitás, hogy jócskán akadt ilyen, de hiba volna irodalmunk klasszikus darabjait, például Kisfaludy Károly Sulyosdi Simonját, vagy Vörösmarty novelláit e címkével ellátni. Pedig ezek mind az irodalmi almanachokban láttak napvilágot. Később is ír a könyv Petőfi harcáról az almanach-lírikusok ellen. Ennek az ismertetése helyes és tanulságos, de itt is meg kellett volna különböztetni az Auróra-körtől a 40-es években az arisztokráciához szegődött szalonköltőket.

Sikerült a reformkorszak s a 48—49-es forradalom történetének megvilágítása. Itt is számot vetnek az életkori sajátosságokkal, s nem egyetemi színvonalon, hanem egyszerűen, tömören ismertetik meg a diákságot hazánk történetének e fontos periódusával. Éppen ez a világos történelmi látás segíti hozzá a szerzőket, hogy eredményesen harcoljanak a történelem-tanításban eluralkodott frázisszerűség, szólamismétlés ellen.

Arany »Toldi estéje« a tankönyv egyik súlypontja. Az írók jól kiaknázzák a műben rejlő politikai és esztétikai nevelőerőt. Arany gyönyörű epikai műve valóban ragyogó lehetőségeket nyújt az irodalmi mű létrejöttének, az irodalmi alkotás összetevőinek taglalására. A szerzők oly gondosan és aprólékosan oldják meg az eszméi mondanivaló, a téma, a jellemek, a cselekmény, a szerkezet, a nyelv stb. kifejtését, hogy a szaktanár mindehhez keveset tehet

hozzá. Ez némileg hibája is a könyvnek. A tankönyv e részben mindent elmond, a tanuló mindent készen kap, s ezzel túl könnyű lesz a helyzete. Csak az olyan ismeret marad szilárd, amelyért a tanuló alaposan megdolgozott. Ebben a részben valamivel szűkebb magyarázat játékokon segítené elő a diákok önálló gondolkodását.

Egy-egy szemelvényt a szerzők mindig alapos társadalmi-történelmi elemzéssel vezetnek be. Sikerral érik el, hogy az irodalomtankönyvben a történelem nem kuliassa, nem háttér, hanem az irodalommal szervesen összefonódik, az irodalmi élet a társadalmi fejlődés organikus részeként jelenik meg a tanulók szeme előtt.

Az elmúlt évben megkezdett Jókai-revizió az új tankönyvben is érezteti jó hatását. Végre megszűnt irodalomtörténetünkben s irodalompedagógiánkban az a szűk, szektáns szemlélet, mely az irodalom periferiájára szorította legnagyobb mesemondónkat, és amely csak a békepárti politikust látta benne, nem értékelve a Baradlay Richárdok, Jenő Kálmánok a csittvári krónika diákjainak lelkes megalkotóját. Ifjúságunk nagy érdeklődéssel fordul a romantikus eszmények, romantikus életcélok felé. Ezt az igényt az elmúlt években irodalomtanításunk nem elégítette ki. Pedig a fiatalság rengeteg ösztönzést, jellem- és akaratnevelő erőt, hazafias lelkesedést merít Jókai alkotásaiból. Szerencsés az »Eppur si muove« kiválasztása is, amely a reformkor egyik legszebb epikus ábrázolása. Ezt a regényt az a Jókai írta, aki ott volt március tizenötödike szereplői között, s aki az önkényuralom és a kiegyezés éveiben a reformkor és a 48-as szabadságharc felelevenítésével a magyar nép leghaladóbb emlékeit tartotta ébren. E regény kapcsán tehát a tanulók Jókai művészetének éppen a leghaladóbb eszmevilágát ismerhetik meg. A regény alapos, mély elemzésével a tanulók megismerik a reformkori társadalom osztályproblémáit, alakjait, felemelő eszmevilágát, történelmi levegőjét, átéli hazafiasságát, humanizmusát, s mindezzel párhuzamosan szinte észrevétlenül elsajátítják a regény műfaji ismérveit, megtanulják a regényelemzést. Ha ennek birtokában vannak, más szemmel olvasnak majd regényeket mint eddig, felébred bennük az olvasás igénye is, az irodalom szeretete, mely az irodalomtanítás egyik alapvető feladata. A szerzők a beható műelemzések után még egyszer összefoglalják a tudnivalókat, sőt táblázat segítségével áttekinthetővé teszik a cselekmény kibontakozását, mozzanatait. Nem vitás, hogy ennek a műnek ilyen alapos és tüzetes olvasása ifjúságunk nagy élménye marad. Helytelennek tartjuk azonban, hogy a jó szerkezet kellékeit ezen a regényen keresztül tárgyalják. Az »Eppur si muove«-nak egyik jellemző vonása a laza, anekdotikus szerkesztés; a szervesség — mint ahogy a szerzők állítják — éppen nem sajátja ennek a regénynek.

Jelentős hiba volt eddig, hogy a tanterv az első osztályban külön nagy módszeres egységként foglalkozott Ady költészetével. Pedig Ady lírájának megismerése még az érettségiző diák számára is sokszor komoly problémákat okoz. Joggal nevezhetjük Adyt »legnehezebb költőnk«-nek. Az első osztályban számolnunk kell az életkori adottságokkal is. Ha a tizenöt éves tanulókat — mint eddig tettük — sok és nehéz Ady-szemelvénnel terheljük, nem azt érjük el, amire törekszünk. Ha a diákok e verseket nem tudják kellőképpen megérteni és átélni, tudásuk menhetetlenül üres verbalizmusba fullad. Az új tankönyv szerzői valószínűleg mérlegelték ezt a szempontot, s Adyval aránylag csekély terjedelemben foglalkoznak, átengedve a bővebb taglalást a középiskola negyedik osztályának. Az általuk kiválogatott szemelvények a könnyebb Ady-versek közül valók. A szimbolizmus nehéz fogalmát a »Havasok és Riviéra« c. verssel kapcsolatban tisztázza a könyv. Azért helyes ez, mert Ady e versében elég világos és érthető a szimbólum, s aránylag nem jelent nehéz feladatot a kifejtése. Nagyon jónak találjuk a »Felszállott a páva« c. vers beiktatását is. Itt nyílik alkalom megmutatni a tanulóknak, hogy Ady szimbolizmusa nem elvont, nem öncéli, hanem a magyar valóságból táplálkozik, mélyen gyökerezik a kor problémáiban.

Mikszáthtal is aránylag csekély óraszámban foglalkoznak, a szerzők, úgy látszik tekintetbe veszik, hogy a gyerekek már az általános iskolában sok elbeszélést megismertek Mikszáthtól. Mi azonban a lehetőségekhez mérten még egy-két novellát beiktattunk volna. Általában a szemelvények összeválogatásánál (Mikszáth, Ady, Móricz) bátor kézzel nyúlunk olyan elbeszélésekhez, versekhez, melyek nem annyira ismertek, s így elkerüljük azt, hogy egy-egy irodalmi mű a folytonos ismétlés által unalmas »iskolai olvasmánnyá« szürküljön. Csak a leginkább élvonalbeli műveket ismerhették meg eddig a tanulók, de azt aztán alaposan, évről-évre... A közelmúlt irodalomtanításában szerepeltek olyan költemények, melyek az általános iskolától az érettségig elkísérték diákjainkat. (pl. Petőfi: A nép nevében, Ady: Csák Máté földjén, József Attila: Favágó stb.) A jelenleg kiválasztott friss, aránylag kevésbé ismert s igen értékes Mikszáth, Móricz stb. szemelvények fokozzák majd az érdeklődést, s újdonságuknál fogva sokkal nagyobb élvezetet, így nagyobb tanulságot is nyújtanak az ifjúság számára.

A Móricz Zsigmond művészetét bemutató rész is mély pedagógiai megfontolásra vall. A régi első osztályos tankönyv nem elbeszéléseket, hanem regényrészleteket közölt Móricztól.

A tanulók azonban a szóbanforgó regényeket többnyire nem olvasták, s így nem látták az összefüggéseket. Egy-egy kiragadott részletben nem tárulhatott eléjük elég mélyen a regény eszmei mondanivalója. Az új tankönyvben foglalt elbeszélések bemutatják Móricz legfontosabb írói értékeit s egyben alkalmat adnak az epikai műfaj elemzésére.

Rendkívül élményszerű József Attila tárgyalása. A hangsúly József Attila életének színes, érzelmekeltő bemutatásán van. A proletariátus sorsa egyéni élményekben jelenik meg — közelebb férkőzik így a tanulóifjúság szívéhez, tudatához.

Az új olvasókönyv Gorkij regényeit felhasználja egy az irodalomoktatásban eléggé elhanyagolt területnek, az írói alkotásfolyamatnak megjelenítésére. Az alkotásfolyamat konkrét, részletes bemutatása eloszlatja az erről táplált kódös elképzeléseket. Nem utolsósorban pedig a művészi alkotás társadalmi megbecsülésére, tisztelésére nevel.

Eddig is sokat foglalkoztak az irodalomtanárok a szocialista realizmus magasrendű irányának tárgyalásával. Tankönyveink azonban nem adtak elég segítséget ehhez, s a diákoknak erről alkotott fogalmaik elég homályosak maradtak. Az új tankönyv e szempontból is megnyugtató, az »Anyá« és az »Ifjú gárda« elemzése kapcsán megmagyarázza a pozitív hős, a kommunista pártosság, a forradalmi romantika eszmei kategóriáit.

Könyvünk az eddiginél elmélyültebben foglalkozik a mai magyar irodalommal. Érdemes és hasznos kezdeményezésüket — egy-egy nagyobb irodalmi alkotás tüzetes ismertetését — a szerzők itt is folytatják. Ahogy a regény műfajának tárgyalására Jókai »Es mégis mozog a föld«-je, a novella bemutatására Mikszáth »Az a fekete folt«-ja szolgált, éppígy a dráma lényegének kifejtésére Illyés Gyula »Fáklyaláng«-jának második felvonását közli a könyv. A szerzőket ezért is elismerés illeti, — a »Fáklyaláng« konfliktusa, hőfoka, feszültsége valóban kiválóan alkalmas a dráma műfajának megismertetésére. Világosan kitűnik e műből, hogy a drámában a szembenálló szereplők ellentétes eszméket képviselnek. A szerzők igen behatóan tárgyalják a drámai feszültség kérdését s a múlt ábrázolásának problémáit. Ezzel nagy mértékben megkönnyítik a második osztályban sorrakerülő »Bánk bán« megértését is. Ugyanakkor a 48-as szabadságharc fő problémái rendkívüli élességgel és érzelmi hitelességgel jelennek meg a »Fáklyaláng«-ban. Ez nagy segítség a korszak megismertetésében és megszerettetésében. Az izzó hazafiság, a függetlenség, a nemzeti egység gondolata Kossuth hatalmas egyéniségében szuggesztív erővel hat. Helyes a »Fáklyaláng«-nak külön módszeres egységként való beiktatása azért is, mert bár kisebb mértékben — Illyés Gyulánál is szükség volt bizonyos revízióra. Az új tankönyv végre megfelelő módon ad helyet legnagyobb élő, már-már klasszikus írónak, Illyésnek.

Nem látjuk viszont indokoltnak Aczél Tamás regényrészletének közlését, »A szabadság árnyékában« c. műnek vannak jobban sikerült részletei is. Irodalomelméleti szempontból igen kevés tanulságot szűrhetünk le az Aczél Tamás-szemelvényből. A mai magyar lírából közül versek kiválasztása is erősen vitatható. Az önálló verselemzésre szánt Benjámin, Zelk stb. költemények beiktatása maximalista túlzást mutat.

A tankönyv végén adott tömör összefoglalás jól sikerült, a már tárgyalt szemelvényanyag alapján rendszerezi és ezáltal elmélyíti az irodalomelméleti ismereteket. A szerzők eredményesen alkalmazták itt a szovjet tankönyvek tanulságait. Ismétléseknél az ilyen összefoglalás rendkívül hasznos, s így örömmel ajánljuk a jelenleg készülő többi tankönyv szerzőinek is.

Az új tankönyv írói igen jó munkát végeztek. A kiválogatott szemelvények eszmeileg és művészileg kiváló alkotások, ugyanakkor a válogatás sokoldalú, a művek politikumának feltárása nem sematikus. A könyv felépítése, az irodalomelmélet tárgyalásának módszere, a tanulók értelem- és érzelmvilágához való alkalmazkodása elismerést érdemel. Kisebb hibák — ahogy említettük — akadnak, de ezek elenyészőek az értékek mellett.

Oktatásügyünk megjavításában igen jelentős szerep jut az új, jobb tankönyveknek. Bizvást elmondhatjuk, hogy középiskolai irodalomtanításunk nagy segítséget kapott az első osztályos olvasókönyvben, mely az első lépés a végleges, jó irodalmi tankönyvek felé.

PÁNDI PÁL

NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL PETŐFI VERSEINEK KRITIKAI KIADÁSÁRÓL

Petőfi Sándor összes művei kritikai kiadásának I—III. kötete Petőfi összes költeményeit tartalmazza, tehát a zsenyéket és töredékeket, valamint a kétes hitelű Petőfi-verseket is. A kritikai kiadás Varjas Béla gondos és valóban »kritikai« munkáját dicséri. Amit a *kritikai* kiadások szempontjából első helyen kell említeni: a szövegek megbízhatósága mellett a szövegvariánsoknak minden eddiginél teljesebb és megbízhatóbb feldolgozását adja közre az új kiadás.

A Havas-féle kiadás hézagosan közölte a szövegváltozatokat; e hiányokra több helyen rámutatott Baróti Lajos bírálata Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról. (K. ny. az »Egyetemes Philologiai Közlöny«-ből, 1894.) A Varjas-féle kiadás túlmegy ezen is, példászerű alapossggal tárva fel a feltárható szövegváltozatokat. A kritikai kiadás jegyzetapparátusa azonban a kézirat helyének, az első megjelenés időpontjának s a szövegváltozatoknak közlésével nem merülhet ki. További jegyzetekre van szükség, amit a kiadás sajtó alá rendezője — nem éppen szerencsésen — külön kötetben kíván közrebocsátani.

A Varjas-féle kiadásról Turóczy-Trostler József írt bírálatot, mely a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi osztálya közleményeinek III. kötetében jelent meg. A körültekintő és részletes bírálat számos ellenvetést tesz a Varjas által követett időrenddel szemben, valamint a jegyzetapparátussal kapcsolatban. A kéteshitelű versekről tett megállapításai egytől egyig indokoltnak látszanak; különösen fontosnak érezzük azokat a megjegyzéseket, amelyek kétségtelenné teszik, hogy a »Kiért üritsem e pohárt. . .« című vers nem Petőfi szerzeménye, s hogy az *Ida* Petőfi műve.

Mindezek után csupán arra szorítkozunk, hogy néhány megjegyzést tegyünk a Varjas-féle kiadás kronológiai rendjével és jegyzeteivel kapcsolatban, valamint egy kiegészítést javasoljunk a kéteshitelű Petőfi-versekhez.

1. Az *Első szerepem* című versnek keletkezése Varjasnál: 1842 november. Turóczy-Trostler József pontosabb keletkezést javasol: november 11-e után. Tekintettel arra, hogy Petőfi első székesfehérvári fellépése nem november 11-én történt, hanem november 10-én, a helyes keletkezés: *november 10-e után.* (Ld. Rexa Dezső: Petőfi első székesfehérvári felléptéhez. ITK. 1913.)

2. Varjas Béla 1848 februárjára keltezi a *Kemény szél fúj* című költeményt. Keletkezésének helye: Pest. A Petőfi-irodalomban általánosan elfogadott vélemény, hogy e költeményt a francia forradalom hírére írta Petőfi. Így nyilatkozik Havas (Petőfi Sándor Művei III/620), így Voinovich (Petőfi összes költeményei II/185), így Horváth János (Petőfi; 378) így Illyés Gyula (Petőfi; 236). Petőfi a február 22—24-i párizsi forradalomról Veszprém megyében szerzett tudomást. »Oh mikor én meghallottam, hogy Lajos Fülöpöt elűzték s Franciaország republika! . . . Egy Pesttől távol eső megyében utaztam, s ott egy fogadóban lepte . . . rohanta meg e hír szívetem, fejemet, lelkemet, idegeimet. . . Nyakrafőre siettem a fővárosba . . . reszketve, lélekzet nélkül értem haza. . .« — írja Petőfi naplójába 1848. március 17-én. Ferenczi Zoltán szerint Petőfi március harmadikától hetedikéig tartózkodott Veszprém-megyében, öccsénél; — illetve ötödikén indult vissza Pestre s hetedikén érkezett meg. Ugyancsak ő írja, hogy a február 22—24-i párizsi forradalom híre 29-én ért Bécsbe, március 1-én Pozsonyba. Mindezek alapján igen nagy a valószínűsége annak, hogy a *Kemény szél fúj*. . . című költeményt nem februárban, hanem március legelején írta Petőfi. Jegyezzük meg, hogy Ferenczi e verset — szinte saját adatai ellenére — a februárban írottak közé sorolja.

3. A *Beaupeire* c. költeményt szintén februárra keltezi a kritikai kiadás. Már Havas és Voinovich is felhívták a figyelmet arra, hogy a verset minden valószínűség szerint 1848. március elején írta a költő, feltehetően március 6—7-e körül. Erre enged következtetni az első strofa:

Hogy kitelt a franciáknál
A király becsülete :
(Mint ezernyolcszázharmincban
S most valami két hete.)

A »két hete« megjelölés félreérthetetlenül a február 22—24-i párizsi forradalomra vonatkozik, amikor is a franciák elűzték Lajos Fülöpöt. Ferenczi ezt a költeményt is februárból keltezte. (Petőfi életrajza III/185.)

4. Varjas Béla a töredékek közé — helyesen — egyes sorokat is felvesz. Petőfi iskolatársa Horváth Károly elbeszélése nyomán írta le az alábbi esetet és Petőfi *első verssorát* Réthy László. (Magyarország; 1879. febr. 15.)

»Kikergettek az óráról s szaladtunk ki az udvarra, hogy az óráközt kedvünkre töltsük. Az iskola udvarába egy silány formájú kis kutya vetődött, melyet én kergetni kezdtem; a gyámoltalan állat nagy ijedve menekült előlem... Petrovics Sándor, ki az osztályszobában maradt, a künn történő eseményeket hallva, írónnal latin könyvem szélére e hangsúlyos sort rögtönözte a megfelelő hanglábak fölrakásával:

Kis Kari kerget kurta kutyát kint.

Petőfi 10 éves korában, Aszódon írta ezt a tréfás sort.¹

5. A Nemzeti Újság 1933/205. számában cikket közölt Ujvárossy Fedor tollából, *Petőfi német levele és ismeretlen verse* címen. Ami a Tyrolerhez írott németnyelvű levelet illeti, azzal itt nem foglalkozunk. Közlelebről érinti azonban a Petőfi-kiadást az az állítólagos Petőfi vers (négy sor), melyet a lap közöl. Álljon itt a cikknek az említett verse vonatkozó része:

»A Petőfi- emlékek kegyelettel összehordott gyűjteményébe tartozna különben — ha talán meg lenne valahol — az a négysoros, eddig ismeretlen egyszakaszos versecske is, amely nyomtatásban sohasem látott napvilágot és amelyet Petőfi nemcsak maga írt, hanem maga sokszorosította is azt, a negyvenes évek kezdetleges sokszorosítógépén, a hektográfón. A legnagyobb magyar lírikus akkoriban, pontosan 1843. január 11-én: »Kecskemét felé eredt a székesfehérvári színtársulat egy részével«, amint azt a Színészeti Közlönyben megjelent emlékei között Szuper Károly kiérdemesült színigazgató, Petőfinek egykori pályatársa feljegyezte. A Szuper igazgatása alatt működő színtársulat sok babért aratott ugyan Kecskeméten, de annál kevesebb anyagi sikert, úgy hogy Petőfinek, aki különben is gyenge színész volt, nagyon rosszul ment a sora. . . Ez időbeli nyomorát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy *Némethy Károly* nevű pályatársával közös ágyban hált s ketten fizettek egy parasztasszonynak 10—10 forintot kosztért és kvártélyért. Petőfi, hogy nyomorán valamiképp enyhítsen, házról házra járva színlapot is hordott, egyedüli bizodalját a naponkénti *színlaposztásért* járó, akisebb-nagyobb tehetségű polgárok áldozatkészségéből összegyűjtött pénzbeli adományokra, a színi-szezon befejezésekor tartott *búcsúszóra* alapította, — hogy ebből majd csak kifizetheti a reája, eső 10 forintot. Hogy a közönség jóindulatát megnyerje magának, az ilyenkor szokásos verses köszöntőt, úgynevezett *búcsúszót* osztott ki az utolsó ízben széthordott színlappal együtt, 1843. március végén. Ebben az általa írott, sokszorosított és széthordott búcsúszóban keserűen és tagadhatatlanul szemrehányó hangon figyelmeztette az egykori kecskeméti honpolgárokat a színművészet szükségzerű buzgóbb pártolására. Petőfinek ez az eddig még ismeretlen verse így hangzik:

Búcsúszó

Hon s művészet e kebelnek mindene,
Ez a kettő melyért élnem kellene.
Élnem ám, de nyújtsatok hát pályabért,
Hogy élhessek a hon s a művészetért.

Ezt a négysoros verset, Petőfi kezeirásában, az ő jellegzetes gyöngyszerű betűivel és névalírással, még volt alkalma látni e sorok írójának, Szuper Károly egykori színigazgató hagyatékában.

A négysoros búcsúszó stílusa nem idegen Petőfitől, bár a vers nem tartozik a jelen-
tekenyek közé. Alkalmi strofa, érzik rajta a rögtönzés sietsége. Az Ujvárossy Fedor által elő-

¹ Cikkem nyomdába adása óta jelent meg *Hatvany Lajos* Így élt Petőfi... c. mű-
vének első kötete, amely szintén közli e sort. (P. P.)

adottakat nincs módunkban ellenőrizni, így — természetesen — fenntartással kell fogadni az előadottakat. Nincs kezünkben döntő bizonyíték Petőfi szerzősége mellett, — elképzelhető, hogy Petőfi kortársai közül írta valaki, s Petőfi csak átvette e búcsúszó-sémát. A művészet-hez szükséges pályabér hiánya nemcsak Petőfi színészéveit keserítette meg, hanem általában a magyar színészek életét. Megjegyzendő, hogy a *Búcsúszó* és két másik, Kecskeméten szerzett költemény között (*Az első dal*; *Emlény*) vannak rokonvonások, bár nem éppen közeliek. *Az első dal*-ban is szerepel a színi pálya, melynek »két csillag sugara« a *hon és erény*, s azt írja a költő: »Ki a művészet e — Szent templomába lép, — Az illő, hogy legyen — Főben, kebelben ép;«. Az *Emlény*-ben arról szól Petőfi, hogy a színész »megvetett, szegény, de nem boldogtalan, — Amíg szíve dobog s míg pártfogója van, — Mert pártfogója az, mi neki üdvöt ad, — Szeretni lángolón óhajtott pályáját«.

Mindez valószínűsíti Petőfi szerzőségét, de nem jelent teljes bizonyosságot. E téren még további kutatásokra van szükség²

6. A *Huszár* című költemény jegyzetében ezt olvassuk: »Petőfi életében a vers nem jelent meg. Másolatát Szilágyi István Arany Jánostól kapta; Petőfi autográf kézirata azonban Arany hagyatékában nem maradt fenn. M: Szigeti Album. MDCCCLX.«... Ezek az adatok szerepeltek lényegileg a Havas-féle kiadás jegyzeteiben is. Az adat téves, amint erre Kardos Lajos az Egyetemes Philológiai Közlemények 1914. évfolyamában *Petőfi »A huszár« c. költeményének történetéhez* című cikkében rámutatott. A vers először 1850-ben jelent meg a debreceni Csokonai Lapok-ban (185. l.) *Huszárdal* címen. A cím alatt ez áll »(Ad notam: Azt mondják, nem adnak engem galambomnak)«. A költemény alatt nem szerepel Petőfi neve, csupán a P... jegy áll, ami érthető is, ha figyelembe vesszük a közlés dátumát. A vers közlője F. — Kardos Lajos feltevése szerint a közlő valószínűleg Fekete Mihály (1820—1871), aki ekkor egy Bethlen gróf nevelője volt, később a kolozsvári református gimnázium tanára lett.

Az interpunkcionális eltérések mellett két szöveg-eltérésre hívja fel a figyelmet Kardos Lajos: a) a Csokonai Lapokban a cím *Huszárdal* (a Szigeti Albumban *A huszár*), b) a hatodik sor a Csokonai Lapokban »Hazám, oh szent hazám« (a Szigeti Albumban: »Hazám, te szent hazám«).

7. Varjas Béla a költemények első megjelenési helyét (újságokban, folyóiratokban) úgy jelöli, hogy az évszám mellett a lapszámot közli. Ez az eljárás a jegyzetek használhatósága szempontjából éppen nem szerencsés. Helyesebb volna, ha az évszám mellett a jegyzet közlőné a megjelenés hónapját és napját, s mellette zárójelben a lapszámot. Nyilvánvaló, hogy az érdemi munka számára többet mond a megjelenés hónapja és napja, mint a lapszám. Félreértés is adódhat, ha nem közöljük a megjelenés pontos dátumát. Így pl. az *Itt a nyílom, mibe löjtem?* c. költemény jegyzetében azt olvassuk, hogy a vers először a Munkások Ujsága 1848. évf. 85. lapján jelent meg. Viszont a Munkások Ujságának egyetlen évfolyamában többször szerepel a 85-ös lapszám. A vers tehát — eszerint — a május 7-i számban is, a december 12. számban is megjelenhetett, mivel a Munkások Ujságának 1848. szeptember elejétől új *jolyama* indult meg, új formátumban s új lapszámozással. A kétséget ez esetben eloszlatja az a tény, hogy Petőfi a verset decemberben írta, de köztudomású, hogy a szerzés és a megjelenés időpontja nem mindig került ilyen közel egymáshoz.

*

Néhány észrevételt tettünk csupán Petőfi verseinek új kritikai kiadásával kapcsolatban, — azzal a céllal, hogy ennek az alapjában alapos és gondos munkának kisebb hiányosságait vagy vitatható mozzanatait korrigáljuk, illetve nyugvóponthoz közelítsük.

² Turóczi-Trostler József lektori megjegyzése: »Nyelvi, verstani terminológiai okokból valószínűnek tartom, hogy a *Búcsúszót* Petőfi írta. (Mintha csak a K... *Vilmos barátomhoz* c. költemény utolsó versszakának volna vulgárisabb párja vagy változata:

S él az isten, s tudni fogja, hogyha él:
Mit szenvedtem, s te bajtárs mit szenvedél;
Él az isten aki annyi bánatért
Tán megadja akkor a várt pályabért.

Közös terminológiai forrásvidékük, különben a *Főti dal*!

MÓRICZ ZSIGMOND ÍRÁSBELI ÉRETTSÉGI DOLGOZATA MAGYAR IRODALOMBÓL

1.

Móricz Zsigmond magyar irodalmi érettségi dolgozatának eredeti példánya a latin, német, görög és mennyiségtan dolgozataival együtt a kisujszállási gimnáziumból 1954-ben megőrzésre a Szolnoki Állami Levéltárba került. Jelenleg is ott őrzik.

Móricz magyar irodalmi dolgozata értékes dokumentum. Nemcsak érett és élvezetes stílusa, egyértelmű és világos történelemszemlélete érdemel figyelmet, hanem az is szembetűnő, hogy anyagát milyen biztonsággal kezeli és ha Katonáról meg is feledkeznek — az 1820-as évek irodalmáról szólva — a dolgozat szűk határain belül mennyire érzékeltetni tudja a kor irodalmi életét, mozgását.

Első jelentős irodalmi tanulmánya szintén ezzel a korszakkal foglalkozik. Négy évvel érettségije után, 1903-ban jelenik meg az Urániában *Bajza nagy polémiai* c. terjedelmes tanulmánya, amelyben Bajza irodalmi és irodalompolitikai szerepét elemezve a 20-as évek egész irodalmi életét színesen és érdekesen, nagy intenzitással vázolja fel.

Az érettségi dolgozat hiteles másolatát és a Móriczra vonatkozó iskolai személyi adatokat Antal Árpád és Járomi József levéltárosok küldték meg kérésünkre szerkesztőségünknek. Móricz Zsigmond kisujszállási éveinek kiváló élettrajzi őrszefoglalása Kiss Tamás dolgozata: Móricz Zsigmond ifjúsága. (Kisujszállási évek) ITK 1954.

2.

Móricz Zsigmond írásbeli dolgozatának szövege:

Irodalmunk állapota a jelen század huszas éveiben

Bessenyei művei voltak az első fecskék, az ő gárdájának a hangja volt az első fuvallat, mely a tavaszt jelentette a magyar irodalomra. Azóta a levegő mindinkább enyhült, az ég mindjobban kiderült s az irodalmi iskolák, mint szorgalmas földmivesek készítették elő a talajt. Kazinczék megmunkálva a földet, már magot hintettek, mikor végre jöttek a XIX század huszas évei, éltető levegő, csirakeltő szellő támadt s kipattantak a rügyek, üdén sarjadzott elő a virág, a lomb, fagy sem, dér sem bántotta, s a fakadó, bomló rózsabimbók kedves illatát messze ragadta a langy tavaszi szellő.

Harminc évvel azelőtt, hogy így teljesen megjelent a tavasz, 1790/91-ben úgy látszott, hogy már akkor megjött az, csak később tűnt ki, hogy csupán csalóka fény volt még akkor.

Az országgyűlés reformokat hoz, megszilárdítja az alkotmányt, a közélet felpeszdül, de a bécsi kormány nem engedi («mi?» a dolgozatot javító tanár megjegyzése), hogy meg erősödjék. Metternich politikája gyarmattá akarja tenni Magyarországot. Vas szigorral nyom el minden szabadságra irányuló törekvést s a nemzet belefárad a küzdelembe, tétlenségbe sülyed, melyből nem bírja felrázni még egy Berzsényi lelket rázó lantja sem.

Végre 1823-ban a kormánynak újabb, nagyon is szembetűnő önkénykedésére, az ujoncozási és adó rendeletre, fellázad az ország s fegyverkezik végelkeseredéssel életre halálra, az alkotmányért, a szabadságért.

Míg a nemzet politikailag ilyen állapotban volt, míg harminc éven keresztül tespedett, iróink szorgalmasan dolgoztak, megvitták a nyelvújítás harcát, s épen végére értek, mikor egy új áramlat kezdett folyvást erősödni az irodalomban, mely szoros kapcsolatban volt a társadalom, a közszellem ujjraébredésével.

Általában, egész a huszas évekig alig volt az írók és a társadalom között valami szorosabb kötelék, azok nem bírtak erre hatni s viszonzásul a közéletben nem sokra becsülték az irodalmat. Pestnek lehet köszönni, hogy az irodalom magasabbra emelkedett. Már Kármán kimondotta, hogy addig egységes jelentős munkát iróink nem végezhetnek, míg központ nincs, ő Pestet jelölte ki annak, azonban tervét keresztül nem vihet. Majd a Révai nyelvészeti vitatkozásai vonták Pestre a közfigyelmet, úgy hogy e korban már elismert központ. Azonban nincs még csak egy társulat sem, a mely kezébe vegye a kormányt, úgy hogy egyes tudománypártoló hazafi termei képviselik az irodalmi irányzatokat is. Különösen a Vitkovics

Irodalmunk állapota a jelen század huszas éveiben

Bessenyei művei voltak az első felelet, az ő gardájának a hangja volt az első vallat, mely a lavaszt jelentette a magyar irodalomra. Azóta a levegő mindenki által enyhült, az ég mindig előtérbe került s az irodalmi élet, mint korábbiak föld mérsékelté lett és a talaj. Bessenyei szorg megmunkálta a földet, mára megért, hirtelték, mikor végre jötték a s. s. huszas huszas évek, élte levegő f. csorvált, szél támadt s kipattanar a mag, utas sárgadott és a virág, a lomb, függőm és sem bontatta, s a fáradt semle se szabimból kedves illatát misen ragadta a langy tavasz szél.

Huamánizmus volt az első, hogy egy levegő megérte a lavast, 1914-ben úgy látott, hogy már akkor megért az első részt, mint az egy csapán szelvénye, fény volt meg az utolsó.

A csapán szelvénye utolsó szelvénye, meg szelvénye az utolsó szelvénye, utolsó szelvénye szelvénye az utolsó szelvénye szelvénye.

Az évi pályá meg mindig nem állhatott a ke-
nyekesebb, legkevesebb ráért, mint Szepesky Ró-
zsa. Vörösmarty keserűen torgolhat el a kezét,
nem dijazták írás, legfeljebb kegyes daim, az
dányt nyernék. Tiszteletdíjat, a kegyes his
dara legelőbbkor előzetes után történik, ha
mikor elég előzetes, nem adták ki. A d-
dás is ilyen néhány meggy. Vörösmarty
dorgolhat vörösten, s így hár uton jut el
meg a legkiválóbb könyv is megnevel.

Állatában ^{örök} birtok a korábbi ére-
fajtos kezepe van. Vörösmarty történelmi-
ben. Ez vetette meg tulajdonképpen alapját
a magyar vöröalomnak. Aha örökösök me-
reket nem adták, aránylag az előző
korok képest állagossá tette elég magas.

Éma ilyen volt az az éterek nagy
vörösmekkel festve. Halálával kell gondol-
ni, mert a korábban is voltak vörösmekkel
fikt megmutatták az utat, a magyar haladva
vörösmekkel vörösmekkel vörösmekkel emelték.
Arany, Petőfi, Tompa, majd Jókai, Kemény,
Gyula és mások.

Móricz Zsigmond.

Éma birtok a korábbi ére-
fajtos kezepe van. Vörösmarty történelmi-
ben. Ez vetette meg tulajdonképpen alapját
a magyar vöröalomnak. Aha örökösök me-
reket nem adták, aránylag az előző
korok képest állagossá tette elég magas.

Jókai

Jókai

Jókai

Móricz Zsigmond írásbeli érettségi dolgozatának utolsó lapja,
aláírásával és a szaktanár bírálatával

háza volt híres, Széphalom után mintegy második középponttá lesz már e korban. Itt gyűlekeznek az írók, itt vitatják meg az irodalmi kérdéseket, innen indulnak ki a modern eszmék, irányzatok.

Még inkább az írókra vonta a táblabíró nemzet figyelmét a Marczibányi féle jutalmak kiosztása, mely nagy fénnel történt, pl. 1820-ban maga a nádor adta ki.

A felébresztett érdeklődést az Auróra kör ápolta, és fokozta. Ennek feje Kisfaludy Károly, kit jelleme, élete, meggyőződése egészen új irány hívévé avattak.

Igy lépett fel a Kazinczy Ferenc és iskolája hideg, szabatos klasszicismusával szemben a modern romanticizmus. Még a lírában Berzsenyit, Kölcseyt, Kazinczyt ünneplik, de már fellép Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Bajza stb. új hanggal, új érzelmekkel, gondolatokkal gyönyörködtetve a közönséget. De a régiak sem engedik könnyen át a tért. Szemben áll az Aurorával a Hébe, mely még mindig szívesebben látja a régi iskola híveit.

A nemzet az újat kedveli jobban. Ekkor fellép Kisfaludy a drámaírás terén. Egyre-másra jelennek meg híres szomorujátékai, melyek óriási hatást gyakorolnak, hazafias tárgyakkal, lelkesítő hangjukkal. A közvélemény követeli a hazafiasságot, erőt akar meríteni a múltból, a jövőre, s mindenki szükségét érzi egy nagy nemzeti eposnak, amelyet már Csokonay és mások is terveztek, a honfoglalásról. A kor epikus költői mind foglalkoznak a tárggyal, amikor megjelenik az Aranyosrákosi Székely Sándor kis éposa a Hébében: A székekelyek Erdélyben. Vörösmarty, Czuczor, s mások ihlettel, lelkesedéssel olvassák s megszületik a »Zalán futása«, 1825-ben napvilágot lát s utána egész sora az ilyen tárgyú (*nem egészen szabatos kifejezés*) a dolgozatot javító tanár megjegyzése) eposoknak.

Bámulattal, lelkesedéssel olvassa mindenki a Zalánt, mely megvalósította az ideált, megfelelt a várakozásnak. A közönség, és az írók mindnyájan megtalálták a mit vártak. Az a hazafias tárgyban, lelkes hangon, az elragadóan gyönyörű részletekben merült el gyönyörrel, ezek szintén megelégték mindent, amit kerestek, romantikus, klasszikus, ortholog, neolog.

A »Zalán futása« talán a legkiemelkedőbb pontja a huszas évek irodalmi működésének. Mintegy egyesíti magában a kor összes céljait, s végrehajtja azt a feladatot, mely ennek az évtizednek jutott osztályrészül: kiegyenlíteni egymással a két tábor, (*melyiket?» a dolgozatot javító tanár megjegyzése*) átvezetni az irodalmat a nyelvújítás korából, az igazi becses irodalmi korbá.

Tudományos működése ennek az évtizednek nincsen valami nagyértékű. Természetesnek is látszik, hogy mialatt a nemzet életkérdése forgott kockán, összes íróink minden erejüket neki szentelték, s nem mentek messzire az abstract tudományokban. Horvát István például nagy tudományát arra szentelte, hogy lelkesítően hasson a korra s történeti munkásságának úgyszólván csak abban a korban volt nagy értéke. A nyelvészet terén Révay uralodik, azon az alapon áll ma is ez a tudomány amelyre ő felelt.

Mig ilyen közérdeklődéssel kíséri az olvasóközönség az írók műveit, addig azok magánéletével bizony még nem igen törődik. Az írói pálya még mindig nem alkalmas a kenyérkeresetre, leghíresebb íróink, mint Kisfaludy Károly, Vörösmarty keservesen tengetik életüket, a kiadók nem díjazták őket, legfeljebb bizonyos számú példányt nyernek tiszteletdíjúl. A könyvek kiadása legtöbbször előfizetés útján történik, ha nincs elég előfizető, nem adják ki. Az eladás is ilyen nehezen megy. Bizományosok terjesztik vidéken, s így házi uton jut el még a legkiválóbb könyv is messzebbre.

Általában azért ennek a kornak igen fontos szerepe van irodalomtörténetünkben. Ez vetette meg tulajdonképpen alapját a magyar irodalomnak s ha örökbecsű műveket nem adott is, aránylag az előző korhoz képest átlagos értéke elég magas.

Íme ilyen volt ez az évtized nagy vonásokkal festve. Hálával kell gondolnunk a szorgalmas és lelkes munkásokra kik megmutatták az utat, amelyen haladva irodalmunkat európai színvonalra emelték Arany, Petőfi, Tompa, majd Jókai, Kemény, Gyulai és mások.

Móricz Zsigmond sk.»

A dolgozatot javító tanárok megjegyzése:

»Ha kerül is benne egy kis »juvenilis abundantia«, általában véve szép és szerkezetében is sikerült dolgozat. Kár, hogy Katont meg sem említi.«

jeles

Kisújszálláson 1899 máj. 25.

Békésy sk.

Szeremley Barna sk.

Az alábbiakban közöljük a kisujszállási ev. református főgymnázium érettségi vizsgálatokról szóló kimutatásának Móricz Zsigmondra vonatkozó részét:

»Móricz Zsigmond, született Csécsén (Szathmár vm.) 1879 július 6-án; a középiskolai tanfolyamot elvégezte, és pedig: I.—III. osztályokat a debreceni ev. ref. főgymnáziumban, IV.—V. osztályokat a sárospataki ev. ref. főgymnáziumban, VI.—VIII. osztályokat a kisujszállási ev. ref. főgymnáziumban.

A következő osztályzatokat kapta az érettségi tárgyakból: Magyar nyelv, Történelem, Természettan vizsgáinak végeredménye *jóles*. Latin nyelv, Görög nyelv, Mennyiségtan vizsgáinak végeredménye *jó*. Német nyelv vizsgáinak végeredménye *elégséges*. Az össz vizsgáinak eredményeként *jól* érettnak nyilvánították. (Móricz születési dátumát hibásan jelzi a kimutatás: Móricz 1897 június 29-én született, július 6 pedig a keresztelő dátuma.

LÁSZLÓ JÁNOS

GÁRDONYI GÉZA TITKOSÍRÁSÚ NAPLÓJÁNAK MEGFEJTÉSE

I.

Megoldódott Gárdonyi Géza élete utolsó esztendeinek rejtélye. Fiókszámra maradtak fenn a különös ember halála után fantasztikus írású kötetek, amelyek a második világháború alatt, részint talán már azelőtt, egy kivételével eltűntek vagy megsemmisültek, állítólag elégték vagy elégették őket. Gárdonyi még életben levő fia erre világos választ nem tud adni. Az egyetlen megmaradt naplókötet az egri Gárdonyi Múzeum relikviája, amelynek szőnyegmintaszerűen összeszövdődő, sokszor többemeletes, sokezer egymástól különböző jelcsoportból álló anyagából a Gárdonyi halála óta eltelt harminchárom év alatt senkinek egy betűt sem sikerült megfejtenie. Ennek a 242 nagyalakú oldalból álló kötetnek csaknem reménytelennek látszó megfejtésén dolgoztam hosszú ideig és sikerült eredményre jutnom.

Az alábbiakból jól látható, hogy nagy feladat volt már annak megállapítása is, hogy az ide-odakigyóző, összebogozott írásban melyek az egyes betűk, hol kezdődnek és végződnek az egyes szavak, mi az íráselemek olvasási sorrendje. Gárdonyi fia, az azóta meghalt Gárdonyi József az 1920-as évek közepén mindössze annyit tudott írni ezekről a naplókötetokről, hogy apja a magánhangzókat elhagyta és ugyanarra a mássalhangzóra több egymástól teljesen különböző jele volt, különböző keleti nyelvek írásával foglalkozott, ezenkívül alapos tanulmányokat folytatott az egyiptomi, szír és kaldeai íráskor megfejtéséről szóló irodalom területén s nagy gonddal ügyelt arra, hogy csak véletlenül is olyan szót ne írjon le választott jeleivel, amelynek elolvasásából továbbkutatva összeállítható lenne a sokvariációs betűsor. Ezeket a közléseket Gárdonyi titokzatoskodására való tekintettel természetesen fenntartással fogadtam, de mindez nagyjából helytállónak bizonyult, sőt a valóság még ennél is sokkal szövevényesebb. Gárdonyi reggelente kertjében levő szobájába zárkózva rajzolta apró hieroglifáit — feltehetően hét esztendőn keresztül (1915—1922) — és tudtunkkal ezekről a fentiekben kívül senkinek semmi közlést sem tett.

Munkám során megállapítottam, hogy a naplókötet egyik létező vagy létezett írásrendszerrel sincs írva, hanem a megfejtést sokszoros biztonsággal akadályozó, hihetetlenül komplikált titkosírás, amelyet Gárdonyi valóban nagyon indokoltan minősített soha meg nem fejthetőnek. Hovg az írónak ez a meggyőződése mennyire megalapozott volt és hogy miért ismétlődik a naplóban csak a legritkább esetben ugyanaz a jelcsoport, ligatura vagy ligaturocsoport, azt a következő számítás magyarázza meg. Minthogy Gárdonyi egy-egy mássalhangzóra 20—25 egymástól eltérő jelet is használ (a magánhangzókat általában valóban nem írja ki, csak sommásan, de többféleképpen jelöli, ha hosszú magánhangzóról van szó), ha egy öt jeltől álló szóra mássalhangzónként 20—20 betűje van, ez az illető szó $20^5 = 3.200.000$ -féleképpen való leírását teszi számára lehetővé. Ha ehhez hozzávesszük, hogy sok polyphont is használ és ugyanazokból a jelekből is többféle ligatúrát tud összeállítani, még ez a nagy szám is szinte határtalanul megnő.

Megnehezítette munkámat, hogy míg a különböző régi íráskorok megfejtése során az emberek szűkebb vagy kissé tágabb köre számára közérthetőnek készült írásokról volt szó, amelyeknek célja az olvashatóság volt az írástudók számára, addig Gárdonyi feljegyzései szándékosan bonyolult komplikáltságukkal csak saját maga számára készültek, mindenki más felé a teljes elolvashatatlanság volt a céljuk. Minthogy a ligatúrákat alkotó jelek olvasási sorrendje is elég ötletszerű és gyakran nem tájékoztat arról diakritikus jel sem, sokszor a sor-

rendet megállapító, de ismétlés nélküli kombinációk megvizsgálásához is kellett fordulnom. Ez pedig 3 jelnél $3! = 6$ -szor, 4 jelnél $4! = 24$ -szer, 5 jelnél pedig $5! = 120$ -szor annyi elméleti olvasási lehetőséget ad ismert jelek esetén is. Gyakorlatilag ezek a számok természetesen kisebbek.

Mindezek a számítások azonban csak az író oldaláról nézve mutatják a matematikai lehetőségeket, aki az általa jól ismert lehetőségekkel élve használhat ilyen fantasztikus számú variánst már egyetlen szóra is. A megfejtésbe beletemetkező, miután nagyítóval többszörösen végigvizsgálta az apróírású anyagot, csak hosszú munkával tudja valószínűsíteni azt a többszáz alapjelet is, amelyeknek hangjelentésére egyelőre még semmi támpontja sincs és csak rengeteg elméleti és gyakorlati kombinációs munkával juthat lassan előre. Számára tehát a fentiekből adódó óriási számok valósággal csillagászati méretűekké nőnek. Ezért volt olyan csaknem kilitástanal feladat megfejteni a naplót és ezért záródott be eddig minden megfejtéssel kísérletező előtt olyan hermetikusan ennek a titkosírásnak a kapuja.

Különböző nyelvi, logikai, jelformai valószínűsítésekből, különböző valószínűségi számításokból indultam ki munkám során és ezek állandó hosszadalmas egyeztetése során folytonosan különböző variánsokat próbáltam ki, mert a magyar nyelv általános hanggyakoriságát ugyanannak a hangnak ötletszerűen egymástól teljesen eltérő módon való írása következtében igen kevésbé tudtam felhasználni. Könnyen lehet ugyanis, hogy egy ritkább hang valamelyik jele jóval gyakrabban fordul elő, mint egy sokkal gyakoribb hang egyik jele. A kettőzött mássalhangzók általános nyelvi gyakorisági sorrendjét is csak igen kis mértékben tudtam felhasználni, mert Gárdonyi ilyen esetben legtöbbször az illető mássalhangzót két egymástól eltérő jelét használja vagy nem ír kettőzött mássalhangzót. Ugyanez vonatkozik a gyakoribb szóvégződésekre is. A fentiekből következik, hogy a hangszomszédság valószínűsége és az általános nyelvi szógyakoriság is alig nyújtott valami segítséget.

Először a napló egyes nagyobb részeit alapíráselemekre (különböző irányú és nagyságú egyenesekre, egyszerűbb görbékre stb.) bontottam fel, de az így kapott 40–45 elemi részből kiderült, hogy nem ez az alapjelkincs, minthogy semmiféle gyakorisági számítással és valószínűsítéssel nem sikerült értelmes szavakhoz jutnom. Arra a következtetésre jutottam tehát, hogy a formabontásban nem szabad ilyen messze mennem, hogy az egyes betűkhöz jussak. Ezt követően az egész anyag hosszú tanulmányozása után valószínűsítettem azt az ezeknél összetettebb többszáz jelet, amelyek egyes hangokat jelentenek, majd minden legkisebb elemnek a naplón való végignyomozása, összevetése és egyeztetése során lassan-lassan egyenként valószínűsítettem ezek hangjelentését. A lehetséges hangjelentések körét állandóan szűkítve sikerült megállapítanom egy hatalmas terjedelmű, szövevényes, bár még nem teljes jelentés-kulcsot. Egy-egy jel néhány konkrét előfordulása ugyanis, már valószínű hangjelentésű jelekkel egy ligatúrában, néha 10–15 lehetséges hangjelentésre is mutatott és csak sokak előfordulása összevetése során szűkült ez a kör, míg az állandó selejtezés nyomán a sok valószínűségből egyetlen bizonyosság lett, amely azonban esetleg azt mutatta, hogy az illető jel polyphon.

Közben, amikor már az összeolvadó ligatúrákból formailag (egyelőre hangjelentés nélkül) a betűk hosszú sorát sikerült valószínűsítenem, széleskörű formatanulmányokat végeztem a világ csaknem valamennyi hozzáférhető írásrendszereiben¹ és a Gárdonyinál szereplő íráselemekhez hasonlókról sok különböző összeállítást készítettem, egyrészt hangtartalmi, másrészt formai szempontból csoportosítva a jeleket. Bár természetesen semmi sem támogatta azt a feltevést — és ezt én sem reméltem — hogy a különböző írásrendszerekben is szereplő formaelemek Gárdonyinál általában ugyanolyan hangtartalmat takarnak, figyelembe kellett vennem ezt a lehetőséget is. Azonkívül sok-sok egyszerűbb jel a különböző írásrendszerekben 10–15, sőt még több egymástól eltérő beszédelemet (hangot, szótagot) is jelenthet, tehát még akkor is, ha az említett feltevés valóban bizonyult volna, csak kis mérték-

¹Jensen, Hans: Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart, Glückstadt und Hamburg, 1935. J. Augustin, 418 l. — Faulmann, Karl: Illustrierte Geschichte der Schrift. Wien, Pest, Leipzig, 1880. A. Hartleben, 632 l. — Meister, Aloys: Die Geheimschrift im Dienste der päpstlichen Kurie. Paderborn, 1906. F. Schöningh, 450 l. 5 t. — S. E. Malov: Pamjatniki drevnetjurszkoj pisz'mennoszti. Moszkva, 1951. — A. Gabain: Alttürkische Grammatik mit Bibliographie, Lesestücken und Wörterverzeichnis... Leipzig, 1941. Otto Harrassowitz, 357 l. — Sebestyén Gyula: Rovás és rovásírás. Budapest, 1909. Magyar Néprajzi Társaság, 325 l. — Németh Gyula: A magyar rovásírás. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. II. 2. 32 l. 7 t. — Fischer Károly Antal: A hun—magyar írás és annak fennmaradt emlékei. Budapest, 1889. Heisler J. 108 l. stb. (Gárdonyi a magyar rovásírással is foglalkozott.)

ben szűkítette volna a szinte végláthatatlan variánsok körét, mert nem tudhattam, melyik írásból vett hangjelentéssel használta fel Gárdonyi az egyes jeleket.

Az íráselemekkel kapcsolatban nézve a kérdést, álljon itt főbb jeltípusok szerinti formagyűjtésemből ez a két kiragadott egyszerű példa: $\Lambda \Delta \Lambda =$ ciprusi *szi*, hauráni *sz*, berber *d*, nyugatafrikai *mi*, cree-indiánírás *pi bi*, északibériai, ógörög, moabita és örmény *g*, óabesszin pelazg, ibériai, nyugati gót és görög *l*, ibériai *du*, aram *j*, indiai *ga*, régi itáliai *l p u*, örmény *i e*, a sémi íráskör különböző írásrendszereiben *a l g ġ*, magyar rovásírás és Talasz-völgyi türk feliratok *s* stb. + + = berber, krétai, hauráni, pun és óabesszin *t*, ciprusi *lo*, runa *h* és *j*, magádhi *ka*, régi itáliai *ksz* (*x*), magyar rovásírás *d* stb. Minthogy sokkal több jelfő, mint hangról van szó, természetesen hangtartalmi oldalról nézve gyűjtésemben még sokkal több lehetséges összefüggés van egy-egy hang és a jelek között.

A feldolgozott hatalmas jeltömegből — mint azután megállapítottam — Gárdonyi csak néhány jelet használ a sok írásrendszer közül valamelyikben szereplő hangtartalommal (pl. $o = sz$, $= n$, $\Lambda = l$) s ez is lehet néha véletlen egyezés. Gárdonyi nyilván nem ismerte valamennyi általam tanulmányozott írásrendszert, minthogy azonban ezirányú érdeklődési körét ma már szinte lehetetlen megállapítani, kénytelen voltam ilyen széles körben végezni formatanulmányokat. Gárdonyi naplójának úttalan rengetegébe lépve, minden legkisebb valószínűség lényeges továbbsegítő lehetett és valószínű volt, hogy az író, ha nem is konkrét jeleket, de legalább jelölési ötleteket átvett különböző írásrendszerekből — általában egészen más hangjelentéssel. Valóban ilyen irányú tanulmányaim konkrét jelölések tekintetében nagyon keveset, széles áttekintés, grafikai ötletek és szempontok tekintetében elég sokat segítették.

Mindenesetre, amikor oly sok zsákutca, ötlet, egyeztetés, következtetés után célhoz jutottam, meg kellett állapítanom, hogy Gárdonyi az elolvashatatlanság érdekében a régi íráskor megfejtésének és a kriptográfiának irodalmát hihetetlen buzgalommal és nagyon kamatozóan tanulmányozta.

Gárdonyi írásrendszere hatalmas változatszámú polyscmrendszer, de nagyon sok polyphon is van benne. (Példák az ábrán: 1.) Minthogy az egyes alapjelek grafikailag általában aránylag egyszerűek, ezért egyrészt gyakran csak alig észrevehető, a gyakorlatban az írás pontatlanságai következtében sokszor teljesen elmosódó árnyalatokban, minuciózus nagyságbeli, dülésbeli és helyzeti különbségekben térnek el egymástól. (Példák az ábrán: 2.), másrészt pedig öncélúan komplikált ligatúrákban szeszélyesen összeolvadva legtöbbszörre igen nagy mértékben elvesztik jellegzetességüket, egyediségüket. Ezekhez hozzávéve még azt is, hogy Gárdonyi magánhangzót általában nem ír, a diakritikus jelek sokjelentésű rendszerét építi ki, nagy számban használ fonetikai komplementumokat, vannak helyhez kötött betűi, tehát nagyon gyakran ugyanaz a jel az alapsorhoz viszonyított helye szerint más és más jelent, amellyel ebben a kötetben sohasem hosszabb összefüggő szövegről van szó, — elképzelhető, milyen nehézségekkel kerültem szembe a megfejtés során.

Gárdonyi írásában a polyphonok gyakran zöngés-zöngétlen jelleg szerint adódnak, máskor azonban nem. (Pl.: ilyen mindig figyelembe veendő esetleges azonosságok: $g = k$, $r = l = ly$, $d = t$, $b = p$, $s = z = sz$, $m = n = ny$ stb.) Ezenfelül a fonetikai komplementumok kivétel nélkül olyanok, amelyek elemekre bontva egészen más hangtartalmat takarnak, mint a maguk egészében komplementumként, tehát más hangértékű jelek kombinációi, hogy a megfejtés még ezzel is nehezebb legyen. A különállóan sor alá írt mássalhangzók után az esetek nagyobb részében valamelyik hosszú magánhangzó olvasandó, kivéve, ha helyhez kötött betűről van szó s annak véletlenül a sor alatt van a rendes helye, de kivételesen még ezek is elhagyhatják helyüket változatlan hangjelentéssel. A sorok mindig jobbról balra olvasandók. A sorokon belül a ligatúrák (amelyek ötszörösek—hatszorosak is lehetnek) és az ezek kapcsolásából adódó jelcsoportok olvasási sorrendje általában jobbról balra halad, éspedig a haladási irányon belül többnyire alulról felfelé, ritkábban felülről lefelé. Az olvasási sorrendet gyakran megmutatja az illető jelcsoport haladási iránya, esetleg a szótag vagy szó végét jelző diakritikus pont. Természetesen, ha egy polyscm polyphon is, mégpedig nem egyszerűen zöngés-zöngétlen alapon, s egy másik jeltől csak árnyalatilag különbözik, esetleg helyhez kötött és egy kicsit megcsúszott, kusza ligatúrába olvadt bele, következtetlenségek vagy logikai ugrások vannak a jelölésben, akkor adódnak az igen nehezen megoldható helyek.

Gárdonyi ugyanazt a szót általában nem írja le még egyszer ugyanúgy, hanem olyan megoldásokat választ, hogy ugyanannak a szónak a grafikai képei legtöbbször nem is hasonlítanak egymásra, akárhányszor fordul is elő az illető szó. A rengeteg polysem, polyphon, ligatura, fonetikai komplementum, diakritikus jel stb. bőven nyújtja erre a sokszor milliós lehetőségeket. Ennek illusztrálására a mellékelt ábrán közlöm példaként a »szellemek« szónak a sok száz közül néhány variánsát. (Az ábrán: 3.)

A naplókötetből szívós megfajtási munka után megrázó kép tárult eléem. Úgy látszik, idegbaja elhatalmasodásával Gárdonyi egy zavaros álomvilágot keres, tragikusan erőlködik, hogy »természetfeletti« erők pótolják felfokozott formában legjobb éveinek írói ihletét. Az éjszakai árnyak, az irrealitások csalóka és nyomasztó birodalmába menekül. De csak négy fal közé zárkózva éli ki rögeszméjét: állandóan könyörög a »szellemeknek«, »remek« intellektusoknak, hogy sugalljanak neki remekművet. Különb, amikor mások látják, csak zárkózott, mogorva, bogaras ember, komoly defektusát nem árulja el. Tudatos vagy öntudatlan védekezés ez: minél kevesebbet lenni emberek között, hogy a takargatás szellemi erőfeszítése és a leleplezés valószínűsége kisebb legyen. S míg éjjel és reggel csak magának írja »titbetűit« — ahogyan titkosírását a Gárdonyi-családban nevezték — napközben halála utánra írja a később íróasztalában találtakat.

A titkosírású naplók Gárdonyijának belső élete szánalmas vergődés. Kétségbeesetten kopogtat éjszakáról éjszakára egy nemlétező ajtón, hogy végre hallják már meg mögötte a nemlétező patrónusok. Görcsösen ragaszkodik a maga elképzelt szellemekhez, de csak zavaros, üresen kongó szavak buggyannak fel titkosírásában tolla nyomán. Nem kedvtelő ögyelgés ez egy megálmódott derűs világban, amelynek az lenne a célja, hogy illúziós kárpótlást nyújtson sok mindenért, amit az élet nem adott meg, hanem beteges gyötrődés, kínos kapaszkodás a semmibe. Nem egy álomkertben sétál önfeledten, hanem egy komor álomvilág meg nem nyíló kapuját döngeti, hol kétségbeesett alázatossággal, hol vinnyogó dühvel — hét esztendeig.

Éjszakánként borzongató árnyak, »remek« környékezik, állandó sötét nyugtalansággal vergődik. Segítségkérő arccal fordul gyötrelmes éjszakáinak árnyai felé, »szellemszájak« diktálását, »szellemszemek« intését várja és feltehetően a rögeszmétől megszálottak szívósságával mozgatja az abc-vel teleírt papíron a pénzdarabot vagy a poharat. Hogy valószínűleg valami technikai segédeszköz közvetítésével, valamilyen betűzőssel dolgozott, arra látszik utalni többek között az, hogy a naplóban nagyon sokszor előfordul a »számolok«, »számolom« megjegyzés. Tehát valami titokzatos közvetítőnyelv szabályai szerint számol, számol, »szellemkezek« markolását érzi és botladozó szavakat ró kétségtelenül zseniálisan kiagyalt titkosírásával. Közlései töredékesek és homályosak. Írásrendszerében megnyilvánuló sajátos logikája sokszor követhetetlen. Néha úgy éreztem, hogy mintegy az írásnak egy más axiómákon alapuló, de teljesen logikus Bolyai-geometriája a Gárdonyi által lerajzolt jelrengeteg, gyakran azonban be kellett látnom, hogy írásrendszere minden zártsága ellenére sem teljesen következetes, agra botlik, de görcsös macacssággal fut ködképek után.

Gárdonyi egy zárt, irreális világot teremt magának s ennek őrzőjéül elkészíti titkosírását. Az ilyen egészségi állapotú emberek (orvosi diagnózist természetesen nem kívánok adni) egyidejűleg két-három irányban is bámulszatos intenzitással képesek szellemi erőfelfejtésre. Gárdonyi éjszakánként valami kábult, önhipnotikus féligébrenlétben képes írni — mégpedig a megfajthetlenség érdekében írásrendszerének reneteg lehetőségét valóban gazdag ötle-tességgel, szellemességgel aknázza ki — egy olyan írásrendszert, amelynek írása teljesen normális aggyal és nagy koncentrációval is hatalmas erőfeszítés lenne.

Amiket Gárdonyi titkosírású naplóival párhuzamosan közérthető írással ír, általában nem érik el azokat a műveket, amelyeket írói művének csúcsára érkezve alkotott.² Abban, hogy ezek a poszthumusz munkák, ha nem is mutatják az igazi nagy Gárdonyit, de beteg emberre sem vallanak, semmi meglepő sincs, hiszen sok ilyen beteg rögeszméjétől függetlenül nemcsak teljesen normálisan viselkedik és beszél, hanem ír is, és egyrészt a köznapi értelemben vett rögeszme és mánia, másrészt ezeknek orvosi értelemben vett tartalma között a határ-

² Még az első világháború előtt írta Gárdonyi Szunyoghy miatyánkja c. regényét amely azonban csak 1916-ban jelenik meg. Ezután megjelenő, 1915 és 1922 között írt munkái már poszthumusz művek: Ki-ki a párjával (regény), 1923; Ida regénye, 1924; Arany, tömjén, mirha, 1924; Szentjánosbogárkák (tiz kisebb színmű), 1924; Mai csodák, 1925; Leánynézőben. Julcsa kútja. (két kis regény), 1925; A kürt (regény), 1925; Te Berkenye (regény), 1925; A kapitány (regény), 1926; Vallomás (regény), 1926; Zivatar pékéknél (regény), 1926; December (költemények), 1927; Hallatlan kíváncsiság (elbeszélések), 1927; Boldog halál szekerén (elbeszélések), 1927; Bibi (regény), 1927; Krisztus bankója (elbeszélések), 1927; valamint Nagypó tréfái, Tarka-barka történetek (Filléres Könyvtár), Bolond Istók (Filléres Könyvtár), Mindentudó Gergely bácsi, Nevető könyv, Tihanyi Pista baklővései, Árpád népe, Emlékezetes napok a magyarok történelméből, A zöld erszény, Krisztus temetése. — 1927-ben jelent meg a már 1905-ben előadott Zéta c. színmű.

(Ezt a bibliográfiai összeállítást Tóth László Gárdonyiról szóló kéziratából vettem át.)

vonala gyakran elmosódik. Gárdonyi is az élet egy csomó vonatkozásában általában normálisan viselkedik, de amikor rögeszméjével foglalkozik, messze kerül a logikus, reális gondolkodástól. Betegségére ugyanis éppen ez nagyon jellemző. Az ilyen ember betegesen túlfeszített önfegyelemmel a teljesen normális ember szerepét szokta játszani, és pedig gyakran kitűnően, kiváló színészeknek dicséretére valóan, — amíg rögeszméjének gondolkodókörébe nem ütközik. Gárdonyi egri kertjében levő elkülönített, tetővilágításos szobája nemcsak színtere, hanem szimbóluma is egy rögeszme zavartalan kiélésének, — írásrendszerével kapcsolatos teljesen indokolatlan, de kétségtelenül hatalmas szellemi erő kifejtése pedig tipikusan betegesen fel-fokozott. A titkosírási feljegyzések elkészítésére szolgáló mindennapos rendszeres elvonulás — betegesen szívós következetesség. Nem kevésbé ilyen tünet, hogy hét évig ír egy szédületesen komplikált írást, amiből szilárd hite szerint soha senki egy betűt sem fog tudni elolvasni. Jellemző az is, hogy ebben a titkosírásban is sokszor vegyszerrel tüntet el vagy tintával tesz felismerhetetlenné egyes részleteket. A rögeszmés ember saját magasabbrendűségébe vetett hitét és magába nem fojtható büszkeségét mutatja, hogy rögeszméjével kapcsolatos hihetetlen zárkózottsága ellenére sem képes ellenállni annak a kísértésnek, hogy fiával, Gárdonyi Józseffel fölényes önbizalommal ne közölje, hogy a világon még sohasem volt, teljesen megfelfejthetetlen írást eszelt ki. Talán hízleleg hiúságának az a gondolat, hogy halála után múzeumok ámulattal megcsodált vitrindarabjai lesznek hieroglifás kötetek. Az, hogy a megmaradt kötet belső címlapjára nagy gondtal felírja latin betűkkel, hogy »Tibetan grammar«, szintén ebben a megvilágításban értékelendő. — Hiábavaló fáradozás lenne azonban a beteg Gárdonyisajátos gondolatvilágát teljes egészében megpróbálni megismerni, hiszen minden rögeszmés számtanának más és más egyszeregye van és ez a maga egészében sohasem hüvelykezhető ki.

III.

Több jel arra mutat, hogy Gárdonyi, legalábbis életének most tárgyalt utolsó szakaszában, csaknem minden gondolatát betöltő miszticizmusba süllyedve, lényegében swedenborgiánus lett. Hogy valamilyen közvetítéssel (talán spiritiszta könyvekből) bizonyos részleteiben mennyire ismerte Swedenborg Emanuelnek (1688—1772) a teremtés kezdetéről és végokáról, a lélek és test kapcsolatairól, a végtelenről, különböző vallási kérdésekről, az utolsó itéletéről szóló munkáit,³ azt ma már nemigen lehet megállapítani, miszticizmusának több vonása mégis erre a hatásra enged következtetni. Swedenborgiánus hatásra mutat főképpen az, hogy Gárdonyi — anint a megfeytett szövegrészekből és az életéről tudottakból leszűrhetjük — minden jel szerint Swedenborg mintájára sajátmagának volt médiuma: nyugtalan éjszakáinak révületében egymaga rötta papírra a megjelenini vélt szellemeknek tulajdonított hallucinációit. Ilyen swedenborgiánus jellegzetesség, hogy a később spiritisztáknak nevezett misztikusok* közül tudtunkkal Swedenborgnak mint elsőnek volt az a rögeszméje, hogy magányos szeanszain egyrészt már régen meghalt nevezetes emberekkel, Dávid királlyal, Pál apostollal stb. közvetlenül mint önmédium folytat magvas beszélgetéseket, másrészt összeköttetésbe lép más bolygókról származó lelkekkel is, és ezeknek a szellemeknek bölcsessége beléáramlik. Gárdonyi is folyton »remek szellemeket«, »nagy szellemeket« emleget naplójában s azok inspirációjától, sőt diktálásától vár egy halhatatlan remekművet. Élete utolsó szakaszának az addigin is túltevő zárkózottsága, valósággal kriptai élete is nagyon erősen emlékezetünkbe idézheti Swedenborgnak azt a tanítását, hogy az emberek ezen a földön tulajdonképpen halottak, életük csak látszólagos élet: az emberi testben az istenség van jelen, s annak különböző megnyilvánulásai keltik azt a hatást, mintha az emberi organizmus élne. Gárdonyi is naplója szerint »meleg éjszakákkal lakol« azért, hogy »nagy szellemek« rajta keresztül nyilvánulnak meg. Kűszködik, tépelődik, hogy megéri-e a megszülető »remekmű« a lázas éjszakákat.

Természetesen a túlvilági életbe, a lélekvándorlásba és a »szellemekkel« való érintkezés lehetőségébe vetett fanatikus hit egymagában még egyáltalán nem jelentené Swedenborgnak Gárdonyira gyakorolt akármilyen közvetett hatását, de mindez a nagyon valószínű önmédium-gyakorlattal együtt már alátámasztja ezt a feltevést. Tudtommal swedenborgiánusok Magyarországon szervezetten sohasem működtek, nálunk még egészen szűk körben sem alakították meg »a mennyei Jeruzsálem új egyházát«, de ez egyáltalában nem zárja ki, hogy Gárdonyinak is az első világháború elején egy olyasféle víziója volt, mint Swedenborgnak 1745-ben, amikortól kezdve »látokai hivatásnak« élt, s ennek hatására Gárdonyi is próféták megnyilvánulásul felhasznált eszközének kezdhetette érezni magát. Meg kell azonban

³ Swedenborg, Emanuel: Opera philosophica et mineralia (1734), Oeconomia regni animalis (1741), Regnum animale (1744—45) stb. és különösen Arcana coelestia (1756)

jegyezmem, hogy míg Swedenborg a bibliát minden legkisebb szavában csálhatatlannak, megfellebbezhetetlennek tartotta, Gárdonyi könyvei közt levő bibliájával széljegyzetek formájában is sokszor vitábaszáll, ellenvetésekkel él,⁴ — ebben a vonatkozásban tehát egyáltalán nem volt swedenborgiánus.

Nem kívánom részleteiben kutatni, hogy Gárdonyi miszticizmusa, okkultizmusa mely forrásokból táplálkozott. Elképzelhető, hogy bizonyos hatással voltak rá a duhoborcok (a szellem harcosai, szellemküzdők) is, ez a biblia tekintélyével szemben a »belső szózatra«, »belső világosságra« hivatkozó, a XVIII. század közepén keletkezett orosz szekta, amely panteizmust, szerzetesi erkölcsöt hirdetett és megtagadott minden egyházi külsőséget, isten-fiszteletet. Jusson eszünkbe, hogy Gárdonyit saját szavai szerint zavarta a harangzúgás stb. Minthogy a duhoborcok közül mintegy 9000-en az amerikai quakerok meghívására 1898-tól kezdve Kanadába vándoroltak ki, lehetséges, hogy a századfordulónak ez a nyilván hírlapi eseménye Gárdonyi figyelmét rájuk irányította. Mindenesetre a duhoborcoknak már ez a pár szóval való jellemzése is néhány vonatkozásban emlékeztet Gárdonyira. Hogy a bizarrságokban egyébként sem szűkmarkú Strindberg utolsó éveinek ismert misztikus beállítottsága hatott-e Gárdonyira, annak szintén utána lehetne nézni, bár nem valószínű, hogy ma már ezek a kérdések tisztázhatók. Könnyen lehet az is, hogy Gárdonyi spiritiszta vonatkozásban valakinek személyi befolyása alá került.

Gárdonyinak a lélekvándorlás és ezzel kapcsolatos kérdések iránti érdeklődése természetesen nem egyik napról a másikra ébredt fel, amint erről munkáinak egyes részei tanúsodnak. »Az a hatalmas harmadik« (1903) Miskája például a feltámadt rokonszenv magyarázatául egy előbbi életben volt esetleges kapcsolatról beszél, féligmeddig asztaltáncoltatónak vallja magát s rendjénvalónak mondja, hogy ha egyszer élünk, élünk előbb is: »élünk... a földi élet után, — élünk új meg új testben új meg új életet, más és más világban. A végtelenség eléggé tágas erre.« Később pedig elmondja Miska, hogy egy esztendőn át szellemidéző ülésekre járt és megérti, hogy akinek szerettei más földrészre költöztek, mappát néz és a postajáratok után érdeklődik. Gárdonyi gyötrődő éjszakáira kell gondolnunk, amikor »Az a hatalmas harmadik« Mariskája azt mondja: »Az éjjeli órákban érzékenyebb vagyok. Az életem minden koinoly ügye óriási súlyokkal nehezedik a mellemre. (És Gárdonyinak valóban voltak ilyen »komoly ügyei«!) Nem hiszem, hogy volna valakinek az arca éjjel is olyan mosolygó, mint nappal.« Azután a teremtésben megnyilvánuló folytonos átváltozásról beszél, amelyről az antik írók is írnak, »csak azt nem látták a régiek, hogy az átváltozással mindig tökéletesebbé jár«. »A szimpátia az előbbi életből hozott zenéje a szívnek.« Gondoljunk arra, hogy az előző életre való visszaemlékezést is Swedenborg tanította. — Íme, mutatóba egy-két nyom, amelyek azután később Gárdonyi makacsul visszatérő éjszakai hallucinációihoz vezettek.

Jellemző megállapításokat tesz Gárdonyinak az élettől mindjobban elforduló beállítottságáról Rónay György, amikor a századfordulóval és »Az a hatalmas harmadik«-kal foglalkozva azt írja, hogy az ennek az időnek terminológiája szerinti »létharc« embere pesszímista, »a harcot vak kényszer rója rá, azzal a tudattal együtt, hogy harcával semmit el nem érhet; üdvösségünket csak azokban a pillanatokban találhatjuk meg, amelyekben kiszökünk a kényszer rabságából, kimenekülünk a létből, elveszítjük öntudatunkat, meghalunk az élet számára.«⁵ Ez az élet problémáival szemben való állandó hátrálás valóban nagyon találó, főképpen a késői Gárdonyira. Rónay erről a korról és Gárdonyinak erről a regényéről írva kifejti, hogy a morál és a természet egyensúlyának megbontása »magát az életet támadja meg és emészti föl, — paradox módon éppen a teljesebb, korlátlanabb és igazabb élet jelszavával«, majd Schopenhauer és Nietzsche hatására is utal. Gárdonyi naplója tanúsága szerint valóban egy ilyen »teljesebb« és »korlátlanabb« életet próbál magának felépíteni, de hogy ez hova vezet, azt sajnos nagyon jól mutatják a későbbiekben közölt naplórészletek.

*

A naplókötet megfejtésének előrehaladásával megállapíthattam, hogy ez az egyetlen fellelhető kötet csak kiegészítő szerepet töltött be: amolyan kommentár-kötet volt egy másik naplófüzethez. Gárdonyi éjszakáinként kapcsolatba vél lépni »nagy szellemekkel«, s amit hallani vagy felfogni vél, azt mindjárt leírja egy vonalzott, számozott lapú kötetbe sajátos írásrendszerével, amely az elképzelhető legkomplikáltabb addig a határig, hogy írja a teljes szövevényes kulcsot álaposan megtanulva, azért dőcögve még olvasni tudja. Reggel

⁴ Tóth László közlése.

⁵ Rónay György: A regény és az élet. Budapest. 1947. 213. l.

⁶ Rónay György i. m. 214. l.

azután siet kerti szobájába, viszi magával az éjszakai jegyzeteket tartalmazó naplót, elvesz egy ugyanolyan oldalszámozású és sorbeosztású kötetet s kisebb-nagyobb üres helyeket hagyva a megfelelő oldal pontosan megfelelő sorhelyére párszavas szaggatott kommentárokat, kiegészítéseket, utalásokat, korrigálásokat ír. Gyakran az image monotonásával ismétlődnek és variálódnak egyes szavak, amint Gárdonyi eredeti éjjeli feljegyzései készületek újból és újból próbálkozott a »sugallatok« rögzítésével, vagy esetleg a reggel írt kommentár-kötetben grafikai játékból, az írásrendszerében rejlő csaknem határtalan lehetőségekre büszkén írta le többször teljesen eltérő alakban ugyanazt a szót vagy ugyanannak a szónak bizonyos változatait. Ez a rapszodikus jegyzetelés, a nemismerthez való hozzáfűzés természetesen rendkívül megnehezítette a megfejtést. Ezek a jórészt rövid megjegyzések lehetnek az eredeti szövegrészeknek egy-egy kiemelt szóval való jellemzései, lehetnek a nyilván kuszább éjszakai titkosírás kéts helyeinek olvasási próbálkozásai, lehetnek magyarázatok stb. Még ahol folyamatosnak látszik is az írás, ott is az egyes sorok többnyire ilyesféle rövid, önálló megjegyzésekből állanak. A szövegben sokszor önállóan szereplő »szellem« szó nyilván azt jelenti, hogy az éjszaka írt eredeti naplókötet megfelelő részét Gárdonyi a szöveg reggeli bogozgatása, átolvasása során »szellemek« közlésének tulajdonította, míg más részek valószínűleg saját kérései, aggályai, reflexiói voltak. A naplóban teljesen üres oldalak is vannak, vagy pedig csak annyi van rájuk írva titkosírással, hogy »Nem szó!« vagy »Nem lelem«. Érdekes, hogy ebben az egész kötetben seholsem szerepel dátum, feltehetően azért, mert a kommentált kötetben jelezve voltak a napok és így a kelet megjelenése itt a két kötet oldal- és sor-számainak pontos szinkronja következtében felesleges volt.

Három teleírt füzetem tartalmazza az eredeti titkosírású formával együtt a mintegy 6500 szó terjedelmű megfejtett szöveget. Ez az egész anyag egy aránylag szűk szókinccsel, de annál gazdagabb grafikai változatokkal való egyhelybentopogás. A mániásan visszatérő szavak a hulló esőcseppek egyhangúságával sokszor ritmikus prózaként hatnak, meg lehet azonban rajzolni belőlük az író e korszakbeli szellemi egészségi állapotát. Valószínű, hogy az elvesztett titkosírású kötetek közül egy vagy több a készülő »remeket« tartalmazta. Sajnos, nem ilyen kötet maradt meg, mert az, ha talán nem is sokkal értékesebb, de tartalmilag feltehetően érdekesebb lett volna, mint ez a kommentár-kötet, — bár esetleg akkor nem derült volna ki abból, hogy Gárdonyi a szöveget szellemek közvetítésének tulajdonította és így ennek a hét évnek megrázó tragikumára sem derült volna fény...

Amikor pedig a nagy magányos végzett az eredeti éjszakai feljegyzések olvasgatásával és a külön kötetben való hozzáfűzésekkel, naplót elzárta, kijött tetővilágításos szobájából és élte a mindinkább magábaroskadó, öreg, beteges ember külön, de egyébként csaknem normálisnak látszó életét...

IV.

Amikor rájöttem a tanulmányozott kötet jellegére és Gárdonyi idegállapotára, világossá vált, hogy bár tartalmilag túlsok mondanivalót aligha várhatok a megfejtéstől, mégis ez a kötet elárulja az író utolsó éveinek titkát. Minthogy mindaz, amit ez a kötet tartalmaz és nyilván a többi, elvesztett titkosírású kötet is tartalmazott, a szövevényes írásrendszer sokszoros zárjával volt lezárva, valószínűleg sokkal többet árul el Gárdonyi utolsó éveiből, mint az ebben az időben rendes írással írottak. Állandóan visszatér a feljegyzésekben, hogy a kommentált kötet megfelelő részét »szellem«, »nagy szellem« mondotta, aki hol »szókkal«, hol »szemmel« beszél Gárdonyival. Folytonosan ismétlődik a szellemek unszolása, kérése, hogy beszéljenek. Az író szellemével mintegy szerződést köt, hogy remekművet diktáljon neki, s ennek lázas, »részeg«, nyugtalanul gyötrődő éjszakákkal adja meg az árát, — és számol, számol valami homályos rendszer szerint, hogy kibetűzze a feléje áramló közléseket, és ír, ír beteges kitartással.

Szellem lesz, szellemekkel lesz — ismétlődik folytonosan, és készül egyrészt a »remekmű«, másrészt Gárdonyi maga a halálra. Állandóan foglalkoztatja, úzi, hajtja, hogy halála előtt még elkészüljön művével. Kész leszek, nem leszek kész, — vergődik. Szellemek ragadják messze megrészegülten. »Szellemkezek« vezetése mellett rója »tibetűit«. »Szelleméssel számol«, »szellemremeket«, rossz szellemeket, jó szellemeket vél látni és érezni. Állandóan szellem szemek, kék szemek merednek rá a homályból és kék szellemekkel viaskodik. (A kék színnek a spirítizmusban bizonyos speciális jelentősége van!) Meleg éjszakái után reggel szellemekkel kel. Szemmel kér, könyörög az árnyaknak, — és ismét számol, számol... Remek lélekszekeret, szellemszekeret lát szállni, elrepül vele. Remél, kémlel, szemlél — a semmiben, ahol mindenáron valamit akar markolni. Arra az időre gondol, amikor már rég-rég nem lesz. Valószínű, hogy a kommentált kötet nem a készülő »remeket« tartalmazta, hanem csak azt a »tűlvilági« adatgyűjtést, amelynek alapján a »remek« közben készül vagy a jövőben kellene hogy készül.

۱۱۱۱

五

王長子

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

2. 2. 2.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

273 274

30th June 1944

کتاب

Tibetan grammar.

五言古詩

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

4)

三

۱۰۸

۱۰۰

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

۱۰۰

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

Handwritten musical notation on a single staff. The notation includes various note values (quarter, eighth, and sixteenth notes), rests, and clefs. The handwriting is fluid and characteristic of 18th-century musical manuscripts. The staff is a single line with a C-clef (soprano or alto position). The music appears to be a single melodic line.

الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

A napló belső címlapja

jön. Úgy látszik tehát, hogy ez a kötet a »sugallatok« könyvének glosszáit tartalmazza, a hallucinációk párbeszédeit kommentálja.

Szellemeszeket hall, szellemreggelen szellemszókat ír. »Messzekél« kék lelkekkel. »Kém leszek« — írja többször, ami alatt talán azt érti, hogy »túlvilági« titkokat kémlel ki és közvetít az emberiségnek. Maga mellett érzi a szellemeket és azt hiszi, hogy szava »szent lesz«. Itt-ott a »Lhassa« és »láma« szavak is előfordulnak, — talán Kőrösi Csoma fanatikus szívóssága is hatott rá.

A belső címlapon így vajúdik : »Ér-e részeg éjszakákat? Kétlem. Akarom!« (Az ábrán : 4.) Meggyezik a szellemmel : »Remekem lesz-e? Számol szellememmel. Kér. Állom. Meleg éjjelekkel lakolsz. Remekkel lakolsz. (A) lélek remél.« (Az ábrán : 5.) Majd később ilyeneket ír : »Rossz szellem. Számolom . . . Írom remek ésszel . . . Szállok szellemekkel el.« »Remek lesz — szólok reggel kémemnek. Lelkem, élek. Szellem, szellemnek megleszek, leszek. Lélekel készülsz, kelsz. Köszönök. Szemekkel szállok el. Remekem. Ámen. Lakat leszel . . . szellem-szem. Szelekkel . . . messze.« (Az ábrán : 6.) »Remekel (a) szellem.« »Szellememmel irom. Élek, kelek. Régen szám leszek. Kérlek. Hallasz?« »Számolom : szók. Nagy mámorokkal remélem . . .« »Nekik él. Szellemem szól. Irlak — szólok. Én nem szólok rá.« »Irok. Nem megy messze. Szellemek régen nem lesznek . . .« »Rémem lettél, szellem.«

Az 1. jobb oldal elejének megfejtett részei, amelyeket Gárdonyi — mint a napló minden oldalán — közben üresen hagyott kisebb-nagyobb helyekkel jegyzett fel : »Számolok. Lélek leszek. Rég szólok. Számolom. Nekem még nem lesz . . . Nem készül. Irok. Kémek, szellemek. Készen leszek . . . Nekem kellesz, szellem. — Szellem, sz(ent) szellem. Szellemek, ma reggel remek. Alsom, kelek. Remek, remek leszek. Szellem, szólok, remekem készül. Lélek. Alsom. Szellemekkel számolok, szólok. — Nesz lesz. Szellem. Nem számol. Szólok : Nem remekelek. — Szemlék. Szellemem él. Kelek, számolom . . . Így alsom el. Szellem, remek leszek. — Kész. Nagy lélek. Mi leszel, lélek? Nem szólok rá, szellem . . . Készül, kész. Készülsz, készül, készülsz. — Kémlelek. Leszók : Remek. Szellemem él. Elkészül, kész. — Kérsz. Kérem. Szellem, remélem, merem. Szellem leszek, szól. — Alszik . . . Elkészülök, számolok. Szállok, készülsz.«

És míg azt hiszi, hogy patrónusaival messze száll a világűrben, tovább kering egy szűk körben : »Rém-szellem szól. Kérlelek . . . Nem készülsz. Szellem leszek rég. Szellemszem leszek, lélek. Szállok. Elkészül, remek. Alsom. Rámszól (a) szellem : Reggel szellem leszel! Mi leszel, lélek? Szellemmel kellemes. Számolok szemmel. Számok, számok. Éjszakák : . . .« — Ezek a részletek is javarészt egymástól hosszabb-rövidebb közzökkel elválasztva, precíz sorhelyekre írva szerepelnek, ahogyan a másik kötet megfelelő helyére való utalás kívánja.

Folytatódik tovább a valósággal kábító körbekerítés : »Szellem, megkérlek. Felkelek, szellem leszek. Szellemem lép. Elkészülök. Szellem részére kell, repülsz. Nem merem . . . Szellemekkel méssz el. Szemük meleg. Kémlelek, készülsz, énekelek. Szellemem számol be rólam. Remekelek szellemkezekkel. Két éjszakám . . . Kételemek . . . Legkékebb éjszakámmal. Remek szemmel remekel. Szemekkel szólok. Melegszen. Észlelek. Kedves szellemekkel szóltam. Éjszakák száma. Készülsz, irok két remek szellemem. Nem lelem. Számolom. Szellemem, remekelsz. Szellemkézzel készül. Nem szellem szól szellemmel. Komoly meleg. Szerelem kell. Szerellemmel kelek. Remek melegek. Nálam mi leszel?«

Látni, hallani, tapintani vél, gyakran valósággal az ópiumos vagy morfiumos álmot álmódók tarka, túlfűtött, de ugyanakkor könnyen lebegő fantáziájával, ami még ezekben az odavetett szavakban is érezhető. Néha derűs, gyermeki jóérzést sugároznak töredékes feljegyzései, mintha beteg testéből valahogy kilépett volna, máskor szorongás, nyugtalanság sűr ki mögültük : »Rosszal. Kérlelem. Gyerek leszel. Lélekremekek. Szép szemek. Leszállók. Lélek szólsz, szellem énekel. Szent énekek éneke. Szellem leszek, remélem. Kelek, élek álmot. Szemem beszél szemetekkel. Jobb lesz. Nem lellek. Lélek-szólam készül. Látlak, kedves szellem. Szellemmel kész lélek lát. Meleg kéz. Rémes készül : kék remek. Álmok, álmok. Nesz. Lélek lel rám. Alsom. Rosszal. Kaszás. Nem kiméllek. Ámulok. Szellem lettem. Ma kész leszek. Rossz szemek, rossz szellem. Szellemremek. Ámok. Makáma. Nagy kék szem. Szemmel észlelem. Rákom lesz-e? Mélyen alszom . . .«

Már ezeknek a szemelvényeknek az olvasása is a körbekerítő szavak, mondatok monoton zenéjével régi kultikus szertartások duruzsoló varázsszavaira, szellemidéző imáira, ráolvasó versekre emlékeztet. Mintha az — vagy az is — lenne a céljuk, hogy egyhangú ritmussal mágius révületbe ejtsenek, az agyműködés kritikai szerepe, a gondolatok logikus kapcsolódása háttérbe szoruljon és a túlérzékeny beteg idegek talán a tudatalattiból, talán előzőleg az ilyen körülmények közt való meglevenítéshez elegendő képzelőerővel elgondoltak köréből felhozzanak valamit, ami persze irreális ködkép lévén a valóságban, csak az lehet szavakba öntve is.

Ismeretes Gárdonyi prózájának ritmikus, néha verslábassá verssorokba taglalható volta. Meghatott szomorúsággal kell a fentieket olvasva az előző Gárdonyira gondolnunk és meg-

állapítanunk, hogy az író ennek a kutatásnak a fényében bizonyos vonatkozásban évekké előbb halt meg, mint életrajzi adata mondja. Minden nappal temetett valamit magából, s ez a borzongató, makacs játék, amelyről most lehullott a lepel, a nagy Gárdonyinak bizony csak torzképét mutatja. A fárasztóan ismétlődő, rapszodikus, homályos kifejezések azonban már csak az alliterációk és a gondolatritmus következtében is gyakran mégis megmutatják az írókat.

A naplóból biztosan megfajítottak, amelyekből a fentiekben jellegzetes szemelvényeket adtam, kisebb-nagyobb összefüggő részletek a kötet különböző helyeiről, csaknem minden oldaláról. Minthogy egyrészt minden egyes szó megfajtása legtöbbször komoly időt vesz igénybe még akkor is, ha a benne szereplő egyes jelek hangtartalma már egyértelműleg megállapítást nyert, másrészt meggyőződésem szerint a terjedelmes mennyiséget kitevő megfajított részletek jól érzékeltetik az egész kötet tartalmát és további különösebben érdekes részletek már nem várhatók, nem láttam értelmét annak, hogy nagyon sok időt igénylő, aprólékos elemzéssel még további részleteket fejtsék meg s úgy érzem, hogy a fentiek alapján nyugodtan lezárhattam a kibogozás hosszadalmas munkáját.

Sikerült tehát megállapítanom, hogy mivel foglalkozott Gárdonyi élete végén magányos óráiban. Egy harminchárom év óta nyitott kérdés oldódott meg: Gárdonyi utolsó éveinek eddig lényegében fehér lapjait sajnos jórészt az előbbieken közöltekkel kell teleírnunk. Teljesen felesleges hangoztatnunk, hogy a magyar nép életével, a magyar falu problémáival annyi szeretettel foglalkozó Gárdonyi írói helyét és értékét életének ezek az utolsó évei már egyáltalán nem befolyásolják: úgy látszik, betegségről van szó, amely hosszú évekig tartott. Az írói művében található sok megható emberi megnyilvánulás, a szegények és szenvedők melletti annyi szép kiállás után Gárdonyi élete végén elszakadt az emberi és társadalmi realitásoktól. Amint ez a naplókötet mutatja, abban a körben, amely ebben az időben érdeklődését olyan nagymértékben köti le, a magábaroszkodás és céltalan vergődés évei ezek, — sír felé hanyatló, szomorú évek.

Ha egyszer talán előkerül az ehhez a kommentár-kötethez tartozó napló vagy egy másik a sok közül, hiszen egyik-másik valahol még lappanghat, valószínűleg még valami hozzáfűzhető lesz az általam megrajzolt képhez, sőt esetleg valami értékesebbre is bukkanhatunk, ami közelebb hozhat ennek a kötetnek teljes megértéséhez is.⁷

ZOVÁNYI JENŐ

A MARBURGI EGYETEM MAGYARORSZÁGI HALLGATÓI 1859-IG

Ezt a névsort a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött kéziratgyűjteményből másoltam le. Azt hiszem, Hellebrant Árpád hagyatékából való, aki megbízást kapott a XVII. századbeli iskolázás történetének a megírására. Úgy sejttem, nehéz feladat volt ez neki, s nem is jutott tovább adatgyűjtésnél. A névsort bizonyára az utolsóelőtti helyen előforduló Koncz József (1829—1906) írta ki az eredetiből, habár nem az ő, általam jól ismert írása volt az, amiből én másoltam. Ez a szorgalmas kutató, ki több munkájával, főként a marosvásárhelyi református kollégium jeles történetével szerzett érdemeket, számos kútfőközlése alapján Tólnai Lajosnál »Közzli József« gúnynévvel szerepel.

A névsor emitt következik:

1544. Johannes Hungarus Sidburgensis

Mathias Rodler hunnus

1551. Petrus Fabri Vaz

1596. Salamon Schönfelder Ungarus Apr. 8.

1607. Albertus Molnar Szenciensis Ungarus Maj. 8.

1608. Gregorius Farkas Varadinus

Stephanus Dorman Debrecinus

Michael Lani Zepsiensis

Michael Pastoris

Johannes Dayka

Stephanus Siderius Six.

Petrus Beszermeni

} Ungari 27 Febr.

} Ungari Sept. 4.

⁷ A napló megfajtásának részletei megtalálhatók a Magyar Tudományos Akadémia: kéziratárában őrzött értekezések között: a munkám első részéről szóló beszámoló 47/a—I. oszt., a kérdést lezáró tanulmányom pedig 47/b—I. oszt. sz. alatt.

- Johannes Filiczki Scepusius Hungarus Oct.
 1609. Stephanus Laskay Vizkeletensis Apr. 20.
 1610. Johannes Hayto Fegyverneki }
 Georgius Korocz Szepsi } Jul. 12.
 Paulus Benyes Szepsi }
 Daniel Pastoris Varsányi }
 Joh. P. Pastoris Chertvélyesi Jul. 12.
 Emericus Kincses Thasnadinus 22 jul.
 1613. Caspar Florian Komarinus }
 Martinus Pastoris Samsondi Hungari } jul. 30.
 Johannes Szemper ¹ }
 Steph. Pastoris Szántói }
 Steph. Herman Keresszeghinus }
 Andreas Kisvardai } nov. 26.
 Jos. Pastor Ungarus }
 Martinus Wiski }
 1615. Andreas Bekesi 29 juli.
 1617. Joh. Füsüs Patachinus Ungarus }
 Thomas Suba Levai " } jul. 3—17.
 Martinus Dus Muraközi " }
 Michael Erto Belthekinus " }
 Franciscus Pastorics Thornaesus }
 Michael Aszalos Göncinus }
 Nicolaus Wari Ungarus Sept. 23.
 1618. Martinus K. Szilvasi }
 Benedictus M. Szentkirályi } Sept.
 Gregorius S. Nádudvari }
 1619. Martinus C. Rozsai }
 Petrus P. Pécsváradi } Ungari 27 apr.
 Joh. Kaposinus }
 Gregorius Onadi } 11 jul.
 Steph. P. Tolnai }
 1620. Caspar Egri Lazari Ungarus 7 apr.
 1627. Petrus Rihelius Saxo Insula Transylvanus Sept.
 Johannes Lutsch Saxo Transylvanus Sept.
 1666. ² Christophorus Salder Rivulinus de Zalackna nobilis 3. Máj.
 1669. Johannes Janovics Puchovia Ungarus 17 jul.
 1672. Johannes Horvati de Békes Ungarus }
 Petrus Selyki Transylvanus " } 3 jul.
 Stephanus S. Patakinus " " }
 Michael Eperjessi " " 29 jul.
 Thomas Veresegyházi }
 Georgius Vásárhelyi }
 Paulus Bedő de Bölön } 17 augusti
 Johannes Dalnoki }
 Samuel Benckeo de Bölön }
 1672. Franciscus Pariz de Pápa Transylvano-Ungarus 17 nov.
 1673. Martinus Hosszúfalusi Ungarus }
 Georgius Körmendi " } 26 aug.
 1677. Johannes Kotsi Debrecensis Hungarus 2 jan. 1677.
 1679. Johannes Bornagius Filcae = Scepusiorum Hungarus 9 aug.
 1680. Johannes Szondi Pannonius Hungarus 26 jan.
 1681. Georgius Polgari Ungarus ex Debrecen } 5 aug.
 Michael Vaji " " " }
 Johannes Szeremlyei Fölső-Eőrico-Ungarus }
 Mathias L. Medgyessi Saxo-Transylvanus 11 dec.
 Gregorius Lepsényi Ungarus 28 dec.
 1686. Gregorius Filepszállási Ungarus 1 jul.
 1692. Casparus Enyedi Magno-Varadino Ungarus 18 febr.
 1695. Paulus Divini Transylvanus Claudiopolitanus 31 aug.

¹ Szentpéteri vagy Szinpetri

² 1628—1659 az egyetem Kasselben.

1697. Paulus Teleki liber baro de Szeek Transylvano-Ungarus } 30 dec.
 Balthasar Zalani nobilis Transylvanus
1703. Andreas Zentkerezti Claudiopolitanus-Transylvanus 20 ápr.
1717. Martinus Simony Ungarus ex comitatu Gomorksens 15 okt.
1724. Johannes Wisnyei Enyedino-Transylvanus 14 ápr.
1727. Martinus Besenyei Hungarus 3 ápr.
1728. Johannes Lázár de Gyalakuta eques Transylvano-Ungarus 19 jan.
 Paulus Szombati Sarkan Transylvano-Hungarus 21 jan.
1729. Johannes Modra de Szathmar Hungarus 24 jun.
 Johannes Michael Warsani Hungarus Poseniensis 25 jul.
1730. Johannes Diószegi Hungarus, 5 jul.
1731. Paulus Bathmann¹ Ungarus 2 oct.
1733. Sigismundus Esztergomi Hungarus } 17 aug.
 Andreas Paksi Hungarus
1735. Samuel Tetsi Transylvano-Hungarus } 20 dec.
 Samuel Détsei „ „
1736. Johannes Weiskirch Transylvanus 12 oct.
1737. Joannes Watsi Ungarus 12 jul.
1738. Samuel Herberth von Cronstadt in Siebenbürgen 30 jun.
 Godofredus Schwarz Iglovia-Scepusiensis Hungarus 6 sept.
1741. Johannes Kolosi Transylvano-Siculus 14 febr.
1742. Andreas Marusi Patachino-Hungarus Sajószentpéteriensis 8 mart.
1746. Paulus Wiski Hungarus ex comitatu Maramarosiensi ex oppido Visk } 15 sept
 Josephus Tetsi Hungarus natus in districtu Kővár oppido Berkesz
1748. Gregorius Palfalvi Patakino-Hungarus 3 jul.
1749. Stephanus Simon Transylvano-Hungarus Agropolitanus } 22 szept,
 Andreas Széki „ „ „
1751. Stephanus Dálnoki Transylvano-Hungarus } 5 oct.
 Stephanus Filep Agropolitanus Transylvano-Hungarus
1753. Stephanus Katso Hungarus } 22 aug.
 Michael Benkő „
1754. Sigismundus Székely Transylvano-Hungarus 4 aug.
1755. Stephanus Botz } Transylvani 29. aug
 Joannes Benedek }
1757. Adamus Balog Hungarus ex comitatu Szathmariensi oppido Matolts 14 jun.
1764. Michael Tunyogi Hungarus ex comitatu Borsodiensi pago Dorogma 28 jun.
1766. Johannes Benkő Transylvano-Hungarus 24 maj.
 Michael Szilágyi Transylvanus de Akosfalva, 6 oct.
1767. Stephanus Vásárhelyi Transylvano-Hungarus } 10 jan.
 Stephanus Gombási Transylvano-Hungarus
1768. Adamus Kuthi Hungarus ex collegio Debrecinensi 26 jul.
 Stephanus Molnár Hungaro-Transylvanus e collegio Agropolitano } 19 aug.
 Samuel Ardai Transylvano-Hungarus e collegio Agropolitano
1769. Stephanus Tönkő Szilágyi Debrecinus 16 Martii.
 Georgius Ardey Hungarus Madensis } 22 aug.
 Daniel Marialaky Debrecino-Hungarus
1770. Daniel Zilahy „ „ } 20 jan.
 Stephanus Váradi „ „
 Gregorius Szalay „ „ } 6 jul.
 Josephus Szikszai „ „
- Gregorius Rozgonyi Ketskemetino-Hungarus 13 aug.
 Joannes Szántó Debrecino-Hungarus 31 aug.
 Stephanus Bascha² Transylvano-Hungarus Agropoli oriundus 18 oct.
 Samuel Simon Transylvano-Hungarus ex sede Siculicali Maros Lőrincfalva oriundus 18 oct.
1771. Stephanus Szathmari Debrecino-Hungarus 22 aug.

¹ Bizonyosan : Szathmári.

² Nyilván Basa

1772. Franciscus Foris Transylvano-Hungarus }
 Emericus Kiss Debrecino-Hungarus } 20 máj.
 Georgius Szondi " - " }
 Joannes Abats Transylvano-Hungarus } 13. okt.
 Josephus Földesi Hungarus }
 Nicolaus Tetsi } Transylvano-Hungari 3. nov.
 Petrus Demjén }
1773. Petrus Balog Debrecino-Hungarus 5. jul.
 Joannes Kőroessi " - " 20. jul.
1774. Michael Szilágyi " - " 28. apr.
 Stephanus Turótzai Patachino-Ungarus } 14. jul.
 Andreas Gereb Debrecino-Hungarus }
 Josephus Jantso } Wasarhelyiyno-Transylvani 2. aug.
 Michael Jantso }
1775. Josephus Keresztes Claudiopolitano-Transylvanus 11. aug.
 Sigismundus Veres } Debrecino-Hungari 28. mart.
 Martinus Podocky }
- Stephanus Szabó Transylvano-Hungarus 26. sept.
1776. Samuel Literati } Debrecino-Hungari 24. jun.
 Michael Szalai }
- Georgius Jenei Debrecino Hungarus 12. aug.
 Georgi s Jenei Debrecino Hungarus 12. aug.
 Josephus Nagy } Wasarhelyiyno-Transylvani 18. szept.
 Paulus Décsei }
1777. Michael Maior Debrecino-Hungarus 6. oct.
1778. Joannes Szilágyi Debrecino-Hungarus 21. apr.
 Michael Motsi " " 24. sept.
1779. Josephus Peterfy " " 16. apr.
 Samuel Intze Transylvanus 5. mai.
 Michael Ketzi Hungarus ex comitatu Comaromiensi } 17. máj.
 Joannes Fodor " " Bereghiensis }
 Petrus Turos " " Baroniensi 28. jun.
 Johannes Sárváry " " Szaboltsensi 30. oct.
1780. Ladislaus Péterffy Transylvano-Hungarus 12. jun.
1781. Samuel Szász " " 21. sept.
 Josephus Balogh " " }
1782. Samuel Sági Debrecino-Hungarus 24. ápr.
1783. Adamus Herepei Transylvano-Hungarus ex coll. Enyedensi 26. nov.
1784. Georgius Nagy } Marosvasarhelyiyno Transylvani 13. oct.
 Ladislaus Makay }
1785. Joannes Sebes Silai Transylvanus 11. oct.
1786. Gabriel Szilagy Debrecino-Hungarus
 Josephus Toth Hungarus ex comitatu Comaromiensi } 2. oct.
 Josephus Salanki (?) Patakino-Hungarus }
 Michael Szigethi Transylvano-Hungarus }
 Samuel Török Transylvano-Hungarus } 21. oct.
 Gabriel Bathori Hungarus }
1787. Johannes Csekei Szetseino-Hungarus }
 Andreas Kiss Debrecino-Hungarus } 24. febr.
 Samuel Vasarhelyi Nagykőröso-Hungarus }
 Michael Sala Transylvano-Hungarus } 22. oct.
 David Jancso " " 27. oct.
1788. Sigismundus Imre " " } 9. nov.
 Josephus Kováts " " }
 Stephanus Pápai " " } 15. nov.
 Simon L. Borosnyai " " }
1789. Johannes Musai Hungarus 20. jun.
1790. Laurentius Witályos Transylvano-Hungarus } 31. mart.
 Andreas Kondor " " }

- Stephanus Csontos Debrecino-Hungarus } 1. mai.
Stephanus Bernáth Debrecino-Hungarus }
Johannes Galatzi Transylvano-Hungarus } 13. oct.
Georgius Szabó " " }
1791. Michael Benkő " " 5. jun.
Alexander Fartzádi " " 6. oct.
1792. Simon Pétsi Transylvanus Wasarhelyino-Hungarus } 19. oct.
Sigismundus Nagy " " }
1793. Michael Atányi Hungarus 5. jun.
1794. Martinus Albert Transylvanus Kiskendensis 8. oct.
1795. Samuel Biro Transylvano-Siculus 22. nov.
1796. Martinus Székely Transylvano-Hungarus de Somsod } 24. oct.
in sede Székely à Maros
Alexius D. Krizbai Transylvano-Hungarus }
1798. Sigismundus Benkő Transylvanus 22. sept.
Michael Marusi Transylvanus de Wasarhely 22. sept.
1800. Paulus Ercsei Transylvanus 17. nov.
Samuel Erdődi " " "
1801. Ladislaus Tunyogi de Gelej com. Borsod. 2. aug.
1802. Joannes Vámosi
Adamus Virág }
Michael Derecskei } Ungari 5. jul.
Michael Páli }
Joannes Etsedi }
Albert Marjai }
Alexander Nagy de Sárpatak Transylvano-Hungarus } 24. oct.
Samuel Nagy de Vasarhely Mezőkölpény }
Samuel Jeremias ex comit. Veszprém 28. oct.
1803. Franciscus Kisvárdai ex com Szabolcs } 13 jun.
Michael Katona " " "
1804. Franciscus Váli Hungarus 19. jul.
Joannes Buzinkai Ungarus 22. aug.
Jacobus Zsoldos " }
Josephus Imre " } 13. sept.
Franciscus Maller " }
Josephus Szikszai " }
Josephus Inczédi Ungarus 17. sept.
Nicolaus Cseh " 27. sept.
Simeon Incze Transylvanus } 3. oct.
Alexius Vályi " }
1805. Stephanus Fazekas Hungarus }
Stephanus Palozdis (!) " } 10. jun.
Stephanus Takács " }
Josephus Galamb " }
Franciscus Német " } 19. jun.
Samuel Szél (vagy Széts) " }
Gedeon Zagoni " 3. sept.
Daniel Fábián Transylvano-Hungarus 28. sept.
1806. Georgius Sarlai Hungarus 7. aug.
1807. Petrus Kassai " 18. apr.
Joannes Tőkés Transylvanus 17. jul.
1808. Joannes Soltra Hungarus } 2. apr.
Casparus Mező " }
Joannes Csengy " }
Samuel Ambrus " 10. oct.
1810. Sam. Scholtz Iglo Hungarus 23. apr.
1811. Aegedius Widitsch Hungarus 13. jan.
1813. Michael Frid. Schuller Nagysinko-Ungarus 28. oct.
1814. Michael Nagy Hungarus Veszpremensis 4. febr.
1816. Stephanus Papp Veresberény, Veszprém 27. apr.
Paulus Vályi Transylvanus 7. jul.
Josephus Szalatnai ex pago Morawetsch Bohemus 27. nov.

1817. Johannes Korondi Transylvanus 9. dec.
 1818. Ludovicus Thuroczy ex possessione Enying Veszprém 28. apr.
 Nicolaus Horváth de Gerend Transylvanus privignus Dr. Marusi 26. sept.
 1819. Josephus Szőke de Magyaros Transylvanus 25. jun.
 1828. Ludovicus Dömötör ex possessione Dab in com. Pestiensi Hungarus 1. apr.
 1830. Johannes Ercsei e Berekeresztur } Transylvani 10. dec.
 Stephanus Bárdi e Lőrincréve }
 1833. Johannes Kelemen Klausenburg Transylv. 4. jul.
 1844. Stephanus Dane de Székelykeresztur in Transylvania } 12. jan.
 Johannes Szini Miskolc }
 Franciscus Jánosi } Transylvani 26. jun.
 Alexander de Zeyk }
 1845. Josephus Szabó } Transylvani dec.
 Sámuel Varga de Selye }
 1846. Stephanus Török } Transylvani nov.
 Georgius Molnár }
 Ignatius Benedek Transylvanus dec.
 1855. Alexander Vajna e pago Göcs in Transylvania } 10. nov.
 Georgius Urr Vasarhelyensis }
 1857. Dionysius Bodola Marosvásárhelyensis in Transylvania 28. oct.
 Josephus Garda Nagyfülpösensis in Transylvania 28. oct.
 1858. Josephus Kovács ex oppido Stálhor (?) in Ungaria 8. jan.
 Josephus Koncz e pago Bözöd in Transylvania 19. nov.
 1859. Gedeon Zombori ex urbe Marosvásárhely in Transylvania 16. maj.

MEGJEGYZÉSEK WALDAPFEL JÓZSEF „A MAGYAR IRODALOM A FELVILÁGOSODÁS KORÁBAN” C. KÖNYVÉHEZ

Nagy feladatra vállalkozik, aki irodalmunknak 1772-vel kezdődő időszakáról szintetikus képet akar adni. Ez a kor az, amely közről nézve meghökkent nemcsak jelenségeinek bőségével, hanem tarkaságával is. Nehéz eligazodnunk, amikor egy évtizeden belül látjuk fellépni pl. Bessenyeit és Baróti Szabót, amikor alig néhány év választja el egymástól Dugonics Etelkájának (1788), Kazinczy Bácsmegyeiének (1789), Kármán József Fannijának (1794) megjelenését; amikor a magyar nyelvet egyes íróink és publicistáink már szinte erőszakkal újítják, de a tudományos műveket és a politikai röpiratokat még latinul írják, — és így sorolhatnánk fel tovább az elűtő vagy pláne ellentétes jellegű jelenségeket. Mégis már annakidején, a magyar tudomány polgári liberális korszakában kialakult az az elgondolás, amely nemcsak a 18. század utolsó, hanem a 19. század első évtizedeinek jelenségeit is egységes mozgalomnak fogta föl, s ezt a szempontot az elnevezésben is érvényre juttatta. Toldy Ferenc alkotta meg és Beöthy Zsolt tette hosszú időre népszerűvé a »felújulás kora« (»újjászűletés kora«) elnevezést. Ennek a szemléletnek elvi alapjai elég fogyatékosak voltak; tudomásul vette és ábrázolta is költészetünknek az előző évtizedek hanyatlása után váratlan bőséggel felbuzgó új lendületét, de nem próbálta ennek mélyebb társadalmi-gazdasági okait felderíteni, s bár észrevette azt a szakadékot, amelyet a fejlődésben az 1795-ös esztendő véres eseményei jelentettek, mégis úgy tűntette fel, mintha ezek a kor egységes vonalát nem zavarnák meg lényegesen.

Szintén elég korán történtek kísérletek arra, hogy ebbe az egységes keretbe a korjelenségek szombatúnó sokféleségét beilleszték. Ha feltételezték is, hogy maga a »felújulás« mozgalma végső fokon valahonnan a nemzeti lét titokzatos mélyeiből indult ki, úgy gondolták, hogy a magunkratalálás nem mehetett bizonyos idegen, fejlettebb irodalmak ösztönző hatása nélkül. Így keletkezett

szintén Toldynál az a felfogás, amely felújuláskori kisebb íróinkat és költőinket négy »iskola«-szerint csoportosította: a »magyarosok« azok, akik a hazai, főként Gyöngyösi-hagyományra támaszkodnak — s velük szemben ott vannak a »deákosok«, »franciások« és a »németesek«. Ezt a szemléletet, amelyet különösen Beöthy Zsolt középiskolai tankönyvei évtizedeken át szélében elterjesztettek — fejlődő irodalomtörténet-írásunk előbb-utóbb elégtelennek és felületesnek érezte. Hogy a négy skatulya voltaképpen két egymással ellentétes (haladó és »hagyományörző«) irányt takar, arra rámutatott Horváth János, akinek, mint alább még meglátjuk, nagy érdemei és eredményei vannak e forrongó kor szintetikus szemléletének kialakításában. (Horváth célzása után: *A magyar irodalmi népiesség* 35. lap, határozottabban: Farkas Gyula: *A magyar romantika*, 9. lap.) A Horthy-korszakban aztán épp ezek az évtizedek kivételesen kedves vadászterületei lettek a legkülönbözőbb szintetikus kísérleteknek. Persze nem is lehet tagadni, hogy az ellenforradalmi kor ellenforradalmi tudománya is különös gondot fordított erre a korszakra, — éppen azzal az alaptörékvéssel, hogy forradalmat előkészítő, felvilágosodott alpmivoltát kérdéssé tegye. Megnyilatkozott ez többek között abban, hogy egyszerre többfelől is elvették Bessenyeitől a korszakkezés dicsőségét, s odaadományozták pl. a »kis kopasz« Orczy Lőrincnek, akit — ismerve a felvilágosodással kapcsolatos szkeptikus és a parasztkérdésben elfoglalt patriarchális álláspontját, — igazán bajos volna forradalmi utak törésével megvádolni. Mégis szeretném jóelőre hangsúlyozni, s a későbbiekben kissé részletesen ki is fejteni, hogy helytelen volna a Horthy-korszak valamennyi szintetikus kísérletét eleve félretenni, — mintha mind egyazon ellenforradalmi törékvés szüleménye volna, s mintha valamennyi csak hamis eredményt tudott volna elérni.

Természetes, hogy a múlt számos próbálkozása után Waldapfel József könyvében is az a legizgatőbb kérdés: hogyan valósítja meg az ábrázolt korszak szintetikus egységét. Várakozásunknak megvannak nemcsak a tárgyban, de Waldapfel személyében rejlő okai is. Ő maga, az 1772-től 1849-ig terjedő időszakon belül a kezdő évtizedeknek is régi specialistája; filológiai részletkutatásainak számos apró cikk és nagyobb értekezés az eredménye; már a 30-as évek irodalomtörténeti folyóirataiban sűrűn találkozzunk a nevével. Összefoglaló igénye is hamar jelentkezik, anélkül, hogy a legcsekélyebb engedményt is tenné a kor divatos áramlatának, a szellemtörténetnek. *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780—1830. c. könyvével* meg is nyerte az Akadémia pályadíját; más jellegű, de szintén jelentős összefoglalást végzett Katonamonoográfiájában (*Katona József*; 1941, a Magyar Írók-sorozatban). Annyit azonban meg lehet állapítani, hogy Waldapfel eddigi, különösen 45 előtti működésében rendkívül erősen dominált a személyes kutatászenvedély: a könyvtárakba és levéltárakba ásta bele magát; nagy mértékben leköttötte az adatszűrűségek tisztázása; amivel dolgozott, az jó erős részben maga-föltárta anyag volt. Amit pedig így föltárt és a régibb szakirodalomból kibányászott, az mindig bővebb, gazdagabb volt a szintetikus kereteknél. Még az egyetemi előadásairól kiadott jegyzetek is arra vallanak, hogy alkotó módszerében és tudományos fejlődésében harc folyik a filológiai részlet-tudás bősége és a szintetikus egységbenlátás közt, sőt a mindent-elmondani-akarással és az önmérsékléssel közt is.

Meg kell azonban állapítanunk, hogy minden tárgyi és személyi nehézség ellenére ma már sokkal nagyobbak a lehetőségei az erre a korra vonatkozó szintézisnek, s aki ezt a célt ma tűzi maga elé, számos kedvező körülmény alapján végezheti sikeresen munkáját. Konkrét hazai szempontok mellett, amelyeket Révai József Kölcsey-tanulmányából merít, igénybe veheti a marxizmus történetfelfogásának erre a korra vonatkozó megállapításait. Engels nyomán, aki összefüggésbe állítja az újkori polgári forradalmi törekvések három nagy hullámát, a mi Bessenyeivel kezdődő mozgalmunk is beleilleszkedik a feudalizmus megdöntésére, a társadalom polgári átalakítására irányuló mozgalmak sorába — s eszmei oldala, kulturális-politikai tevékenységének mozgatója lényegében nem lehet más, mint ami a polgárság általános fegyvere ebben a harcban: a felvilágosodás.

A marxizmusnak ezt az alapvető tanítását teszi meg Waldapfel (mint könyvének címe

is mutatja) a maga szintetikus szemléletének alapelvevé. A kor központi mozgalmának a magyar feudalizmus megdöntésére irányuló törekvést tekinti — ebből következik, hogy az ezt előkészítő eszme-rendszer, a felvilágosodás adja meg a kor kulturális törekvéseinek vezérfonalát, az új felé vívó hajtóerejét. Mindez, alapvetésként elgondolva, oly kézenfekvő, hogy nem lehet vele vitába szállni — s a kor irodalmi jelenségeinek számos tényével bizonyítható. Mindehhez természetesen szükség van arra, hogy a felvilágosodásnak, mint eszme-rendszernek magyar jellegzetességeit kiemezzük. Waldapfel csakugyan ennek szenteli könyve első fejezetét — s rámutat a társadalmi antagonizmusnak azokra a speciálisan magyar változataira, amelyeknek meg kell mutatkoznuk a szellemi mozgalom színeződésében is. (Bécs gyarmatosító gazdaságpolitikája, ugyanakkor azonban a magát felvilágosodott humanistának álcázó jozefinista politika vonzása éppen a jobb főkre, az udvarral tartó nagybirtokos és hivatali arisztokráciának és a középb- és kisenemességnek ellentéte; az udvar kísérletei arra, hogy a parasztságot a birtokosok ellen kijátssza stb.) A magyar mozgalom legfeltűnőbb sajátága gyanánt mégis a felvilágosodás és a nyelv-művelés szoros összefonódását emeli ki. Sztálin nemzetfogalmára hivatkozva hangsúlyozza, hogy az adott helyzetben, a politikai és gazdasági függés állapotában, a külön területi és gazdasági egység hiányában a nyelvnek és irodalomnak a nemzettévalást előkészítő szerepe különösen megnövekedett — s a nyelv-művelő mozgalomnak fokozódó lendületet adott II. József germanizáló kísérlete, amelyet a magyar nyelv fejletlen, magasabb funkciókra alkalmatlan voltával akar megokolni.

Felvilágosodott eszmei harc, függetlenségi törekvések és a nyelv-művelésen keresztül való kultúrateremtés összekapcsolása révén úgy látszik, valóban megkaptuk azt a bő szintetikus keretet, amely a korszak valamennyi irodalmi jelenségét képes magasabb egységbe foglalni — természetesen úgy, hogy beolvastjuk, a maga helyére utaljuk az antagonizmus másik oldalát: a felvilágosodás ellenzékét, a feudalizmus védelmezőit is. Ez a tömörítés, jellegét tekintve, nem áll messze a Beöthy-népszerűsítette elgondolástól, mindössze az antagonizmusokat jobban sarkítja, egyébként azonban egy egységes nemzeti mozgalmat lát Bessenyeitől Marti-novicsékon át Csokonaiig — és természetesen bizonyos formában azon is túl, a 19. század első évtizedeibe átnyúlóan.

Tagadhatatlan, hogy ezen a réven sok minden egységbe rendeződik, — s Waldapfel nyugodtan hivatkozhat arra, hogy pl. Kármán

erős kritikája a feudális Magyarország ellen csak Bessenyei kezdeményezésének felfokozott folytatása, a Bessenyeitől Csokonaihoz vezető szálak pedig nemcsak az eszmék általános továbbterjedésén, hanem közvetlen érintkezésen is alapulnak. Ugyanezt elmondhatjuk Bessenyei és Kazinczy viszonyáról. Az ész, a tudás jegyében kialakuló nemzeti egység programját először Bessenyei fogalmazza meg (»a tudomány az ország minden rendű lakóira kiterjed«), de ennek szolgálatában állanak az akadémiai törekvések, s az emez évtizedekben botladozva meginduló időszaki sajtó is. A világi színjátszás kezdeteit sem szabad a levegőben lógva elképzelnünk: az első szervezkedés szoros kapcsolatban van azzal, hogy II. József halála után a nagy reményeket támasztó, de be nem váltó országgyűlés, a nemzeti mozgalom akkori gócpontja, egyideig Budán ülésezett.

Közelebbi körülnézésre mégis kételyeink támadnak a szintézis teljessége és teherbírása felől, —ha a korszak előbb említett tarkaságára visszagondolunk. Waldapfel ábrázolása éles és szabatos, de szintelenebb, mint a valóság volt. Mi is hát az a bizonyos felvilágosodás? »Azok a kiváló férfiak, akik az elkövetkező nagy forradalom számára Franciaországban az emberek gondolkodását tisztázták, maguk is szélsőséges forradalmárok gyanánt léptek fel. Semmiféle külső tekintélyt nem ismertek el. Vallás, természetbölcselet, társadalom, állami rend, minden, ami volt, kíméletet nem ismerő kritika boncolókése alá került. Az ész ítélőszéke előtt a dolgok vagy igazolják magukat, vagy pusztuljanak. Zsinórmértékük volt a gondolkodó ész és ezzel mindent felmértek« (Engels). Azt a magyar magalmat, amelyre a fenti jellemzés ráillik, nem lehet valami különösen terjedelmesnek gondolnunk; társadalmi bázisa sem lehetett túlságosan széles. A távlat kissé csalóka és megszépítő: magunk is elképzelünk kissé, amikor megtudjuk, hogy a Martinovics-mozgalom kinyomozott és pörbefogott tagjainak száma mindössze 65 volt, s a ki nem nyomozottakkal együtt sem tehető számuk nyolcvan-, száznál többre. Maga a felvilágosodás bizonyára szélesebb hullámokat vert ennél; megbízható adatok szerint a 90-es évek elejére már felnőtt egy ifjabb nemzedék, amely, legalábbis egyes fontosabb művelődési gócpontokon, alapvető eszméit magáévá tette: a felvilágosodás és nemzeti függetlenség kérdései ott forrogának a soproni Magyar Társaság ülésein, s ugyanez lehetett a helyzet azokon az összejöveteleken is, amelyeket Csokonaiék rendeztek Debrecenben. A magyar felvilágosodásnak ez a második hulláma azonban már nem tudott kibontakozni — s hányan

álhattak az első hullámban a kétségtelenül hatalmas Bessenyei mellett?

Nyilvánvaló, hogy irodalmunk nemzeti mozgalma jóval szélesebb volt a felvilágosodott mozgalomnál — mégpedig nem csak olyan vulgáris értelemben, hogy mint mozgalom kiegészítendő utólag az ellenhatással is. Vannak ennek a mozgalomnak olyan tényezői, olyan kultúrateremtő erői, amelyek túlmennek az antifeudális harcon, az északultuszon és a dogmatizmus tagadásán. Tanulságos ebből a szempontból Bessenyei bécsi élményeire vetni egy pillantást. Bizonytalán döntő hatással van fejlődésére az is, hogy szemtanúja a rendek és az udvar közti ellentét kiélesedésének és tudomása van a paraszt-nyugtalanságokról — de legalább ilyen fontosak bécsi kulturális élményei is. Az, amit Sonnenfels színházi reformjában, a franciás színi kultúra kiszorításában tapasztalt, a németnyelvű hazai dráma uralomrajuttatásáért vívott harc közvetlenül is szemléltetően győzte meg őt arról, hogy van valami, amit nemzeti individualitásnak lehet nevezni, rábreszlette őt arra, hogy a magyaroknak ilyen individualitása, más nemzetektől megkülönböztető egyedi kultúrája nincs, de szenvedélyes vágyat is keltett benne, hogy egy ilyennek megteremtésében közreműködjön. Sokkal kisebb arányban, jóval szerényebb szemhatárral, de ilyesmít érezhetett Rájnis József Leobenben, ahol a magyar vers antik metrumra vonásával először kísérletezett, vagy Baróti Szabó Dávid szintén idegen környezetben, Besztercebányán, amikor egy rendtársi felvetette előtte a kérdést: vajon lehet-e magyarul antik módra verselni.

Azt a sürgető szükségét, hogy nemzeti kultúrát kell teremtenünk, bizonyára szintén a társadalmi-politikai viszonyok teremtették meg, — de ez a törekvés nem állt mindig kapcsolatban a felvilágosodás ideológiájával — anélkül hogy ezáltal reakcióssá vált volna. Gondolok itt elsősorban a kor nyelv-tudományi kezdeményeire, a régibb magyar irodalom egyes emlékeinek felfedezésére, irodalmi lexikonok szerkesztésére, a történeti dokumentumok rendszeres feldolgozására és a kritikai történetírás kezdeteire: mindezekkel kapcsolatban először az ötlik szemünkbe, hogy egy-egy fontos építőkövet raktak a sajátos magyar kultúra alapjaira. Művelői persze többnyire papok — de hát magyar világi tudósok ekkor még alig vannak. Maga Waldapfel fejtegeti előbb említett munkájában (Ötven év...), hogy a Budára, majd Pestre helyezett egyetem bizonyos szélesebb alapú koncentrációt indított meg; ez tükröződik a Bessenyei-féle Hazafiúi Magyar Társaság tagnévsorán is.

Hasonlóképpen szélesebb alapon indul és működik első folyóiratunk: a Kassai Magyar Múzeum. A Hazafiúi Magyar Társaság elnöke Orczy Lőrinc lett volna, tagjai közt ott van Bessenyei mellett a piarista Horányi, a pálos szerzetes Ányos és Kreskay; — a Magyar Múzeum munkatársainak szívárvány-hídja Baróti Szabótól Gvadányin, Virág Benedeken, Horváth Ádámon át Kazinczyig, Batsányiig és Szentjóbí Szabóig ível.

E szélesebbkörű nemzeti mozgalom társadalmi bázisát éppen abban látom, hogy a kis- és középnemesség ebben a korban nagy általánosságban még nem nemzetietlen osztály és parlajosodása ellenére is van még kultúrateremtő ereje, — éles ellentétben a nagybirtokos arisztokráciával, amelyek sorába a Habsburgok adományozásai folytán addigra vérszerint is sok idegen furakodott be, s amit a neoaquistica elkezdett, azt Mária Terézia céltudatos elidegenítő hadjárata fejezte be, úgyhogy főnemeseink jelentős része ezidőben már sem nyelvében, sem érzéseiben nem mondható magyar-nak. — Persze cáfolatul valamennyiünk emlékeiben Pontyi, az »igaz magyar« alakja jelenik meg: provinciális parlajoságot, csak bibliai iskolázottságot és werbcőcsz jogász-kodást egyesítve paradigmátikusan egy személyben. Olyan ő, mintha egymagában a vidéki magyar nemesség kulturális sivárságát, kiszáradottságát jelképezné. De éppen fentemlített hibáival, mint a bécsi Bessenyei szatirájának céltáblája tanulságos. A nemesi osztálynak ehhez a rétegéhez ugyan az igazi reformok óhajítása még évtizedek múlva sem ért le, de a magasabb szinteken már ezidőben csak megjelenik valami tudatosodás. Eleinte idegen erjesztő anyag hatására; Kazinczy jogosan utal a hétéves háborúra, amely alatt a katonáskodó magyar nemesség a mienknél mégiscsak fejlettebb társadalmi és kulturális viszonyokkal ismerkedett meg. Hogy a megyei nemesség köréből verbuválódott testőrség Bécsben ugyanilyen erjedésen esett át, az közismert; Bécsről lévén szó, nem szabad megfeledkeznünk egy másik csoportról: a bécsi magyar főúri nevelők köréről, akik mint szerkesztők stb. rendszerint kapcsolatba jutottak az irodalommal. Arról se hallgassunk, hogy a feudális kultúra egyik oszlopa: az egyház is megyét ezidőtájt némi átalakuláson. A II. József-alapította központi papnevelők mint a centralizáló politika eszközei kétségtelenül lazítottak valamit a katolikus dogmatizmuson, s itt-ott igénybevétték felvilágosodott eszmék segítségét — ennél azonban fontosabb az, hogy egyháziak részéről olyan kezdemények indulnak meg, amelyek kisebb-nagyobb mértékben egy világi jellegű nemzeti kultúra előmunkálatainak tekinthetők,

anélkül, hogy nyíltan célul tűznék ki a feudális tudatformák lerombolását. Két irányt tartok itt fontosnak: a népi kultúra iránti kezdődő érdeklődést, és a régiség kultuszát, a történelem iránti érdeklődést. Mindkettőnek nagy jövője van a 19. század nemesi-nemzeti mozgalmában, de gyökerei ezekre az évtizedekre nyúlnak vissza. Horváth János utal rá, hogy a jözeinizmus elleni mozgalomnak van egy hagyománymentő és -gyűjtő ága; bizonyos néprajzi érdeklődés bukkan fel; a kis jegyzőkönyvével a fonókat látogató Faludinak megvan a maga utódai. Mindez idegen az olyan típusú író-tehetségektől, mint Bessenyei vagy Kármán; hordozói közt van a felvilágosodásnak ádáz ellensége is — de a mozgalom, amelynek munkásai, mégis előremutat, és olykor össze is tud olvadni a felvilágosodás nyelvművelő és kulturális célkitűzéseivel. Bessenyei és Kármán ahisztórikus, radikálisan újrakezdő magatartása nem zárólagos és nem az egyetlen a korszakban; s először is ennek a gyökeres szakításnak a forradalmi élelől is elvesz egyetmást az a tény, hogy pl. éppen e két íróknak nem is nagyon ismerte az addig kialakult magyar irodalmat, könnyű volt tehát vele szakítaniuk. Három egybevágó nyilatkozatot szoktunk ezzel kapcsolatban idézni: Bessenyeiét (»Még magyarul, amint szokták mondani, profánus írók nem is voltak. Hallerbul, ki Telemakhust fordította, és Gyöngyösből áll a világ«), Kármánét (harcin krajcárért megvehetni az egész magyar irodalmat, mert csupa Árgyilus, Kádár vitéz stb. van csak benne — igaz, hogy Kármán ezt a kijelentést egy főúri asszony szájába adja, de érvényesnek gondolja arra az irodalomra, amely a múltból ránk hagyományozódott) és Csokonaiét, aki (a Tempefői-ben) csupa ponyvát sorol fel régi irodalmunk gyanánt. De van más tudat, más ismeret is a múltból: Révai Miklós Faludi Ferenc munkáit adja ki, Ráday Gedeon Zrínyiért lelkesedik, Rájinis (a 19. század elején) Apáczai Enciklopédiájának második kiadását gondozza stb. Baróti Szabóék (időnkint még kétnyelvű) verselésében az előző kor latin epikus gyakorlata, a jezsuita barokk él tovább megmagyarosodva s átvezet Virágon át Berzsenyiehez és Vörösmartyhoz. Ez a szélesebb nemzeti mozgalom nem érvényesül eléggé Waldapfel szintézisében; ez a szemléletében rejlő hiba sugárzik ki abban is, hogy a kort teljesen elszakítja a múlttól, nem méltat belőle egyetlen szílat sem, amely a jelenbe átvezet. Nemcsak arra a magyar irodalom fejlődésében többször megismétlődő jelenségre gondolok, hogy az, ami a múlté, egy alsóbb, mint egy irodalomalatti rétegbe szorítva, lesüllyedve él tovább az új jelenségek hátteré-

ben; ez természetesen Bessenyei és Csokonai korára nézve is jellemző — Arany János utal már a tanulatlan alkalmi költők garázdálkodására (vö. Csokonai előszavát az Alkalmatosságra írt versekhez) — ott bujdoklik a Gyöngyösit folytató lapos, krónikás epika a Gáti Istvánok, Etédi Sós Mártonok alkotásaiban, — hanem arra, hogy pl. szerves átfejlődés van az iskoladrámák, az iskolai színjátás — és az elsőként létrejött világi szintársulataink működése között. — Mármost fontosnak tartom azt, hogy a szélesebb nemzeti mozgalom keretei között még friss, el nem kopott nemesi kultúrateremtő erők jutnak szóhoz, s látszólag még az egyház is kiveszi részét a mozgalomból; a valóságban arról van szó, hogy a szerzetesrendek állománya ebben az időben nagy mértékben frissült fel kismemesi, kispolgári és paraszti elemekkel.

Az elmondottakból körülbelül az is következtethető, hogy a feudális parlagiság, főként a feudális tudatformák elleni harc és a nemzettévalás előkészítése e korban nemcsak egy fronton, ti. nemcsak az északkeleti és az ideológia terén folyik. Maga a felvilágosodott eszmekör, aztán a nemzeti kultúráért folytatott harc komoly érzelmi erőket is szabadít fel, — s számos esetben erős lírai hátteret ad a mozgalomnak. A szembeütő eseteket maga Waldapfel ismerteti. Már első fejezetében szól arról, hogy a kor irodalmának mély hazafias pátoza van; kiemeli a haladás híveiben megnyilatkozó egyetemes emberi együttérzést. Különösen behatóan elemzi az érzelmességnek, az érzelmek uralmának azt a változatát, amely jellegzetesen ennek a századnak a gyermeke, amely a tárgyalt évtizedekben a magyar szellemi életben áthullámzik — ti. a szentimentalizmust. Megítélésben jellegzetesen megmutatkozik ábrázolásának, módszerének kiválósága. Kiindul abból, hogy a szentimentalizmusban is a feudalizmus bilincsei ellen való lázongás jut kifejezésre érzelmi síkon, a tiltakozás a hanyatló arisztokrácia erkölce, az udvari élet felületes galantériája ellen; híveiben az élet szépségei, az új világ iránt érzett lelkesedés ütközik bele a társadalmi-születési megkötöttségek korlátaiba (Anyos, Dayka). De rögtön kiemeli a mozgalom hiányosságát is: aki szentimentális, az lemond a rációról, szakít a racionalizmussal, tehát lemond a társadalmi harcokról, az éles bíráló magatartásról is; a szentimentalizmus végkövetkezménye a társadalomtól való elvonulás. A szentimentalizmusban a felvilágosodás kritikai szelleme mintegy önmaga ellen fordul — mondja Waldapfel. A szentimentális megalkuvás és tehetetlenség együttjár az érzelmek kultuszával, mint

Kármán Fannija mutatja, akivel kapcsolatban Waldapfel a feudális megkötöttségek és álerkölc elleni harc egyik fő szinteréül a családi élet, a házasság viszonyait említi meg.

De ha a korszak érzelmi hajtóerőiből az egyes írőkkel kapcsolatban csak ennyit látunk meg, akkor magunk is közeljárunk az egyoldalú racionalizmushoz. Nem akarom az irracionálizmust mint világnézetet, mint az ész vezető szerepének tagadását és nyílt rombolását, — azt az irracionálizmust, amely a Horthy-korszak szellemtörténetének kezében (a preromantika jelszavával) mindenütt feltalálható, mindent magyarázó csodaszer lett — szóval nem akarom mindezt korszakunkba visszacsempészni, s nem akarom rajta keresztül a felvilágosodás nagy szerepét kétségessé tenni. De ha a koráramlatok nagy mezejére állok, mégiscsak azt kell mondanom: nincsen nemzeti mozgalom emocionális, (hogy ne mondjuk: irracionális) mozgatók nélkül; sem a felvilágosodott »eszmék«, sem a társadalmi erők nem képesek nemzetet létrehozni érzelmi áttételek nélkül. Waldapfel nem méltányolja eléggé a kornak ezt a kollektív emocionális atmoszféráját, amely megnyilatkozik nemcsak az avultnak, az idegennek, a zsarnoknak a gyűlöletében, — hanem pozitíve a népi sajtóságokhoz való ragaszkodásban, a történelmi emlékek kultuszában, a nyelv fokozott ápolásában, bizonyos oldalról az eredetiség megkövetelésében — és még sok mindenben.

Persze az irodalomtörténetiről az emocionális elemek inkább csak akkor érdeklők, ha költészet lesz belőlük. A felvilágosodás kora ebből a szempontból is elég hálás terület, mert bő változatossággal termi meg a kisebb-nagyobb költő-egyeniségeket; a költő-egyenék érzelmi telítettsége, lírai hangoltsága a koron belül is mintha növekedne: az öregekhez, Orczyhoz, Bessenyeihez, Gvadányihoz képest az ifjabb, második nemzedék: Anyos, Dayka, Kármán, Szentjóbí, Batsányi szubjektívebb, melegebb, közvetlenebb, helyile-közeli emberibb is. Ha tehát helytelen volna is irracionális mozgalomról beszélni, fel kell tárnunk ezeket a költő-egyeniségeket érzelmeviláguk egyediségében is. Waldapfel ábrázolásának itt van a legkritikusabb pontja. Az a fonal, amely nála ezeket a költő-egyeniségeket egységbe rendezi, az az alapvető magatartás-forma, amelyből művüket levezeti, a lázadás a feudalizmus ellen. (»Csokonai költészetének legmélyebb mondanivalója a feudalizmus elleni harc.« 252. lap.) Nagyon szépen, gondosan mutatja meg ennek a lázadásnak sokféle változatát, de Bessenyeitől Csokonaiig mindig az az érzésünk: látjuk, hogy mi ellen

lázadnak, de kevésbé, homályosabban látjuk: ki-mi az, aki lázad. Pedig éppen itt volna alkalom a költő-egyéniségek finom árnyalatait lírájukon vagy lírai gyökereiken keresztül bemutatni. A külső lehetőséget meg is teremti Waldapfel azzal, hogy a nagy költő- és író-egyéniségeket a kor általános áramlatainak ismertetése után, portré-szerűen, külön fejezetekben tárgyalja. Ennek ellenére a konkrét tárgyalás során az egyes költő-egyéniségek kissé leszűrkülnek, alkotásaik illattalan virágokként tárulnak eléink, jelélül annak, hogy még most sem nőttünk ki egészen a marxista irodalomszemlélet gyermekbetegségeiből; de ez a fogyatékosság bizonyos mértékben visszahárul Waldapfel tehetségének és érdeklődésének eredendő különösségére. A halódó társadalmi viszonyok nyűgéből mindig az egész ember igyekszik szabadulni, az ember, aki teljes emberi életre vágyik, azt követeli, azért sóvárog, — aki miután hitét a régi eszmékben elvesztette, új eszmék rendszerében keresi a bizonyosságot. Ennek az embernek, ennek a sóvárgásnak és keresésnek, a teljes emberiség ideiglenes megvalósulásának korszakos és egyéni változatai érdekelnek bennünket.

Waldapfel könyvének Bessenyeiről szóló fejezete valóban mesteri munka; tömör összefoglalásban adja az életpálya szakaszait, eszmei szempontból mélyrehatóan és világosan elemzi a főműveket. Ágisban a görög történeti tárgyon keresztül megtalálja az aktuális magyar társadalmi feszültségeket; a röpiratokat, mint a nemzeti mozgalom fontos dokumentumait, kultúrpolitikai célkitűzéseikben méltatja. Sok mindent megtudunk a bölcselkedő, gondolkodó Bessenyeiről is: a szennyalizmusból indul ki, közel jut a materializmushoz, olykor agnosztikus nézeteket hangoztat, s végülis Robinetnek az ellentétes erők egyensúlyát hangoztató nézeteiben talál valamelyes megnyugvást. Íme, így alakulnak Bessenyei filozófiai nézetei. De azt, ami ebben az alakulásban a tételbe foglalható nézetek mögött valóságos emberi, csaknem lírai, s így költői-művészi tartalom, ami ezt a páratlan szellemet oly közel hozza hozzánk, Waldapfel mindössze egy-egy szóval vagy félmondatdal jelzi, bizonyosságul annak, hogy észrevette ugyan, de nem látta meg igazi helyét az egyéniség és a pálya egészében. Egy helyen (146. lap) említi Bessenyei igazságkeresését, alább (148.) »végzetes szenvedélyét«, a »tanulás és írás útján való tanítás ellenállhatatlan vágyát«. Igen, az irodalomtörténet számára éppen ez a fontos a filozófus Bessenyeiben: az eszmék mögött az az út is, amelyen hozzájuk eljut, a harc, amelyet értük folytat. Bessenyei is úgy nőtt fel a magyar protestantizmus dogmatizmusában, mint ezen

meg ezren a kortársai — s dogmatikus hitének összeomlása felvilágosodott olvasmányainak hatása alatt volt olyan jelentős élmény életében, mint az, amikor az új magyar kultúra megalkotásának szükségességére ráébredt. Bölcséleti útját nem is a megtalált igazságok jelzik, hiszen keveset talált, s amit talált, azon is érzik mindig a kénytelen megnyugvás fanyarsága — hanem sokkal inkább valami elszánt viaskodás az igazságért; a vallások, törvények, szokások, világnézetek tömkelegében ámuló és sodródó ember kétségbeesése és folyton megújuló kísérletei arra, hogy a helyesét, a kétségtelen bizonyosat megragadja. Ez a Bessenyei olykor megdöbbentő hangokon szólal meg, aminőket magyarul mástól alig hallottunk. »Gyere vissza még bujdosni a földnek lármás színén; keressünk rajta, ha lehet, olyan nemzetet kettőt, melynek ugyanazon szokásai, erkölcei és törvényei volnának.«... »Erkölc, vallás, szokás, törvény, békeség ezer meg ezer hányattatások alá vannak a romlott emberi természet miatt vetetve.«... »Nézzed a földnek lakosát, nézd, mit cselekszenek az ember-hangyák itt, a teremtésnek homokdombján, hol egymáson pezszenek... Mikor a világnak örökistene emberi nemünket bűneink sárjába bugyborékolni látta, elfordult tőle, a közönséges (= általános) gonosz-ság fellegekre gyűlt felettünk, és elrekesztett általa igazság, védelem e földtől, — mind ég, mind föld magukra maradtak. Az emberi dühösség ekkor meggyújtja fátyláját a setétségbe, lármát fúj és száz nemzetségeket kiált össze fegyverre, hogy e földnek színét szaggassa.«... Amikor a nagyváradi börtönben raboskodó gonosztevőket meglátja: »Ezen emberi kép alatt élő fenevadak rémitő bűneiket vasban vonszolván előttem, azon kezdettem elmélkedni, hogy köztem s köztük a különbséget mi teszi? Természet, ország törvénye, vallás, lelkiismeretnek igazsága, emberiség, becsület, szánakozás, mely dolgoknak ezen ember-fenevadakban semmi nyomok nem találhatott, fejekben mind összezavarodtak. Gondolat-tenger áradt fejemre. Lehetetlen volt nyugodnom, míg le nem írtam.« (A bihari remete.) Kissé vulgarizálunk, irodalmi szempontból legalábbis, ha mindezekre az »agnoszticizmus« pecsétjét vagy más ehhez hasonló bélyegzőt ráitúnk.

Hasonló módon dicsérhetnénk és kifogásolhatnánk a Batsányiról szóló fejezetet. Itt kissé nehezebb dolga is volt Waldapfelnek, hiszen Batsányi pályakezdsének, 1795 előtti politikai nézeteinek alapvető tényeit kellett tisztázni. Például hadd idézzem csak azt, hogyan emeli ki, hogy a sokat emlegetett »A franciaországi változásokra« című vers, bár a Bastille lerombolásának és a sikeres belga

felkelésnek visszhangja, még a nemesi ellenállási mozgalom eszmekörében marad, tévedés tehát benne a magyar feudalizmus elleni támadást látni. — Mégis, a kitűnő elemzések ellenére azt kell mondanunk: úgy érezzük, hogy maga Batsányi, a politikai, hazafias lírikus nincs eléggé előttünk ezekben az elemzésekben. Valamit megsejtünk hatalmas temperamentumából, háborgó indulataiból — de nem lép elénk eléggé az ő személyes érdekeltsege, a »most vagy soha«, a sorsforduló feszítő, sürgető élménye, amelynek mását csak Petőfiben látjuk újra; az a Batsányi, aki várja, lesi a politikai híreket, mert minden idegszálával érzi a korszakfordulót, hogy magát annak közelgő hullámaiba belevesse. (A »most vagy sohasem« egyik prózai levelében szerepel, a nyelvfejléssel kapcsolatban; a »Levél egy régi várból« versben általánosítja: »Fut az idő, később késő lesz minden igyekezet... Helyre nem állandó kárunkon akkor epedni, Amikor isten nem tud rajta segíteni többé.«)

Hasonló szempontokból kissé halványak a Csokonai-fejezet egyes részei is. Waldapfel megint erősebb a gondolati tartalom, mint a lírai magatartás elemzésében. Tudjuk, az ő személyes érdeme az, hogy Csokonai életművének felvilágosodott tartalma oly tisztán áll előttünk; a fiatal Csokonait az ő korábbi tanulmánya és itteni fejtegetései nyomán látjuk a magyar fölvilágosodás legnagyobb költőjének. És mégis van egy-két lényeges vonás, amelyet Csokonai képéhez magunknak kell hozzáadnunk. A fiatal Csokonairól kevészt az mondani, hogy szatirikus; éreznünk kell a korai prózai dialógusoktól a Békaegérharcig ennek a szatírának az olimpiai fölényét, a friss költői tehetség szellemének lényegbetaláló biztonságát, amellyel a megtámadottnak szinte élete-haláláról képes dönten. Az említett korai művekben közös szemléleti eszköz az állapotperspektíva; — ha majd a komikum és a szatíra történetét megírjuk, Csokonai jó példája lesz annak, milyen művészi hatásokat lehet elérni azzal, ha azt, ami emberi, ilyen idegen szemléleti síkra vetítjük át. Hogy a nemesi felbuzdulást hiúnak és üresnek lássuk, a tollait féltő kócsag szemével kell néznünk. — Marxista irodalomtörténetírásunk mintha szégyellné, s nem igen tud mit kezdeni Csokonai költészetének vaskosan komikus, olykor obszcén elemeivel; ahol teheti, igyekszik bennük valami szatirikus elemet felfedezni. Baróti Dezső Dorottya-interpretációja a fő példa erre (Irod. 1952.). Pedig az esztétika klaszszikusai tudták, hogy van határ a szatíra és a tiszta komikum között, s ha a tiszta komikum elszigetel is az aktuális társadalmi harcoktól, mégis igaza lesz Hegelnek, aki a nevetésben a szellemi szabadság, a dolgok és

önmagunk fölé való emelkedés diadalmas megnyilatkozását látja (»die lachende Seligkeit der Olympischen Götter«). És végül: milyen könnyed, csodálatos ötvözet az, amit Csokonaiban szimplán csak »életöröm«-nek nevezünk! Van benne valami rokokóra emlékeztető finom szenzualizmus, de naivabb, frissebb változatban, rokon népdalaink érzékelés képességével; csakhogy e mögött az egészséges naivság mögött ott érzünk egy hatalmas intellektust, egy páratlan műveltséget, oly módon, hogy az érző és érzékelő lélek az életet is a maga kultúráján keresztül élvezi, benyomásait mintegy a tudásán, a műveltségén, az igényein átszűrve teszi könnyűvé, bájosá, harmónikusá. A sok példa közül éppen a »Háfiz sírhalma« kínálkozik legelőször:

Most nyílnak a virágok,
A róza mint királyné
Űl tarka trónusában
S a nárciszok körülte
Fennállva udvarolnak,
Tulipántok és kükörcsök
S jácintusok borúlnak
Királyi zsámolyára,
S a szép tavasz felette
Kék kárpitot lobogtat...

Ezek az »édes érzések«, az életnek ez a művelt, okos élvezése, aztán a fölényes szatíra, a vaskos komikum, hozzá a plebejus költő reális valóságsszemlélete, a felvilágosodott gondolkodó tépelődése az emberi haladás kérdéseiről: ez mind együtt az igazi Csokonai. Nem irracionalista, éppenúgy mint Kármán sem az, Anyos és Dayka sem az; hiszen az »érzékenységek« uralmából egyiknél sem lesz romboló szenvedély, s az érzelmeik gazdagságába való elmerülést nem engedik az »okosság« elleni lázadásra fajlulni — de nem is racionalista, vagy pusztán csak felvilágosodott költő; több annál: egész ember.

Még egy oldal van, amelyről Waldapfel szintézisét meg kell vizsgálnunk. A Horthy-korszak irodalom- és kultúrtörténetének kedves torzítása volt az, amikor Bessenyeit és a felvilágosodást, pláne a jakobinus mozgalmat egész eszmevilágával a magyar társadalomtól idegen, gyökértelen, mesterségesen átplántált jelenségnek minősítette. Waldapfel az első fejezettől fogva nagy gondot fordít annak kimutatására, hogy a magyar társadalmi fejlődés Bessenyei korában már megértett ezeknek az eszméknek a befogadására: a gazdasági-termelési viszonyok annyira fejlődtek, hogy időszzerűvé vált a harc a feudális berendezkedés ellen. Valóban mindent meg kell tennünk, hogy ezen a téren a polgári aknamunkát ellensúlyozzuk — noha,

mint fentebb már kifejtettem, óvatosaknak kell lennünk a mozgalom kiterjedésének, valóságos osztályalapjának megítélésében.

Viszont azonban, Waldapfel ábrázolásán túlmenően, más viszonylatban mégis föl kell vetnünk az »eredetiség« és az idegen virágok, a spontán hazai fejlődés meg a kölcsönzések alternatíváját. Magukat az idevágó jelenségeket jórészt Waldapfel is megemlíti: ilyen az antik metrum meghonosítása, az ún. nyugateurópai verselés kialakítása; Bessenyei törekvései elbeszélésben és drámában bizonyos magyar stílusváltozat és társalgási tónus kialakítására, — a Gálánt levelek-ről maga mondja: próbára írta, hogy magyar nyelven lehet-e így módon írni. Magasabb fokon megismétlődik ez néhány évtized múltán Kazinczy nyelvújító programjában, amikor irodalmunk akkori helyzetében a művészi fordításokat, idegen stílfajok meghonosítását tartja a fejlesztés legcélszerűbb eszközének, hivatkozva a képzőművészeti kópiákra: gipsz-szobormásolatokra és olaj-festménymásolatokra. Más-jellegű, de szélesebb elvi alapon idetartozik az, amit azidőben »magyarítás«-nak neveztek és széltilben gyakoroltak: ez nem stílust, nyelvet, formát ültetett át, hanem tartalmat, cselekményt, jobb esetben életanyagot, ti. egy idegen regényt, drámát úgy ültettek át magyarba, hogy a szereplők nevét, a helyszínt és egyéni külsőségeket magyarosították, a mű tartalmát magát azonban érintetlenül hagyták. (Századunkban ezt az eljárást rendszeresen alkalmazták színházi ügynökségeink az ún. exportdrámaiknál.) Így magyarította Dugonics Voltaire Zádig-ját, — sőt maga Kazinczy is adózott a korszellemnek, Bács megyéjével. De a cél nála mégis a nyelv- és stílusfejlesztés volt; így emlékezik meg könyvecskéje sikeréről: »Az ország elsőbb tisztviselői összegyűlének Rádaynéál Budán s felolvastatták a könyvet, hogy abból lássák, hová fog emelkedni nyelvünk... Akik idegen literatúrák produktumaihoz szoktatták ízlésüket, úgy hitték, hogy minden íróink közt én vagyok az az egy, akit olvasni tudnak.«

A fenti jelenségekben megnyilvánuló, a maga idejében hevesen fölvetett és vitatott problematikát Waldapfel nem miltatja eléggé és nem használja ki a benne rejlő szintetikus lehetőségeket. Megbosszulja itt magát az, hogy a korszak ábrázolásában rengeteget átvész ugyan a polgári irodalomtörténetírás filológiai eredményeiből, szintetikus eredményei elől azonban egyetemlegesen elzárkózik. Közlelebből Horváth János felfogásáról van itt szó, amelyet legtüzesebben egyetemi előadásaiban fejtett ki. Az 1772-vel kezdődő fejlődésben Horváth három nagy ütemet különböztet meg: a nyelvi magyar-

ság, a tárgyi magyarság és az ízlésbeli magyarság ütemeit; az elsőbe beleesik a felvilágosodás kora, sőt a 19. század két első évtizede egészen, a második nagyjából azonos a romantikus korszakkal, a harmadik a Horváthtól nemzeti klasszicizmusnak nevezett Petőfi—Arany-virágkorrall. Tudjuk, Waldapfel maga is utal rá, hogy néhány írónknál (pl. Kármán) már a mikorszakunkban felmerül az a követelés, hogy az írók fordítások és magyarítások helyett adjanak magyar életanyagot, tükröztessék a hazai életet. Ez a követelmény arat ugyan egy-egy jelentős diadalt, pl. Gvadányiban és Csokonai-ban, de Kazinczy kiszabadulása után megint proklamálja azt az elvet, hogy értékes »originálok« alkotására fejtelenek vagyunk, tehát fordítsunk, — mindaddig, amíg végül legbensőbb hívei is (pl. Kölcsey) ellene láznak. A tárgyalt korszakban azonban az eredetiségre törekvés még a mai értelemben nemcsak azért nem bontakozhat ki nagyobb erővel, mert annak a kornak más felfogása volt az eredetiségről: szélső esetben a pusztá magyarnyelvűséggel azonosította, hanem főként azért, mert általánosan uralkodik az, amit Horváth János nyelvi szempontú irodalmiságnak nevez. Ez annyit jelent, hogy a kor uralkodó jelszava a nyelvmentés, nyelvújítás, nyelvfejlesztés, és hogy íróink, költőink jelentékeny része az eredeti, hazai életanyag tükrözésénél fontosabb, elsődlegesebb feladatnak tartotta felett irodalmak nyelvi-stílusbeli, formai vívmányainak meghonosítását, adaptációját, illetve nem tartotta fogyatkozásnak azt, hogy ez a formai adaptáció lényegében idegen, többnyire nem is magas színvonalú életanyag tükrözésén keresztül megy végbe. Még Bessenyeinél is nagyon kétséges az, amit Waldapfel állít, hogy »A filozófus«-ban nemcsak Pontyin, hanem a többi szereplőn keresztül is magyar életet akar tükröztetni. Talán csak egy társalgási és magatartási tónussal próbálkozik. De aztán már a mozgalom megindulásakor nemcsak Bessenyei lép fel, hanem Báróczi is, akinek a koszorú-jára Kazinczy akar törni, mert Marmontel-fordítását korszakos jelentőségűnek érzi. Irodalmunk felvilágosodáskorabeli fejlődési szakasza különös helyzetet teremt a tartalom és forma viszonyában; olyan kísérleteket folytat, amelyek, ha nem ebben a történeti helyzetben következének be, egyet jelentenének a formalizmussal. Ti., mint mondtam, van egy vonala ennek a fejlődésnek, amely számára nem a mondánival az elsősorban fontos, azt könnyűszerrel veszi át készen — hanem egy formai eszköz kifejlesztése, egy nyelvi-verselési hangzat megszólaltatása, egy stílusfaji meghonosítása a magyar nyelvben. Harmad-negyed-

rangú költők lépnek fel; különösen a »Ráday-nem«-ben (a mértékesrímes verselők) játszadoznak kölcsön-élményekkel; eredeti mondanivalójuk nem mindig van, de hajlítják a nyelvet, a verselést. Ezen a réven előbb fejlődik ki egy bizonyos forma- és stíluskincs a magyar lírában (valamennyire a prózában is), csak azután születnek meg a nagy költők, akik lelket öntenek az átvett és továbbfejlesztett formákba. A »Tempefői«-ből megtudhatjuk: milyen kortársköltőkért rajongott a fiatal Csokonai: Horváth Ádám, a fordító Péczeli, Rájnis Magyar Virgiliusa, Szentjóbi Szabó, Baróti Szabó, Révai, Besenyei; egyrészükből nyilvánvalóan az új forma, új hang felszabadító hatását érezte.

Nem érdektelen talán megfigyelni: hogyan hangzik össze ezen a ponton a magyar fejlődés az európai irodalmak (különösen a német) századközépi helyzetével. A 18. század első kétharmada nyugaton: a klasszicizálás időszaka. Nem teremtő, hanem ismétlő, utánzó korszak; nem az élmény, nem a mondanivaló a fontos, hanem a forma, annak variálása, a vele űzött játék. Előbb a gáláns költők, aztán az anakreontikusok (a Gleim-ek és Uz-ok), francia földön a klasszikus epigonok időszaka ez. A műfajnak, a stilizálásnak, az utánzásnak erre a kultuszára reznál a mi Bessenyei-utáni magyar fejlődésünknek egy jelentős ága, mert a magyar helyzetben ugyannerre a fázisra van szükség és lehetőség. Verseghyt, Szentjóbót, Anyost jobban csábítja ez a formalista irodalom, mint azok a nagy teremtő egyéniségek, a Herderek, a Goethék és Schillerek, akik német földön a klasszicizálás helyén nagy költészetet és irodalmat teremtettek. A formai harc és fejlődés, az esztétikai bővülés szempontját végig lehet vezetni az egész korszakon — s akkor talán szóhoz jutottak volna a kor nem nagyszámú, de mégis jelentős esztétikai törekvései is. Persze akkor tisztázni kellett volna a »klasszicizmus«-nak erre az időre szabott fogalmát (Bessenyei, Horváth Ádám eposzai, rokokó-líra, ilyesmiről csak egyszer van szó, futólag (a 82. lapon), több szót kellett volna ejteni Verseghyről, — és semmiképpen sem lett volna szabad mellőzni Kazinczyt, legalábbis pályájának 1795 előtti részét.

Az ily módon megrajzolt fejlődés előterében kapták volna meg különös súlyukat azok a realista törekvések, amelyeket Waldapfel az egyes íróknál finom érzékkel bemutat. A »nyelvi szempontú irodalmiság«, aztán az eszmei harcok szolgálatában álló publicisztikai irodalom túlsúlya nyomatékosan vetik fel e korban a realizmus problémáját — a szépirodalmi műfajokban. S Waldapfel ki egészítése gyanánt itt megint fel kell eleve-

nítenünk Horváth Jánosnak egy nézetem szerint igen termékeny megállapítását. Valamely kor irodalmi termésének vizsgálatában nem szabad mellőzni azt a szempontot: mit tartottak akkor irodalomnak. Ismeretes, hogy a régebbi századokban latin szóval »literatúra«-ról beszéltek — de ez a szó nem volt egyjelentésű a mai irodalommal. Beleértették a tudományt is, sőt elsősorban azt értették rajta; a szépirodalom háttérbe szorult, s ha tekintélyre tartott számot, valamilyen erkölcsi vagy pláne vallási céllal kellett igazolnia létjogosultságát. Ezért követel Bessenyei az új korszakban az irodalomtól világságot és poétaságot. Nos, a »literatúra«-nak ez a régi konglomerátum-fogalma még él ugyan, sőt éppen a nagykönnyű mutatható ki továbbélése; magánál Bessenyeinél is, aztán Kármánnál, aki elvi írásaiban még nem emeli ki eléggé a szépirodalom önállóságát. Mindezek ellenére a felvilágosodás kora a »literatúra« felbomlásának időszaka, amikor a konglomerátumból önállóan kezdenek kibontakozni a szépirodalom és a szaktudományok (legszenbetűnőbben a történetírás). Mint láttuk, az önálló szépirodalom megalkotása először egy csomó nyelvi-formai problémát vetett föl. De a harcos korban, a feudalizmus elleni támadások idején föl kellett merülnie a realizmus igényének is. Ez rejlik éppen az »eredetiség« követelése mögött is. Persze a műfaji keretek nem egyértelműek; az esztétikai valóságtükrözés elsősorban a szépirodalom hivatása, de az utat hozzá Bessenyei és Kármán leleplező, a kor társadalmát átvilágító publicisztikája törte meg. Aztán meg ez az igény nem is mindenütt ugyanazon forrásokból táplálkozik. Csúcspontjain szoros kapcsolatban van a felvilágosodással s a valóság tükrözéséből áthajlik a valóság alakításába (Kármán, Csokonai) — másutt, mint Gvadányinál, van egy kis kellékgyűjtő jellege; a népi és történeti jellegzetességek megfigyelése és lerögzítése velejár a nemzeti individualitás, a kulturális önállóság kultuszával. A realizmus sorsa aztán a továbbiak során is egybeolvad az eredetiségről vívott küzdelmekkel. Az már a fejlődés későbbi üteméhez tartozik, hogy a küzdelemből végülis az eredetiség romantikus változata születik meg.

Bírálatomnak, mint talán minden bírálatnak, megvan a kényszerű perspektivikus torzítása. Nagyobb teret engedtem kifogásaimnak, kiegészítéseimnek, mint a jó oldalak kiemelésének és dicséretének. De az alapos elemzéssel is csak a könyv jelentőségét akarom hangsúlyozni. Hadd tegyen hozzá még külön nyomatékkal, hogy Waldapfel könyvét kifogásain ellenére is kiemelkedőnek, tudományos életünk nagy nyereségének tartom. Marxista irodalomtörténetírá-

sunk először tesz kísérletet arra, hogy egy egész korszakról szintetikus képet adjon. A kép a jelzett fogyatékosságok ellenére is tartalmas, szabatos, világos; dicséretre-méltó adatainak bősége, az elemzések meggyőző volta, a tagolás világossága, a szerző stílusának tömör kifejezőereje. Külön kell még befejezésül szólni a könyv fölépítéséről, helyesebben a szintézis megszerkesztésének újszerűségéről. Waldapfel az anyagát két részre osztja. Előbb a kor irodalmi-eszmei áramlatait ismerteti (felvilágosodás, nemesi ellenállás, nyelvművelés, szentimentalizmus stb.), ezekbe a fejlődési fonalakba olvasztja bele a kisebb írókat; a nagyok pedig:

Bessenyei, Batsányi, Kármán, Csokonai, Fazekas, a könyv második részében külön portrékban szerepelnek. Erre a korra alkalmazva a megoldást jónak tartom; ez az a mód, ahogy a korszak már említett tarkaságát tudományosan rendszerezni tudjuk. A járatlanabb olvasónak talán olykor időzavara támad, egyébként azonban Waldapfel az egyének ismertetésében sem hanyagolja el azokat a szálakat, amelyek az egyetemes fejlődéshez kapcsolnak. Kíváncsinos lenne ezt a szerkesztést más korokon is kipróbálni s az egyéni portrékon túl valóban irodalmi életet is ábrázolni.

Barta János

MIKSZÁTH KÁLMÁN: JÓKAI MÓR ÉLETE ÉS KORA

Művelt Nép Könyvkiadó Budapest, 1954.

Mikszáth Jókai-életrajza olyan momentumra a Jókairól szóló irodalomnak, amelyet ma sem lehet kikerülni az irodalomtörténet iránt érdeklődőknek. Sőt, nehéz úgy írni Jókairól, hogy egy-egy esemény rajzában, az író lelki életének kifejtésében ne tolujanak a mai toll alá a Mikszáth tömör, plasztikus megfogalmazásai, nem mindennapi ítélerőre valló, s minden tudományos nagyképűséget mellőző magállapításai. Egyszerű dolog ezt észrevenni és kimondani. De fogóssá válik nyomban a kérdés, ha felelni akarunk, elemző módon arra, miért is hat ránk Mikszáth műve ötven év távolából annyira, amikor egyes negatívumai oly szembevetődnek.

Hiszen Mikszáth az esztétikai elemzésről lemond, már a címádása is hangsúlyozza, hogy nem a költő munkásságáról, hanem »életéről és koráról« lesz szó. Meglepő volt ez a század elején, amikor Gyulai Vörösmarty-monográfiája volt az életrajzok mintája, s a regényes életrajzot hírből is alig ismerték, de szokatlan ma is, hiszen ma meg Illyés Gyula Petőfi-je a reprezentatív szépirodalmi életrajz, amely beható verselemzéssel különösen kitűnik. Igaz, Mikszáth kitűnő kalauz a száztíz Jókai-kötet erdejében, felismeri a kevésbé emlegetett, vagy éppen másod-harmadrendű művekben is az értéket. A novellák hosszú sorából például alig említ néhányat, de a »Mégsem lesz belőle tekintetes asszony«, »Az egyhuszasos lány«, vagy »A három királyok csillaga« nem kerüli el a figyelmét, s külön hangsúlyozza az egyébként gyenge »Mi lengyelünk« kuruzsló paraszt-asszonyának pompás figuráját. Jó érzékkel válogat a gazdag termésből; találoan emlegeti a gyengébb művek között a »Lenci fráter«-t, a »Három márvány fej«-et és az »Utazás egy sírdomb körül«-t. De akkor is igaz van, amikor Gyulai maró bírálata ellenére védelmébe veszi a Petőfiről szóló romantikus

melodráját. »A holt költő szerelmé«-t. Általában esztétikai szempontból nagyon jelentős volt a maga idejében Mikszáth megértő ítélezése a Jókai perben, amely a Gyulaiéktól és Péterfyéktől figyelemre nem igen méltatott írói erőnyeket megfelelő megvilágításba helyezte. Ebben a tekintetben különösen Jókai költőiségének hangsúlyozása fontos, mivel ezt Gyulai többnyire tagadta, vagy romantikus póznak tartotta. Persze Mikszáth ítélezéseivel, is vitába lehetne szállani nem egyszer, hiszen mai szemmel nézve erősen túlzottnak látszik az a lelkesedés, amellyel a »Janicsárok végnapjai«-ról vagy egyes őregkori regényekről nyilatkozik, de igazában nem ez a baj.

A hiba ott van, hogy olyan esztétikai törvényszék az övé, ahol a helyes ítéletek tömönatokba, gyakran teljesen általánosságokba szorúlnak, de a vádlott és a közönség többnyire hiába tudakozódik: az ítéletnek nincsen indoklása. Képzelt ellenfelünk erre azt felelhetné, hogy Mikszáth nem tudományos monográfiát akart adni, hanem regényes életírást, az effajta munkáktól nem lehet azt elvárni, hogy pedánsan végighaladjanak az író összes valamire való írásain. Nem is! Még csak azt sem várjuk, hogy akár Jókai tíz munkáját is analizálja a szerző, csak azt, hogy egy-kettőbe elmerüljön, s bármily szubjektíven, bármennyi teret engedve a szépirodalmi, novellisztikus feldolgozásmódnak, de részletesen beszéljen róluk. Ez egyszer — egyetlen egyszer — megtörténik a »Hogyan fakad a rügy, a bimbó, a rózsza« c. az »Új földesúr« megköltésével foglalkozó fejezetben, amely valóban a legsikerültebbek közé tartozik. De itt meg az zavarja az olvasót, hogy Mikszáth túlságosan hamar elhagyja az egyes művet, s az általánosítás-hoz emelkedik, egy-két olyan megállapítást kockáztatva, amit már a maga idejében is

kétségbe lehetett vonni. Jókai jellemrajzainak gyengeségeit a többi között azzal is indokolja, hogy az író »keveset érintkezett az emberekkel, s kevés viszonylatban.« Holott remeteségről legfeljebb az agastyán íróval kapcsolatban lehet beszélni, azelőtt Jókai a szellemi és politikai élet minden mozgalmából kiveszi a részét, s magánéletében is az érzelmek (barátság, szerelem, politikai szenvedély stb.) legkülönbözőbb változatait ismerheti meg. Másutt túlságosan is hitelt ad Jókai saját alkotó módszeréről tett vallomásainak s a Jókai művek kezdőpontjául a »vezéreszmét« jelöli meg, holott inkább valamilyen mesével indul el a folyamat, amint ezt sok Jókai utószó is bizonyítja.

Nem kis oka e biográfia élő voltának az adatok gazdagsága, sokoldalúsága és színesége. Mikszáth ismerte a családi emlékeztetéseket, Vályné Jókay Eszter feljegyzéseit csak úgy, mint Petiné, Vály Mária ma kiadás előtt álló memoárjának legalább egy részét; biztos kézzel válogatott a kortárs írók és politikusok anekdotáiban, de bepillantott Laborfalvi Róza háztartási elszámolásaiba és a három Jókai testvér hagyatéki egyezségébe is. Így valóban roppant színes és jól dokumentált a magánélet képe, még az olyan aprólékos emlékiratok, mint Hegedűs, Jókay Joláné¹ is viszonylag keveset adhattak csak hozzá. Szini Gyula regényes műve² pedig részben mendemondákat közöl, részben szemérmetlenül kiaknázza Mikszáthot, de annak változatos anyagát a »szívügyek« szenzációhajászó krónikájává szegényíti.

És mégis, minden lefegyverző bőség ellenére bizonyos vonatkozásaiban ma már egyoldalúnak kell éreznünk a Mikszáth-megrajzolta pályaképet! A könyv egyik fő hiánya az, hogy megfelelkezik a művelődési élmények hatalmas jelentőségéről Jókai életében. Így van ez még a fiatalkor rajzában is, noha ott talán a legtöbbet foglalkozik az íróval, aki olvasó is. Mikszáth nem ír Jókai első olvasmányairól: a népmesék gazdag világáról, a kézírások, titkos rebellis könyvekről, amik szinte egész életére meghatározták Jókai érdeklődési irányát. De keveset mond Jókai fiatalkori Shakespeare-kultuszáról is. Tőle nem igen tudhatjuk meg, milyen különféle írók voltak hosszabb, rövidebb ideig ösztönző hatással a nagy elbeszélőre. Vajmi keveset hallunk Jókai olthatatlan rajongásáról a színház iránt, s még a nagy port felverő Dózsa-dramáról sem tudósít bennünket. A festészettel való kacérkodását is inkább ifjonti kedvtelésnek, majd öreg-

korában Fesztyék hatásának tünteti fel. Holott Jókai ritka fogékonysággal közeledett a képzőművészethez: a maga korában talán elsőnek értette meg hazánkban Madarász »Hunyadi László siratásának« jelentőségét, nagy rajongója volt Zichy Mihálynak, s nemzetközi viszonylatban is egyik leghatásosabb propagálója Verescságinnak. Jókai külsőségei, mindennapjai túlságosan lekötik Mikszáthot; minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy a franciás koszt vagy a magyaros menü közti ingadozás a Jókai-ház hetvenes évekbeli étrendjében legalább annyi helyet kap művében, mint pl. az író magánkönyvtáráról szóló beszámoló. Valószínű, hogy ebben volt lázadás is a pozitívizmus kimért illedelmességű szobatudósáinak a századvégen elharapódzó életírásaival, vagy Gyulai Pál enyhén eszményítő klasszikus arcéleket rajzoló eljárásával szemben. Azonban az intimítások ilyesfajta aránytalanul nagy felhalmozása aligha volt a legerencsésebb módja az újításnak, s maga Mikszáth is helyesebb ösvényre bukkant ebben a művében. Az igazán előrevezető ösvényre azzal lépett, hogy bíráló magatartást tett magáévá az író jellemével szemben: mert és tudott határozott, de nem vértelenül elvont erkölcsi elvek szemszögéből bírálni.

Részben a kultúrelmények elhanyagolásának körébe tartozik az is, hogy Mikszáth Jókaija sokkalta kevesebbet utazik a valóságosnál, s a szóba hozott utak sincsenek íróilag megjelenítve, a költő élményvilágára tett hatásuk is alig mutatkozik meg, holott az útinapló, a riportok ezt meglehetősen könnyű feladattá tették volna. Általában ez a portré az élőnél bizonytalanabb, passzívabb, puhányabb embert mutat, ami jórészt abból fakad, hogy Mikszáth jelentőségéhez képest csekély helyet ad az 1849-től 1875-ig tartó életszakasznak, hogy helyette annál részletesebben kitérhesen az ifjúság és az alkony évtizedeire. (Amellett a 60-as évek tárgyalása azért is sovány, mert ott több szó esik a politikai eseményekről, mint magáról hősről.) De nemcsak a férfikorát élő Jókai háttérbeszorításában van a hiba, hanem méginkább abban, hogy mint Sőtér István szép tanulmánya megállapítja, Mikszáth itt: »...túlságosan is csak az élet periferájára szoruló Jókait látja s erről származó személyes benyomásait vetíti vissza Jókai egész pályájára.«³

És most jutottunk a mű sarokpontjához, ahonnan hibáit szintűgy meg lehet magyarázni, mint máig is ható éltető erejéit. A századvég kritikátlan Jókai-dicsőítésével Mikszáth

¹ Hegedűs Sándorné Jókai Jolán: Jókai és Laborfalvi Róza. Bp. 1927.

² Szini Gyula: Jókai. Egy élet regénye. Bp. 1934.

³ Sőtér István: Jókai útja. Csillag. 1954.: 12. szám, 2346. o.

éppúgy szakított, mint a Gyulai-féle életrajzírás morálisan idealizáló módszereivel. Bár ez néha inkább gúnyos fintorban nyilatkozott meg nála, a kiábrándult, mindent relativnak találó ember keserűen torzító humorában, amely a római hősnőket alakító Laborfalvi Rózáat kicsinyes házisárkányként is bemutatja, s a tragikus és mélyenjáró Kemény Zsigmondot pedig egyszerűen a »mentített táncoló elefánthoz« hasonlítja. Új volt ez a stílus, s fel is kavarta a filológus berkek szokványokhoz szokott lelkeit, nyárs-polgári-vallásos középserűségeit. Erről meggyőződhetünk akkor, ha elolvassuk a Mikszáth-könyv néhány jelentősebb bírálatát 1907-ből és 1908-ból.⁴ De számunkra ez csak másodsorban fontos. Elsősorban az esik latba, hogy Mikszáth átfogó tervvel, valóban kritikai szemlélettel fogott hozzá az arckép festéshez. Ez az átfogó szemlélet jótévesztí azt, hogy művének anyagát igen jelentős részben már másodkézből vette, Szabó László életrajzából,⁵ amelyet kb. tíz esetben minden hivatkozás nélkül szóról-szóra felhasznált, amint ezt Kiss Imre idézett cikkében megállapította. Am Szabó László csak szorgalmas kompilátor, aki az összehordott adatok és vélemények értelmezésével meg sem próbálkozik. A kritikai mérce, amelyhez Mikszáth Jókait is hozzámérte, a Tóth Mihály jellemében testet öltő polgári-eszmény volt: a rangra, címre, előítéletekre nem adó, esze és munkája után élő bölcs ember, aki derűs fölényvel emelkedik túl a hétköznapiok kicsiségein, s nem következtetlen regényes fellobbanásokkal, hanem férfias szilárdsággal éli át az életét. Ettől az ideáltól Jókai sok vonatkozásban valóban távol állt, s ezt Mikszáth kérlelhetetlenül ki is mondta. »Emberismerete teljesen hiányzott.« (I.: 44. o.)⁶ »... egy kis stréberség mindig volt benne, hiúság ellenben még több.« (I.: 87. o.) bár megjegyzendő, hogy Jókait később mint a hiúságtól mentes embert emlegette. Másutt azt állapítja meg róla: »Erős meggyőződése nem voltak« (I.: 199. o.) amit ugyan itt csupán politikai vonatkozásban szögez le, de más helyeken a magánéletére pl. az első házassága körüli ingatagságára is érti. Elbeszéli róla azt, hogy az emberismeret hiánya miatt könnyelmű cimborákra pazarolja kölcsöneit, eladósodásából csak a királyi kegy menti meg, amely viszont keserű lelkiismeret-furdalást okoz neki, hiszen felmerül benne a

gondolat: »... vajjon elfogadta volna-e Petőfi« (II.: 158. o.). Mikszáth szerint Jókai nem tudja önmagát stilizálás nélkül teljesen őszintén adni. »nem bír kellő hitelességre szert tenni érzelmeire vonatkozólag.« (II.: 245. o.) Nemzeti érzése sem eléggé éber, az uralkodói kegy »... egy új gyengeséget húzott ki belőle: a hiperlojalitást.«

Kétségtől magas eszmeiségről tanúskodik ez a bírálat, de van egy alapvető gyengesége; túlságosan csak az egyéni magatartás erkölcsi megítélésénél marad. Társadalmi tartalma van ugyan a tisztán morálisnak tetsző megállapításoknak is, de Jókai egyéni életstílusa s a liberális nemesi eszmények egysége kevéssé tűnik ki, amint Király István értékes fejtegetése szerint a Noszty-fiú esete c. regényében sem vált a »... magánélet és közélet kapcsolata olyan átlátszóvá, mint a világirodalom nagy realista íróinak műveiben« (191 o.). Mikszáth útján járt tovább Móricz Zsigmond Jókai megítélésében, de ő a Rózsa Sándor II. kötetében már jobban kiemeli Jókai 1848-as ingadozásainak igazi okát: a középnemességhez való kötöttséget, a plebejus sérelmekről és indulatokról való idegenséget, ha olykor túlzottan is elítéli a fiatal regényírót. Annak, hogy a magánélet és a koráramlatok kapcsolatát Mikszáth csak kevéssé figyeli meg, van egy igen lényeges következménye: Sok mindenért Jókai egyéni befolyásolhatóságát, impresszionista voltát stb. teszi felelőssé, ami voltaképpen az egyes nemesi rétegek tipikus vonása a maga idejében, vagy legalábbis fontos történeti tényezők korlátozott megítéléséből fakad. Így áll a dolog Jókai szabadságharc alatti fejlődésével, a 67 utáni években írt, uralkodónak hódoló cikkekkel, sőt nagymértékben Rudolf trónörökösével is. Nem annyira a Habsburg-kegy hízelgett itt Jókainak, inkább az az illúzió fűtötte, hogy megértő nemzeti uralkodó kerül ki a zsarnok, magyar-ellenes családból. Hanem az életrajzíró gyakran nemcsak Jókai kormeghatározta tévedéseit tartja tisztán egyéni álmodozás folyamányának, hanem néha még Jókai haladó ellenzéki megnyilatkozásait is egyszerűen járatlansága, naivsága következményeinek véli. Erről van szó a kiegyezés körüli esztendő ábrázolásában, amikor Jókai többször ellentétbe került pártvezérnek politikájával, sőt több mint egy esztendőre (1868 január—1869 június) a Hon meg is szűnt a balközép hivatalos lapja lenni. Mindebben Mikszáth a »jámbor politikai kezdő« botladozásait, illetőleg a Csernátó-féle durva újságíró-stilustól való irtózatát látja. Azt hisszük, hogy ebben az esetben nemcsak a Sőtértől említett történetiellen visszavetítésnek lehet része Mikszáth téves állításaiban, hanem a nem eléggé alapos adatgyűjtésnek is.

⁴ Egyfelől: k. f. Budapesti Szemle, 1907: 453—67 o.; Kiss Imre, EPhK. 1907: 507—13 o. Religio. 1907: 20 szám. másfelől: Cholnoky Viktor: Hét. 1906: 836—7 o.

⁵ Szabó L.: Jókai élete és művei. Bp, 1904.

⁶ Az idézetek végig az 1910. évi »Jubileumi kiadás« 18—19. k.-ból.

Az életrajz megvesztegethetetlen bírálata azonban többnyire megáll az embernél, s az emberi gyengeségek hatását az életműre nemigen vizsgálja. Néhány kisebb találó megjegyzéstől eltekintve (pl. a »Koronás gyermekek« című öregkori kisregény lojalitásból való megszakítása) egy kitűnő helye van a regénynek, ahol az élet és a mű egységét szemünk elé állítja. »Rózsaszín párák« című fejezet vége ez (II.: 197–98. l.), ahol Mikszáth kimondja: »Jókainak mindent megadott a természet, ami egy világraszóló nagy íróhoz kell, csak a boldogtalanságot.« Ezt a tételt természetesen nem lehet olyan egyoldalúan értelmezni, mint Kosztolányi Dezső tette, aki csak a Jókai-féle lélekrajz elnagyoltságának magyarázatát olvasta ki belőle.⁷ Nem, Mikszáth itt a pszichológiai mélységtől és sokoldalúságtól elválaszthatatlanul Jókai társadalomábrázolásának, realizmusának korlátaira is gondolt: »Minden fogyatkoztása innen származik (t. i. Jókainak, N. M.). Hallott az emberek gonoszságairól, árva nyomorgásáról, éhezők szenvedéseiről, megalázottak lelki háborgásáról, le tudta írni nagy bravurral, elbűvölő módon, ki tudta tölteni fantáziájával, de bele nem adhatta a saját szívét.« Mikszáth nagyszerűen megérezte, hogy a realizmus foka voltaképpen az író humanizmusának erejétől függ, s a XIX. század realizmusának igazi, központi témája a »népek szenvedése«, amint ezt Balzac kifejezte. Nem céltunk ezúttal részletesebben foglalkozni az életregény művészi kvalitásaival, de bármily röviden is ki kell térni rájuk. Már Chólnoki Viktor megírta, s azóta meglehetősen elterjedt a nézet, hogy Jókai ifjúságának, különösen a komáromi éveknek leírása a legmegragadóbb. Nem nehéz meglegni ennek a nyitját: A »nagy palóc« szellemi szülőföldjére talál a reformkor évtizedeiben, otthonosan mozog itt, mesélő kedve felenged, saját ifjúságának emlékei is egybeolvadnak a Jókaiéval. A »régi jó idők« dícséri, de nem elsősorban azért, mert régiek, hanem mert több hazafiságot, őszintébb kulturális érdeklődést, tisztább irodalmi és közéleti erkölcsöket lát bennük, mint saját korában. A forradalmi hangulatot nem tudja átélni, s ezért a negyvenes évek íróinak inkább csak derűs bohémosságát, az idősebb nemzedékekkel való szerető összeforrottságát adja vissza, de azt igen jól. Halványabbak az 50-es 60-as évek képei; hol a lírai elmékedésekkel előtört történeti krónika (a kiegyezés előkészítése), hol az anekdotákra feldaraboló előadásmód diadalmaskodik, s életes atmoszférát lehelő résznek leginkább a Laborfalvi Róza megőregedéséről

szóló fejezetet érezzük. (A sárga ház és lakói.) Itt már az az író szólal meg, aki a nagy dolgok eltörpülését siratja, ironikus pontossággal festi a mindennapok semmisségeit, keserűen felkiált annak láttán, hogy már a Szabadelvű Klub sem a régi a 90-es években: »A klub tele volt stréberekkel... intrikusokkal... irigyekkel... Az etika szállt, szállt alá. Lent is, fent is.« De részletesebben már nem idézi fel itt a Katánghyak világát, inkább menekül tőle Jókai remete magányának rajzába.

Így állunk tehát Mikszáth könyvével: szeretjük bátor bíráló szaváért, amely akkor hangzott fel, amikor »modern« dolognak kezdett számítani irodalomkritikánkban a szubjektivitás, a benyomásokon való lelkendezés elvek és ítéletek nélkül, szeretjük hangulatteremtő erejéért, az életrajzi adatok gyűjtésében megnyilatkozó úttöréséért. Sok szempontból példamutató az a gyors készség, mellyel Mikszáth eleget tett a közönség és a kor igényének: életregénye nem is egészen két és fél évvel Jókai halála után, 1906 végén már készen állt. Szemléletének korlátait: túlzottan az egyénre néző morális megítélését, Jókai életének és művének elkülönítését, az életmű eszmei vívmányai iránti meglehetősen érzéketlenségét kegyelettel bíráljuk, s nemcsak Mikszáth, hanem a kor számlájára is írjuk. De nem evezhetünk bele abba, hogy Jókai-életrajza valamiféle uralkodó szerepet játszassék Jókai mai megítélésében, s a széles tömegek számára *elsődleges* ismeretnyújtó legyen. Úgy gondoljuk: harcolni és vitatkozni nem egy ponton éppen azért kell vele, mert a szerző nagyszerű szavai szerint: »a legszebb festéket az igazság adja a megörökíteni szándékozott archoz.«

Az új kiadás vonzó köntösében, egy kötetre szorított terjedelmével, utószavával és szómagyarázataival jóval használhatóbb az eddigieknél. Kár, hogy az utószó túlságosan rövidrefogott, a mű keletkezésére alig tér ki s ebben a részében a tárgyi hibától sem mentes. Azt írja, hogy a Jókai-rokonság élő tagjai közt Vály Ferencné is kapott próbapéldányt Mikszáth könyvéből, holott a derek öregasszony ekkor már több mint tizenöt éve halott volt, s nem is neki küldött levonatot Mikszáth, hanem a leányának, Petiné Vály Marinak. Az általános jellemzés során az utószó csak a politikai vonatkozásokat meg az ilyen jellegű fogyatékosságokat domborítja ki a Jókai-életrajzból, s érthetetlen szigorúsággal jelenti ki Jókairól: »Ő (t. i. Mikszáth) már látta azt is, amit Jókai nem akart észrevenni: látta azt a történelmi zsákutcát, amelybe a forradalom bukása utáni évtizedekben ment bele a nemzet, látta a félféudális magyar társadalom csődjét, morális széthullását.« Ezzel szemben joggal kérdezhetjük, miért gondolja azt a szerző,

⁷ Kosztolányi Dezső cikke: Budapesti Napló. 1907:8 szám.

hogy Jókai nem akarta észrevenni mindazt, amit Mikszáth felismert? Történetietlen dolog azt gondolni, hogy Jókai azért, mert kortársa volt Mikszáthnak, már okvetlenül ugyanolyan nézőpontra tudott felemelkedni mint ő. Ha Mikszáthot is gátolták a 90-es évekig a nemesség reformkori és szabadságharc alatti tetteinek dicső emlékei a tisztánlátásban, mennyivel inkább így volt ez Jókainál, aki mindezt át is élte és még férfikora teljében is történelmileg jogosult illúzió-

val gondolhatta azt, hogy a reformkor folytatását vállalni tudja a középnemesség. Ötven-hatvan éves kora után pedig csak kevés író tudja már visszavonni régebbi nézeteit! De erről a szempontból nem kívánok itt vitatkozni, hiszen a bírálat eddigi részei is állandó utalásokat tartalmaznak rájuk. Hadd hívjuk fel még a könyvkiadó figyelmét arra, hogy Alexander Bernát mindig x-szel írta a nevét és nem ksz-szel, amint ez a 383. lapon látható. Nagy Miklós

BALASSI BÁLINT ÖSSZES VERSEI

(Magyar Klasszikusok) Sajtó alá rendezte Bóta László, bevezette Fekete Sándor Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1954.

Az 1954-es könyvnapra a Szépirodalmi Könyvkiadó »Magyar Klasszikusok« sorozatában Balassi Bálint összes verseivel örven-dezettette meg mindazokat, akik szeretik a magyar költészetet. Valamikor, még 1924-ben éppen Dézsi Lajos Balassi-kiadásával kapcsolatban vetette fel Babits Mihály azt a kérdést, hogy milyennek is kell lennie a jó klasszikus-kiadásnak. »Kétféle jó klasszikus-kiadást képzelhetek — írta. Egyiket a tudománynak, másikat a művelt közönségnek. Egyik adja az apparátust. Másik az eredményt. Egyik salakos szesz, tölcserrel és szűrőpapírral. Másik a tiszta, leparólt aranyedv. ... Egyik csupa kérdés és probléma. Másik csak kincs és felelet.« És kénytelen volt megállapítani, hogy irodalmunk mind a kettőnek ugyancsak híjával van, de különösen szegények vagyunk jó népszerű kiadásokban, pedig elsősorban ezekre volna szükség. Kultúrpolitikánk azóta a múlt sok mulasztását pótolta.

A Magyar Klasszikusok sorozat kötetei legnagyobb íróink műveit teszik széles tömegek számára hozzáférhetővé, s ugyanakkor nagy részük a szakemberek számára is tud újat, tanulságosat nyújtani. Balassi Bálint verseinek erről a kiadásáról is elmondhatjuk ezt. Bóta László, a versek sajtó alá rendezője s a jegyzetek összeállítója, valamint Fekete Sándor, a bevezető tanulmány szerzője egyaránt jó munkát végeztek.

A Balassi-filológia az utóbbi évtizedekben hatalmas eredményeket ért el. Elég Dézsi Lajos és Eckhardt Sándor kiadásait egymás mellé helyezniük, hogy ezeket egy szempillantás alatt lemérhessük. A költő életrajza, műveinek szövege, időrendje, esetleges forrásai, elsősorban Eckhardt Sándor és Waldapfel József kutatásai alapján, ma már nagyjából tisztázottnak tekinthetők. Persze ez nem jelenti azt, hogy vitatható kérdések, új megoldási lehetőségek az egyes problémák-

kal kapcsolatban ezen a téren már ne lennének. Eppen a jelen kötet példája mutatja azt, hogy ilyenek még ma is vannak, sőt eddig ismeretlen szövegek felbukkanásával is számolhatunk. De a Balassira vonatkozó adatok viszonylagos gazdagsága ellenére hiányzik életművének átfogó marxista értékelése. A költő verseinek végtelen érzelmi és gondolati gazdagságán kívül talán emiatt van az, hogy a róla szóló kisebbbőlegzetű áttekintő munkák, Fekete Sándor előszava éppen úgy, mint a nemrég elhangzott ünnepi megemlékezések, annyi érdekesen újat tudnak róla mondani.

Fekete Sándor bevezetéséről az első benyomásunk az, hogy szép. Ha nem félnénk attól, hogy ismertetésünk túlságosan hosszúra nyúlik, kedvünk volna stílusát részletesen elemezni. Eleven, színes esszéstílus. Színesége nem a kívülről ráaggatott metaforákból, élenksége nem a szubjektív érzések villódzásából adódik, hanem a gondolat gazdagságából. Ezért jó. Látja a dolgok belső ellentmondásait, és éppen ez az, ami érdekli. Sok helyén szinte érezzük a megszülető ötlet, a felfedezés örömeit. Erénye az is, hogy szeret és tud vitatkozni. Kosztolányi vagy Szerb Antal tévedéseinek bírálatára formai szempontból is a tanulmány legjobb részeihez tartozik. Tudományos és kritikai stílusunk kifejlesztése fontos feladat. Fekete Sándor véleményünk szerint jó irányban indult el.

A bevezetés alapján az olvasó lényegében helyes képet alkothat Balassi életéről, költészetéről, jelentőségéről és helyéről a magyar és a világirodalomban. Különösen az istenes énekekről szóló fejezet igen jó. A polgári irodalomtörténetírás sokszor dicsérte ezeket a verseket, de helyes értékelésüket nem adhatta, marxista irodalomtörténeiszünk viszont »kényes témának« érezték a kérdést és nem merték az istenes énekeket jelentőségüknek megfelelően értékelni. Fekete nagy

érdeme, hogy először mutatja meg kellő súllyal azt, hogy mennyi merész, polgári jellegű, haladó és világias gondolat van e versekben. Hogy, érzésünk szerint, az istenes énekek eszméi és költői gazdagságát az ő elemzése sem tárta fel teljesen, az csak Balassi nagyságát bizonyítja.

Az előszónak kétségtelen erényei mellett van néhány kisebb, felületességből eredő szépséghibája. Ilyen például az, hogy félreérti Balassi e sorát: »Véletlen halál ki reánk őrt áll ne fojtson meg hertelen éltünkben.« Magyarázata szerint itt a költő hosszú életért imádkozik, holott tudni kell, hogy a véletlen szó e helyen még megőrizte eredeti jelentését, vagyis csak annyit tesz, hogy váratlan, olyan amire nem gondolunk előre. Balassi e helyen tehát nem hosszú életet kér, hanem csak azt, hogy ne haljon meg hirtelen, úgy, hogy előtte nincs módja bűnbánatot tartani. Így magyarázta e sort már Eckhardt Sándor is, és értelmezése meggyőződésem szerint vitathatatlan.

Ennél súlyosabb hiba XVI. sz-i latin humanista irodalmunk indokolatlan lebecsülése. Szerinte annak, hogy Oláh Miklósék latinul írtak, első sorban népellenes politikai beállítottságuk az oka. A kérdés nem ilyen egyszerű. Oláh Miklós politikai magatartása valóban nem volt példaadó. Ezért egy másik humanista, Forgách Ferenc történeti munkájában súlyosan el is ítéli, de szintén latin nyelven. És miért ír latinul Baranyai Decsi János, aki az első kísérletet tette a magyar polgári jogrend kidolgozására, Szamosközy, Bocskay István udvari történetírója, vagy miért vezette letinul gyönyörű lírai naplóját Szenczi Molnár Albert, vagy ... de a latinul író s népüket ennek ellenére szerető magyarok sorát a XVI—XVII. században szinte a végtelenig folytathatnánk. A kérdés nem ilyen egyszerű.

Abban is érzek egy kis felületességet, ahogy a modern filológiai forráskutatás felett kritikát gyakorol: »Az akadémiai Balassikiadás jegyzetei lépten-nyomon felfedeznek sokszor teljesen véletlenszerű, esetleges párhuzamokat« — írja egy helyen. Ez így bizony túlzás.

Van még egy hiba, amelyért azonban már nem Fekete Sándor a felelős. A kötet egész szerkesztésén érzik valami elsiettség és felületesség. Ez abban nyilvánul meg, hogy az előszó nincs szerves kapcsolatban a könyv többi részével. Így a kiadás kétszer ismerteti a költő élettrajzi adatait, egyszer a bevezetésben, egyszer a jegyzetek élén. Ezért vannak apró eltérések az előszóban idézett versek és a közölt szöveg között, ezért történhetett meg az, hogy ugyanakkor, amikor az előszó szerintünk túlságosan is élesen kikel az erőszakolt párhuzamkeresések ellen, a jegyzetek

szórul-szóra átveszik Eckhardt ilyen párhuzamait, még ott is, ahol azok egy népszerű kiadásban valóban feleslegesek, és végül ez az oka annak, hogy a kiadás kronológiai módosításairól az előszó egy szót sem szól, pedig ezek a kronológiai módosítások, ha helyesek, feltétlenül befolyásolják a költő egész pályájáról alkotott képünket.

Nem lett volna-e jobb egyazon emberrel iratni a bevezetést és a jegyzeteket? A sajtó alá rendezést azzal végeztetni, aki az előszót írja, illetve fordítva? A Magyar Klasszikusok sorozat további kötetei számára inkább ezt a módszert javaslom.

A versek szövegével és a jegyzetapparátussal még nagyobb mértékben meg vagyunk elégedve, mint a bevezető tanulmánnyal. Ez a kötet Balassi verseinek eddig legteljesebb gyűjteménye. Alapja természetesen Eckhardt kritikai kiadása, de felhasználja az 1951-ben Stoll Béla által Keszthelyen felfedezett Balassi-kéziratot is. Ennek segítségével három versnek (51., 82., 87. számúak) a kritikai kiadásánál hitelesebb szövegét tudja adni, s ami ezeknél az apró módosításoknál még többet jelent, közli azt a két gyönyörű versszakot (95. Az erdélyi asszony kezéről, 96. Fulviáról), amelyeket először ebből a kéziratból ismertünk meg. Van még ezenkívül több önálló szövegjavítás (71., 81., 89. sz. vers), melyeket nem részletezünk, egyik sem nagyon fontos, de mind elég elfogadható, közülük néhány Győry Jánostól származik.

A versek ciklikus beosztása (Ifjúság, Losonczy Anna, Új szerelmek stb.) is Eckhardt kiadásán alapul, az egyes költemények időrendjében azonban néhány esetben eltér attól. Ezek közül az eltérések közül a leglényegesebb az, hogy a költő házasságának felbomlása idejéről négy istenes verssel többet eredeztet, mint Eckhardt. E négy vers közül kettő, az »Ó én Istenem, im mi történik...« és »Az Szentháromságnak első személye...« kezdetű a kritikai kiadás szerint a költő ifjúságában, 1578 előtt keletkezhetett. Eckhardt érve mindkét vers időrendi besorolásánál a versforma állítólagos kezdetlegessége. Az »Ó én Istenem...« kezdetű vers az ő jegyzetei szerint: »a jobb ritmusú, de gyengén rimelő zsenigé közé tartozik«, Bótának itt feltétlen igaz a van. A vers nem szenge, hanem remekmű. Ilyet kezdő költő nem írhatott. Ott van benne az önmarcangoló bűnbánat, az Istennel való keserű vita és alku, a bátorságról való könnyörgés, mindaz ami Balassi legjobb, legkiforrottabb istenes énekeire jellemző. Nincs benne egyetlen henyé vagy sablonos sor vagy szó sem. Hogy a virtuóz rimelés hiányzik? A vers éppen akkor lenne gyengébb, ha ez is megvolna. Aki az életéért, becsületéért vitatkozik a sorssal, nem ér rá csengő

rimeket faragni. A puritán rimelés e versben, meggyőződése szerint, tudatos, a mondanivaló hitelét erősíti. Az Atyaisten himnusza (Az Szentháromságnak első személye...) nem annyira tökéletes, mint az előbbi költemény. Versformáján valóban érzünk valami egyenetlenséget, ami onnan ered, hogy tizenegy szótagos sorai négyféle belső ritmust követhetnek minden rendszer nélkül. Az ilyenféle ritmika főleg a Balassit megelőző költészet sajátja, és nála még fiatalabb éveiben is igen ritka, de nem feltétlenül a költői gyengeség vagy gyakorlatlanság jele, — gondoljunk csak Zrínyire. A forma tehát Eckhardt mellett vall, a tartalom viszont Bóta mellett. Az elkésredettség, reménytelenség és a kitaszított-ság érzése, amely ebben a versben tükröződik, Balassi életében a szerencsétlen házasságát követő bajok előtt alig volt indokolt, s a költő zaklatott lelki állapota a forma lazaságát is megmagyarázhatja. Ezzel a verssel kapcsolatban még egy kérdést fel kell vetnünk. Az Atyaisten himnusza egy versciklusnak az első tagja. Ezt a ciklust, amelyet a költő maga állított össze, a kritikai kiadás az amúgy is bizonytalan időrend kedvéért szétszórta, pedig a három versnek együtt külön jelentősége van, s összetartozásuk igen szoros és hangsúlyozott. Balassi a Szentháromság ciklusban egész költészetének summáját akarta adni. Az Atyaisten az a sors-isten, akivel egész életén át vitázott, a Fiú a vítérség istene a Szentlélek a szerelemé. E három versben tehát Balassi egész költői világát vetíti az istenfogalomba. Miért nem lehetett ezt a három verset egymás mellett kiadni, nem tudom. Hiszen ezen az alapon a Júlia ciklust is szétszórhatjuk, ha sikerül bebizonyítani, hogy Balassi nem keletkezésük sorrendjében állította őket össze, vagy, hogy velük egyidőben más verseket is írt. Már Eckhardt eljárását sem éreztem helyesnek ezzel a három verssel kapcsolatban, de Bótát még bántóbb. Hogy a valóban kicsit későbbi Szentlélek-himnuszt külön közli, nem is rovom fel, de bebizonyítja, hogy az Atya és a Fiústen himnusza egy időben keletkezett, és mégis közéjük rak egy szerelmes verset. A kritikai kiadás eljárását még lehetett magyarázni a következetesen alkalmazott kronológiai elvvel, — bár a legjobb elv is hibás lesz, ha mereven alkalmazzuk —, de ezt még azzal sem lehet.

Szintén tartalmi érvek alapján ide sorolja Bóta László az «Ő én kegyelmes Istenem...» kezdetű verset és a XLII. zsoltár fordítását. Eckhardt 1590—92 körülről származtatta e két művet, anélkül, hogy keletkezésük idejét határozott tartalmi vagy formai érvekkel bizonyította volna. Időrendi besorolásának alapja végeredményben az a Rimayra vissza-

menő, és a költő nem egy életrajzi adatával, levelével is támogatható nézet, hogy Balassi utolsó éveiben súlyos anyagi bajokkal küzdve, egyedül elhagyatva és bizonyos fokig célja-vesztetten élt. Hogy ez a kép helyes-e, arra a kérdésre még vissza fogunk térni. Ha elfogadjuk ezt a nézetet, akkor valószínűnek kell tartani azt is, hogy Balassi pesszimizisztikus hangú istenes énekeinek egy része életének ebben a szakaszában keletkezett. A nehézség akkor jelentkezik, amikor meg kell állapítanunk, hogy melyek azok a versek, amelyeket ebből a korszakból datálhatunk. 1589—94-ből csupán három istenes éneket ismerünk, aminek keletkezési ideje biztosnak tekinthető: a »Pusztában zsidókat vezérlő jó Isten...» és a »Kegyelmes Isten, kinek kezében...» kezdetűeket, ezeknek záróstrófája pontosan megmondja szerzésük idejét, valamint az LI. zsoltárt, amelyről Rimay tanúsítja, hogy azt a költő halálos ágyán írta. A többi kései istenes énekek (Eckhardt kiadásában a 88., 89., 91., 92., 93., 94. számúak) általában nem találhatunk olyan tartalmi vagy formai elemeket, amelyek élesen elválasztanák őket a házasságával és pataki várfoglalásával kapcsolatos bajokban szerzettektől, sőt nem egy közülük határozottan olyan motívumokat tartalmaz, hogy azok alapján inkább az 1584—88 közötti időszakba lenne sorolható. A megáláztatásra, szegénnyvállásra, a rágalmazó kevély ellenségre utaló sorok, amelyek ezekben a versekben állandóan fel-fel tűnnek, legalább olyan joggal vonatkoztathatók a házasság utáni bajokra, mint az utolsó évek nehézségeire. Ugyanígy a 27. és 148. zsoltárban megnyilvánuló optimista hangot is könnyen kapcsolatba hozhatjuk Balassi 1588-as felmentésével a felségsértés vádjá alól. Természetesen a zsoltárfordítások tartalmából biztosan következtetni keletkezésük idejére csak akkor lehetne, ha előzőleg alaposan összehasonlítottuk volna őket az eredeti szöveggel, és világosan látnánk azt, hogy mennyiben módosul bennük az eredeti mondanivaló. Ez nem könnyű feladat, sőt a 42. zsoltár esetében az is kérdéses, hogy egyáltalán megoldható-e, mivel itt az alapszöveget sem sikerült még pontosan meghatározni.

Ezen megfontolások alapján az új kiadás időrendjét legalább olyan jogosnak érezzük, mint az Eckhardt-félt, sőt az «Ő én kegyelmes Istenem...» kezdetű vers esetében feltétlenül jobbnak tartjuk. Ezt az éneket Bóta László ugyanis a szöveghagyomány-nak megfelelően a »Lelekemnek hozzá való...» kezdetű mellett közli. E két vers hangulati rokonságát már a XVII. századi kiadók is felismerték. Erre utal az »Ő én kegyelmes Istenem...» kezdetű ének címe a pozsony

kiadásban: »Mégis azonról«. Általában, bizonytalan keletkezési idejű versek esetében, meggyőződésem szerint, az egyedül helyes eljárás, ha a kiadó a szöveg hagyomány sorrendjére támaszkodik, s a kronológiára vonatkozó hipotéziseit csak a jegyzetekben közli. Kár, hogy ez a szempont sem a kritikai kiadásban, de még a Magyar Klasszikusok Balassi-kötetében sem érvényesült mindenütt.

A 42. zsoltár keletkezési idejével kapcsolatban szintén elég tetszetősnek érzem Bótának a jegyzetben közölt érveit. Ugyanakkor hangsúlyoznom kell azt, amit már az imént említettem, hogy egyrészt hasonló érvek alapján a 89–91-es lengyelországi tartózkodás idejéről és az utolsó évekből még néhány vers előre kerülhetne ebbe az időszakba, másrészt e zsoltárfordítás, és általában a fordítások esetében, a versek tartalmából csak alapos szöveggybevetések után lehet megbízható érveket kovácsolni keletkezési körülményeikre vonatkozóan.

A most tárgyalt kronológiai módosításokhoz viszonyítva a többi eltérés Eckhardt időrendjétől kisebb jelentőségű. Az új kiadás a Deo vitae mortisque arbitro című ének versformájának azonosságát is figyelembe veszi a »Reménységem nincs már nekem...« kezdetű ének versformájával. A német vilanellának, mely ez utóbbinak dallamát szolgáltatta, megjelenési idejét pontosan ismerjük. Az azonos versforma nyilván azonos dallamon alapul, így a Deo vitae mortisque arbitro keletkezési idejének új meghatározása is szilárdnak látszik. Különben az egész eltérés legfeljebb egy-két év, s a kronológiának ez a módosítása Balassi költői fejlődéséről alkotott eddigi képünkön alig változtat.

Még kisebb fontosságú az a módosítás, hogy a »Most adá virágom...« kezdetű ének valamivel hátrább kerül, mint a kritikai kiadásban volt, már a Losonczy Annához írottak közé. E verset mindkét kiadó 1578 körülről eredezteti, és a Losonczy Annára vonatkozó értelmezést jegyzetében már Eckhardt is lehetségesnek tartja.

Ezek lennének az új kiadás kronológiai változtatásai. Az egész összesen hat versre terjed ki, és mint látjuk, valamennyi eléggé indokolt. A módosított kronológia mindenütt legalább olyan elfogadható, mint a kritikai kiadásé volt, némely esetben pedig határozottan jobb.

Mielőtt az eddig csak a Magyar Nyelv 1952-es közleményéből ismert, kötetben tehát most először megjelent, két vers problémáira rátérnénk, néhány kisebb hibát kell megemlítenünk. A 28. sz. versnek a főszövegben való közlése, nézetünk szerint indokoltatlan. E kétsoros töredéknek a helye a jegyzetben volna, az ott hozott többi apró

fragmentum között. E versmaradvány bármennyire is fontos, de annyira töredékes, hogy annak az olvasónak, aki nem tudományos kutatás céljából, hanem csak a versolvasás gyönyörűségéért forgatja Balassi műveit, nem sokat mond.

A jegyzetek általában jók, a megértéshez szükséges tájékoztatást mindenütt megadják az olvasónak. Stílusuk helyenként érezhető egyenetlenségein kívül egyedüli hibájuk, hogy túlságosan a kritikai kiadás jegyzeteihez tapadnak. Ezért, mint már említettük, némely helyen olyan forrásokra és irodalmi párhuzamokra való hivatkozásokat közölnek, amelyekre itt nincs szükség. Egyik másik verssel kapcsolatban a szöveg hagyomány ismertetése is túlságosan bőbeszédű s a krokodilkönny, hattyúdál vagy a pelikán madár esetében sem kellett volna Temesvári Pelbártot, Fulgosiust, vagy a Physiologust felvonultatni. E példák közhelyek voltak Balassi idejében, sőt még ma is azok, a középkortól kezdve Petőfiig és máig számtalan író élt velük, forrásuk meghatározása nem egy népszerű Balassi-kommentár feladata. Az egyszerű olvasó számára e néhány esetben egy rövidebb magyarázat hasznosabb lett volna.

Valamivel bővebb méltatást érdemel az a két vers, amelyik »Stoll Béla felfedezése nyomán itt került először a költő összes versei közé. A Fulvia-ének keletkezési idejének meghatározása a versben levő utalások és az 1593. márc. 21-i levél alapján egészen biztos, a másik versé is nagyon valószínű. Részletes esztétikai elemzésükre itt nincs hely, aki egyszer olvasta őket, érezhette, hogy Balassi legszebb szerelmes verseihez méltó renekművek. Ami meglepő bennük, az a fiatalos hang, és változatlan hevesességi szenvedély, amely a korábbi szerelmes verseket is oly vonzóvá tette. A költő már abban a korban van, amelyben Vörösmarty a »késő vágyról« dalolt, és mennyi baj és csalódás van már mögötte. E verseket ismerve valami különös súlyt kapnak Istvánffy szavai, aki az Esztergomnál halálos sebet kapó 40 éves férfit »lelkes ifjúnak« nevezte. A történetíró, lehet, hogy csak hallomásból ismerte a poétát, de talán mégsem tévedett.

Utolsó évei e két verstöredékkel egészen új megvilágításba kerülnek. Eddig csak komor zsoltárokat ismertünk tőle ebből az időből, s most kiderül, hogy ezeknek keletkezési ideje nagyon is bizonytalan, s ugyanakkor előkerül két friss, fiatalos szerelmes vers.

Balassi utolsó éveiről hiteles tanúink eddig csak pöriratai és levelei voltak, amelyek magánéletének ugyancsak sok nyomorúságáról, bajáról panaszkodtak, meg Rimay,

aki szerint a sebesült költő, hazája sorsa miatt is kétségbeesve, kívánta a halált, és egy jezsuita, ki az »ars bene moriendi« exemplumát mintázta meg róla. A kép bizony nagyon komor volt, s az a néhány vonás, ami talán másra engedhetett követgetetni, igen halvány.

Az új kiadás a Fulvia-verseket beillesztve a költő összes művei közé és a kései istenes énekek kronológiáját bizonytalanná téve, mégis ezekre a vonásokra hívja fel a figyelmet. Meg kell néznünk, hogy milyen is volt Balassi helyzete utolsó lengyelországi útján, majd a 90-es években itthon, és milyen lehetett érzésvilága.

Illésházy István szerint az anyagilag teljesen tönkrement költő, akitől Balassi András utolsó birtokait is el akarta perelni, 1589 szeptemberében »solus omnino insidens equo noctu discessit« az országból. Ugyanakkor azonban más adatok nagyon kétségessé teszik azt, hogy valóban teljesen egyedül, szerelmi bánata és Balassi András zaklatásai miatt, szökve távozott. Inkább egy, Balassi életében újszerű, valószínűleg elég nagyarányú kísérletre kell itt gondolnunk saját sorsának megfordítására.

A lengyelek és törökök között háború készült. Balassi természetesen megpróbált a lengyel hadseregben elhelyezkedni. Az erre vonatkozó adatok és források közismertek. Mégsem árt őket közelebről megvizsgálni. Két levelét ismerjük ezzel kapcsolatban. Mindkettőt Zamojszki lengyel kancellárhoz írta, az egyiket a maga ügyében, a másikat Wesselényi Ferenc nevében, ajánlólevélül öccse, Balassi Ferenc számára.

Az első levélből megtudjuk, hogy Lengyelországba nem magától ment, hanem Báthori András, Wesselényi Ferenc, Zamojszki kancellár és a lublini palatinus hívták. Nem valószínű, hogy egy magányos vitéz, vagy az echos versében emlegetett nyolc ifjú legény részvételét a török háborúban négyen is fontosnak tartották a legelőkelőbb lengyelországi urak közül. És valóban, a levélben Balassi nemcsak saját zsoldjáról tárgyal, hanem mindazokról, akik, ígéretük szerint, »ex praesidio Ungariae« jönnek majd hozzá, »si quidem de stipendio certam infallabilemque rationem iniret«. A levél hangja igen megbízós. A szolgálat feltételeit a költő szabja meg a lengyeleknek. Így csak olyan ember beszél, aki tudatában van a maga erejének.

A másik irat ennél még érdekesebb. Az öccse számára szerkesztett ajánlólevél felsorolja Balassi Ferenc Egerben szerzett érdemeit. Külön kiemeli, hogy »vivit ... vel cum infimo milite coniunctissime.« majd a következőket mondja: »Mert ha egyetlen és magános katonának, ki bármilyen vitéz, elmaradása a bajban levő ország számára

aligha látszik nagy kárnak, miként jelenléte sem olyan nagy segítség, mégis mivel a katonák annyira ragaszkodnak hozzá, és követik őt, és nincs olyan nehéz dolog, amelyet ne ... szívesen tennének és tűrnének el, ... bizony nagyban segítene az ország mostani nagy bajában«, ha Ferencet is zsoldba fogadnák. A két levél alapján nyilvánvaló, hogy Balassi Bálint jelentős magyar csapat toborzását ígérte a lengyeleknek, főleg az egri katonák közül, s e csapat megszervezésében és vezetésében szüksége volt testvére segítségére is. Mind a két idézett levél 1590. május 9-én kelt. Így Takáts Sándor feltevése igen valószínű, aki összefüggést lát Balassi Bálint tevékenysége és Ernő főherceg május 9. és 21-i rendeletei között, amelyek szigorúan megtiltják a Lengyelország számára való katonatoborzást.

Balassi Bálint Egerben, tudjuk, 50 lovasnak volt a parancsnoka, a pataki várfoglalást 20 emberrel hajtotta végre. A megfogytatkozott vagyonú poéta saját familiárisaiból, vagy azokból a katonákból, akiket a bécsi hadvezetés bármikor is rábízott, sohasem tudott volna akkora csapatot összeállítani, hogy az »*magnopere huius reipublicae calamitatis modernae subvenire posset*«.

De Balassi nem is erre gondolt. Ismeretes egy jelentés kivonata 1591 januárjából, amely szerint Balassi Kürtössy Zsigmondot és az egész korponai őrséget hívta magához.

A Lengyelországba utazó költő tehát úgy áll előttünk, mint a magyar végvárakban megélni nem tudó egyszerű katonák, az ajánlólevél kifejezése szerint »infimi milites«, egy jelentékeny csapatának képviselője.

Itthon egyelőre béke van. A zsoldot rosszul fizetik, s a portyákat tiltja a bécsi haditanács. Magyar katona emberi megbecsülést, biztos zsoldot és győzelemre képes vezetést Mátyás óta először Báthori István Lengyelországában kapott, természetesen, hogy most ismét Lengyelország felé tekintenek, különösen ha ott nem poroszok és oroszok ellen, tehát végeredményben idegen érdekekért készül a háború, mint Báthori alatt, hanem a közös ellenség, a török ellen.

Három évvel vagyunk csak a Bocskay felkelésbe torkoló 15-éves háború kitörése előtt. E hatalmas küzdelemnek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ekkor válik először nyilvánvalóvá a török hatalom gyengülése, s ekkor lepleződik le a nemzet előtt végleg a Habsburg politika rosszindulatú volta. Ebben a törökellenes felszabadító hadjáratnak induló, és németek elleni forradalommal fejlődő háborúban az idestova 100 éve folyvást csak pusztuló magyar népről szinte váratlanul kiderült, hogy

mindig csodálatos katonai erővel rendelkezik, két világhatalommal szemben is meg tudja védeni maradék területét és függetlenségét, mert e két hatalom birkózásában a döntés attól függ, hogy ő ki mellé áll.

A magyar nemzet számára a modus vivendi az egész következő századra Bocskay népi hadserege biztosította. A hajdúszabadság kivívásával a magyar nép egy jelentős rétegének ekkor sikerült először áttörni az 1514-ben rákényszerített második jobbágy-ság bilincseit.

Az a katonaréteg, amelyik ezt kivívta, már nem azonos a XVI. század végvári katonaságával, bár részben belőle fejlődött ki. A XVI. századi végvár még feudális képződmény. Ellátásának egyedüli biztos alapját a hozzátartozó földek parasztságának szolgáltatásai képezik. A tisztek szinte kivétel nélkül birtokos nemesek, a vár gyakran a kapitány tulajdona, s a zsoldot is sokszor a parancsnok fizeti, saját vagyonából, vagy a zsákmányból, amelyet bizony még Zrínyi Miklós vagy Dobó István sem mindig ellenséges területen szerzett. Így a vár katonasága nem egyéb, mint a parancsnokló nagybirtokos feudális fegyveres kísérete. Ha aztán a vár idegen kapitányt kap, vagy a legénységet külföldön toborzott zsoldosokkal töltik fel, ez a viszony azonnal felbomlik, és helyébe a zsoldos és kenyéradója üzleti kapcsolata lép, ami feltétlenül rossz, mert a magyar végvárakat rosszul fizetik. A végvárak züllesztésének, gyengülésének oka a század végére a Habsburgok rosszindulatú politikáján kívül az is, hogy ez a feudális jellegű védelmi rendszer elavult.

Az ország legfontosabb várai, Esztergom, Győr, Veszprém, Székesfehérvár, Kanizsa, Eger a kilencvenes években szinte évenként cseréltek gazdát, ami azt bizonyítja, hogy komoly háborúban értékük már igen csekély. A döntő szerep a mindkét részről felvonultatott nagy mezei hadaké lett, s hogy végleges győzelmet ezekkel egyik fél sem tudott elérni, az csak az osztrák és török hadvezetés tehetségtelenségét bizonyítja. Hogy jó hadvezér kezében az ilyen seregek mit érnek, azt Bocskay megmutatta, amikor néhány hónap alatt megtisztította hajdúival az országot a némettől.

A Bocskay-felkelés azt bizonyítja, hogy a XVII. század első éveire már megvolt az a magyar katonaréteg, amelyik ezeket a merőben új feladatokat meg tudta oldani. Kialakulása máról holnapra nem történhetett. A Bocskay zászlaja alá gyűlekezett nagyszámú hajdú között feltétlenül sok volt a háború pusztításai miatt földönfutóvá vált paraszt, de seregének magja régi hivatásos katonákból kellett hogy álljon. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy az új

magyar katonaszellem éppen a pusztuló végvárakban született meg.

A feudális várrendszer amúgy is bomlásnak indult volna, már csak a fejlődő haditechnika és a védelem központi megszervezésének szükségessége következtében is. Ezt a bomlást az osztrák hadvezetés idegen parancsnokok behelyezésével csak gyorsította. A magyar katona részére a szolgálat mégsem válhatott közönséges zsoldos szolgálattá, mint a német landsknecht esetében, hiszen a török elleni védekezés nemzeti ügy volt, nemzeti ügy, amelynek erkölcsi értékét és saját egyéni sorsával való szoros összefüggését a legegyszerűbb vitéz is könnyen megérthette és átérezte.

A végvári katonaság feudális szervezetének bomlásakor a régi várurak szerepét, mint láttuk, a bécsi haditanácstól függő hivatalos vezetés nem tudta, és nem is akarta átvenni. A magyar katona viszont továbbra is harcolni akart, és harcára a nemzetnek szüksége is volt. Ezek a körülmények indították meg azt a spontán folyamatot, amelynek eredménye a hajdúság szervezetének kialakulása lett. E fejlődésben nagy jelentősége van annak is, hogy ugyanakkor, amikor a Habsburgok a magyar katonaság felszámolására, elzüllesztésére és idegen zsoldosokkal való pótlására törekedtek, a magyar katonaréteg állandóan újabb paraszti és tönkrement nemesi elemeket vett fel magába, száma nem hogy csökkent volna, hanem egyre növekedett. Ezeknek az embereknek a katonáskodás biztosított egyedül lehetőséget a társadalmi felemelkedésre, vagy legalábbis a pusztá megélhetésre. Egyre nagyobb lett tehát azoknak a katonáknak a száma, akik egy-egy közülük kiemelkedett vezér, vagy hozzájuk húzó nemesi tiszt vezetésével csoportosan kerestek szolgálatot, ha itthon nem lehetett, hát külföldön. A székelyeken kívül ezekből az emberekből toborozta csapatait lengyel királykódása alatt már Báthori István is. Ezekben a Báthori-féle hadjáratokban kezdhették tanulni a magyar vitézek azt az újabb harcmódot, amely a várvédelmek és portyázások hosszú korszaka után, a század legvégén a török háborúban és a Bocskay-felkelésben aztán itthon is alkalmazásra került.

Az ímént idézett két levél tanúsága szerint, a Balassi testvérek ezzel, a feudális viszonyok közül kiszakadóban levő, új, demokratikusabb szervezet felé tapogatózó, katonaréteggel vannak szoros kapcsolatban.

Nem állítom azt, hogy ez a kapcsolat most keletkezett. Ismeretes az, hogy Balassi Bálint már egri szolgálata alatt milyen jó viszonyban volt vitézeivel, de most e viszony valami korábban nem tapasztalt súlyt kapott. Balassi társadalmi pozíciójának visz-

szaszerzésére eddig két lehetőséget ismert: a gazdag házasságot, vagy a várkapitányi kinevezést, amit a császártól várt. Miután egyik sem sikerült, most kizárólag a hozzá csatlakozó vitézek segítségével próbálja jövőjét megalapozni. A Balassi testvéreket követő katonák, a Ferenc számára írt ajánlólevél szerint, főleg egriek lehettek. Ez a magyarázata annak, hogy a költő ebben az időben annyit emlegeti Egert, holott az egri szolgálattól már körülbelül hét éve megvált. A fenti meggondolások alapján azt a feltevést is nagyon valószínűnek tartom, amelynek jegyzeteimben Bóta is helyt ad, hogy a Végek dicséretét Balassi már 1589-ben, Lengyelországba utaztában írta katonái számára.

A lengyel urak jó reményekkel kecsegtethették Balassit és társait. Négy évi szerződést ígérhettek neki, ezért írja Illésházy-nak azt, hogy négy évig nem szándékozik hazatérni. A háború azonban elmaradt. A Coeliának való udvarlás, s a lengyel urakkal és hercegekkel való nyájasság nem tudta már Balassit tartósan kielégíteni. Életének korábbi kudarcait, istenes verseinek tanulsága szerint, ellenségei rosszindulatával, vagy saját vétkeivel magyarázta. E lengyelországi kísérlet megghiúsulásának oka viszont az általános politikai helyzet módosulása volt. A saját és vitézei sorsán való töprengés vezethette Balassit a politika elméleti kérdéseire. Tudjuk, Braunsbergben nagy érdeklődéssel olvasta Machchiavelli és egy vele vitatkozó szerző írásait a »politikai tiszteknek igazgatása módjáról«. A két könyvet még Rimaynak is megküldte, hogy az ő véleményét is kitudja felőlük. Korábbi adatunk nincs arról, hogy Balassi ilyen kérdésekkel behatóan foglalkozott volna.

Közismert dolgokat citáltak, de talán ebben az összefüggésben új magyarázatot kapnak.

Balassi utolsó éveiben jó barátságban volt a jezsuitákkal. Az erre vonatkozó adatokkal az irodalomtörténetírás mindmáig nem tudott mit kezdeni. Ha katolikus hitre térése csak érdekből és kényszerből történt, miért barátkozott össze az ellenreformáció leg-harciasabb rendjével, ha pedig meggyőződésből közeledett a katolikus valláshoz, miért nem adott hangot e meggyőződésének verseiben is? Ezekre a kérdésekre egyik felfogás hívei sem tudtak kielégítő választ adni. Talán közelebb jutunk a megoldáshoz, ha figyelembe vesszük azt a politikai szerepet, amelyet a jezsuiták ebben az időben játszottak. E rend a Katolikus Egyház hatalmának megszilárdítása érdekében közvetített a Báthoriak és Habsburgok között. Erdély és a királyi Magyarország együttműködése és hathatós külföldi segítség,

akár német, akár lengyel, feltétlenül szük-séges előfeltétele volt minden eredményes török elleni támadásnak. A jezsuiták éppen ezeknek a feltételeknek a megteremtését ígérték a magyaroknak. Hogy ez a politika a török kiverése helyett Basta pusztításaihoz vezetett, azt ekkor, 1590 körül, még senki sem látta előre. Balassi számára a török háború létérdek volt. Lehetővé tette volna, hogy vitézségével, katonai képességeivel, esetleg egy önálló, maga toborozta csapat élén, jó hírt, megbecsülést szerezzen magának, és vagyonát is gyarapítsa. Jezsuita barátsága így talán azzal magyarázható, hogy politikai szövetségest látott bennük, akikkel a közös célért, mely az ő számára a török kiverése volt, együttműködhetett. E közeledés politikai természetét, legalábbis 1590 körül, úgy hiszem, döntő módon bizonyítja az, hogy a braunsbergi jezsuitáktól nem hitbuzgalmi műveket, hanem Machchiavelli könyvét küldte haza, és talán, bár e kérdésben csak alaposabb kutatások után mernék állást foglalni, még Campianus hitvitázó iratának fordítására is csak ilyenféle megfontolások alapján vállalkozott. A katolikus vallás terjesztését szolgálta, mert az adott időpontban így látszott, hogy katolikus vezetés alatt valóban létrejött egy olyan szövetség, amely a török fölött győzni tud. Ha megérte volna a politika csődjét, valószínűleg ő is Magyarai és Bocskay álláspontjára helyezkedik. Nem tudom elképzelni Balassit a katolikus Habsburg politikát még az ország érdekeivel szemben is kiszolgáló Pázmány vagy Istvánffy szerepében.

Ha a lengyelországi kísérlet nem is sikerült, de a magyar viszonyok a 90-es években a kívánt irányba fejlődtek. Ez adja meg a néhány biztos datálású kései istenes ének meglepően higgadt és végső soron bizakodó hangját. A bujdosásba, vagyis a lengyel-török háborúba induló költő a »pusztában zsidókat vezérő jó Istenhez«¹ fohászkodik, ahhoz az Istenhez, aki választott népét az »igéret földébe vezérelte szépen«. Reményeiben e háború megghiúsulása után sem akar kételkedni. Az Oceánus mellett, 1591-ben, fel-fel bukkano kételyeinek elmúlásáért fohászkodik:

Mi hasznod benne, ha veszélyre jutok
kéttség miatt ...?
Add meg énnékem én reménységem szerint
való jódot.

Balassinak utolsó éveiben voltak reményei, és nem volt egyedül. Ott álltak mellette humanista író-barátai, első sorban Rimay, aztán talán az a 8 ifjú legény, akikkel »a magyar versen való versszerzesen«² veteke-dett, a horvát Poszedarszky meg Batthyány Ferenc, aki szintén verseket kért tőle, és végül irodalmi műveltségét is méltányolni

tudó politikai barátai, a türóci jezsuiták. És ezen a viszonylag még mindig szűk irodalmi körön kívül maga mögött érezhette »igaz atyjafiát«, öccsét s a vele »coniunctissime« élő »sok jó vitéz legényt« Egerből és máshonnan, akik készek voltak őt még idegenbe is követni, s akik számára az 1593-ban kirobbanó új török háború, ugyanúgy, mint a költő számára, még fényes lehetőségeket ígért. Talán ezért tudott holtig fiatal szívvel szerelmes maradni, és ez adott neki erőt, hogy utolsó leveleiben, bár keserű szájjal, de gúnyolódjék még saját nyomorúságán is.

Ezek alapján »Balassa Bálintnak Esztergom alá való készülletit« is egy kicsit más képp képzelem el, mint ahogy azt Rimay leírta. Ezen a versen valami végtelen elkeseredés ül. A legnagyobb magyar költő nem találja helyét hazájában. »Ob denegatos praestitae fidei honores et laborum exantlaturum retento praemio« elkeseredve elmegy Esztergom alá — meghalni. Rimay keserősége jogos. Ő már láthatta, amikor e művet írta, annak a háborúnak kudarcát, amelyikben Balassi életét áldozta, de Balassi nem így érezhetett. Számára az egész országban lelkesedéssel fogadott új török háború a régi várt nagy »occasio« volt vitézségének megmutatására, és hazája sorsának megfordítására. Balassi eredeti lelkesedésének tüze még Rimay keserű versén is át-átizzik:

Látván szép hazámnak
Hogy ki-ki oltalmára
Fegyvert készít, s megyen
Megszabadulására,
Szívem repös, vidul,
Csaknem lábra indul,
Oly vig minden javára.

Az te szent Fiadért
Láss engem is oly jóval,
Szolgálhassak néki
Értékkel, haszonval,
Lássam szabadságát,
S bár érje halálát
Vigan éltem azonnal.

Igen, így indulhatott a költő, akit Istvánffy nem tud másnak elképzelni, mint »impiger iuvenisnek«, Esztergom ostromára. A vers többi részén uralkodó lemondó keserűség már Rimayé.

»Tamen, mi pater, id decrevimus, ut sic fiat« — mondta a haldokló poéta az őt vigasztalni próbáló jezsuitának. Ha ezeket a szavakat az imént idézett két strófa mellett olvassuk, különös súlyt kapnak: »Ezt akaruk: hogy hazánk szabad legyen, ha kell halálunk árán is.« A költő a haza sorsában még halálos ágyán is bizik.

Különben Dobokay leírásához is fér némi kétség. A jezsuita kitűnő megfigyelő volt, és remek emlékezőtehetsége lehetővé tette, de épületes olvasmányt akart csinálni a megtért híres bűnös és eretnek katolikus halálából. Régi hagyományai vannak e műfajnak az egyházban. A híres bűnösök Lactantius óta csak kétféleképp halhatnak meg, vagy az ördög viszi el őket, miközben a pokol kínjait érzik már kimúlásuk előtt, vagy, hogy az Isten csodálatos kegyelmét demonstrálják, boldogan halnak meg, miután a legortodoxabb hitvallást tették. Nem kételkedem abban, hogy Balassi keresztény módon halt meg, de hogy katolikus módon, az már nem biztos. Dobokay, ahol csak teheti, Balassi saját szavait idézi, de mikor arról ír, hogy a haldokló költő Szűz Máriát hívta segítségül, nem idéz. Balassi minden szava nagyon mély benyomást tehetett rá, különös, hogy éppen ezekre nem emlékezik pontosan. E tipikusan katolikus fordulatok az istenes versekből is mindig hiányoznak, az utolsó zsoltárból is.

Ez az utolsó zsoltár-átdolgozás különben a világirodalom egyik szinte páratlan csodája. A költő az elűzködött sebek szörnyű kínjai között tollat fog és ír. Aki ezt meg tudta tenni, annak rettentő hitének kellett lenni a maga költői hivatásában, abban, hogy az ő verseire valakinek szüksége van mint a kenyérre. Istennel a dolgát egy néma fohászodással is elintézhette volna, ez a vers az embereknek szól, az embereknek akar valami szépet adni, példát és bátorítást. Hogy mit jelentettek e korban a zsoltárok, különösen a protestáns gyülekezeteknek, azt jól tudjuk. Vitéz társaira, vagy talán egész nemzetére gondolt a költő, mikor végső ereje irtózatossá megfeszítésével megírta ezt a zsoltárt, hogy azt énekelve rá emlékezzenek, lelkük megtisztuljon a kinttől és bűntől.

Az új Balassi-kiadás juttatja sok emberhez el először első nagy költőnk verseit és Balassi élete utolsó szakaszáról mintha egy új, az ediginél helyesebb kép körvonalait sejtetné. Ismertetésem végén ezeket az új vonásokat próbáltam határozottabban megrajzolni. Lehet, hogy egyes megállapításaim vitathatók, de annyi bizonyos, hogy a versek időrendje és vele kapcsolatban az életrajz néhány kérdése még nincs véglegesen megoldva. Remélem, hogy az új kiadás által felvetett problémákhoz hozzá fognak szólni Balassi életének régi, és nálam sokkal hivatottabb kutatói is, s ha ez bekövetkezik, akkor elmondhatjuk, hogy a Magyar Klasszikusok sorozatának ez a kötete, nem egy korábbihoz hasonlóan, a tudomány fejlődéséhez is hozzájárult valamivel.

Pirnádt Antal

A tudományos munka nagy élménye: vitatkozni, az igazságot vitatkozva keresni. Különösen izgalmas feladat: vitatkozni egy olyan könyv megállapításaival, amelyet magam is kitűnőnek tartok, s amelynek elhíttető hatása alól addig, amíg olvastam, nem is igen tudtam kivonni magam. A vitát mégis elkerülhetetlenné teszik azok a kételyek, amelyek az első olvasás ígézetének elmúltja után ébredtek bennem, mégpedig annál határozottabban, minél inkább próbáltam a fenti monográfia Vajdáját a műveiből megismerhető igazi Vajdával egybevetni. Vajda János a kortársak és a közeli utókora számára nemcsak egy adott költőt jelentett, — még ha nagy költőt is, hanem többet ennél: jelkép és harci zászló volt a neve abban a küzdelemben, amely a magyar irodalom két táborára osztotta; alakja az évtizedek folyamán valóságos szimbólummá nőtte ki magát. Ez természetesen nem nagyon használt alakja és életműve helyes megítélésének; lépten-nyomon számolni kell az ellenség torzításával vagy a jóbarátok és párhívek mítoszalkotó fantáziájával. Agyonhallgatás és legendaképződés, lekicsinyelő hamisítás és a lángelmének kijáró kultusz azok a véletek, amelyekből Vajda költői utókora össze tevődik. Adatokra, valószerű talajra természetesen a legendának sincs okvetlenül szüksége; így érthető, hogy amit adatfeltárásnak mondanak, azt Komlósnak szinte előlről kellett kezdenie. Eredményei — melyek pontos ellenőrzése és értékelése további részlettanulmányokat igényel — megérdemelnék legalább egy érintés-szerű felsorolást: Helyre kellett igazítani a versek időrendjét, mivel e tekintetben valamennyi eddigi kiadás pontatlan és félrevezető. Össze kellett szedni a jószándékú belletristáktól és riporterektől meglehetősen elközdösített Gina-regény szárait. Világot kellett deríteni Vajda házasságának kényes történetére, felhasználva az eddig elzárt szentszéki iratokat, és kísérletet tenni Bartos Róza emlékiratai hitelességének tisztázására. Legfőképp pedig: ki-á-á-áni a kiegészítés kor homokja alól Vajda majdnem teljesen elfeledett publicisztikai tevékenységét. Nemcsak többszáz cikk került így napvilágra, hanem ismeretlen Vajda-szerkesztette politikai lapok is; a néhányéves bécsi működés új fejezet gyanánt iktatódik be a Vajda-biográfiába. Egyszóval az a véleményem: adatszerűség szempontjából az ezután következő kutatások nem sok újat, főként nem sok lényegesen újat hoznak Komlós után, s ha leszámítjuk is, hogy egy-egy adatát a részletekben módosítják:

maga a pálya világosan, minden lényeges mozzanatában felderítve áll előttünk.

Ennek ellenére nem tudok szabadulni attól a kételyemtől: vajon Komlósnak, könyve egészét és Vajda emberi és költői jellegének megrajzolását tekintve, sikerült-e már teljesen kilábolnia a legendaképződés stádiumából? Könyve valóban teljesértékű tudományos monográfia-e, vagy még mindig illúziókat ölt magára, amelyek csábítanak arra, hogy lefosztogassuk őket? Szerintem Komlós, talán éppen azért, mert életének hosszú éveit szentelte az elhanyagolt téma teljes, odaadó feltárára — az évek folyamán nemcsak hasznos feltáró munkát végzett, hanem lassan-lassan, belső élmények és talán külső sugalmak hatására ki is épített magának egy eszményi képet a zord Montblanc-poétáról, s ehhez az ideáltípushoz idomította Vajda valóságos emberi és költői ábrázatát. Ez a folyamat a nyilvánosság előtt a néhány éve megjelent Magyar Klasszikusok-kötetben dokumentálódott, annak is különösen a válogatásában, — az akadémiai monográfiában pedig teljes lombozatában bontakozott ki.

Szerény bírálatomban éppen ennek az idealizáló-mitizáló folyamatnak a legfőbb következményeit szeretném megmutatni. Ez annyit jelent, hogy vitába kell szállnom Komlóssal — némi túlzással mondván — valamennyi ponton.

A legelső mindjárt Vajda emberi jellemének kérdése. Komlós szemmel láthatóan igyekezett marxista irodalomszemléletünk átmeneti fogyatkozásától: a költő emberi, egyéni mivoltának sematizálásától és vulgarizálásától ment maradni. Elvben nem is volt ez nehéz, sőt valósággal ide kellett ragadtatnia, amikor úgy állt a maga-feltárta adatok bősége előtt, mintha egy újonnan felfedezett világrészbe nyert volna bepillantást. Vajdáról monográfiát írni és sematizálni — szinte kizárják egymást. Komlós is nagy gonddal rajzolja meg az egyénítő vonásokat. Élő emberről lévén szó, tudja, hogy nem maradhat a felszínen; igyekszik is, hogy úgy mondjam, az egyéniséget a gyökerén megragadni, s a lélek ágazatát és lombozatát innen kisarjazzatni. Előttünk áll egy teljes életre, közösségi munkára, dicsőségre, érvényesülésre született nagygényű, nagy életakaratú tehetség, akinek a pályája a 48-at megelőző idők plebejus forradalmiságában, majd magában a forradalomban és a szabadságharcban kezd magasra ívelni, az önkényuralom idején még tartja magas szintjét, aztán a magyar társadalom fokozatos

elaljasodása, a politikai fejlődés kiábrándító hatása és a ráneheződő egyre erősebb nyomás alatt fokozatosan eltorzul, s öregségére zord, emberkerülő, meghasonlott különccé válik. Vajda »kivételes tehetségnek tudja magát; zsenijébe vetett hitét semmiféle kudarc nem is dönti meg. Ugyanakkor azonban egész érdeklődése, lelkesedése hazája felé fordul — természetes hát, hogy ennek szolgálatában akar kitűnni... Így korán megmozdul benne egyénisége egyik legfőbb rugója: a vágy a dicsőségre« (18. lap). A negyvenes években »a haladásért lelkesedő magyar ifjúságot... előnti a dicsőségvágy. Egyet jelent ez akkor az elhatározással, résztvenni a harcokban, amelyek Magyarországot függetlenné és a népet szabaddá fogják tenni. Soha addig a dicsőségvágy nem tartalmazott ennyi rajongást a közösségért, nem volt ennyire testvér az önzetlenséggel«. »Ilyen vágy csak eleven közösségi szellemű társadalmakban foganhat meg, ahol az író »nemcsak szép művek alkotója egy művelt kis réteg számára, hanem a társadalmi haladás harcosa is«. A hivatástudat mellett nem kevesebb nyomattékkal hangsúlyozza Komlós Vajda erkölcsi erejét, elvhűségét, helytállását, »egészséges, harcos plebejus lényét«. S amikor a kiegyezés kor gyászos, eszményeket megtagadó környezetét odarajzolja Vajda köré, aki számára »az egykori magyar élet nem ad elég cselekvési lehetőséget és tartalmat életének« — aki még néhány évvel halála előtt is így tiltakozik: »meghalni ezzel a mérhetetlen életvággyal« — úgy tűnik föl szemünkben Vajda, mint óriás a törpék között, akinek eszmei lendületét, dicsőségvágyát és életigényét a kicsinyektől, a »szervezett közepszerűség«-től font ezer apró szál bilincseli a porhoz. S ha még hozzáveszem, hogy ezt a képet végig a könyv fejezetein lendületes, kifejező stílus tolmácsolja, — azt hiszem, érthető, hogy nehéz a sugalmazó hatásától szabadulni.

Mégis, ahogy mondtam, az első káprázat után kezdenek lassan a kételyek, az ellentmondások ébredezni. Az olvasó kezdi a közösség szolgálatába állított dicsőségvágy ellensúlyaként Vajda egyéniségének aszociális vonásait is észrevenni. Hiszen erre maga Komlós is rávezet, amikor különösen az öregedő Vajda »őserdei« jellegű lényéről, társadalmonkívilágáról beszél. »A polgárosodásért, nagyvárosért, civilizációért rajongó Vajdában kiirthatatlanul él a költőinek és természetesnek érzett vadon utáni vágy. Sőt ez lényé legmélyebb alapja... mintha nem a Kammonból, hanem az őserdőből lépne ki.« (198. lap.) Komlós színesen ismereti az öregedő Vajda magányát, társadalmonkívilágát; valójában ekkor már csak

hódolót tűri meg a környezetében. Mindennek korábban is meg kellett lennie nemcsak csírában vagy lehetőségben; a fiatal Vajdára vonatkozik Jókainak az a jellemzése: megvan benne egy sansculotte lázongása és egy bojár gögje (332. lap). A »gyöngédségeről« szóló egyetlen adat (308. lap) nem sokat nyom az érdességéről fennmaradt közlések ellenében. A költő jellegzetes magatartásformáiról legfőképpen költeményei beszélnek, — s Vajdánál éppen Petőfivel és Arannyal egybevetve feltűnő a barátságnak, a társas kapcsolatoknak, mint lírai témának csaknem teljes hiánya, sőt: a társtalanság témájának ismételt és tudatos hangoztatása.

Aszociális körülbelül annyit is jelent; mint egocentrikus. Komlós a maga nagyarányú portréját úgy rajzolja meg, hogy eltitkolja benne az elég erős egocentrikus vonásokat. Ez éppen nemcsak emberi, hanem művészi kérdés is: mint alább még meglátjuk, Komlós nagyon nyomatképesen igyekszik Vajda lírájának befelé forduló jellegét kiemelni. Ez már magában is ellentmondás: a lélek a közösség felé fordul — és befelé forduló lírát alkot. Annyi bizonyos, hogy Vajda nehezen képes önmagából kilépni; csaknem egész életműve: nemcsak lírája, hanem drámája, epikája, novellái is csupa öntükrözés. Életmódjának társadalmonkívilágát Komlós is kétséget kizáróan ábrázolja; a cselekvésről leszorított, magános ember ő, »akinek a társadalom nem adott lehetőséget becsvágyát kielégítő, kedvére való munka végzésére, aki mélyen megbántva (!), elkedvetlenedve, undorral és haraggal tele visszavonult az emberektől. Vajda kapcsolata a világgal — Bécsből való hazatérése után — alig állt egyébből, mint a takarítónőjével, a pincérekkel és a nyomdászokkal való veszekedésemből, a gyűlölt robotnak érzett lapszemle hetenkénti megírásából, s a fiatal költőktől jövő kevéske tömjén átvételéből a kávéházban. A ráneheződő külső nyomás ellen úgy védekezik, hogy magabazárkózik, s mintegy a külvilág ellenközpontjává válik« (293. lap.) Komlós természetesen úgy gondolja, és az ideáltípusokat követelő irodalomszemléletnek is az felel meg, hogy Vajda nem volt eredetileg ilyen — eszményített képére fentebb utaltam — hanem a társadalmi és politikai körülmények torzították ilyené. Valóban nem elhanyagolandó tény állandó, szinte szenvedélyes érdeklődése a közigazgatás iránt, amely politikai újságíróvá teszi, amely a röpiratokat íratja vele, s amely még élete legutolsó szakaszában is kultúrprogramot diktál neki. Csakhogy élete második, törés utáni szakaszában »annyira szembefordult a társadalommal, hogy félig már kiszakad belőle« (293. l.): Ismerjük az anekdotikus közléseket arról.

menyire betegessé válik ez a szembefordulás és kiszakadás öreg korában.

Vajda egyénisége igazi jellegének megértéséhez jó kiindulópont éppen második szakaszában állandósuló, kirobbanásra mindig, csekély okkal is kész ingerültsége, olykor szenvedélyes haragja, harapás kedve, mindenben személyes intulzusokat sejtő sértődöttsége. Így, az állandó ingerült felajzottság állapotában az él, akinek valamely, egyénisége legmélyéből eredő, alapvető ösztöne vagy törekvése tartósan beteljesületlen. Az állandósult konfliktus állapotáról van itt szó, amely a lelket feszültséggel és mindig kész robbanóanyaggal tölti meg. Mindössze az a kérdés: melyik ez a teljesületlensége, visszafojtottsága által rombolóvá vált törekvés? Komlós azt mondja: a közügyek, a nemzet sorsa iránt érdeklődő, javítani, fejleszteni akaró cselekvésvágy, amelynek eszméi alapját Vajda ismételtén kifejtett, valóban bizonyos fókig zárt rendszerre kerekedő politikai koncepciói képezik; a cselekvésvágy tárgyiasságát, objektív szükségességét éppen a gondolatrendszer következetes felépítése, mintegy önmagában megálló logikája igazolná. Én azonban azt mondom, hogy Vajda cselekvésvágyában és a közügyek iránti érdeklődésében egyik fő hajtóerő a tehetsége és elhivatottsága tudatától támogatott személyes érvényesülési vágy, — vagyis, hogy Komlós ábrázolásához kapcsolódjak, a »dicsőségvágy«-nak nem az a bizonyos idealizált, hanem a nyersebb, prózaibb változata. Az érvényesülés túlzottan felfokozott igénye sarjztatja ki azt a bizonyos általános nagygyenyűséget, amelyről annakidején már Németh László beszélt. A Vajdáról fennmaradt anekdoták jelentős többsége is éppen a visszafojtott vagy szóhozjutni nem tudó érvényesülési igényt dokumentálja — apró praktikák ezek, hogy nyomorának, betegségeinek, sebeinek és sérlemeinek mutogatásával a figyelmet, a szánalmat, a becslést magára irányítsa. Elég széles, legalábbis ábrándban, ennek a vágynak az élettere: a költőség mellett hadvezéri ábrándok is lépnek fel (41. l.); és természetesebben, realisabban jelentkezik a politikai aktivitás vágya. (Szerelmi élményének idevágó eleméről alább lesz szó.)

Ilyen alapon is igaz aztán az, hogy Vajdát a társadalmi viszonyok, általában a magyar közélet alakulása tette elégtelenné, torzzá és különccé, — hogy ezek idézték elő a törést életpályáján; de nem egészen abban az értelemben, ahogy Komlós feltünteti. Ismert körülményekre kell itt hivatkoznom. 1849-től 1861-ig a főléptítménynek jelentős elemei hiányoztak a magyarság számára: nem volt magyar államiség, nem voltak speciálisan magyar közéleti és kormányzati szervek és

intézmények. A magyar irodalom, művészet csak nemhivatalos, társadalmi és társasági bázist érezhetett a lába alatt; közéleti szerepét éppen az jellemzi, hogy szembenállott az idegen államiséggel és az idegen hatóságokkal. A harcok és csoportosulások ellenére is viszonylagos egységét és egysíntűségét is ez magyarázza: lényegében csak egy hatalom van: a hazafi-közönség, s ez elvileg mindenkit egyformán pártol az ekkor valóban így nevezhető író-közletársaság tagjai közül. Vajda ekkor éli virágkorát: épp úgy elismert költő és népszerű lapszerkesztő, mint akárki más Magyarországon. A magyar államiség akármilyen ösdi szervezetének: a helytartótanácsnak, kancelláriának, meggyéknek visszaállítása, majd 67-ben a felelős kormány létesítése, párhuzamosan ezzel az irodalmi és tudományos élet eredetileg társadalmi jellegű szerveinek (Akadémia, Kiskalud-Társaság) a magyar államhatalom árnyékában hivatalos jellegű intézményekké válása eltoldást idéz elő a magyar kulturális felépítményben — és egyre növekvő megoszlást az írók táborában. A kegyesítő tényezők száma megszorodott, az érvényesülés föltételei megnehezedtek. Vajda egy szép napon ráébred arra, hogy a közönség ugyan kedveli, de mégis a második vonalban szorult: a hivatalos hatalommal kapcsolatban nem áll, a politikai fejlemények hatására szintén megváltozott közönség kényérékegyére bizott, mai hasonlattal kifejezve »partizán«, »illegális« írók sorába. Az élet, az események kezdenek elmenni mellette, míg mások kulturális-hatalmi pozíciókhoz jutottak, s ott vannak az irányítók között. Az, amit irodalmi ellenzéknek nevezünk, lényegében megszületett akkor, amikor magyar jellegű államiség jött létre, hivatalosnak számító kulturális tényezőkkel, kultúrpolitikával és irodalmi hatalmi pozíciókkal. Ettől fogva Vajda pályájának és magatartásának különös görbéit és csattanóit is befolyásolják és részben magyarázzák a hivatalos érvényesülésből kiszorult tehetség erőfeszítései arra, hogy nagy egyéni tettekkel vagy a közvélemény erejével magát az új magyar élet középpontjához közelebb vigye, közéleti tényezővé tegye, köznapian mondva: pozíciót szerezzen magának. Gondolom, ez is hozzájárul Vajda politikai irányvonalának többszöri megváltozásához — nemcsak magának a helyzetnek a követelményei, mint ahogy Komlós mondja. Természetesen nem szabad elfelejtenünk a negatív megnyilvánulásokat sem: a harag, az ingerültség, a féltékenység, a dac kitöréseit (mint pl. a híres rópiratokban) — s azt legfőképpen, hogy a nagy harc végülis többször a pusztító önfenntartásért vívott küzdelemmé silányult. Dicsőségvágyának — különösen novelláiból tükröződő —

mohósága kelti fel a gyanút : ritkán apellál az utókorra ; többnyire még életében szeretné a babérokat szedni. Az a bizonyos Petőfi-féle dicsőségvágy puritánabb ennél (»használni, nem ragyogni akarok») — és éppen ezért lényegéhez tartozik az önként vállalt aszkézis, amelyet Vajda nem ismer. Nyilvánvaló, hogy a kor, a kiegyezési idők viszonyai sem nevelték őt ilyesmire ; inkább hatottak abban az irányban, hogy egyéniségének lappangó konfliktusait kielezték és erőit helytelen irányba terelték.

Komlós portréja még egy ponton szorul rá a kiigazításra. Ezt a »telt, bővérű, nagyigényű és szenvedélyes lobogású lelket észrevehetően valami titkos gyöngeség gyötri. »Emberkerülése nagy önértetéből fakadt, amely megsebesülven, tudatának legkisebb valódi vagy vélt sérelmet megérzi ; nem tud rájuk azzal a biztos, fejedelmi öntudattal nézni, mint Ady. Indulatba jön, amikor meghallja, hogy Aranynak szobrot állítanak ; költeményes kötetéről maga írja meg az áhitott dicső bírálatot. Élete végén remegő türelmetlenséggel várja az országos jellegű évdiát ; a jubileumi ünneplés gyerekes módon elérzékenyíti, — úgyhogy előző embergyűlölő, kortársait lenéző magatartását azonnal visszavonja. Már utaltam arra a Komlós eredeti elgondolásába bele nem illő jellemvonásra : közösségi életre van-e hát teremtve vagy magábafordulásra, hiszen igen laza kapcsolatban állt a cselekvő élettel, »teljesen álmai és emlékei között élt« (174. l.). Ezek a vonások azért érdekesek, mert a pszichológus éppen az önértéke tudatának titkolt gyöngeségét és bizonytalanságát olvashatja ki belőlük, — amelyet olykor mesterséges, felfokozott pózokkal ellensúlyoz.

Összefoglalva az eddigieket : én Vajda egyéniségének fővonását, uralkodó jegyét, úgy ahogy az életében kialakult, éppen a beteljeslenségben, az egyéniség alapvető összfonékain és törekvéseinek teljesületlenségében, sőt teljesülhetetlenségében látom. Legáltalánosabban annyit jelent ez, hogy fejlődését a következő tények irányítják : dicsőségvágyának, azaz jórészt érvényesülési vágyának és önérték-tudatának teljesületlensége — és ugyanúgy annak a teljesületlensége, amit Komlós így nevez : »az élet teljességének vágya«. Ezt a teljesületlenséget valóban nagyarányúnak és állandónak kell képelnünk : azzá teszi egyszerűen az élet- és dicsőség-igény magas hőfoka, exaltált túlfeszítettsége, amely önmaga teszi vágyait tárgyát elérhetetlenekké (szerelmek tárgyainak istenítésével furcsa, de érthető kapcsolatban áll visszatorpanása a kielégüléstől) — de az igényben magában is ott van a telje-

sületlenség csirája : az egocentrikus hajlam, az igazi emberi kapcsolatokra való csökkent képesség már eleve irreálissá, életenkívülivé teszi. Mindez nem a kritikus elképzelése, hanem sűrűn ismétlődő témája a lírikusnak. Apróbb hangok mellett (»Nem az elvesztett, az el nem nyert éden fájdalma« ; »Vagy hogy nem halt meg voltakép itt, Csak az a perc, mely elrepült, A bimbó, mely nekem ki nem nyílt, A vágy, amely nem teljesült«) mindjárt a kulcs-verset említem ; ez : a *Kisértetek*. Olvassák el az egész verset, de különösen ügyeljenek a jellemző vallomásokra : »Nem azok az igazi holtak, Kik egyszer itten éltek, voltak . . . Csak a testet nem öltő ábránd, Be nem telt vágy, el nem lobbant vágy, Az elszalasztott meddő óra Nem fordul itten vissza jóra« — de a lírikusnak nem vethetjük szemére a szavak következetlenségét, hiszen azt mondja, hogy az igazi halott a be nem teljesült vágy, a vers vége mégis azt a forró sóvárgást, azt a soha ki nem elégülő, halhatatlan szomjúságot sugalmazza, amelynek gyötrelmét a természet kéjteli életöröme és a más boldogsága csak fokozni tudja : »A vágytól, mert azt el nem éred, Ujból, örökké forr a véred, Forr itt a földön, lent a sirban, A mennyországban, a pokolban, Csillag, nap válnak porló röggé, E tűztől nem menekszel többé . . .«

Azt azonban, hogy Vajda életét, magatartását nem a teljesség és az épség, hanem a szomjúság kormányozza, Komlóssal ellentétben nem tartom teljes mértékben társadalmi terméknek. Vajda kétségtelen, fokozatos eltorzulását olyan folyamatnak tartom, amelynek megvannak a maga belső föltételei is. A fiatal Vajda talán olyan lehetett, aminek a visszaemlékezés ábrázolja : »Kedélye eredetileg csupa fény és tűzláng volt . . . csak a szépség, gyönyör és kéj tudott hozzáférdőzni, a bú, fájdalom, kétségbeesés csak kerülőutakon törhettek szívébe. Neki az élet tündöklő nyári fényben pompázott.« (Palágyi Menyhért írja 1885-ben, Komlós 21. lap.) Több adat van fiatalkorának túlnyomó vígságáról. Persze, a teljesületlenség keserű élményét az évek lassan halmozózik fel a lélekben ; különösen az osztálytársadalmak idején nehéz elképzelni olyan összhangot egyén és társadalom közt, amely a nagyigényű, expanzív, dicsőségre és érvényesülésre vágyó tehetségben a fékező, az alkalmazkodó, a fegyelmező erőket feleslegessé tenné, — különösen ha aszociális, egocentrikus tendenciái is vannak. Vajda igazi poklát az idézi elő, hogy fokozatosan elveszti önmaga fölött az uralmat ; nem tud szomjúságának fölébe kerekedni ; tehetlenné válik különösen képzeletével szemben, amely időnként valóságos rombolómunkát végez lelkében. Kimondja ezt Kom-

lós is, anélkül, hogy magyarázatába szer-
vesen beillesztené: »Érzése, képzelete így
lett olyan erőssé, hogy néha nem ő uralkodik
fölöttük, hanem azok uralkodnak föllette.«
(293. lap.) »Vajda az életben mártírja volt
képzelete izzó elevenségének, mely állan-
dóan elébe hozta Gina elvesztését« (297. lap).
Képzeletével mint költői problémával alább
még majd találkozunk; egyéniségében csak-
ugyan dezorganizáló munkát végzett: »Ami
van, azt látom, hallom, De nem az fáj, nem
az gyilkol, Ami nincs, az kísért engem,
Ami izzó velőm gondol.« A teljes lelki
helyzetkép persze az, hogy a kielégületlenség,
a szomj, az érvényesülésvágy és a sértődöt-
tség kész szolgára talál a képzeletben, amely
még évek múlva is az első élmény meleg-
ségével varázsolja elő mindazt, amit az élet
megtagadott tőle, mindazt, amivel meg-
bántotta, — sőt többet is ennél: mindazt,
ami a másé, de amihez neki volna jussa
(»mennyi öröm van, és mind a másé«), rö-
geszmeszerű érzékletességgel színezi ki —
anélkül, hogy a fegyelmező öntudat közbe-
szólna. Így jut el Vajda az olyan szélsőséges
megnyilatkozásokig, amilyen a sírvafakadás
a vadászatban, vagy amikor azt mondja, hogy
az úristen külön csodákat tesz az ő bosszan-
tására.

Rátérek most a második vitapontra.
Komlós túlbecsüli Vajda költészetének és
egész emberi egyéniségének érzelmi inten-
zitását, és helytelenül ábrázolja érzelmi életé-
nek tipikus folyamatait. A fentebb említett
ideáltípushoz való illeszkedés talán ebben a
viszonylatban érződik meg leginkább. Kom-
lós a maga felfogását mélyről és többoldalúan
igyekszik megalapozni. Megtudjuk tőle, hogy
Vajda egyéniségének korlátlanul szven-
dedélyes alapvonását már a kortárs-költők és
kritikusok is megállapították. »Egyedül ve-
tette magát elszántan ön-géniuszának karjai
közé« — Zilahy Károly 1860-as bírálatá-
szerint. »Mélyebb és hatalmasabb érzéseket
tömörebben, megrázóbban egy magyar költő
sem adott még« — folytatja Ábrányi Emil
1871-ben. Komlós végül is így foglalja össze:
»Gát nélkül élte végig és kiáltotta ki érzéseit.«
(284. lap.) »Az ő költészetének állandó hő-
emelkedése van... Egyik főtulajdonsága,
hogy az érzés rendkívüli erejűvé dagad,
szinte határtalanra nő benne... Nem
szólal meg addig, míg szenvedése hőfoka és
a gondolat magas feszültsége nem kény-
szeríti erre.« (284. lap.) Vajda lírájának
tartalma, végső elemzésben, »a felszabadult
nép bővérű szenvedélye« (332. lap). Amíg
az ember Komlós citátumait nézi vagy
említett válogatását forgatja, körülbelül így
látja a dolgot maga is. Ha azonban a teljes
Vajdát vesszük kezünkbe, az előbb vázolt
kép nagymértékben kérdésessé válik. Úgy

gondolom, nem hiba, ha ennek boncolgatása
közben más megnyilatkozások helyett ma-
gukra a költeményekre támaszkodunk, —
mégiscsak ezek a döntők egy lírikus-egéniség
affektivitásának megítélésében. A verseket
lapozgatva pedig nemigen találjuk azt a
szüntelen szenvedélyes lobogást, amelyről
Komlós beszél. Van ilyen is — alább még
szemügyre veszem — ellenben találunk
számos olyan költeményt, amelynek nincs
hőemelkedése: dalszerű, olykor derűs meg-
szólalásokat, naív, játékos, költői maga-
tartást és szemléletet — pedig éppen ez az,
ami nehezen fér össze a gáttalan, bővérű
szenvedélyekkel. Találunk pedig ilyesmit
későbbi és korábbi szakaszokban is, tehát
már az ötvenes évek Gina-ciklusaiban. Nem
számítom ide a gyöngébb, sikerületlen verse-
ket, amelyekben a költő érzelmi állapota nem
érte el a komoly ihlet telítettségét; de le-
kell szögezmem, hogy ezek gyakori előfordu-
lását szintén bizonyítéknak érzem Komlós
ellen. De a nagy, remeknek érzett versek
közül hadd hivatkozzam a következőkre:
(a Parnasszus-kiadás lapszámai szerint) *Bűcsű*
(17.), *Édes álom, boldog álom* (29.), a *Sírárok*
csaknem valamennyi darabja, a *Szerelmem*
átka-ciklusból I., VIII., IX., XI., a *Gina*
emléke-ciklusból: I., IV., V., VII., X., XII.,
XIII., XIV., XIX., XXI., XXVII., *Vége*
van, Hajón, Ha szépet látok stb. Talán
főlőleges is az olyan ismert, könyv nélkül
tudott példákra hivatkozni, aminők a *Hűsz*
év múlva, A vadli erdőben, Nádas tavon,
A Balaton partján. Az mindenesetre igaz,
hogy Vajda hajlamos a gyors exaltációra;
hirtelen szerelmi fellobbanásai is erre valla-
nak (lásd a letérdelés-jelenetet Bóka Vajda-
kötetében, 185. lap), és hogy érzelme olykor
természetesen, olykor némi lelki praktikákkal
eléri a szenvedély nagyarányú lobogását,
talán a gyönyör pillanatnyi örökkévalóságát
is. Bizonytalán érezte időnként ő is azt a
»vérforraló gyönyört«, melyet az élet kelt
a holt anyagban. (L. a *Boldog szerelmem* és a
Szemközt című verseket, és sok máson
kívül Komlós legfőbb inspirátorát, az *Alfréd*
regénye I. énekét.) Mindemellett azonban
számolni kell azzal a tényezővel, amelyet
Komlós Vajda-interpretációjában nemigen
vesz tudomásul, s ez az érzelmi élet termé-
szetes dinamikája. Állandó, szűnni nem akaró
eksztázis körülbelül annyi, mint lelki ab-
normitás. Az érzelmi élet egészséges lefolyása-
hoz, hogy ne mondjam, dialektikájához
hozzátartozik a nagy szenvedélyek, fellángo-
lások, feszültségek természetes feloldódása,
átfejlődése halkabb, de esetleg épp olyan
tartalmas érzelmi állapotokká. Ismert lélek-
tani tény, hogy a nagy lelki hullámzások
idővel hangulattá szelődnek; a magyar
lírában Petőfi a szemléltető példa. Vajdánál

mármost az a helyzet, hogy ő — éppen ellentétben azzal a képpel, amelyet róla Komlós vázol — nemcsak hogy maga is alá van vetve az érzelmi élet említett dialektikájának, hanem lírai ihlete szeret is táplálkozni az érzelmi élet már lecsöndesült, hangulatibb változataiból; a költői felhasználás számára kedvvel ragadja meg az érzelem spontán leszűrődésének az utolsó stádiumát. Példák a fentebb említett versek, különösen a néhány érettkori és kései hangulati remekmű.

Vannak aztán megint olyan versei, amelyekben a lírai anyagot nem a nagyerejű érzelmi állapotok spontán leszűrődése teremti meg, hanem a személyiség félig-tudatos leszűrő, feldolgozó tevékenysége. A kész lírai költemény létrejöttében, majd emberi és esztétikai tartalmának megítélésében nemcsak az egyéniség emocionális anyaga számít úgy általában, hanem az érzelmelefolyás menete, az érzelmi állapotok időbeli kibontakozása, az egyéniség egészébe való beolvadása is. A magyar líra e tekintetben Vajda korában, az ő működésével részben párhuzamosan tökéletes emberi és művészi magaslatra jutott. Petőfi és Arany a lírai anyag minden különbözősége ellenére is e tekintetben egy úton jár. Ritkán kapunk náluk közvetlen, nyers élményátörést, inkább érzelmi folyamatot, a lírai állapotban levő ember közvetlen, természetes megnyilatkozását. Az affektív oldalról kapott ösztönzés, a meginduló folyamat a személyiség egészét megragadja; megmozdulnak az egyéniség értelmi és morális erői is. Gondoljunk arra, hogy Arany Világos után a nagy nemzeti és személyes fájdalmat, a lélekre nehezedő emberfeletti nyomást ellensúlyozza és áthatja, de ezzel egyúttal könnyíti is bölcselkedő reflexiókkal, erkölcsi belátással, a maga büntelenségének és nemességének tudatával, aztán valami fanyar, férfias belenyugvással, olykor a szatíra csipősségével vagy a humor mosolyával, nem utolsósorban a költői képzelet meglevenítő csillámával. (Példa-versek: Fiamnak, Letésem a lantot, Visszatekintés, Enyhülés, Kertben, Háziuraság, Irószobám stb.)

Nos: lehet akármilyen heves és lobogó Vajda eredeti élménye, ezt az átszűrő, feldolgozó eljárást ő is ismeri és alkalmazza. A naív, könnyed dalhangba való transzponálásra már fentebb idéztem példát. A teljesületlen vagy rezignációvá-szelidítése ott van pl. az *Utóirat* és a *Gyermekkorom tájéka* c. versben; számos vers szövi át a fájdalmas élményt nyugalmasabb reflexiókkal (*Utolsó dal Gínához, Életbölcsélet* stb.); az elégikus jellegű meghiggadás-rokon az előbbivel (*Kisértetek, Harminc év múlva*) — a lelki hullámlás többréti játéka olvad össze az olyan versben, aminő *A Városligetben*.

Emberi-lélektani szempontból különösen sokat jelent az, ha az időnkénti szélcsendet, harmóniát a humor varázsolja elő. Valamelyik régebbi esztétikus azon mérte a költők nagyságát, hogy mennyire képesek a humorra, hogy tudnak-e olykor nevetni és nevetetni. Bizonyos föltételek közt a komikun vagy a humor megjelenése a lélek gyógyulásának, a nagy válságok után kibontakozó harmóniának lehet a jele. Vajda nehézkes zordságát éppen az dokumentálja, hogy aránylag ritkán tud ilyen magasra emelkedni; de a feloldódásnak ez a típusa sem hiányzik nála teljesen. A fájdalmat, az elégikus búsongást mégiscsak enyhíti egy-egy szatirikus szúrás (*A kárhozat helyén*-ben törekszerően, nem harmónikusan, — az *Alfréd regénye* meg a *Találkozások* számos helyén). A tisztá humor persze ritka madár, de azért Vajda is elhumorizál önmagán a *Ürödi emlékek* első versében, vagy a *Körutazásom* címűben magán és a Stájerföld lakosain. S ha már Komlós ábrázolását javítgatjuk, hadd rójuk fel neki külön, hogy koncepciójában nincs helye Vajda hangulat-lírájának általában, különösen pedig táj-hangulatot kifejező verseinek. Egyikben sincs szó arról a bizonyos hőmelkedésről vagy valami lobogó szenvedélyről; sőt: a művészetet éppen a hangütés pianissimo-ja jelenti. Az *Ejtelek* című versről, különösen a második részéről, könnyű volna azt a banalitást elmondani, hogy fülledt érzékiség van benne; valójában meg kell éreznünk — s durvább ízléssel nem is fogjuk fel azt a leheletfinom gyönyörűséget és gyönyörsejtelmet, amellyé a költő a kéjvágyat desztillálta, s amelynek érzékeltetésére a nyári környezetből talán legbravúrosabb szimbolikáját meglátta.

A lírai költő élményfeldolgozó működése és akarata az a pont, amelyen Komlós jórészt lappangó Vajda—Arany szembeállítását szóvá kell tennünk. Az ostor természetesen elsősorban a »népnemzeti« iskolán csattan; ezt pedig szívesen átengedjük Komlós haragjának. Egyetértünk vele akkor, amikor az epigonok szürke igénytelenségét pellengérez ki. »E korban mindenki a megelégedés, a kevéssel-beérés bölcsességét zengi... A kor azt várta a költőtől, hogy az idill, a szerény viszonyok elégedettségét hirdesse.« (329. lap.) Az egyenlőtlenség persze túlzottan ki van élezve: olyan költők vannak szembeállítva Vajdával, mint Lévy József, Pósa Lajos, Nógrádi Pap Gyula, Földváry István és Szabolcska Mihály; »Vajda az első magyar költő e korban, aki a teljes élet jussát követelve, szembefordul a reakció-nevelte igénytelenséggel... Adyig senkiben nem élt az élet akkora igénye, mint benne...« (330. lap.) — ezzel szemben pedig megpróbáltuk

kimutatni, hogy ő sem él mindig az exaltáció magaslatain, és neki is vannak igénytelen, idilli hangulatai. Azt pedig Komlós igen jól tudja, hogy a magyar szellemi élet vidékisének megvan a maga kellemetlen és akaratlan oka a Bach-korszak közéleti viszonyaiban; a 48 előtt meginduló városiasodást az önkényuralom s a magyar államiság ideiglenes szűntelése vágja ketté; a magyar kultúrát hordozó társadalmi rétegek, a megyékből is kiszorulva, ekkor vernek tartósan fészket vidéki kúriákban és udvarházaikban. (Berzeviczy: Az abszolutizmus kora, II. 398.) Főként azonban szeretnénk eloszlatni azt az árnyat, amely ebből az összehasonlításból nem egészen Komlós akaratára ellenére Arany költészetére esik: a 60-as évek közepétől írónk »idegenkednek az erős szenvedélyektől, gyanús nekik a merész képzelet, nem szeretik a lírát és csak csúfszavuk van a zsenialításra.« Vajjon Arany-nak is ott a helye a kor »óvatosan kisszerű lírája«-ban? A költői öntudat mértéke nem választja el élesen Vajdától, inkább csak a megjelenési módja: Vajda sértődékeny zseni-tudata is rejt belső bizonytalanságot, csak hogy ő ezt féltve titkolja és elleplezi; Arany-nak körmönfont módokon, fikciókkal kell istápolnia öntudatát, tehetségébe vetett hitét; de szerény megnyilatkozási formái mögött is van még mindig elég tudata a maga értékéről — nem szólna arról, hogy végülis ez a tudat a moralitás síkjára emelkedik át, és önvád, a megnevelődött feladatok miatti felelősségérzet lesz belőle. Ilyest valóban nem ismer Vajda.

Végülis: a párhuzam lényegére térve, óvakodnunk kell attól, hogy Arany-nak, különösen az Őszikék költőjének látszólagos költői és emberi igénytelensége megtevesszen bennünket. Az Őszikék halk hangja egy hosszú emberi fejlődésnek művészi formába öntött utolsó stádiuma, s e fejlődés elején olyan élmények állnak, amelyek a maguk módján fölérnek Vajda lobogásával: a nagy tehetség hivatástudata és a művész önkínzó lelkiismeretfurdalása, majd betegségének, elmaradottságának hiedelme s önmaga lekicsinyítése, hozzá a fokozódó magánosság, a némaságra kárhözott lázadozás és tiltakozás egy neki idegen világ ellen, s mindehhez a közeledő halál, az élettel való leszámolás, az elhibázott élet. Ezt a gyötrelmes háborgást szűri le Arany végülis nyugodt, lemondó hangulattá; de a látszólagos igénytelenség olyan, mint a napsugár fehér fényle: élénk, tarka színek olvadnak össze benne. A nagy lírikus is magároveheti olykor az egyszerűség, igénytelenség, idilli naivság szürke köntösét, de az igaz, értőnek át kell látnia az álműltözetet. »Még az elégiáig sem higgad-

tam le« — írja Arany nyolc hónappal Világos után Szilágyi Sándornak — s az ily állapot lehet fájdalmas, kínos, dühös, desperált stb., de a fájdalomban, kínban, dühösség- és kétségbeesésben nincs meg a művészi nyugalom.« Azért idézem ezt a nyilatkozatát, hogy rámutassak az *Összel, Visszatekintés, Enyhülés*-féle költemények művészi bravúrájának, elégikus higgadságának és józanságának valódi előtörténetére. Komlóséval rokon tévedés volt az, amikor Aranyt Vajda és Tolnai egyszerűen csak hideg művésznek tartották; valójában arról van szó, hogy Vajda is ritkán ragadja meg az élményt azon melegében, mint láttuk — Arany pedig felülmúlja őt a tiszta affektivitás »dusításában«, egy gazdag egyéniség erkölcsi és értelmi erőin való átszűrésében.

Az érzelmi élet fent vázolt dialektikája magától vezet át a lírikus-egyeniség még egy fontos kulcskérdéséhez: ez a közvetlenség, a lírai önkifejezés közvetlen nyíltsága és a magatartás természetessége. Abban a portréban, amelyet Vajdáról a felszabadulás után alkottunk, mindig van egy kis petőfiesítés; nem vonja ki magát az alól Komlós sem. Jellemében az »önmagához hűség és feltétlen őszinteség«-et emeli ki; költői mivoltára nézve nyomatékosítja ezt ilyes megállapításokkal: »Lelke igaz érzéseiben akarta és tudta megtalálni a nagyszerűt.« (247. lap.) »Így lírája a leghatalmasabb érzések, egy hősiességre, dicsőségre vágyó, a szépségért, nagyságért rajongó lélek megnyilatkozása, mégpedig cicomátlan, keresetlen, természetes módon.« »Feltétlen természetességre törekszik és semmi modorosság nincs benne.« (280. lap.) Mindezt betűről-betűre elmondhatni Petőfiről, Vajdánál azonban ellentmondásba keveredünk, nemcsak azért, mert Komlós váltig hangoztatja Vajda eredetiségét, egyedülálló voltát, hanem azért is, mert képzeletét és képalkotását egyáltalán nem úgy elemzi a művészi eszközöiről szóló fejezetben, mintha az valóban keresetlen és cicomátlan volna. (Szuperlatívuszok, újszerű és nagyvonalú kozmikus képek, a szerelmi kék, a kivégzés és ravatal szemléletei, képei, »amelyek a szinte állandó kint és halálos rémületet fejezik ki« stb.) De mintha nem is felületes ellentmondásról volna itt szó, hiszen Komlós maga is elrejtí másutt félmondatokban a maga élnvéleményét. A Gina-versek gyöngébbjeiről mond ilyeneket: »Van szerelmes verseiben valami túlzott és egyszínű, mind a nő szépségének, mind e szépség bálványozásának, mind pedig utóbb a miatta való szenvedésnek végtelenségében, az egész rajz romantikus beállításában és megvilágításában... Vajda költőileg mindenesetre alaposan kizsákmá-

nyolja szenvedését. Néha valami tetszelgés is zavar: úgy érezzük, a költő beállítja magát a vers számára.» (71. lap.) Magyarul ez annyit jelent, hogy nem közvetlenül és természetesen szólal meg, hanem valaminő pózon vagy érzelmi-lírai sablonon keresztül. Nem szabad ezt Vajda egész költészetére kiterjesztenünk; semmiképpen sem érvényes az a messzemenő általánosítás, amelyet Bóka László felszabadulás-előtti Vajda-könyvében olvashatunk: »Mindig van valami közből, enélkül nem tud alkotni... Szüksége van erre a közbeiktatásra, akadályra... mert a pusztá élmény nem téma számára.« Mindez olyan értelemben igaz, ahogy fentebb az érzelmek átszűréséről beszéltem.

A részletekben azonban olykor valóban találunk sablont, pózaltságot, a természetes közvetlenség ellenkezőjét. Olykor a képzelet elébesít az érzelmeinek, s mesterségesen, a maga erejéből próbálja a nagyszerűséget, a pátoszt megteremteni. Ilyenkor üres nagyhangúság az eredmény, s egy-egy váratlan lebukás a köznapiba, minf pl. az Alfréd regénye számos helyén vagy egyik-inásik bölcselkedő költeményében (*Végtelenség*). Természetes magatartást változtat pózra akkor, amikor dacosan belerögződve felnagyítja: mint pl. magánosságának és üldözöttségének tudatát. A Kammonban háttal ül a kávéház közönségének, de naponta elmegy oda ezt a háttáfordítást megmutatni. Éppen ezért kissé kételkedve fogadom magányának Komlós-féle apológiáját (277–79), főleg azt a megállapítást, hogy Vajda nem tetszelgett magának magánosságában, s hogy teljesen közösségi életre született. Ellentmondására már fentebb igyekeztem rámutatni; ki lehetne térni maga számára alkotott fikcióira, de most még csak Komlós egy újabb elszólását fűzöm hozzá, amelyet a reménytelenül szerelmes költőről ejt el: »Mintha élvezné szerelme reménytelenségét.« (73. lap.) Azt hiszem, ugyanígy vegyülhetett ilyen tetszelgősen dacos kiélvezés magánosságának tudatába is. Nem tudom, nem ez-e az egyik gyökere úgynevezett bölcselő költészetének.

Most pedig zárjuk le az egyéniségnek ezt az elemzését egy pillantással a szerelmes Vajdára. Komlós egész elméletet épít fel dicsőségvágy és szerelem viszonyáról Vajda egyéniségében, készpénznek véve Vajda saját nyilatkozatát. »Mivel a dicsőség (azaz a közélet) zárva van előtte, Vajda a szerelemben keres kárpótlást« — mondja Komlós; Vajda szavai pedig: »A világ még nem látott nagy embert, ki fölött a szerelem uralkodó hatalomná nőtté volna ki magát. Ha a szerelem boldogságot ad, úgy minden nagyságot föl lehet áldozni érte, hanem

a szerelmi boldogság csak bizonyos gyöngébb dongájú lelkek osztályrésze szokott lenni.« (57. lap.) 48 előtt »a fiatal Vajda lenézte a szerelmet, s csak a dicsőségvágynak és az azzal szorosan összenőtt politikai szenvedélynek adott helyet lelkében.« (29. lap.) Nincs rá szükség, hogy Vajdának ezt a magatartását glorifikáljuk. Húszéves korában még van a szerelem lenézésében valami kamaszos és így természetes; az érett férfiben éppen azt érezném természetesnek és teljes emberinek, ha a szerelem is be tudna olvadni az egyéniség egészébe — még ha olyan nagy ember is valaki. Petőfi után Vajdának sem lett volna e tekintetben szégyelnievalója.

Komlós finom elemzéseit Vajda szerelmének jellegéről egy vonással szeretném kiegészíteni, amely egyúttal dicsőségvágy és szerelem váltakozását is megmagyarázza: Vajda csak annyira szeret, amennyire egy egocentrikus hajlamú lélek képes szeretni. Mégis nem annyira a szerelem mélyebb tartalmának hiánya a megdöbbentő, hanem az a hallatlan és kimeríthetetlen energia, amelyet a lélek oly hosszú időn keresztül mozgósítani képes. Honnan van ez a görcsös ragaszkodás, a léleknek ez a szünni nem akaró felajzottsága? Mélyről jön, de abból a tudatból veszi erejét, hogy Gina, ez a tűnemenyesen szép teremtes voltaképpen őt illeti, mintegy a világmindenség, az élet köteles adója az ő számára. Mint ilyent, fiktív módon magasra is kell emelnie, valóssággal meg kell dicsőítenie — innen az imádás és megvetés összefonódása, amelyről Komlós is beszél. De a tényleges szerelmi élmény fő hajtóereje az önrzert sértettség (a nő hidegsége miatt) — és a féltékenység. (*Szerelm átká II., Gina emléke II., VI. stb.*) Mindig úgy érzi, hogy Ginát tőle rabolják vagy rabolták el — s ha hozzávesszük ehhez a képzelet romboló munkáját, amely fegyelmetlenül, sőt mintegy hivogatva, Gina hűtlenségét, elbukását színezgeti előtte, akkor értjük csak meg igazán ezt az erotikus-esztétikus sóvárgásból és a zseni követelőzéséből összeszőtt, végülis pokollá vált szerelmet. (*Gina emléke XVIII.* Bécsben elmegy megnézni a gróf és Gina hálószobáját: *A kárhozat helyén.*)

A következőkben részint vitázó, részint kiegészítő szándékkal szeretném szemügyre venni azt a képet, amelyet Komlós Vajda költői eszközeiről, költészetének formai elemeiről ad. Hivatottan nyúl ehhez a kérdéshez; a Vajdára szűkített vizsgálódást fokozatosan továbbfejleszti a kiegyezés kora és a századvég magyar lírájának nagyvonalú történeti áttekintésévé. Eszerint tagolom én is észrevételeimet két részre: a költői portréről és az irodalmi fejlődésrajzról.

»Milyen a Vajda hangja? A kortársak már az 50-es években érezték s mindvégig hangsúlyozták eredetiségét. Később, a 20. században, mikor a szecesszió hozzászoktatott egy túlzott eredetieskedéshez, kétségbevonták eszközei újszerűségét. Pedig ha összevetjük kortársaival, világosan érzékeljük ezt. Miben áll ez? Az igazságnak valami hamisítatlan ízében, az érzés és kifejezés szokatlan intenzitásában, a nyelv tömörségében s a szavak ezzel összefüggő megnövelt súlyában és értékében. Az érzéki benyomást, amelyet lírája kelt, leginkább az erő és forráság szavakkal tudnók megközelíteni.« (279. lap.) Sok igazság, erős egyoldalúsággal. Első megállapítását (az igazság izéről) minden valódi költőről egyaránt elmondhatni. Az érzés és kifejezés szokatlan intenzitása, mint fentebb utaltam rá, csak megszorításokkal érvényes; számos kiemelkedő alkotásában átszűrtebb az érzés, tompított a kifejezés is. A maga helyén azonban valóban jellemző Vajdára a forráság, a konkrét telítettség; ez különbözteti meg a vele egyébképp sok tekintetben rokon, de szenvedélyében is eszméiből, légiesebb Vörösmartytól. Mindenesetre hozzá kell tennünk, hogy gyakran hiányzik nála az érzelem és a meglevenítő képzelet harmóniája; tipikusnak azt érzem, amikor a képzelet előreszalad és nem várja be az érzelem fejlődését. Ami pedig az eredetiséget és a körülé fennálló véleménykülönbségeket illeti, — maga Komlós is enged valamit az eredetiségből, amikor bevallja, hogy »természetessége« miatt »bajos megtalálnunk az eszközeit.« Az eredetiségnek jobban ki kellene ütköznie. Általában azonban az a meggyőződés, hogy Vajda költői különállásának hangoztatásából bizonyos részt fel kell adnunk. Hiszen láttuk, hogy a lírai anyag kezelésében nem áll távol Aranytól és Petőfőtől, — Galamb Sándor cikkére utalva pedig Komlós is olyasféle eredményre jut, hogy versszerkesztése zárt, célratörő, ugyanúgy, mint líránk klasszikusainál. Végülis, az eredetiség nyomozása közben kiköt a leghálásabb és valóban legtöbb eredményt ígérő területen: a képek elemzésénél. Elvből helyes, amit a 285. lapon mond: »A költő érzései általában a képekben testesülnek meg, s így ezek elemzése útján fejthetjük meg lelke titkait is...« — csak a szemlélet kissé statikus: a költői képkészlet nem »raktár«, ahonnan a költő hol ezt, hol azt előszedi; nem is előszedésről van szó, hanem főként alkotásról vagy teremtő reprodukcióról.

Vajda képkincsének tárgykörét (a természeti nagyság, a magány, a halál és az erotika képei) gazdag példatár mutatja be, — de az egyoldalúságot megint szemére

kell vetnünk Komlósnak: megfelelkezik Vajda szimbolikájának nyersen hétköznapi, olykor groteszk, alantas elemeiről, s elhallgatja, hogy akad ezek közt a képek közt, ha a versek összességét nézzük, elég sok banális, közhelyszerű is. Egyébként éppen az Alfréd regénye I. énekbeli képáradatában figyelhető meg sokszor a képzelet hirtelen lebukása a fenségesből az alantasba (a bérés és a szemétdörr, a kályhafűtő ördög stb.). Amellett ez az egyébként megragadó anyaggyűjtés és elemzés akkor lesz teljes, ha a képkincset nemcsak statikusan és statisztikusan nézzük, nemcsak anyag-szerűen, hanem azt a dinamikát is, ahogy egy-egy költeményben ezek a képek élnek. Arany már az önkényuralom idején megalkot egy bizonyos »képfeljesztő« lírai technikát: intónál egy életkört, s annak képkincsét fokozatosan felhasználva, az érzést és a rokonkörből vett képeket párhuzamosan fejlesztve építi fel a verset (Enyhülés, Kertben — a későbbiekben pl. A fölgyek alatt). Hozzá tartozik ehhez bizonyos zárt, célratörő motiváció; talán bizonyos lassúság is — ezért mondták régebben Arany lírájára, hogy valójában epikus jellegű. A klasszikus példák sugalmazó ereje Vajdán is megmutatkozik: számos jó verse épül fel ezen a képfeljesztő technikán (*Nádas tavon, Hűsz év múlva*) — bár a motívum-készlet zártságát ritkán viszi keresztül, s olykor a fejlesztésben is vét kihagyásokat és zökkenőket. Többnyire azonban más-képp, eredeti úton járva dolgozik alkotó-ereje. Három fő változata:

a) Érzelem és ké nyelv párhuzamos fejlesztése helyett inkább bizonyos feszítő tendencia jelentkezik, a képzelet folyamatos nekiszegülése az érzelmi állapot vagy törekvés kifejezésének; az eredményt talán képhalmazásnak lehetne nevezni. Ilyesmit akar mondani Komlós, amikor »képfürtök«-ről beszél: »túlozva, halmazozva, sűrítve« teremt Vajda képeket. (*Gina emléke XXXII., Bertának stb.*)

b) Nem gyökeresen új, de új életre kel és újszerűvé válik a másik alkotásmód: kísérlet a lírai állapotnak egyetlen képben vagy jelenetben való kivetítésére (allegória-szimbólum). Ismerjük az idevágó nagy verseket, amilyen a koraiak közül *A virasztók*, a későbbiekben *Az üstökös*. Olykor a külső kép nem éri el az említett érzelmi áthatottságát és hídel marad (*A nyugtalan zarándok*). E verscsoporttal kapcsolatban szoktuk Vajdát Ady szimbolizmusának előfutára gyanánt emlegetni; valóban előfutár, de mégsem Ady: az érzésnek és a szimbólumnak az a teljes azonosulása, a léleknek teljes beolvadása a képbe még nincs meg; a distancia olykor odáig mélyül,

hogy igazában nem is szimbólumról, hanem csak ún. tárgyi segítségről beszélhetünk (Tümemény).

c) A képhalmazástól alig választható el egy vele rokon, de mégis új változat: a képek halmazával nem motivált érelemtörténet vagy általában érzelmi folyamatot adni, hanem komplex érzelmi összbenyomást, — olyan állapotot, amelynek alkat-elemeit alig tudjuk elhatárolni vagy külön-külön érzékelni. Természetesen ez az eszköz nem a nagy szenvedély, hanem a lecsendesedett hangulatok megszólaltatására vállalkozik, az érzelmi dinamika utolsó stádiumát ragadja meg. Példák: *Éjjelek, Panaszok* eleje, *A Balaton partján* eleje, aztán egy-két, főként tájhangulatot kifejező sor más versekben.

Az elsőnek említett változattal függ össze Vajda képalkotásának Komlós-emlegette intenzitása, hangjának ereje és fénye. A nagyarányú érzelmei többnyire oly erővel ömlenek a képbe, hogy túltelíti, érzékletességének felfokozásával a realitáson túlemeli, a belső izzás szolgálatában expresszív hatását megnöveli. Példákat özönével lehetne idézni az *Alfréd regénye* első énekéből; egyéb helyekről hadd álljon itt néhány morzsácska: »akik bübájainak üdvöztető fényéből ittak« — »emléked egy nagyot villámlik« — »tűzet lehellő sóhajok« — »az ég arannyal vert azúr« — stb. stb. — Ebben az expresszív túltelítettségben, valamint a képhalmazással előidézett komplex hangulatiságban, szerény mértékben bár, de modern, a realizmuson túlmutató költői eszközök jelentkeznek, — a jövő előhangjai.

A történeti fejlődésrajzzal kapcsolatban legelőször ahhoz lenne néhány szavam, amit Komlós Vajda befeléfordulásának nevez. Fentebb éppen Vajda egyéniségének egocentrikus vonásaira igyekeztem rámutatni, — nem tartom tehát meglepőnek azt a megállapítást, hogy Vajda — képeletén, képalkotásán megfigyelhetően — fokozatosan befeléfordul. Mégis szeretném ezt a jellegzetességét jobban körülhatárolva látni. Nyilvánvaló, hogy nincs szó a közösségi érdeklődés csökkenéséről; mutatják politikai írásai, javaslatai, kulturális elgondolásai. Magánjellegűnek mondható élményei: szerelem, bölcsekedés, nem olvadnak ugyan szorosabban egybe a közösségi problémákkal, bár természetesen megvan a maguk közösségi háttere. Egyébként tudjuk, hogy a közösségi érdek még a fokozottabban »befeléfordult« Komjáthyban is eléggé eleven volt. Közvetlenül az állapítható meg, hogy a külső szemléletek önállósága és pontossága csökkent, Petőfihez és Aranyhoz képest, de hát elvégre Arany elsősorban epikus tehetség volt. De hamis a következő

különbségtétel: »Petőfi képeinek jelentős része szolgál arra, hogy érzékelhető dolgot egy más érzékelhető dolog segítségével hozzon közelebb az olvasóhoz... (Vajda) sosem érzékelhető jelenséget, hanem egy érzést, vagy egy dolog jelentőségét, azaz eszmei dolgot akar érzékelhetővé tenni« (295., 296. lap). Ha lírikusról beszélünk, a lírikus általában nem »érzékelhető jelenséget« akar közelebbhozni az olvasóhoz, Petőfi sem, hanem a maga élményvilágát fejezi ki, persze különböző eszközökkel. Ugyanígy nem ismerem el, hogy Vajda abban különbözne Vörösmartytól: »Vörösmarty tárgyi dolgokat rajzol, ha nem is valóban látottakat, s azokra rávetíti egy lázas lelkesülés bíbor színeit, s a mélabús vágy megnövesztő árnyait« (olyan versekben, mint a Zalán előhangja vagy az Előszó) — Vajda pedig »egyéltalan nem külső, tárgyi dolgokat akar ábrázolni, hanem az érzéseit fejezi ki, s e célból vetíti ki a fantáziájában alkotott képeket.« Kétségtelen tény és végső magyarázó oka Vajda magatartásának a társadalommal, korával való erősödő szembenállása, a politikai korhelyzetből adódó elszigetelődése. Nem tudom: mégis nem képzelhető-e el ilyen magatartás alapján is a kor valóságának erős megfigyelése és reális ábrázolása — azaz olyan »kifeléfordulás«-féle. Valójában a társadalmi magatartás mellett, annak keretén belül egy esztétikai folyamatról is van szó: a kifejezősmód jellegének, élmény és kép viszonyának megváltozásáról, fokozatos eltolódásáról, — amelyre fentebb már céloztam is; lélek és kép fokozódó azonosulásáról, egybeolvadásáról van szó, amely valóban Ady szimbólumaiban éri el a tetőpontot. A szemléleti elemek akár vetekehetnek is élességben a realista ábrázolással: a funkciójuk lett más és a közvetlen jelentéstartalmuk gazdagabb. Nem tudom, helyese-e ezt szubjektívizmusnak nevezni.

Egyébként pedig abban, ahogy Komlós a lírai képalkotást vizsgálja, van valami iskolás, mechanikus pedánság. »A lényeges változás az ábrázolni kívánt dolog és a felidézésre szolgáló kép viszonyában mutatkozik. Az utolsó század költészetében mi, egyre jobban elhalványul az adott jelenség, s egyre inkább előtérbe nyomul az a kép, amelyet a költő a hasonlatban hozzáfűz.« (302. lap.) Ez tehát úgy festene, hogy van külön »ábrázolni kívánt dolog« és kép, hasonlított és hasonlat, s a költő összekapcsolja őket. Pedig az »adott jelenség«, a »valóság« maga a kifejezésre törekvő élmény, szenvedély, hangulat s ez sohasem »halványul el«, hanem természetes közvetlenséggel megteremti a maga kifejező eszközeit — csak az eszközökben és kezelésükben vannak különbségek. A »valóság« háttérbeszo-

rulása esztétikai nyelven annyit jelent, hogy a költő a saját kora szemlélt valóságától elütő szimbolikát alkotott magának, s mondanivalóját ennek a szójárára fordította át. Ha azt mondjuk: Adynál úgy kell »kitalálni«, mit is akar voltaképpen mondani, ez csak annyit jelent, hogy az ő képes beszédét nehéz áttenni az átlag-emberi vagy tudományos nyelvre. Egyébként nemcsak kép és élmény alkot szétválaszthatatlan egészet, hanem maga a lírai költemény is.

Abban egyetérttek az előbb mondottak alapján Komlóssal, hogy Vajda megkezdte az Ady felé, a századvég lírája felé vezető folyamatot, de éppen ezért csak költészete egyrészében tudom őt a lírai realizmus képviselőjének tartani, — más téren kifelé fejlődik belőle. Nincs szándékom a lírai realizmus egész problémakörét feltárni, de Komlós jellemzésével nem értek egyet: »A lírikus a valóságot nem közvetlenül, hanem közvetve, a maga érzésein át tükrözi. A lírai realizmus nem abban áll, hogy a költő hűen reprodukált természeti tényekben tükrözi érzéseit, hanem abban, hogy őszintén fejezi ki viszonyát a helyesen látott és értékelt társadalomhoz.« (301—302. lap.) Az első mondattal kapcsolatban azt kérdelem: hátha a lírikus számára a maga érzései jelentik a »közvetlen« valóságot? És csak az a valóság, amit markolni is tudunk, ami az emberen kívül van? A második mondat megint elmondható valamennyi kor valamennyi igazi lírikusára; Komlós itt nyilvánvalóan nem tesz különbséget realizmus és művészi igazság közt.

Hosszúrányuló bírálatomban legyen szabad Vajda népiességének kérdését csak érintenem. Az érvénybenlévő egyetemi program is szól nem-formai és nem-nyelvi népiességről, s népiességének elhomályosításában irodalomtörténeti hamisítást lát. Komlós nagy gondot fordít a tényállás tisztázására. Egyfelől ismételtelen leszögezi és meg is okolja Vajda határozott elfordulását a »népnemzeti« iránytól (330. lap, — viszonya a paraszti nyelvhez: 246. lap, a népiesség színeváltozása 49 után: 247. lap, miért nem találhatja meg az igazi népiességet: 248—49. lap). Másfelől azonban nem szűnik meg hangoztatni Vajda »harcos plebejus lényét« (332. lap), lírájának forrását »a felszabadult nép bővérű szenvedélyé«-ben látja; népinek mondja Vajda egyéniségét és szerepét abban a bővebb értelemben, amelyet a szovjet irodalom-szemlélet használ: »A nép sorsával, szenvedéseivel, reményeivel és vágyaival való legbensőségesebb összeforrottság: a népies költők legfőbb ismertetőjele.« (Palágyi Lajos tolmácsolja így Vajda nézeteit.) — A mérleg mindkét oldalán igazítanék valamit.

Vajda emberi egyéniségének népiességében, plebejus voltának hangoztatásában van túlzás is. Szenvedélyes, nagyigényű, az élet teljességére vágyó alkatára is csak azért lehet a »népi« jelzőt alkalmazni, mert még nem határoztuk meg pontosan: mi is hát emberben, jellemben a »népi«. — Másrészt elismerem Vajda szembefordulását a »népnemzeti« iránnyal, mint az epigonok irányával, de fentebb igyekeztem kimutatni: vannak erős rokon vonásai irodalmi népiességünk megteremtőivel: Petőfivel és Arannyal, és a népivel együttjáró költői szemléletet és művészi forrásokat (érzelemkezelés, naivizálás, kompozíció, dalszerűség stb.) maga is termékenyen alkalmazza. (Természetesen én sem a Törzsök Jankóra és társaira gondolok.)

Utolsó vitakérdésül hadd vessem fel Vajda viszonyát Aranyhoz és Gyulaihoz. Ez a viszony annyira túlmegy a pusztai elvi kérdés színvonalán, oly döntően bele nyúl életének folyamatába, kibontakozása sikertelenségébe, hogy valóban megérdemli a tüzetes ábrázolást. A következőkben én sem a Vajdának osztályrészül jutott elhallgatás vagy elszigetelés tényét akarom kétségbevonni, csupán az indítókok elemzéséhez lenne néhány szavam. Komlós egy helyen részletesen feltárja az ellentét politikai-társadalmi gyökereit. »Vajda a legégetőbb nemzeti feladatnak a feudális maradványok lebontását, a polgári demokratikus átalakulást tartotta, ... Arany és Gyulaiek viszont ezeitől (1862—63) nem küzdöttek már társadalmunk feudális maradványai ellen ... összefügg ezzel, hogy míg Gyulai a birtokos nemesség felsőbb rétegére ... Vajda a demokratikus polgárságra kívánta bízni a nemzet vezetését. Röviden azt mondhatnánk: ellentétük az uralkodó osztályhoz simuló hivatalnok-arisztokrácia és egy demokratikus, félproletár hírlapíró ellentéte volt.« (128. lap.) Már itt erősebb árnyék esik Gyulaira a kellenél. Nyilvánvaló, Gyulai nem volt forradalmár és nem akart letérni később sem a kiegyezés közjogi alapjáról, de a »feudális maradványokat« egyáltalán nem tekintette változhatatlannak, s kívánta az intézmények forradalom-nélküli, evolúciós átalakulását. »Az a tanács, hogy hagyjunk fel a közjogi viszályokkal s intézményeink reformján s belső erőnk kifejezésén munkálkodjunk, folyvást idősebb, s mintha hozzánk szólna« — olvassuk az 1879-es Széchenyi-emlékbeszédben. »Valóban a nőemancipáció kérdése sokban hasonlít a szocializmushoz. Mindkettőnek van igaza is, valódi és súlyos bajokat tár föl, de az ajánlott gyógyszerek még súlyosabbakat idéznének elő. Nem a merev elvek valószínűsítése, a gyökeres reform

a gyógyszer, hanem a részletes javítás s megalkuvás a létező társadalmi renddel» — e szavai a Veres Pálné-émlékbeszédből valók, 1896-ból, s a »megalkuvás« hangsúlyozása ellenére sem jelentik a fejlődéstől való elzárkózást, — pláne ha az évszámot és Gyulai életkorát is figyelembe vesszük. No de nem is itt rejlik Komlós főhibája. Ő a tényleges küzdelmek ábrázolásában ezeket a mélyről ható okokat Gyulai egyéniségében, magatartásában konkretizálja, s közben következetesen alantas, silány emberi indulatokra váltja át őket. Gyulaival »jóban kell lenni«, mert aki nincs vele jóban, azt »kivégzi«, az »gyanus«, megbélyegzett személy. Nem nyíltan Gyulaira alkalmazva elfordul a »türelmetlen terror« kifejezés is (129. lap); máshol »ádáz rosszindulat« tölti el, ellenfeleit »letaglózza« (191. lap); Vajda temetésére elmegy, »mintha meg akarná mutatni, hogy mindennek tetejében még túl is élte ellenfelét« (318. lap), aztán a Kisfaludy-Társaság zárt ülésén »felháborító kirohanást intézett a halott ellen« (319. lap). A kegyosztó, rosszindulatú irodalmi diktátor és barátai ellen persze Vajda is elkövet egy kis »ingerkedést« (Komlós szava, 127. lap), de minden bizonynyal »fiatalos harci kedvében« (120. lap; 1860-ról; Gyulai egy évvel öregebb Vajdánál, s ő is elég bőven részesült a megbocsátható »harci kedv«-ben). Lássuk csak, miféle ingerkedés volt ez. Komlós is elismeri, hogy »a harc Vajda mérgezett kis tűszúrásaival kezdődött« (120. lap). Ezekben pedig nem az volt a döntő, hogy Szász Károlyt vagy Gyulait támadták, hanem az, hogy rajtuk keresztül Arany ellen irányultak. Vajda a Szépirodalmi Figyelőt elkereszteli »Füles«-nek, azt írja róla, hogy »oly sok rossz verset fogad el, hogy gondos városi főorvosunk a budai országos tébolyda felépítését sürgeti a kormányzóhivatalnál.« Ezt a Komlós szerint is durva és igaztalan kötekedést aztán nyílt személyes bántással folytatta: »gyöngeszívű félek«-nek mondja Aranyt, paraszthoz hasonlítja, akit fölcsalnak a sikos szalonba, s ott botladozva azt hiszi, hogy mindenki rajta nevet (121. lap). Azt hiszem, nem kell Arany jellemét, emberi és írói terveit felvázolnom (Nem palotába, vesszen a fény, Nem oda vágytam s gondolok én... Szülőföldem, Szalonta Nem szült engem szalonba...), hogy megértjük: ez nem kötekedés volt, hanem halálos, egész életre szóló megbántás. A »Nővilág«-ban utóbb megjelent dicsérő nyilatkozatok inkább csak rontottak az ügyön, hiszen közben a »Polgárosodás« is adott egy erős vágást Aranynak, ezúttal költészetének értékét vonta kétségbe. Vegyük még az előzínnyekhez azt is, amit Komlós

elhallgat, amiről azonban Voinovich Arany-életrajzából értesülünk (III. 165): Vajda szóval is gúnyolhatta Aranyt, *Zách Klára* balladájára obszcén paródiát rögtönzött (1857), de a költőhöz intézett levelében a verset dicséri és engedélyt kér arra, hogy tervezett antológiájába felvehesse. Meg lehet érteni, hogy Arany bántását Gyulai is magáévá tette; a személyes sérelem is elég lett volna az engesztelhetlenségre.

Mégis, nemcsak a politikai-társadalmi alapok különbözősége és nemcsak a személyes megbántás állítja őket ily mereven szembe és idézi elő Gyulai ádáz ellenszenvét. Ez az ellenszenv Gyulai világnézetének és esztétikusi meggyőződésének igen mély rétegeiből táplálkozott. Gyulai kétségtelenül érzéketlen volt Vajda költészetének nagy értékei iránt, legelőször is azért, mert az Arany-kör begyökerezett értékelésénél fogva többre becsülte az ép, kiegyensúlyozott emberi személyiséget a műalkotásnál, illetve ezt kereste a műalkotásban is, Vajda művei mögött pedig ott érezte az önmaga fölötti uralmat eleresztő egyéniséget. Másrészt fel kell tűnni annak, hogy Vajdát majdnem ugyanazon szavakkal utasítja el, mint a fiatal Adyt: »E mű jellemvonása erőlködés érzésben, gondolatban és kifejezésben egyaránt« (Alfréd regényéről). »Tehet-séges ember, de tele van affektációval« (Adyról, Hatvany közlése szerint). Tehát mindkét esetben az érzés valódiságát vonja kétségbe. Róla, aki más helyen oly nyomatékosan követeli »a szenvedély realizmusát«, mégis azt kell mondanunk, hogy az érzelmek, a szenvedélynek csak bizonyos fajtáját tudta megérteni és elhinni; azt, amelik, hogy úgy mondjuk, az egész személyiség ellenőrzése alatt áll, amelyet az értelmi és erkölcsi tényezők átszűrnek. A nyersen felszabaduló érzelem beteges, hamis, rendellenes, sőt bizonyos esetekben tragikus. Ezért emeli Gyulai egy-egy költő ellen a betegségessé vádját; a »beteg képzelet« kifejezés is elfordul nála. Én magam ebben látom Gyulainak legjelentősebb korlátját; rendszere ezért is vált akadémizmus-sá, ezért lett egyre szűkebb a feltörekvő új erők számára, ezért szakadt el mindinkább a valóságtól, amelynek furcsa tömkelegéhez e korban éppen Vajda és a hozzá hasonló tépett lelkek tudtak közelebb férközni. Az ellenszenv harmadik magyarázó okát az elvek és meggyőzések terén kell keresni; nem két ellentétes meggyőződés harcára gondolok, hanem arra az ösztönös ellenérzésre, amelyet az örök igazságokban, örök eszményekben és örök normákban hívó szilárd Gyulai a világnézeti kétségektől gyötört, támasztát és biztonságát elvesztett költő iránt táplálhatott.

A vitapontok befejezéseként szeretnék még futólag néhány észrevételt felsorakoztatni, amelyek adandó alkalommal megérdemelnék a tüzetesebb kidolgozást. — Vajda bölcselő költészetének tárgyalása közben utalni kell nemcsak a személyes és társadalmi gyökerekre, hanem a kor bölcséleti világképének és világnézetének általános válságára is. Mindenki bizonytalan ebben a korszakban nálunk, aki a feudális tudatformákból kinőtt, a támasztalanság általános, ennek tükröződnie kell Vajda költészetében is. Éppen ezért történetietlen dolog »álproblémák«-ról beszélni; a mi számunkra ma már azok, de Vajda és a kortársak valódi problémákként küszködtek velük. Egyébként világnézetének elemzésében megint egyoldalúságot érzek; nem tudok egyetérteni azzal, hogy Komlós Vajdából materialista költőt farag. »Vajda főtételei megannyi materialista tanítás« (177. lap), így pl. »az elpusztíthatatlan örök anyag«-ban hitt (173. lap). A versek inkább arról győznek meg, hogy az eszmélet, a tudat örökkévalóságában hitt — és hol őszintén vágyott a megsemmisülésre, hol meg rettegett tőle. — A márciusi szereplés ismertetésében mellőzi Vajda későbbi emlékezéseinek kételkedő, némi tartózkodásra és kiábrándultságra valló részleteit (»én e rajongást nem tudtam komolyan venni« stb.), alkalmasint így akar a fölötté kényes probléma elől kitérni. — Szerettem volna többet olvasni Vajda utóéletéről. A könyv nem említi a

Vajda János-Társaságot, nem szól arról, hogyan növekszik a Horthy-korszak második felében Vajda népszerűsége az Arany—Gyulai-ellenzék újra-felfedezésével kapcsolatban, hogyan esik egyre több szó róla tanulmányokban és doktori értekezésekben. (Egyéniségének nagyigényű voltáról Németh László ír először: A Nyugat elődei.) — A szépszájú sajtóhibáról nem szólva, tûhegyre lehetne szedni egy csomó filológiai pontatlanságot is: pl. a 150. lap helytelenül említi a Pesti Röpívekkel kapcsolatban Szilágyi Istvánt (Sándor helyett). Akad zavar a versekre való hivatkozásokban is, mint pl. a 68. lapon, ahol a hivatkozások egyrésze a Gina-emléke-ciklusra vonatkozik, nem a Szerelme átká-ra. A 143. lapon a 12. sorban: »a kiegyezés szerint« helyesen: a 48-as törvények szerint, legalábbis így kívánja a szöveg értelmét.

Befejezésül visszauntok a cikkem elején mondottakra. Bírálatom célját abban jeleltem meg, hogy vitába szállok Komlós könyvével, s a magam felfogását fejtem ki az övével szemben. Az olvasó bizonynyal észrevette, hogy a magam eredményei sem tisztázódtak volna a tartalmas mű ráébresztő hatása nélkül, s a vita ellenére, a vita tárgyat képező kérdések komolyságából és méreteiből a Vajda-monográfia újszerűsége, alapvető volta és nem mindennapi jelentősége marad meg összbemomásként tudatában.

Barta János

HENRY FIELDING: A NÉHAI NAGY JONATHAN WILD ÚR ÉLETTÖRTÉNETE

Fordította Julow Viktor. Az előszót írta Kéry László. — Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1954.

A szatira kényes műfaj: hálás is, hálátlan is. Csak remekművet érdemes benne alkotni. Ami nem mérhető a remekmű mértékével, lehet bármilyen jó, csakolyan kérdéses, mint a napilapokban olvasható szatirácskák, amelyek olcsó eszközökkel érnek el olcsó hatást, azt is csak az aznapi számban. Nem meglepő, hogy a nagy számban megjelenő szatirák túlnyomó többsége gyorsan avuló, mert eleve is gyorsfogyasztásra szánt fercmű. Ebből azonban még nem következik az — amit gyakran vádként is hallani —, hogy a szatira másodrendű műfaj. Legfeljebb annyi igaz, hogy szívesen élnék vele másodrendű írók, akik a műfajnak csak hálás oldalait látják, a veszélyeit nem, vagy múló sikerrel is beírják.

A veszélyek nagyok és elkerülhetetlenek, hiszen a műfaj két alapvető követelményéből fakadnak. Az egyik az, hogy a szatirának telibe kell találnia akkor is, amikor

az eredetileg kipécézett céltábla már eldőlt. A leleplezés — adott, konkrét eset kapcsán is — általános érvényű legyen, a mondani-való napi időszerűsége táguljon mindenkori időszerűséggé.

A másik, nem kisebb veszély a túlzás követelménye. A szatirairó, a műfaj természeténél fogva, mellőzni kénytelen a hasznos művészi eszközök és fogások egész sorát; le kell mondania az árnyalatok gazdagságáról. Kárpótlást csak a túlzásban és torzításban lehet. A túlzás lehet végletes, a torzítás kirívó, de nem lehet a hitelesség rovására sem önkényes, sem öncélú. A legvadabb túlzás sem rugaszkodhatik el a valóságtól, csak annak határait feszegetheti, és a legmerészebb torzítás sem lehet más, mint meglevő ferdeségek tovább-ferdítése, éles vonások még élesebb meghúzása, a tompító félárnyékok, finom színátmenetek könyörtelen mellőzése.

Fielding szatirájának, a *Jonathan Wild*-nak talán már megjelenése pillanatában, 1743-ban sem volt napi időszerűsége. Az 1725-ben kivégzett Jonathan Wild nevű gonosztevő esete bizonyára nem önmagáért érdekelte Fieldinget, hiszen akkor nem várt volna csaknem két évtizedet a feldolgozásával. A hírhedt néhai gonosztevő nevét és élettörténetének sok adatát felhasználta ugyan, de a meglevő életrajzi anyagot nagy szabadsággal alakította, kétségkívül valamilyen más, időszerű cél szolgálatában. Nem tudhatjuk biztosan, de nagyon valószínű, hogy szatirájának éle Robert Walpole, az első, modern értelemben vett angol miniszterelnök ellen irányult, ez ellen a jó és rossz értelemben egyaránt »nagyvonalú« politikus ellen, akit Fielding sokszor és hevesen támadott színpadon és sajtóban. Kéry László bevezetőjéből idézzük Walpole jellemzését: »Nagytehetségű politikusnak bizonyult, akinek azonban egyáltalán nem voltak erkölcsi gátlásai. A parlamentet a legnagyobb engedelmességre tudta kaptatni a megvesztegetés korszerű formáival: címekkel, rangokkal, színekúrákkal. A közélet korruptsága éppoly jellemző volt erre a korra, mint a magánélet erkölcselensége. Mondják, Walpole-nak ugyanolyan rothadt volt a családi élete, mint Jonathan Wildnek Fielding könyvében.« Az író gyakran von párhuzamot hőse, a nagy zsvány és a nagy államférfi, sokszor éppen a miniszterelnök között, természetesen mindig nevek említése nélkül. Ezek az utalások is valószínűvé teszik, hogy a *Néhai nagy Jonathan Wild úr élettörténete*-nek megírásához a fő, vagy legalábbis időszerű indítékot a miniszterelnök szolgálatáa, leleplezésért szinte kiáltó üzelmivel. Ám Fielding szatirájának ebben a minőségében sem lehetett meg a napi időszerűsége. Walpole még a *Jonathan Wild* megjelenése előtt megbukott, s egy bukott ember leleplezése és kipellengérezése sohasem igazi telitalálat. Fielding műve azonban az időszerűség ismételt elszalasztását is jól kibírja. Mert bármennyit vesz is át az író a gazember Wild élettörténetéből s bármennyit tesz is hozzá a Walpole-éből, felül tud emelkedni az előbbi esetében a bűnügyi szenzáció múló érdekességén, az utóbbi esetében pedig a személyes gyűlöleten, s mindkettőjük alakjából tisztán tudja kiszűrni azt, ami a »nagy ember«-re tipikusan jellemző.

»Nagy ember« Fielding szatirája szerint mindenki, aki a maga hasznára okoz kárt embertársainak, s annál nagyobb, minél több embert tud tönkretenni és minél több embert tud a maga szolgálatába állítani, a piszkos munka elvégzésére. A könyv hőse, Wild, a zsvány, a »nagyság« mibenlétén

elmélkedve a »nagy« emberek »nemes és nagyszerű csoport«-jába a hódítókat, az abszolút uralkodókat, az államférfiakat és a zsványokat sorolja be, kirekesztve belőle a többi közt a kisgazdákat, a gyárosokat, a kereskedőket és egy »talán«-nal a birtokos nemeseket is, mint akik mások kezével dolgoztatnak ugyan, de nemcsak a maguk, hanem a közösség hasznára is.

Ez a merev felosztás Fielding szemléletének korlátaira jellemző. A XVIII. század nagy gazdasági és társadalmi átalakulásának kétségtelen pozitívumai őt is megejtik, s bár jól látja, hogy a pompás szövegetek és selymeket azok szövik, »akik kénytelenek megelégedni munkájuk legdurvább és legsilányabb termékeivel, míg más részesül a munkájukból eredő haszonban és gyönyörűségben«, a pontosan észlelt jelenségből nem eléggé könyörtelen logikával vonja le a következtetést, nem veszi észre, hogy az említett két csoport szorosan összefügg. Nem az egész polgári társadalmat, annak csak egy részét illeti kritikával.

Pedig a szeme páratlanul éles. A »Kalapokról« c. remek fejezetben a *tory* és a *whig* párt fennen hangoztatott elvi ellentétéről fölünyesen csúfolódó allegóriában bizonyítja be, hogy csak látszólagosak. Az ítéletet hősével mondhatja ki, abból az alkalomból, hogy Wildnek rendet kell teremtenie szépen megnövekedett zsványbandájában, melyben széthúzás támadt a pörgekalaposok és a nagyszélű kalapot viselők csoportja között. Wild így oktatja ki őket: »Bölcsen teszték..., ha sokadalomban a csöcselék mulatságára ily dolgok miatt vettek, mert míg arra figyelmeztetnek a emberek, hogy ti tolvajnyelven egymást becsmérletek, ti azalatt a legnagyobb könynyedséggel és biztonsággal foszthatjátok ki az ő zsebeiket, ámde hogy ezt valóban komolyan teszték, és eme nevetséges viszálykodást egymás között is folytatjátok, ez a legnagyobb ostobaságra mutat, és valóban képtelen dolog. Ha tudatában vagytok annak, hogy mindnyájan zsványok vagytok, mi különbséget tehet akkor a széles avagy keskeny karima? Vajjon kevésbé zsvány-e a zsvány az egyik kalapban, mint a másikban? Ha a publikum elég gyengeelméjű ahhoz, hogy összetűzéseiteik iránt magát interesszálja, az egyik csapatot jobban kegyelje mint a másikat, noha mindkettő az erszényére tör, akkor a ti dolgotok az, hogy kinevessétek őket, s nem az, hogy ostobaságukat utánozzátok.« Intelmét még egy nyomós érvvel töldja meg: »az a kalap a legjobb, amely alatt a legnagyobb zsákmány rejtezik.«

Efféle részletek ellenére, a könyv nem politikai szatíra. Nem átfogó korpék. Nem

irányregény. Egyáltalán nem is regény. Legmeglepőbb vonása éppen az, hogy Fielding, aki a regényírásnak, az emberábrázolásnak igazi mestere, ebben a művében mily kevésbé használja a regényírás eszközeit. A cím szerint »élettörténet«, de az életrajzi forma is inkább csak arra jó, hogy a korban divatozó életrajzi műfajt nevetségessé tegye, azzal, hogy a kiváló, vagy sokszor csak annak tartott emberek életrajzainak modorában mutassa be egy zsvány pályáját az első kis lopásoktól a bitófáig. A hős felfelé ívelő pályáján a legfontosabb állomáshoz akkor jut el, amikor rájön, hogy okosabb dolog, mert hasznosabb is és vesztélytelenebb is, ha mások lopnak, rabolnak helyette, ő csak ráteszi a kezét a zsákmány nagyobbik részére. Bandát szervez, s bandája tagjait, ha kell, kegyekkel, ha kell, fenyegetésekkel tartja féken, a lázadni merőket pedig a bitófára juttatja. Így fordítja a maga hasznára és védelmére a törvényt, amit pedig a társadalom védelmére hoztak, éppen a magafajta ellen. Nincsenek gátlásai, s ha cinkostársait is hajlandó tönkretenni, természetes, hogy a jóhiszemű emberek jámborságát méginkább kihasználja. Telhetetlenségében, gaz céltudatosságában és következetességében szinte már imponál. Wild valóban nagy ember, ha nagysága a legrosszabb fajtaból való is.

Nemcsak regény-meséje nincs a könyvnek; regény-jellemeket és helyzeteket is hiába keresünk benne. Az természetes, hogy a kora társadalmi valóságát oly kitűnően érzékelő Fielding a »nagy ember«-t XVIII. századi megjelenési formájában ábrázolja, — már amennyire ábrázolja. Csakhogy általában nem ábrázol, hanem közöl. Tényeket, adatokat, mindig csak a lényegét, egy boncolási jegyzőkönyv kegyetlen szűkszavúságával. Mintha nem is a megformálás művészi szándékával, hanem a tudományos elemző megismerés szenvedélyével vetné rá magát az anyagra, ami egy embertípusban rejlik. Ennek a sajátos szemléletnek és a belőle szükségképpen fakadó módszernek egyik eredménye a jellemzés tömörsége, a tipizálás végletes gazdaságossága. Túlzás ez is, de más, mint amit az irodalomban általában megszoktunk. Az írók többnyire úgy túloznak, hogy alakjaik jellemző tulajdonságait a kevésbé jellemzők rovására túlméretezik; nagyítanak, hozzátesznek a meglévőhöz. Fielding, éppen ellenkezőleg, elvesz a meglévőből; a jellemző adatot megtisztítja minden rátapadó, kevésbé jellemző járulékától, a lényegest minden lényegtelenről elszigetelve mutatja meg. Wild nem úgy lesz szörnyeteg, hogy az író kivetkőzteti emberi formájából és arányaiból s mindenféle kinövéssekkel, torzságokkal már

messziről jelzi, hogy szörnyeteggel, nem pedig emberrel van dolgunk. Wild teljesen emberszabású, de emberi kereteit kizárólag szörny-tartalommal telíti az író. S éppen ez az iszonyú, hogy egy emberben milyen jól elfér egy szörnyeteg, anélkül, hogy emberi arányai és vonásai eltorzulnának. Egy percig sem lehet az az önámító vigaszunk, hogy Wild ember-voltában kételkedhessünk. A kinövésekkel éktelenkedő szörnyeteg talán látványosabb, lúdbőröztetőbb, Fielding szörnyetege hitelesen megdöbbenő. Az író nagyon jó érzékkel választja a túlzásnak ezt a fajtáját, mint szatírába különösen illőt.

Van azonban ennek, az ábrázolást tényközléssel pótoló módszernek más, igen sajátos és kevésbé szerencsés eredménye is. Fielding, míg a »nagy ember« tiszta típusát megalkotja, gondosan elszigetelve a lényegest a lényegtelenről, a tipikust az esetlegesről, magát a típust is egy kicsit elszigeteli a való világtól, amely kitermelte. A »nagy ember« élő alak, de kissé légritka térben mozog, nem a kor társadalmának eleven zajgásában. Fielding nem azért marad adós az átfogó társadalom-rajzzal mintha erre nem futná a tehetségéből. Nagy regényei, — főleg a később keletkezett *Tom Jones*, de a *Jonathan Wild*-ot időben megelőző *Joseph Andrews* is — eleve kizárják ennek a felfrészését. Inkább arra gondolhatunk, hogy Fielding ez egyszer, a »nagy ember« esetében, az idő- és társadalom-főlötti örök típus« fikciójával kacérkodik egy kicsit. (Erre vall az is, hogy elmélkedései során a könyv hőse öngazolásul régmúlt korok »nagy ember«-einek példájára is hivatkozik.)

A társadalomrajz szegénysége fájlalni való. Azért is, mert Fielding e téren mindig remekelni szokott s itt tudatosan mond le egy remeklési lehetőségéről. Mégis, elsősorban azért fájlalni való, mert ez a hiány magát a bemutatott típust, éppen leglényegesebb pontján kissé elvonttá teszi. A »nagy ember« társadalomellenes típus, s e minőségében csak a társadalommal való összeköztetéseinek és a társadalom reakciójának ábrázolása tudná igazán leleplezni.

Mert bármily sok alakot mozgat is Fielding Wild körül, azok nem képviselik a társadalom egészét. Wild-féle gazemberek, csak alacsonyabb fokán a »nagyság«-nak. Wild és társai külön kis társadalom a társadalomban. Ez a külön kis társadalom csak szerkezetében és működésében mása a társadalom egészének, de nem egyszersmind az embertípusok skálájának gazdagságában.

Egy alakkal mégis külön kell foglalkozni. A mű legproblematisabb alakja ez: Heartfree, a derék ékszerész, aki házánépével együtt nem a »nagyság«, hanem a

»jóság« képviselője. Jámbor, hiszékeny ember, aki másról is csak jót tételez fel, természetesen téhát, hogyl épremegey Wildnek. A szatíra hőse, a »nagy« Wild igen rosszul vélekedik a jóságról: a »nagyság«-gal össze nem férő hitványságnak tartja. Ha igaz volna az, hogy az ironia mindent a visszajára fordít, azt kellene feltételeznünk, hogy míg az író a Wildben megmutatott emberi »nagyság«-ot elítéli, vele szemben azt a jóságot eszményíti, amit Heartfree képvisel. A mű elemzésénél egyes kritikusok bele is esnek ebbe a csapdába s zavarban vannak, amikor saját merev elképzelésük következményeit levonják. Bármennyi emberi jóság, bármennyi rokonszenves vonás van is a »jó« Heartfree-ben, egy percig sem kétséges, hogy nem méltó ellenfele a »nagy« Wildnak. Ha a mérleg egyik serpenyőjébe Wild nagyszabású és a maga nemében imponáló gonoszságát vetjük, a másikba pedig azt a steril jóságot, amit Heartfree képvisel a maga idilli kispolgáriságával, a mérleg nyelve még csak meg sem rezdül.

Heartfree nem rosszul sikerült pozitív hős, mint ahogy egyes kritikusok vélik. A kötethez írt bevezetőjében — mely nemcsak a műről, hanem Fielding egész írói munkásságáról és magáról a korról is világos képet ad — Kéry László kimondja, hogy Heartfreet »Fielding nem is szánta igazi pozitív hősnak. Heartfree minden jószívűsége, emberiesége ellenére sem képviseli Fielding nézetait, aki ebben a regényében ugyan még elég távoli utalásokat tesz csak arra, hogyan kellene megszabadítani a társadalmat a »nagy ember«-től, de ezek az utalások mégis merőben mást mutatnak, mint Heartfree passzivitása és beletörődése.« Valamivel előbb azonban kissé sajnálkozva ezt írja: »Kétségtelen, hogy ez a passzivitás eszmeileg és művésziileg nem válik előnyére: százalomraméltó, de pipogya emberként áll előttünk, aki Wild gaszágaival nem tud mást szembeállítani, mint a vallásos beletörődést.« Heartfree nemcsak hogy nem igazi pozitív hős; a pozitív hősből egy fikarcnyi sem szorult belé. Az ő esetében Fielding ironiája nem visszajára értendő. »A szatíra kétélűvé válik« — mint ahogy másutt, más vonatkozásban Kéry mondja. Heartfreet kisszerű, nevetséges fráternek mutatja be az író, — kisszerű, nevetséges fráternek is kell tekinteni, nem pedig az ellenkezőjének. Saintsbury, Fielding egyik angol méltatója egyenesen odáig megy el, hogy Heartfreet tökfilkónak tartja, aki meg sem állhat Wilddal szemben. A jámbor ékszerész szerepeltetésével Fielding csakugyan nem arra akar utat mutatni, hogyan kell a társadalmat megszabadítani a »nagy ember«-től. Ebben Kéry Lászlóval egyet-

értünk. De nem hihetjük el, hogy az ő alakjában Fielding a »jóságot, tisztességet, a humanista-embereszmenyt« állítja szembe Wild »nagyságával«. A »jóság« végül is úgy diadalmaskodik a »nagyság«-on, hogy egy váratlanul felbukkanó és meglehetősen papírmasé-jellegű alak, a jóságos bíró igazságot szolgáltat Heartfree-nek. Ez a fordulat kissé vigjátékszerűen váratlan, de ezt legfeljebb szerkezeti hibának tekinthetjük, egyébként nem lehet ellene kifogásunk. Az élet is, az irodalom is számtalan példával szolgál arra, hogy a jó hátrányban van a rosszal szemben. Nem is az a baj, hogy Heartfree »jóság«-a külső segítség nélkül nem tud diadalmaskodni, hanem az, hogy a neki kedvező fordulat inkább csak a törvény, nem pedig a művészi igazságszolgáltatás szempontjából indokolt. Ha végérvényesen alul maradna, még csak nem is nagyon sajnálnánk. Még kevésbé éreznénk azt, hogy bukása tragikusan nagyszerű bukás. Heartfree nem áll a humanitás olyan magas fokán, ahonnan nagyot lehetne bukni. Wild viszont nagy az utolsó pillanatig; impozánsan nagy gizember s ha az »emberi nagyság végső tökélyét« elérve (vagyis a bitófán!) részvétet nem kelt is, valamiféle hideglelős tiszteletet ott sem tagadhatunk meg tőle. Nagyon pesszimista következtetést kellene levonunk a jóság, tisztesség, általában a pozitív emberi tulajdonságok értékét illetően, ha Heartfreeben ezek eszményi megtestesítőjét látnánk. Mert ugyan miféle emberi érték az, amely sem diadalmaskodni, sem elbukni nem tud úgy, hogy tiszteletünket kivívja? Márpedig semmi sem áll távolabb Fieldingtől, mint a pesszimista célzat.

A Szépirodalmi Könyvkiadó a tavalyi Fielding-évfordulóra adta ki a *Jonathan Wild*-ot, az ünnepi alkalomhoz méltó gondossággal. Julow Viktor fordítása nemcsak pontos, hanem az eredeti hangulatát is szerencsésen érzékelteti. Az ironikusan emelkedett életrajzi stílus jól érvényesül a fordításban is. Külön érdeme Julow munkájának, hogy kirívó archaizálás nélkül is a régiesseggel benyomását kelti. A tolvajnyelvi fordulatokkal viszont néhol baj van. Az efféle szavak, mint *áteft*, *megkártyáz*, hijjával vannak minden nyelvi patinának s épp ezért nem illenek a mű és a fordítás stílusához. De ezek, valamint egy-két egészen jelentéktelen fordítói félmegoldás, semmit sem vonnak le Julow Viktor munkájának értékéből.

Kéry László már említett és többször idézett bevezetőjéről most csak annyit, hogy túlnő a műfaj szokott keretein, nemcsak mondanivalójában, hanem módszerében is, az irodalomtörténeti értekezés és az esszé felé, ugyanakkor népszerű, közérthető és olvasmányos.

A budapesti Egyetemi Angol Intézet munkaközösségének magyarázó jegyzetei viszont sokszor indokolatlanul bőbeszédűek, öncélúan tudálékosak. A *laudanum*-mal kapcsolatban teljesen felesleges megjegyezni, hogy a XIX. századi költők közül Coleridge és De Quincey is ezt fogyasztották. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy De Quincey-t prózaíróként tartja számon az irodalomtörténet. A jegyzet tehát nemcsak feleslegesen, hanem ráadásul pontatlanul is közli az adatot.) *Dunkerque*-ről — ha ugyan ehhez a névhez egyáltalán szükséges jegyzetet fűzni! — elég annyit megtudnunk, hogy kikötő Franciaország nyugati partján (az »Északi-tenger« megjelölés talán kicsit pontatlan!), és teljesen felesleges a város történetére vonatkozó négy és fél sornyi jegyzetanyag. Azt sem fontos itt megtudni,

hogy a *Newgate* 1849-től az előzetes letartóztatásban levők börtöne volt, s hogy 1902—3-ban bontották le. S még sorolhatnánk a példákat, melyek mind azt bizonyítják, hogy a jegyzet készítői, túlzott lelkiismeretességtől vezetve, megelégedtek a magyarázó jegyzetek rendeltetéséről. A jegyzet annyi magyarázatot nyújtson, amennyi a szöveg megértéséhez szükséges, egy szóval se többet. Az olvasót ne zökkentsük ki a mű folyamatos olvasásából lexikoncikkékké dagadó jegyzetekkel. A jegyzetek készítői a műnek és az olvasónak is akkor tesznek jó szolgálatot, ha az olvasót közelebb viszik a műhöz, ahelyett, hogy unos-untalan a mű és az olvasó közé furakodnak gazdag ismereteik fitogtatásával.

Ruttkay Kálmán

CSEHOV: ELBESZÉLÉSEK. I.—II.

»Orosz Remekírók.« Új Magyar Könyvkiadó, Budapest 1954.

Csehov halálának ötvenedik évfordulójára végre bő terjedelmű, gondosan válogatott és szép kiállítású kétkötetes elbeszélés-gyűjtemény jelent meg. Könyvkiadásunk halaszthatatlan adósságát törlesztette ezzel. Csehov első műve hetvenöt éve jelent meg; művei hamar megtalálták az utat a magyar közönséghez; mégsem volt mindeddig ennyi novellát nyújtó, ilyen izléses kiadásban, ilyen alaposan válogatott Csehov-gyűjteményünk. Szinte érthetetlen, hogy annak a Csehovnak, kinek novellái nélkül elképzelhetetlen volt valamirevaló folyóirat, igényes köteté nálunk a felszabadulásig úgyszólván meg sem jelelt.

Az első Csehov-novellát »A Hét« közölte 1890-ben, Ambrozovics Dezső fordításában. (A csapás.) Ezután egyre-másra jelennek meg írásai a legkülönbözőbb folyóiratokban, napjainkig látszólag megszakítatlan sorban. Érdemes azonban egy kis statisztikát készíteni; a következő eredményre jutunk.¹ 1919-ig körülbelül 120 Csehov-novella jelent meg különböző folyóiratokban; a 120 novella közül mintegy 40, tehát a folyóiratban megjelent összes írásk egyharmada, A Hétben jelent meg. Abban a Hétben, mely a polgári-demokratikus haladás egyik zászlóvivője volt. Itt jelent meg az első magyar Csehov-írás is. Itt közzéttek az egyetlen nekrológot 1904-ben; itt találhatók az első novelláskötet-recenziók is Csehovról, »Carpaccio« tollából. (1912. 25. sz., 407. l.) Megállapíthatjuk tehát, hogy a

tények ezt bizonyítják: Csehov novelláiban a magyar polgári-demokratikus haladás hívei felismerték problémáik művészi megközelítóját. Csehovot leginkább »A Hét« közölte. A két világháború közötti időszakban pedig alig szólt meg Csehov — folyóiratokban! — magyarul, akkor is csak mint szelíd humorista, az Élet hasábjain. Nézzük most, mennyire volt e haladó, sőt forradalmi tendencia tudatos a kor olvasóközönségében és irodalmi életében. Nem volt-e csupán ösztönös a Csehov iránti érdeklődés? Lapozzuk fel azt a néhány ismeretést, mely ezekben az években (1890—1919) Csehovról megjelent. Az első, Csehovnak szentelt lap a »Külföld« 1894. 26. számában olvasható. Megtudjuk belőle, hogy Oroszországban az írók magasztos hivatást gyakorolnak: a nép felvilágosítását. Ilyen író Csehov is. Miért van szükség felvilágosító munkára? Mert »Oroszország, a nagy, hatalmas cári birodalom, mint valami mesebeli, óriási börtön él a művelt nemzetek köz-tudatában. Vasilincsek tartják fogva földetűró parasztjait...« Még világosabban beszél Cholnoky Viktor, aki Csehovot egyenesen mint forradalmárt üdvözli szép, bár rövid tanulmányában, melyben kifogástalanul, ma is helytálló módon jellemzi Csehovot. Íme: »Ki lehet mondani tételül, hogy minden orosz író a forradalomtól viselős, annak a lehelete él munkájában... Minden egyes orosz novella egy kis bomba, amely földhöz vág valami társadalmi előítéletet, valamibabonát... Színadai kellék, jelszó nélkül csinálja (Csehov) a forradalmat, mert tudja,

¹ Az adatokat a Kőzocsa—Radó-féle bibliográfiából merítettem.

hogy az új rend eszköze nem a bőrbe tetovált forradalmi jelvény, nem a külsőség, hanem az ész és a célba vett dolgok okos mivolta...» (Magyar Génusz, 1902. II. köt. 29. sz.) A tények tehát azt bizonyítják, hogy Csehovban az *érte lelkesedő* haladó gondolkodású közönség felismerte haladó voltát, az álcázott humorista mögött a forradalmian éleslátású kritikust és ebben a felismerésben olyanok segítettek az olvasót, mint pl. Cholnoky Viktor. A nem orosz európai irodalomban kevesen látták ilyen világosan Csehov jelentőségét. Elmondhatjuk tehát, hogy Csehov nem csupán hamar talált utat a magyar közönséghez, hanem jelentőségét is idejében felismerték. Ezzel *némileg* közelebb jutottunk annak a kérdésnek megoldásához, melynek kedvéért ezt a hasznos kitérőt tettük, hogy tudniillik miképpen lehetséges, hogy ennek a kedvelt és nagyszerű írónak gyűjteményes kötete méltó kiadásban csak egy távoli jubileumra örven-deztethette meg a közönséget? Némileg, mert egészen Csehov haladó voltának felismerése sem magyarázza ezt a komoly hiányosságot.

Nézzük most a kötetben megjelent Csehov-műveket. 1898-tól kezdve már kaphatók Csehov-kötetek, azaz inkább füzetek; a humoreszkeként hirdetett könyvecskék általában nyolc-tíz novellát tartalmaznak. Az első komolyabb kiadás az Athenaeumé, ebben mintegy harminc novella van. E kiadás tökéletlen voltára már a korabeli kritikus, a Csehov-»kultusz« éber táplálójának, A Hétnek munkatársa is rámutatott. Hosszan méltatva Csehov jelentőségét és a világ novellairodalmában Poe és Maupassant mellett mint a novella-triumvirátus harmadik nagyságát emelve ki, Carpiaccio néhány sorban kifejti, hogy a kötet méltatlan Csehov jelentőségéhez és nem mondanivalójának lényegét adja; a kiadás »förlületes, sekélyes, napitárca-termelésre szánt apróságokkal« tölti ki a helyet. Az Athenaeum kiadása után, melyet 1927-ben ismét kibocsátottak, három vállalkozás érdemelt említést. Terjedelemben máig a legnagyobb a Népszava kiadásában közreadott öt kötet, Honti Rezső szerkesztésében és előszavával. A kötetek címei: Kisértetes éjjel; A fekete barát; Idegen kenyéren; A koldus; A vizsgálóbíró. Mintegy százhatvan novella látott napvilágot ebben az 1924-től 1927-ig tartó vállalkozásban; nagy szó ez abban a korban, midőn összesen harminc novella jelenik meg folyóiratokban huszonöt év alatt, *nagyobb terjedelmű* kötet pedig egyáltalán nem. A felszabadulásig ez a sorozat képviselte hazánkban Csehovot. A szegényes, olcsó, hamar pusztuló kiállítás azonban nem tette alkalmassá e sorozatot arra,

hogy a világirodalom legnagyobb novella-íróinak egyikét magyar nyelven méltó módon képviselje. (Ami persze nem is volt és nem is lehetett a kiadó szándéka.) A felszabadulás után a legnagyobbszabású kiadás 1954-ig a »Válogatott elbeszélések« című két-kötetes, izléses, igényes kiállítású mű volt, Szöllősy Klára fordításában. (Révai N. V. 1950.) Mivel főleg Csehovnak eddig nálunk viszonylag kevésbé ismert, hosszabb lélegzetű elbeszéléseit tartalmazta, mintegy kiegészítette az eddigi kiadásokat és hűzgapótló jelentőségű volt; azonban ez sem adott képet Csehov *fejlődéséről* és a százharminchélt elbeszélés — szintén nem lehetett elég Csehov arányaihoz. Bár éppen azért, mert olyan elbeszélések voltak együtt, mint a »Hatos számú kórterem«, a »Sztyep«, az »Életem«, a »Jonics«, — a kiadás jelentősége igen nagy; de nem pótolhatott egy magasabb igényű, teljesebb kiadást. Esemény volt az is, hogy mindkét kötet elbeszéléseit egyetlen fordító, Szöllősy Klára ültette át magyarra, ezáltal a különösen Csehovnál annyira fontos *egységes stílus* jól érzhetővé vált és a különböző fordítók esetleges elütő felfogásait nem zavarták meg a csehovi atmoszférát.

Az »Orosz remekírók« sorozat végre alkalmat adott egy külsejében is, tartalmában is a Csehov jelentőségéhez méltó novella-gyűjtemény kiadására. A sorozat szerkesztői éltek ezzel az alkalmammal és feladatukat sikerrel oldották meg. A legfontosabb követelmény az kellett, hogy legyen, hogy számban is, minőségben is Csehov fejlődésének minden szakaszát híven bemutató novellákat, elbeszéléseket kapjon az olvasó; hogy ebből az egyetlen kiadványból is teljes és világos Csehov-kép alakuljon ki benne. Úgy kellett tehát megválogatni a műveket, hogy azokból — egy év termését számítva — két-három is jellemző legyen a többire. Ez sikerült. Csehov fejlődéséről a kötetek hetvenöt novellája (ötvennégy az első és huszonegy a második kötetben) hű, pontos képet ad.² Megkönnyítette a szerkesztők munkáját, hogy a Szovjetunióban 1946—47-ben kiadott »Сочинения, рассказы, повести« kiadvány alapján dolgozhattak. Mint tudjuk, Csehov első korszakára az élclapokba kenyérkereseti célból, álneven írott humoreszkek jellemzőek. Ezek legnagyobb értéke, hogy ma is jóízűen nevelhetünk rajtuk. Egyre gyakrabban szövik át azonban tárcáit a társadalmat, annak fonákságait ábrázoló motívumok, hogy aztán az életet, annak apró, szürke mozzanatai mögött az elnyo-

² 1880-tól 1903-ig az 1890, 91 és 1901, 02 évek kivételével minden évből olvashatunk novellát, arányosan elosztva.

mott emberek tragédiáit bemutató halhatatlan remekműveknek adják át helyüket. Ezt a fejlődést a kiadvány helyesen és arányosan érezteti. »A csinovnyik halála«, »A panaszkönyv«, a »Beszélgetés a kutyával« még az író fejlődésének korábbi szakaszához tartoznak, de már ezekben is érezzük azt, amit Cholnoky Viktor olyan találóan fogalmazott meg: mintha mindegyik humoros írás egy bomba lenne, mely egy-egy társadalmi fonákságot zúz darabokra... Megállapítva tehát, hogy a kötetek válogatása kifogástalan és a tájékozatlan olvasót is helyesen világosítja fel, nézzük a következő szempontot: a fordításokat. A novelláknak, mint az író fejlődése tükröképének ürügyén ugyan tehetnénk elvi jelentőségű megállapításokat Csehov művészetéről, mivel azonban találóbbat és többet mondani, mint jól hozzáférhető művében Jermilov, a Magyar Génuszban Cholnoky, utószavában Kardos Pál, legújabbban Thomas Mann — nem tudok, ismételni e megállapításokat pedig közhely lenne, elhelyett hadd hívjam fel a figyelmet Belkinnek az Irodalomtörténet 1954. 4. számában közzétett tanulmányára. E tanulmány valamennyi példáját és elemzését a most ismertetett két kötetben található novellán mutatja be.

Nézzük a fordítások kérdését. Csehov a stílusnak elismerten rendkívüli mestere és stílusa annyira sajátos, egyéni, hogy fordítása nagy gond az alapos, elmélyült fordítónak. A kötet fordítói jó munkát végeztek: visszaadták a csehovi novellák atmoszféráját, gondos és pontos fordításban. Különösen Szöllősy Klára és Lányi Sarolta fordításai mintaszerűek. Van azonban néhány apróbb pontatlanság. Ezekre rá kell mutatni, annál is inkább, mert éppen Csehov volt az, ki Gorkij-nak oly megszívlelendő tanácsokat adott a fölösleges kifejezések kerüléséről, a mondhatni lakonikusan szabatos stílusra vonatkozóan. Egyik ilyen pontatlanság a magyarázófordítás, a Csehov által használt csattanósan rövid kifejezés körülírtabb megfogalmazása. »A kutyás hölgy« című novellában két lump cimborá beszélget. Egyik már a szánon ül, unja társa ömlengéseit, aki újdonsült szerelmes és másként látja a világot. Egy pillanat — és a szán tovasiklik. A szerelmes férfi valami biztató szót vár, de a másik sebtében csak ennyit kiált vissza: »Igaza volt... Szaga volt már annak a toknak.«³ Éreznie kell az olvasónak, hogy: a válasz nagyon rövid lehet csak onnan az induló szánról, másrészt felületesen odavetett nyelteségével mélyen meg kell, hogy bántsa a szerelmes férfit. Deveszeriné Guthi Erzsébet ezt így fordítja le: »Annak a tokhalnak már

a szagán is érezni lehetett, hogy nem egészen friss.« (II. köt. 343. l.) Csehov nem így írta és ez a körülményesen körülírt fordítás nem adja vissza a hangulatot. Csehovot, aki Gorkijnak a fölösleges szavak kihúzásának elvét ajánlotta, nem szabad magyarázni. El kell találni a megfelelő kifejezést. Ezt a bizonyos megfelelő kifejezést még kevésbé sikerült eltalálni »Az új villa« című novellában. Ebben a parasztok és egy villatulajdonos-mérnök között a »lenézni«⁴ ige félreértése miatt keletkezik humoros helyzet; D. Guthi Erzsébet érthetetlenül teszi a csattanót azzal, hogy először »megvetést«, ami még helyes, másodszor »gondoskodni«-t fordít. (II. köt. 310. l. alulról 4. sor és 319. l. 12. sor.) Erőltetett és nem Csehov egyszerű, a napi beszéd fordulataival élő nyelvére jellemző cím például »A kövér meg a sovány« novella magyar elnevezése: »A pufók meg a nyurga.«⁵ (Sárváry Elek fordítása.) Másrét az olvasó az erőltetett cím mögött, mint ami van: a kövér ember, meg a sovány ember évezredes »vicce«, művészi feldolgozásban. A kövér ember egyszerűen — kövér, nem pedig »pufók«. Ezek a hibák azonban eltorpúlnek a fordítás eredményei mellett; a fordítás egészében művészi és sikeres.

Kardos Pál utószava a II. kötet végén a sorozat többi kötetének utószavainál — melyek kizárólag az eligazodást voltak hivatva megkönnyíteni — jóval terjedelmesebb és igényesebb írás; alapos tanulmány, mely igen helyesen a két kötet legjelentékenyebb novelláinak rövidre fogott elemzésével könnyíti meg az olvasó dolgát. Jó lett volna azonban, ha a gondos tanulmány az egyes novellák elemzésén kívül többet mondott volna az író életéről; valamint, ha eligazítás-képpen felsorolta volna a legfontosabb Csehovval foglalkozó irodalmat. (Gorkij, Jermilov stb.)

A két kötet külső megjelenéséről annyit, hogy — mint a sorozat minden kötete — izlése, szép kiállítású; Zádor István két portréja és Végh Gusztáv könyvdíszai művésziek; papír, betű szép; csupán a szintén csinos kötés lehetne tartósabb. Véték ilyen kiállítású könyvet ily könnyen pusztuló papírból kötni, különösen, ha sorozatról van szó.

Ezután az eredményes lépés után sem mondhat le azonban könyvkiadásunk egy nagyobb lélegzetű Csehov-sorozat kibocsátásáról.

Nemeskürty István

⁴ Презирать — призирать. »Мы будем вас презирать.« — »Призирать будем.«

⁵ »Толстый и тонкий.«

³ »Осетрина-то с душком!«

FRANÇOIS RABELAIS : GARGANTUA ÉS PANTAGRUEL

(Szemelvények). Ford.: Benedek Marcell. Válogatta, bevezetéssel, jegyzetekkel, összekötő szöveggel ellátta Győry János. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1954,

A Béke Világtanács kezdeményezésére Rabelais halálának (1553) négyszázéves fordulóját a haladó világ is megünnepelte. Ez évforduló alkalmából jelent meg az alább ismertetett szövegválogatás.

A kötetre nagy szükség volt, mert a magyar közönség szélesebb rétegei sajnos még mindig nem ismerik, vagy ha igen, hézagosan ismerik Rabelais nagy művét. Meg kell már most mondanunk, hogy e kötet talán éppen azzal tesz majd nagy szolgálatot, hogy fokozza az igényt a teljes mű megismerésére, mert e 284 lapos válogatás, mely a műnek mind az öt kötetét felöleli, természetesen nem adhat teljes képet Rabelais eszméiről és művészetéről. — Ma már a magyar közönség is tudja vagy sejtí, mennyire szerves része Rabelais regénye nemcsak a francia irodalmi kultúrának, hanem az egész európai műveltségnek is. Ezt a könyvet a középkorral és a XVI. századdal szakító klasszikus kor sem felejtette el, a romantikus kor pedig a világ-irodalom remekei közé sorolta. Nincs olyan francia író, aki ne foglalt volna állást vele kapcsolatban és hatása végigkísérhető Molière-en át Colas Breugnonig.

Rabelais neve Magyarországon¹ a felvilágosodás kora óta ismert, a múlt század második felében pedig monográfia is jelent meg róla; az első részleges fordítások azonban csak az utóbbi húsz évben láttak napvilágot. Benedek Marcell, az itt ismertetett kötet fordítója, az első kísérlethez (Kemény Katalin Gargantua-fordítása, 1936) írt előszavában a magyar Rabelais-fordítás elkészítését »veszedelmes feladatnak« nevezí, melyhez Laczkó Gézá, Móricz Zsigmondot és Szabó Dezsőt kellene »összegyűrní«. A nagy francia humanista nyelvénél sokrétűsége, magának a XVI. század francia nyelvénél nehézségei, Rabelais sajátgyártmányú tudományos szavai, a francia nyelvjárásokból vett népies szólásai, szójátékai, gyakran homályos célzásai érthető módon nem nagyon csábították a századforduló magyar műfordítóit. Hiszen maga Rabelais is szükségét érezte annak, hogy a IV. könyv végéhez egy »Briefve declaration« című jegyzetgyűjteményt csatoljon, melyben a kortársak előtt is homályos, főleg tudományos, de népiyelvi fordulatokat is megmagyarázott. A Rabelais-fordításhoz szükséges komoly filológiai ismeretek ma már nem okozhatnak nehézséget,

ezeket készen kapja a fordító Abel Lefranc monumentális kritikai kiadásában (I—III. könyv, a IV. könyv előkészületben).

A magyar Rabelais-fordítás késlekedésének másik, nem kevésbé nehezen elhárítható akadálya a magyar irodalmi közszellem álszemérmes beállítottsága volt, mely megriadt volna a nagy mű népkönyvi, vaskos realizmusától és éles, helyenként egyáltalában nem burkolt kritikájától. Jellemző, hogy Kemény Katalin fordítása egy pedagógiai kiadvány-sorozatban jelent meg, bizonyára igen alacsony példányszámban (1936-ban); nem különben jellemző az is, hogy Faludi György viszont a népkönyvi szinthez még legközelebb álló Pantagruellel kezdte meg Rabelais-fordítását (1948), melynek nem ritkán sikamlós részleteit nem egyszer, talán indokolatlanul, még ki is színezte.

*

Nem túlzás azt állítani, hogy Rabelais és műve a francia irodalomtörténet egyik legjobban kidolgozott fejezete. Rabelais 1953-ban ünnepelt negyedik centenáriuma egybeesett a Rabelais-filológia ötvenéves jubileumával. 1903-ban alakult meg a »Rabelais-kutatók Társasága« (Société des Études Rabelaisiennes), mely ugyanabban az évben folyóiratot alapított (Revue des Études Rabelaisiennes) eleinte kizárólag a Rabelais-re vonatkozó kutatások közlésére. A Társaság alapítója és lelke, Abel Lefranc (aki 1952-ben halt meg, a jubileumi év küszöbén) lelkes tudósgárdát nevelt, mely ma is folytatja a mester munkáját. A folyóirat különféle átalakulásokon ment át címében és tárgykörében; ma is élő utóda a »Travaux d'Humanisme et Renaissance« c. gyűjtemény, melynek 6. kötetét Rabelais emlékének szentelték.

A francia Rabelais-filológia hatalmas munkát végzett el a szerzőre és művére vonatkozó adatok felderítése terén, a kor pozitív irányának szellemében. Ennek a munkának summája Rabelais műveinek mintaszerű kritikai kiadása A. Lefranc szerkesztésében, mely sajnos csonka maradt (a IV. könyv kiadását 1954-re vagy 1955-re tervezik).

A műről és szerzőről felderített adatok tömege ellenére azonban a mai napig sem készült el egy minden tekintetben kielégítő, Rabelais művét és szerepét megnyugtató módon értékelő monográfia. Plattard Rabelais-életrajza (Vie de François Rabelais, 1928) ma már elavult és a részletkutatások össze-

¹ Gyergyai Albert foglalkozott ezzel a kérdéssel rövid és tömör cikkben: *Europe*, 1952, 95—96. sz.

foglalásánál többre nem tart igényt. E. Jevnyina szovjet tudós műve (François Rabelais, 1948, fordítása kéziratban az Irodalomtudományi Dokumentációs Központ fordítástárában) pedig, mely nagyarányú kísérletet tesz a mű eszmei értékelésére, éppen ebből a szempontból kapott igen szigorú kritikát (K. Aniszimova: Po receptam Veszelovszkogo, Vvezda, 1949. 4. szintén az I. D. K.-ban). Kemény Katalin részletes Rabelais-életrajzát azoknak az »ellentétes képzetpároknak« a felsorolásával kezdi meg, melyek »a művelt európai lelkében feltámadnak Rabelais neve hallatára«. Ezek az »ellentétpárok«, melyek valószínűleg nem annyira a műre jellemzőek (bár véleményünk szerint arra is), mint inkább a magyarázók véleményére, nagy részben még ma is fennállnak. A francia kritika még egyre újabb felfedezéseket tesz, újabb és újabb kísérletek történnek a mese, a Rabelais-tréfák és mítoszok lényegéig, »velejeig« való behatolásra, de még ma sem alakult ki egységes Rabelais-felfogás. A Rabelais-mítoszok újabb magyarázataiba néha olyan politikai-ideológiai elemek is vegyülnek, melyek megnehezítik a műnek anakronizmusoktól mentes értékelését.

*

Az első magyar Rabelais-fordítás (Gargantua, fordította Kemény Katalin) főerénye szolid filológiai megalapozottsága. Ez jellemzi a kötetet bevezető komoly terjedelmű Rabelais-életrajzot is, mely az akkori igen kiterjedt Rabelais-kutatás eredményeinek példás összefoglalása. Számos lapalji jegyzet magyarázza meg a ma már francia olvasó előtt sem világos kortörténeti vonatkozásokat, a szövegben előforduló nagyszámú klasszikus és bibliai reminiscenciákat, sőt néhány fontosabb szövegváltozatra is utal, melynek ismerete szükséges a szerző álláspontjában vagy magatartásában beállott változások értékeléséhez. Úgy véljük, hogy a teljes Rabelais-fordítás, ha valaha elkészül, és ha a XVI. század francia nyelvében nem járatos szakemberek igényét is ki akarja elégíteni, nem nélkülözheti a szövegmagyarázatnak azt az apparátusát, mellyel Kemény Katalin fordítását ellátta. Maga a fordítás egy kezdő, de lelkes ember műve, akinek sikerült, Benedek Marcell kifejezése szerint, fogalmat adni az eredeti nyelvi gazdagságáról, színeiről, zamatjáról, — és ez nem csekély eredmény. Kár, hogy Kemény Katalin munkája ma már könyvritkaságnak számít, nagyobb közönyvutrainkban is ritkán található meg.

A második Rabelais-fordítás Faludi György műve (1948), mely Pantagruel címen a II. és III. könyvet tartalmazza. A kiadó által tervezett II. kötet a IV. és V. könyvvel és a

Gargantuával nem jelent meg. — Faludi György Rabelais művét »mindenekelőtt könnycsordulásiis röhögtető és tanulságokkal teljes olvasmánynak«, a szó legátfogóbb értelmében népkönyvnek tartja és fordításában, mely kétségtelenül sokkal hívebb Villon-fordításánál, arra törekszik, hogy minél közvetlenebb, minél élvezetesebb *olvasmányt* adjon a közönség kezébe, nem fedekvezve meg a mű »mélyebb rétegeiről« sem a fordításhoz csatolt, irodalomtörténeti szempontból nem valami szilárd alapon álló Rabelais-életrajzában és jegyzeteiben. — Faludi György, az eredeti által meghihetett fantáziájával, rendkívül gazdag szókincsével utolérhetetlen ötletességgel bebizonyította, mennyire fiatal maradt Rabelais több mint négyszázéves szövege, de talán ugyanezek az erények magyarázzák kisebb-nagyobb pontatlanságait is (kihagyások, betoldások, az eredeti párbeszédeinek dramatizálása stb.), a városi népnyelvből vett kifejezéseit, különösen a sikamlós fejezetekben, melyeket egyébként is előszeretettel tesz rikítóan színessé az első fordítás talán túlzó szemérmességével szemben.

*

A jubileumi év alkalmából kiadott Rabelais-válogatás gyengéje az, hogy ezt a sokat vitatott és sok problémát felvető művet túlságosan szűkraszabott előszóval és szűkszavú jegyzetekkel adta a kiadó a magyar olvasó kezébe. Ma, amikor Jókai regényeit is bőséges jegyzet-szótárakkal adják ki, több támogatást kellett volna adni a világirodalmi tájékozottságra törekvő közönségnek a nagy francia humanista megértéséhez és helyes értékeléséhez.

A szűkraszabott előszó kereteit Györfy János jól kihasználta: jó érzékkel válogatta össze azokat a tényeket, melyek a Rabelais-irodalomnak véglegesen leszűrt eredményei; úgy hisszük jól határozza meg, marxista szempontból, Rabelais helyét és szerepét kora társadalmi mozgalmában, s ez utóbbiak gazdasági alapjait. A szűkraszabott terjedelem ellenére sikerült elkerülnie azt a gyakran elkövetett hibát, hogy Rabelais-t mint egy kialakult és így változatlan világnézet képviselőjét mutassa be. Helyesen utal a mű egymás után következő kötetinek egyre táguló horizontjára a társadalmi kritika felé. Jól válaszolja a mű fejlődéstörténetét, az író mondanivalójának kibontakozását.

Rabelais világnézetét elemezve rámutat annak népi kapcsolataira, melyeknek konkrét vizsgálata, a Pantagruel forrásaként emlegetett népkönyvtől eltekintve, még nem történt meg. Véleményünk szerint azonban Rabelais »naturalizmusának« csupán népi

forrásokra való visszavezetése kissé egyolálú. Rabelais materializmusát nem csupán a néptől tanulta »Franciaország tájain barangolva« (5. l.), hanem klasszikus, görög és latin filozófusoktól is. Általában Rabelais világnézetének, műveltségének klasszikus, irodalmi és sok tekintetben tagadhatatlanul középkori elemeit nem domborítja ki eléggé az előszó. A Gyomor Úr mítoszának, mint a Rabelais-i primitív materialista világnézet jelképes kifejezésének nagy jelentőséget tulajdonít Győry János; nem ártott volna megemlíteni és lefordítani az e mítosszal kapcsolatos »Gastrolatree-okról« (Gyomorimádókról) szóló fejezetet is, akiket a IV. könyvben Rabelais nézetének tolmácsává lett Pantagruel oly súlyosan elítél (»Comment, en la court du maistre ingenieur, Pantagruel detesta les Engastrimythes et les Gastrolatrees«). Ez a fejezet mindenesetre arra enged következtetni, hogy Rabelais materializmusa korántsem volt annyira vulgáris.

A III. könyv tárgyalása az előszóban túlságosan a mese vázlatos elmondására szorítkozik és nem használja fel ezt az alkalmat arra, hogy a XVI. sz.-i »querelle des femmes« (vita a nőkről) problémáját megemlítsé, melyhez ez a könyv kapcsolódik. Legalább Rabelais sajátos és nagyon közvetett állásfoglalását kellett volna itt érinteni, hiszen Panurge groteszk problémája és annak még groteszkebb tárgyalásmódja a szerző és a kor társadalmi problémájának burkolt és indirekt kifejezése.

Hiányolható az is, hogy majdnem teljesen kimaradt az előszóból a mű esztétikai elemzése, vagy legalábbis Rabelais írói érdemeinek rövid jellemzése.

Mint már említettük, a válogatás az egész műről (beleértve az V. könyvet is, melynek hitelességét az előszó bizonyos fenntartásokkal fogadja el) igyekszik képet adni az olvasónak. A főszínyt az eszmei mondanivalót leginkább tükröző fejezetekre és epizódokra helyezi, nem hanyagolva el a népkönyv jellegű és Rabelais írói művészetét bemutató tisztán epikus jellegű fejezeteket sem. A szűk lehetőségek ellenére ez a törekvés általában jól sikerült. Így például a Gargantuából megismeri az olvasó Janotus de Bragmardo groteszk figuráját, Gargantua humanista neveltetését, a Picrochole-i háború teljes történetét és a thelemai apátság megalapításáról és reguláiról szóló fejezeteket. A válogatónak le kellett mondania a Gargantua skolasztikus neveltetéséről szóló fejezetekről — melyek pedig Rabelaisnak a középkori neveléssel szemben elfoglalt álláspontjára nagyon jellemzők — nem is szólva egyéb szatirikus, a nagy humanista realista írásművészetére jellemző részletekről (La

genealogie et antiquité de Gargantua; Les propos des bien vyres stb.). Nincs értelme annak, hogy itt felsoroljuk azokat a fejezeteket, melyeknek kényszerű kihagyása, úgy gondoljuk, leginkább a szerkesztő számára volt fájdalmas, csak azt jegyezzük meg, hogy helyes lett volna mind az öt prólógust lefordítani, mert azok Rabelais fejlődésére, szándékaira, helyzetére helyenként igen éles fényt vetnek.

A fordítást Benedek Marcell neve fémjelzi. Zamatosan archaizáló stílusa a XVI. századi magyar nyelv izére emlékeztet. — Úgy érezzük mégis, hogy a régies elbeszlő múlt és régmúlt használata helyenként vontatottá és nehézkessé teszi az elbeszlő részleteket. Rabelais nyelve ugyanis nyelvtani szempontból és különösen az időhasználat tekintetében azonos a mai francia irodalmi nyelvvel. Ilyen szempontból tehát Rabelais nyelve kevésbé hat régiesnek, mint a magyar XVI. sz. nyelve. — Aki Rabelais-t eredetiben olvasta, jól tudja, hogy számos szójátéka, célzása egyszerűen lefordíthatatlan (pl. »faire crier les bancs et le challit« a III. könyv 26. fejeben). Mégis sajnáljuk, hogy az egyébként lefordított III. 26. fejezetből kimaradt a Rabelais-re oly jellemző »litánia«, ha már a Saint Victor-könyvtár katalógusa nem kerülhetett be a kötetbe.

A szövegmagyarázó jegyzetek, mint már említettem, meglehetősen szükséztűk és nem mindig igazodnak a szöveg által felvetett problémákhoz. Így például jó lett volna értelmezni a »quintessentiának elvonója« kifejezést, és megmagyarázni több mitológiai nevet és klasszikus irodalmi vonatkozást (Juno, Phoebus, Phaeton a II. 2.-ben), latin szót (galbanum, assa foetida, castoreum, II. 16. feje.) stb., viszont talán a mai olvasót nem nagyon érdekli, és ezért felesleges volt megemlíteni, hogy bizonyos Seneca idézet a Quaestionum Naturaliumnak nem a 4. könyvében — mint ahogy ezt Rabelais szövege mondja —, hanem a 3. könyvben fordul elő (85. l., hasonló jegyzetek a 84. és 87. lapon).

Érthetetlen, hogy miért nem készült ehhez az egyébként igen csinos és gondos kiállítású kötethez tartalomjegyzék.

A szűkreszbott terjedelemből fakadó fogyatékok ellenére ez az új válogatás komoly haladást jelent Rabelais művének Magyarországon való népszerűsítése terén a válogatás és a fordítás minősége tekintetében, valamint azzal, hogy az egész művet mutatja be nagy vonásokban. A következő, s a magyar közönségtől nagyon várt lépés csak a teljes magyar Rabelais-fordítás gondos és nem feltétlenül jubileumi évhez kötött elkészítése lehet.

Kenéz Ernő

Fordította Vas István. — (Olcsó Könyvtár) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954.

»A humorista nemcsak a megnevettetésünkre pályázik« — mondja Thackeray, Swiftől szóló előadásában; s ezt tudnia kell annak, aki írói rangjára csak egy kicsit is kényes. A nevetetés csak eszköz; a cél a humoristánál is a valóság művésziileg igaz ábrázolása. E cél felismerése, jó vagy rossz szolgálata tehetség és művészi tisztesség dolga, s ez adja meg az író rangját, nem az eszköz megválasztása. A humorista — Thackeray szavával — a »hétköznapi prédikátor szerepére vállalkozik«, beszél az élet csaknem minden tényéről, minden érzelméről, szenvedélyéről; nemcsak nevetet; szeretetet, szálnalmat is ébreszt bennünk, és »megvetést a hamisság, szenvedés és családság iránt. ... Aszerint tiszteljük, becsüljük, sőt néha szeretjük is, hogy milyen mértékben találja meg, mondja ki és érzi át az igazságot«.

Az igazmondás, mint az írói teljesítmény méréke, gyakran szerepel azokban az előadásokban, amelyeket a hozzá oly közelálló XVIII. századi nagy angol humoristákról tartott Thackeray, köztük Fieldingről, akit joggal tekint Thackeray ősenek az irodalomtörténet. Fielding erényei közt a száz évvel fiatalabb utód első helyen említi »veleszületett igazságszeretetét és legélesebb, ösztönös ellenszenvét a képmutatás iránt«. Fieldingről szólva saját magát is kitűnően jellemzi, amikor azt írja, hogy »szelleme csodálatosan bölcs és leleplező; úgy villan rá a csirkefogókra és úgy álcázza le a gazembereket, mint a rendőr lámpása«.

A képmutatást és családságot könyörtelenül leleplezni, nevetségessé tenni és tönkresilányítani: — a humorista-moralista Thackeray művészi elve és módszere lényegében ennyi. Lelepleznivaló pedig bőven akadt korában. »A nagy Hoggarty-gyémánt« 1841-ben jelent meg, de ennek a fiatalkori műnek nem volt rögtön sikere; csak a hét évvel későbbi »Hiúság vására« hívta fel az olvasók és kiadók figyelmét erre a kisregényre, amely a nagy remekmű mellett afféle előtanulmánynak látszik, s amelyben félig kifejtve vagy csak jelezve már minden benne van, ami a későbbi, érett, nagy műre oly jellemző. A történet ideje a század huszas éveire esik. Rendkívül mozgalmas korszaka ez az angol történelemnek, különösen Thackeray osztálya és állandó témaforrása, az angol polgárság szempontjából. Waterloo biztosítja Anglia tekintélyét kifelé, a belpolitikában azonban az 1815 utáni évek sok zűrzavart hoznak. Az erőviszonyok megváltoznak. A kapitalizmus nagy iramban fej-

lődik; csökken a mezőgazdaság, növekszik az ipar és kereskedelem fontossága. Ez a gazdasági változás belpolitikai téren úgy hat, hogy a polgárság — nem a XVII. századi angol forradalom puritán polgársága, hanem az ipari forradalom diadalát élvező osztály — egyre nagyobb részt kér a politikai hatalomból. A birtokos arisztokrácia védekezik ahogyan és amíg tud, de az erőviszonyok eltolódása tagadhatatlan tény, s a hatalom tényleges új urait nem lehet sokáig kívülrekeszteni a sáncokon, annál kevésbé, mivel az egyre erősödő, szinte járványszerűen terjedő spekulációs hullám az arisztokráciát is eléri, s a hatalom régi urai az új versenytársakkal szívesen osztoznak a meggazdagodás új lehetőségein. A versenyfutás kompromisszummal végződik, a polgárságra nézve előnyösebbel, mint 1688-ban: a hatalom régi, de már lecsúszóban levő urai nagyobb teret engednek a polgárságnak, hiszen nem is tehetnek mást; a polgárság viszont — igazi úgazdag-tempóval — világnézet és életforma dolgában igyekszik minél jobban idomulni a csodált vagy gyűlölt, de mindenképpen majmol arisztokráciához. Fénykorát éli a sznobizmus, Thackeray meghatározása szerint »a hitvány felsőbbrendűség hitvány imádata«. Diadalt ül a képmutatás: mindenki igyekszik többnek, jobbnak, másnak látszani, mint ami, s erre kinek-kinek jó oka van. Virágzik a spekuláció, szaporodnak a szolidán álcázott család vállalkozások. A jól leplezett gazság, mennél égbekiáltóbb, annál nagyobb tekintélyt szerz, és természetesen: annál nagyobb anyagi hasznot hajt. Már csak ezért is fenn kell tartani a tisztesség látszatát. Ez most nemcsak előkelőség, jómodor kérdése; ez most aranyat ér! Ha nem volna oly megtévesztő a látszat, hogy biztosíthatná magának a spekuláció a kellő számú áldozatot?

Majdnem mindenki halászságtól a zavarosban, ki több, ki kevesebb rosszhiszeműséggel, mutatóban még olyan is akad, aki jóhiszeműen. Az ilyen azonban okvetlenül elnyeli a farkasétvágyú spekuláció. »Ennek az országnak agyafúrt tőkései nem érik be négy százalékkal a pénzük után, ha kockázat nélkül többet is bezsebelhetnek« — mondja Samuel Titmarsh, »A nagy Hoggarty-gyémánt« póruljárt hőse, aki a maga kárán tanulja meg, »mi az, ha az ember a hamisság Mammonával köt barátságot és hogy az ilyen barátságból semmi jó sem sül ki a becsületes ember számára«. Két okból is rossz, ha tisztességes ember gazemberek közé keveredik. Az egyik, hogy csapdába

kerül, kifosztják, tönkreteszik. A másik, Thackeray erkölcsi érzékenysége igen jellemző ok az, hogy a gazemberek közé keveredett tisztességes embert magát is gazembernek könyveli el a világ, s nem elég, hogy anyagilag tönkre megy, még meg is hurcolhatják, be is csukhatják s végül odavész makulátlan jóhíre, sőt még önbecsülése is.

Dehát miért, hogyan keveredik gazemberek közé egy olyan tisztességes fiatalember, mint Samuel Titmarsh? Csak úgy véletlenül? Önhibáján kívül? Látszólag talán igen. Csakhogy Thackeray nem ismer önhibáján kívül bajba sodródott embert. Samuel Titmarsh jóhiszemű, s jóhiszeműnek lenni egy végtelen rosszhiszemű világban: bűn, vagy legalábbis olyan hiba, amiért bűnhődés jár, nem pedig részvét. Ez a legkeservesebb tanulsága Sam Titmarsh esetének. De van más bűne is az ifjú Samuel-nek: nem elég erős ahhoz, hogy a véletlenek összejátszásából ránézve kedvező, hízog látszatot szétfoszlassa. Ő maga nem ámitó, de túri, hogy mások az ő javára ámitsák magukat. Apró, látszólag jelentéktelen bűn ez, a hős fiatalságával is menthető emberi gyengeség, következményeiben mégis majdnem végzetes. Nagy kegy Thackeraytól, hogy a méltó bűnhődés után legalább okulni hagyja fiatal hőst, akit keserves tapasztalatok érlelnek naív, zöldfülű kamaszból józan, kissé bizalmatlanul körültekintő férfivá.

A bonyodalmakat a címben szereplő gyémánt indítja el, melyet Hoggartyné ajándekozik unokaöccsének és kiszemelt örökösének, Samuel Titmarsh-nak. A gyémánt egy régi mellű ékessége. A fiú új foglalatot csináltat neki; az ékszerésznel egy öreg arisztokratanő ráismer a »nagy Hoggarty-gyémánt«-ra, régtől atyafiságot süt ki a Hoggartyak révén a fiatalemberrel, sőt meg is kocszitja címeres hintójában. Az esetnek híre megy. Samuel, a Nyugat-Diddlesexi Biztosítótársaság jelentéktelen kis írnoke egyszerre érdekes emberré női ki magát. Kartársai irigyen és hízelegve udvarolnak neki, főnöke, Brough is más szemmel néz rá. Több soron kívüli előléptetéssel, fizetésemeléssel, ebédmeghívással, a bizalom és figyelem sok apróbb-nagyobb jelével fejezi ki, mennyire értékeli a fiatalember megváltozott helyzetét. Brough-ban nemcsak a sznobizmus dolgozik, hanem a spekuláció is. Samuel vélt arisztokrata-kapcsolatai révén még több pénzt akar vállalkozásaihoz szerezni. Először csak annyit ér el, hogy Hoggartyné — a teljesen jóhiszemű Samuel rábeszélésére — háromezer fontot fektet a Nyugat-Diddlesexi részvényeibe, s már éppen birtokai pénzzétételén és további részvényvásárláson gondolkozik, amikor a biztosítótársaság összeomlik. Brough kül-

földre szökik. Samuel az adósok börtönébe kerül, mert nagynénjére — aki Sam házassága óta náluk lakik s friss boldogságukat tőle telhetőleg zavarja — és Brough rábeszélésére és felelőtlen ígéreteire hallgatva némi adósságot csinált szabónál, ékszerésznél. Az összeomlás pillanatában Hoggartyné természetesen cserben hagyja Samuelt, végrendeletét megváltoztatja. Hogy a baj teljes legyen, épp a legteljesebb anyagi nyomor és a keserű meghurcoltatás közepette születik meg Sam első gyereke. S még ez sem jelent vigaszt a nagy vigasztalanságban, mert a kicsi hamarosan meghal. A nagy Hoggarty-gyémánt, ez a veszedelmes szerencsét, majd sok szerencsétlenséget hozó ékszer zálogba kerül; az érte kapott pénzen tementik el a kisgyereket. S mintha valami gonosz varázslattól szabadulna meg a szerencsétlen házaspár: hamarosan rendbejönnek dolgaik. Az asszony úgy segít sorsukon, hogy dajkának megy egy arisztokrata-családhoz. Az ő révükön Sam is visszakapja teljes szabadságát, kenyérkeresethez jut, majd szorgalmas munkával szilárd társadalmi állásba verekszi fel magát, szilárdabba, mint amilyet a mellű jóvoltából egy darabig élvezhetett.

A rövid mű igen nagy anyagot ölel fel, tulajdonképpen egy terjedelmes regényre is futna belőle. Thackeray kitűnő forma- és arányérzékét, remek szerkesztő-készségét dicséri, hogy ez a nagy anyag nem veti szét a szűk kereteket. Az író igen egyszerű fogással él: nem epikusán, ráérősen teregeti ki az anyagot, hagyva, hogy minden szál a szemünk láttára bonyolódjék le. Sűrít, kihagy, egyes szakaszokat átugrik. Drámai csomópontokat létesít s több ízben is úgy céloz az események végső kifejlésére, hogy az olvasót nem egészen meglepetésként éri a történet csattanó befejezése, s a szerző pontosan a várt hatást éri el. A történetet Thackeray magával a hőssel mondatja el, mintegy húsz év távlatából. Ez lehetővé teszi, hogy az egyébként szoros időrendet néhol egy-egy mondattal megszakítsa s a hős későbbi sötét tapasztalatainak árnyékát vesse rá a még zavartalanul derűs színen folyó eseményekre.

A szerkesztés gazdaságossága, arányossága külön elemzést érdemelne. Ugyanígy az alakok is. Nincs egyetlen sora sem a könyvnek, amely ne tartalmazna valami lényegesen jellemző mozzanatot. Nem is tudjuk, a sok kitűnően megrajzolt figura közül melyik a legremekebb. Brough simasága, színlelt őszintesége, képmutató vallásossága alatt megmutatja a határtalan gazságot, amely a lerántott lárc alól még visszataszítóbban tűnik elő. Hoggartynéban az önzés, a fillérekért remegő zsugoriság remekül keveredik a butasággal; bizalmatlan a tisztességes emberekkel szemben, de lépre megy az első

gazembernek, aki útjába akad. A miellék-szereplők néhány vonással meghúzott alakja is remek, mert a néhány vonás éppen a legjellemzőbb. A kor jellegzetes alakja Wapshot tiszteletes, aki ugyan okirathamisításért bíróság elé került, de mert ügyesen kivágta magát, a polgári társadalom visszafogadja kebelébe. Éppúgy azt a »tisztességes úriember-t is, aki váltoadottságai elől külföldre szökök, míg az érte kezességet vállaló jóbarát, súlyos betegen, börtönbe kerül s a meg-hurcoltatásba hamarosan belehal.

Minden alakban kora pogárának más-más bűnét leplezi le Thackeray. S hogy a hatás még teljesebb legyen, egy valóban tisztességes, csak éppen kicsit gyenge és vétkesen jóhiszemű alakot állít a középpontba. Samuel Titmarsh mellett még kirívóbbak a többi szereplő sötét vonásai. A kontraszthatás lehetőségeit a Samuel és más figurák közt folyó párbeszédekben aknázza ki legjobban az író. Samuel mindig hátsó gondolatok nélkül mondja amit mond, s jóhiszeműsége oly nagy, hogy azt is készpénznek veszi, amit neki mondanak. Hogy becsapják, bajba sodorják, vagy hogy legjobb esetben is mulatnak ártatlan együgyűségén, észre sem veszi. De valahogy az ő alakja sem üdítő folt a nagy feketeségben. Mondtuk már: a jóhiszeműség is bűn Thackeray szemében, s ha nem itélünk is ilyen szigorúan, el kell ismer-nünk: van valami szánalmas abban, ha valaki ennyi gaszág közt nyitott szemmel jár és mégsem vesz észre semmit. Bármilyen finnyás moralista is Thackeray — vagy talán éppen mert túlságosan finnyás? — ábrázolásmódjában van valami, amiből a csaknem hótiszta Samuel Titmarsh valahogy egy kalap alá kerül az ördögien sötét gazemberekkel. Mintha bűn és tévedés, elvetemült gonoszság és menthető emberi gyengeség közt nem is volna óriási különbség. Mintha minden alaknak a Röntgen-képét mutatná meg az író, az az érzése támad az ember-nek; s minden Röntgen-kép ijesztő, elcsüg-gesztő; még ha semmiféle kóros elváltozást sem mutat ki, akkor is, mert annyira kiábrán-dító. Lehet, hogy miközben a lényegyet keressük mindenben, megijedünk, amikor ilyen tömény formában találkozunk vele. Talán csakugyan nélkülözhetetlen a játékos nyos-tya, amiben a keserű igazságokat beadják nekünk? Keserű marad a szánk Thackeray olvasása után. E hatás néha vád for-májában üt vissza az íróra. Embertelenség, ridegség, kajánság — ilyesmit szoktak fel-róni neki, pedig talán mindössze arról van szó, hogy ez az író csak egyféle mértékkel hajlandó mérni és nem ismer engedménye-ket. Egy biztos: »A nagy Hoggarty-gyé-mánt« nem szórakoztató olvasmány a szó közkeletű értelmében. Pedig nagyon olvas-

mányos munka. Thackeray kiváló stilszta, abból a ritka és tiszteletré méltó fajtából akinél a stílus észrevétlenül és éppen észrevét-lenségénél fogva, tökéletes hajlékonyságával és alkalmazkodásával emeli a művet s nem külön hat, az egész rovására.

Thackerayt fordítani vérbeli írónak való, nem könnyű feladat. Vas István a »Hiúság vására« és a »Henry Esmond« után és az azokkal szerzett tapasztalatok felhasználásá-val ezt a kötetkét is látható szeretettel és egészben véve hűen és művészein fordította le. Nála nem az a jelszó, ami sok fordítónál, hogy ti. »úgy kell fordítani mindent, mint ahogy ma írnák magyarul«. Ő nem éri be ilyen olcsó sikert ígérő, művésziellen megol-dással, hanem a másik végtel sakkal kényel-metlenebb útját választja. »A nagy Hoggarty-gyé-mánt« nem modern magyar mű, fordítása se akarja tehát ezt a látszatot kelteni. Eddig a fordítónak teljesen igaza van, elméletben mindenesetre.¹ A gyakorlatban azonban ez a törekvés azt jelenti, hogy itt-ott — hozzá kell tennem: nagyon ritkán! — az angol nyelv idegen szemlélete, a magyartól elütő szólásai, szerkezetei ütköznek ki a fordítás szövegéből. Tudatosan, fűszerül használt idegenszerűségekről van itt szó, tudom; s a baj nem is az, hogy más az ízük, mint a magyar nyelvi kifejező eszközöké, hanem sok-kal inkább, hogy a magyar szöveghőnyezet-ben más az ízük, mint az eredetiben. Az ere-deti ízeit akarják átmenteni a fordításba, de a fordítás pusztá ténye megváltoztatja han-gulati értéküket. Ilyen pl. az este feltálatl ebéd. Vagy pl. a csak magyarul tudó olvasó nemigen fogja kitalálni, miért kívánták Bath-ba Hoggartynét a fiatalok, ahelyett, hogy az ördögbe, vagy a pokol fenekére kívánták volna. — A »sohasem tudta, hogy melyik a kenyérnek a vajasa fele« angol tudás nélkül is érthető ugyan, de talán túlmege azon a határon, ameddig az idegenszerűség fordításban kívánatos lehet. Úgy érzem, hogy itt egy kielégítően soha meg nem oldható műfordítói problémával állunk szemben, s örülnünk kell, ha valaki ezt a majdnem járhatatlan utat olyan bravúrosan járja végig mint Vas István.

Újabb fordítás-irodalmunknak igen ko-moly nyeresége ez a kötet, s a Szépirodalmi Kiadó jó szolgálatot tett azzal, hogy az Olcsó Könyvtárban jelentette meg.

Ruttkay Kálmán

¹ Vas István műfordítói elveit külön cikk-ben is kifejtette. »A műfordításról.« Csillag, 1954. 6. szám.

Petőfi-kutatóink számára érdekes adalék : Szalatnai Rezső lelkiismeretesen összegyűjtötte mindazokat az adatokat, amelyeket Petőfi többrendbeli pozsonyi tartózkodásával kapcsolatban a korábbi szerzőknél (Zilahy Károlytól kezdve Illyés Gyuláig) talált. Ezekből az adatokból kiválogatta a leghiteltérdemlőbbeket s ezen az alapon megpróbálta hitelesen rekonstruálni a nagy költőnek az ősi dunamenti városban töltött napjait.

Az adatgyűjtésnek és a rekonstruálásnak ez a munkája önmagában véve is elismerést érdemel. De Szalatnai műve ennél jóval többet nyújt: mindvégig színesen, igen élvezetteljes előadásban megrajzolja a reformkori Pozsony képét, szerepét a Habsburg-monarchiában, a magyar politikai életben, polgárainak akkor az egész ország kulturális élete szempontjából fontos törekvéseit — és mindezen túl a város sajátos levegőjét, hangulatát. Filológiai apparátussal alátámasztott, mégis színes *riport* a múlt század harmincas, de főleg negyvenes éveinek Pozsonyáról, amelybe, mint érdekes keretbe, van beleillesztve az éppen költővé érő, rövid életútjának legnehezebb szakaszán haladó Petőfi alakja.

A tanulmányunk ebből a jellegzetességéből adódnak viszont — kétségtelen erőnyei mellett — hibái is. Bár a szerző mindenütt igyekszik szavahiható forrásokra támaszkodni, színes és mindvégig élvezetes olvasmányt jelentő riportjában nem egy helyen többet mond, mint amennyit a szigorúan vett tudományos hitelesség megengedne. Sok hipotézise: pl., hogy a 17 éves fiatal költő már ekkor, első pozsonyi tartózkodása alkalmával találkozhatott a Promenádon sétálgató Széchenyivel és Crescenciával, nem egy célzása Petőfi «nem mindennapi» viselkedésére, öngyilkossági szándékaira stb., stb. félrevezetheti az olvasót és a könyvnek inkább kárára, mint javára van. Nem teszi az ifjú Petőfinek különben nagyon ügyes jellemzését plasztikusabbá, inkább megtevészt. Ebből a szempontból a legtöbb megjegyzni valónk azzal a fejezettel kapcsolatban van, amely Petőfinek a szlovákokkal, a szlovák kultúrához való viszonyával foglalkozik. Megmondja ugyan, hogy : «Nem maradt fenn a kortársi visszaemlékezéseken adat arról, volt-e s minő találkozása a költőnek ebben a városban a szlováksággal» — ugyanakkor viszont erről a találkozásról annyi hipotézist állít fel, hogy az megint csak félreértésekre vezethet. Végül következése, hogy Petőfi a szlovák nép barátja

volt, nem helytelen, — az viszont már bizonyos fokig vulgarizálást jelent, hogy a «szlovákság»-ot — társadalmi tagozódásától függetlenül — egységesen említi, a szlovák polgári nacionalizmus Petőfi-ellenszenvét — amelyben pedig a szlovák és a magyar burzsoázia egymáshoz való viszonyának érdekes sektora tükröződik — egyszerűen «konkolyhintés»-nek nevezi és i.t. A leg-helytelenebb, amit Petőfi és Janko Král' viszonyáról mond. Valóban : a kor irodalomtörténeti számára igen izgalmas kérdés, hogy ismerte-e Král', a Štúr-iskola legforradalmibb tagja a nagy magyar költőt? Milan Pišut a Szalatnai-idézte cikkeiben, valamint «Janko Král' a jeho dráma sveta» (J.K. és világdramája) c. könyvében *feltételezi* ezt, mint *lehetőséget* s megmondja, hogy a kérdés eldöntése még alapos *kutatómunkát igényel*. Szalatnai ténynek veszi a mindég igen alapos Pišut hipotézisét. Március tizenötödikének eszméi hatottak Král'-ra, az kétségtelen, költészetének vannak olyan jellegzetességei, amelyek kapcsolhatóak hozzátok Petőfi műveivel, — de a két költő konkrét viszonyának a kérdései még felderítetlenek. Ezt Szalatnainak határozottan, kevésbé csábító mondatfűzéssel, világosan meg kellett volna mondania.

A könnyű, színes elbeszélésre való — egyébként igen dicsegetreméltó — törekvésnek káros eredménye az is, hogy Szalatnai pozsonyi lokálpatriotizmusa itt-ott túlságosan érvényesül, túlozza Pozsonynak a Petőfi életében játszott szerepét. Elhisszük : — a «koronázó városban» jutott a fiatal költő a kísérletezések korának a végére ; Szalatnai verselemzése (amelyek közül a tanulmány sajátos szempontjából különösen a Távolbóli-é sikerült), az az igen szép képe, amellyel az udvarnak hódoló országgyűlés és a zsarnokság ellen nyomorogva lázadó Petőfi ellentétét mutatja be (s amelyhez — illusztrációul — ügyesen idézi az Apostol megfelelő szakaszait) — meggyőz róla, hogy sok minden érhetett meg a magyarság legnagyobb költőjében éppen pozsonyi tartózkodása alatt. De azt, hogy : «Tapasztalatra tesz még szert bőven, de Pozsonyt nem múlja felül már egy város sem» — mégiscsak túlzásnak kell minősítenünk. Kísérjük-e tovább Petőfi életét útján, hogy Szalatnai állítását cáfolni tudjuk?

A tanulmány e hibái ellenére is igen hasznos, hézagpótló mű. Hasznos azoknak is, akik Petőfit kutatják, — de nagy a nevelőértéke a nagyközönség szempontjából is.

Külön hangsúlyozzuk, hogy Pozsonyban jelent meg, a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó kiadványaként, annak a jeléül, hogy a népek barátságának a légkörében a régi »kényes«-nek tartott kérdéseket is meg lehet és meg is kell tárgyalni férfias nyíltsággal. A tanulmány ebből a szempontból a legjelentősebb: megmutatja a csehszlovákiai magyarságnak, hogy haladó hagyományai mire kötelezik a régi rossz ellen és a szocializmusért folytatott harcban. »A szocializmus a költő szellemét valósítja meg« — így szól

Szalatnai tanulmányának egyik utolsó mondata.

Nagyon helyes, hogy a szerző összegyűjtötte a Petőfi pozsonyi utóéletére vonatkozó adatokat is s külön kiemelte a harmincas évek csehszlovákiai magyar fiataljainak bátor Petőfi-kultuszát.

A könyv kiállítása igen szép, a szöveget jól díszítik s a szerző mondanivalóját jól támasztják alá az egykorú Pozsonyt ábrázoló illusztrációk.

Sziklay László

GOGOL : HOLT LELKEK

Fordította : Devecseriné Guthi Erzsébet, Sőtér István bevezetésével. Új Magyar Könyvkiadó (Világirodalom Klasszikusai,)Budapest, 1954.

Ahhoz, hogy egy írásmű klasszikussá legyen, hogy magára vonja és mindenkor lebilincselje a változó korok változó emberi érdeklődését, — elsősorban az kell, hogy íróját szeretet kapcsolja a tárgyhöz, amelyről ír, és szeresse az embereket, akiknek ír. A tárgy iránti szeretet ösztökéli az írókat arra, hogy témáját ne felszínesen, hanem mélyülten ábrázolja, az előzetes megfigyelő, gyűjtő, kísérletező és szerkesztő munkát egy tudós alaposágával és kérlelhetetlen igazmondásával vigye véghez, nem kímélve személyét az új formateremtés nehéz »pokoljárásától« sem (Aki durás akar lenni, pokolra kell annak menni — József Attila jelmondata). Viszont mindezt csak úgy képes, ha vergődése motorja: az emberszeretet, mégpedig nem a kiváltságosak szeretete, de a legszegényebbeké. Örömet okozni embertársainknak elsősorban azoknak, akiknek a legnagyobb szükségük van erre — ez adott szárnyat a legnagyobb alkotó zseniknek, ez hozta létre egy Rembrandt, Bach, Mozart, Beethoven, Puskin, Petőfi, Arany művészetét. S ha ez a vágy hajtja az alkotó művészt, témája lehet bárminő szomorú, műve végső hatása mégis felemelő. Mi lehetne erre jobb példa, mint Petőfi Apostol-a vagy Mednyánszky csavargóképei.

A Holt lelkek I. részében nincsen egyetlen rokonszenves jellem, nem olvasható egyetlen szép, egészséges emberi tett. Ingyenélő, műveletlen, üres földesurak, talpnyaló, megvesztegethető hivatalnokok hitvány, szépségnélküli élete, — mindettől az olvasó csak keserű kiábrándulással fordulhat el. »Istenem, mily szomorú a mi Oroszországunk!« — kiáltott fel Puskin, amikor Gogol a készülő mű első fejezeteit felolvasta neki. A mű összhatása mégis lebilincselő, másképpen hogy válhatott volna az orosz nép, de az egész világ

egyik legolvasottabb klasszikusává. Mivel érte el ezt Gogol?

Nem utolsósorban a téma: az orosz vidék, falu, az állatok, a földesúri lakok külseje és benső képe végsőkéig részletező, aprólékosan pontos ábrázolásával. Csicsikov megérkezése Korobocska udvarába a kutya-koncerttel, Korobocska órájának jellegzetes megszólalása, Nazdrjov gyászos ebédje és pompás kutyaháza, Pljuskin dolgozószobája: ugyan kinek nem maradna örökre emlékezetében? Gogol stílusművészetének egyéb sajátos jegyei: a *túlzás*, a néha féloldalra is terjedő *anekdotikus hasonlat*, s nyelvének csodálatos *szókincse*, *szólásgazdagsága*, amely a tájnyelvet éppúgy felöleli, mint a hivatalnokok nyelvét, vagy az utca zsargonját — mind együttesen egy célt szolgálnak: Gogol élményeit, megfigyeléseit kitérőhöz képest belevéssék az olvasó lelkébe.

Gogolt klasszikussá mindenekfelett a jellemábrázolás mélysége teszi.

Különböző emberi jellemek megfigyelése már gyermekkorában szenvedélye volt. Egy iskolatársa írja, hogy a tizenhatéves Gogol egy-egy szerepalakítása sokkal jobban megkapta őt, mint a moszkvai vagy pétérvári nagy színészek játéka. Puskin is épp azért ajánlotta Gogolnak a Holt lelkek témáját, mert abban szabad lehetősége nyílik a legkülönfélébb jellemek megjelenítésére. Gogol említi, hogy először csak terv nélkül fogott hozzá az íráshoz, mert azt gondolta, hogy a nevetséges téma — Csicsikov utazása — magától rávezeti őt a legkülönösebb jellemek megelevenítésére. Munka közben azonban hamar felvetődött benne: miért éppen *ezt*, vagy *azt* a jellemet ábrázolja? mi azok mondanivalója? S fokról fokra rájött, hogy az egyes jellemek kiválasztásánál nem bízhatja magát a véletlenre, hanem meg kell találnia

azokat az alaptípusokat, amelyek — mint írja — »észrevehetőbben, mélyebben hordozzák a mi valódi, gyökeres orosz sajátosságainkat... Művemben szerettem volna bemutatni az orosz természetnek különösen azokat a külső tulajdonságait, amelyeket még nem ítélt meg mindenki helyesen és főképpen az alantas tulajdonságokat, amelyeket eddig még nem neveltünk ki, még nem lepleztünk le«. E jellemkutatás valószínűszenvedélyévé vált. A legkülönbözőbb rendű-rangú »gyakorlati emberek« ismerettségét kereste, akiknek Oroszország-szerete nap mint nap számtalan emberrel van dolguk. Művében szinte statisztikailag hű képét szerette volna adni kora jellegzetes orosz típusainak, s a kolosszális gyűjtési munkába több ismerőst is belevonta, megbízta őket, hogy írják össze számára egy-egy általuk jól ismert vidék kiemelkedő jellem-típusait.

Ez a sziszifuszi alaposság *Gogol művészet-szemléletéből* következik: »A művészetnek a mi földünk embereit kell ábrázolnia, hogy mindegyikünk érezze, hogy ezek élő emberek, s ugyanabból a testből valók, amelyből mi.« — S hozzátette: »A művészetnek valamennyi dicső nemzeti tulajdonságunkat és sajátosságunkat szemünk elé kell állítania.« A művészet a valóságot hű tükrözése. Alig van még egy író, aki ezt a feladatot annyira komolyan vette volna, mint Gogol.

Az első rész csak sajátosan negatív jellemeket mutat be, de Gogol itt remeket alkotott, csupa alaptípust sikerült ábrázolnia. Bizonyítja e jellemportrék további élete az orosz irodalomban. Ki ne ismerné fel Oblomovban a tehetetlen, álmódó Manyilov ikertestvérét? S az erőszakos, handabandázó, botrányhős Nazdrjov egy-egy vonása nem él tovább Dimitrij Karamazov alakjában? Pljuskinnak, a fősvénység örültjének előképe már szerepel Plautusnál Molière-nél, de él tovább Szaltükov Scsedrin Juduska-alakjában is. Talán csak az kár, hogy az éles-ridegen számító erőszak, s a minden erőszaknak magát alávető nyavalyatörő passzivitás — a Dosztojevskijtől, Gorkijtől oly jól ismert jellegtípusok — nem egészítik ki Gogol öt nagyszerű jellemportréját. Ez az öt földbirtokos jellegtípus, s a velük egy húron pendülő hivatalnoki gárda a feudális-jobbágytartó rendszer jellegzetes kreatúrái. De a legellenszenvesebb élősd: Csicsikov. Fél lábával még ő is a feudális múltban gyökerezik — talaját vesztett nemes — másrészt viszont a kapitalizáló Oroszország merőben új embertípusa: a kalandor pénzember, aki a profit érdekében semmitől se riad vissza. Őszintén örül, ha hallja, hogy a parasztnaknál nagy a halandóság. Szíve, lelke — mint Jermilov találóan

mutat rá — a pénzzel, a szerződésekkel telt útiláda. Ez az embertípus végleg semmivé teszi a különbséget élő lélek és holt tárgy között — pusztá eszközül használva mind a kettőt —, s képes egy »napóleoni tettel vágóhídra vinni az emberek millióit.« Csicsikov alakjában Gogol emberi lelke lázad a pénz, a tőke mindenható uralma ellen, amelyben az élő emberi lélek vak eszközzé válik az élettelen tőke sorsszerű hatalomjátékának.

Gogol kereste Csicsikov ellentípusát, azt az emberi ideált, amely a tőke hatalmán felülkerekedve teremt igazi boldogságot az emberek millióinak. Páratlan lelkesedéssel lát ez új feladat megoldásához, remélve, hogy a holt lelkek második része árnyékában az első rész »szegényes tornáccá válik az épülő új grandiózus méretű palota előtt«. Helyzete a lehető legnehezebb volt. A haladó szárny — Bjelinszkijel az élén — benne látta a fennálló rend legmerészebb, legkérlelhetlenebb kritikáját. Ugyanakkor szlavofil barátai azt hányták szemére, hogy megragalmazza Oroszországot, csak a sötétséget mutatja ki benne, a szláv, az orosz génusz nagyszerű képességeit letagadva. Hazafiatlansággal vádolták Gogolt, s ez elevenébe talált, hiszen ki szerette úgy a hazát, mint ő! Most már aztán kötelességének érezte, hogy műve második részében pozitív alakok által mutasson konkrét utat hazája boldog jövője felé. Így terhelte meg mindkét oldal Gogolt avval, hogy saját eszméi maximumát várta tőle. S ő — a kötelesség megszállottja — eleget is akart tenni e vállalkozásnak, s ebben öröklődött fel.

Művészi szempontból a második rész nem marad el az első mögött, sőt van, amiben felül is múlja.

Tartalma, szerkezete változatosabb az első rész szerkezeténél. Itt is folytatódnak Csicsikov látogatásai a különböző földbirtokosoknál, de míg az első részben e látogatások ábrázolása csupán a háztájék, lakás, ebéd, a résztvevő személyek leírására, s a holt lelkek vásárlását célzó párbeszédre korlátozódott, addig a másodikban e jellegzetes, visszatérő mozzanatok újabakkal bővülnek, mert Csicsikov már nem huzakodik elő rögtön a holt lelkekkel (óvatosabb lett — mint Gogol írja), ravaszkodik, vár, s ezáltal belebonnyolódik a helybeli földbirtokos életébe. Például, mikor Tyentyetnyikov, e jószándékú földbirtokos összeveszett Betrisceev tábornokkal, akinek leányába, Ulenyikába szerelmes — s ezáltal megszakadt a lánnyal a kapcsolata, s már-már, mint Oblomov, teljesen elmerült az akarat nélküli, tétlen tohonyaságba — Csicsikov önzetlenül vállalkozik a közvetítésre. Sikerül is megnyerni Betrisceev jóindulatát Tyentyetnyikov iránt és most már Betrisceev megbízatása alapján indul tovább és ismer

meg újabb, nagyszerűen ábrázolt jellem-figurákat: az elpusztíthatatlan kedélyű, eszem-iszom Petuchot, a rendkívül szép, de únott, céltalan életű ifjú Platonovot, a zseniális ökonomiával gazdálkodó Kosztanzsoglo-t, Koszarevet — a kincstári bürokrácia örültjét és jónéhány magyar dzsentri úr méltó párját, Chlobujevet, akinek tönkrement birtokát Kosztanzsoglo kölcsöne segítségével már-már megveszi Csicsikov. E megrögzött szélhámos most már nem egyes földbirtokosokat ismer meg, hanem azok egymáshoz való viszonyát, egész életüket, társadalmukat és maga is cselekvő, szenvedő részévé válik ez életnek.

Az elégetett részekben életük még jobban összebonyolódott. A kortársak feljegyzéseiből megtudjuk, hogy Betriszsev és Tyentyetnyikov között megtörtént a végleges kibékülés, a tábornok beleegyezett Tyentyetnyikov és Ulenyka házasságába, majd amikor Tyentyetnyikovot politikai okokból Szibériába száműzik, Ulenyka oda is követi őt.

Művészi szempontból a második rész semmiképp se lehetett értéktelenebb, mint az első. Gogol tette annál kevésbé érthető. Miért semmisítette meg? Kétségtelen a pozitív hősökkel kapcsolatos problémái miatt.

Gogol megígérte, hogy ebben a kötetben már *teljes képet* ad Oroszországról, tehát pozitív, előremutató jellemeket is szerepeltet. Gogol a feudális rend keretében kitűnően gazdálkodó fáradhatatlan Kosztanzsoglo alakjában próbált reális ideált állítani az orosz népnek: ha sok ilyen Kosztanzsoglo akad, akkor megváltozik minden, a nép boldog és jó módú lesz. Némileg hasonló megoldást ajánlott nálunk Széchenyi, és nyomdokában Berzsenyi Dániel. Csakhogy ez a »megoldás»: a mezőgazdaság felvirágoztatása, rentábilissá tétele a feudális rend további fenntartása mellett — fából vaskarika, illúzió. Mert elképzelhető ugyan, hogy széles Oroszországban akadt néhány Kosztanzsoglo-vágású földbirtokos is, aki okos gazdálkodásával a birtokán élő jobbágyoknak is viszonylag jobb sort teremtetett, azonban az ilyen földesúr: fehér holló, csak nagy ritka kivétel, s az is marad, hiába minden kegyes szándék. A sok millió szegény nép nyomora ezen az úton nem változik meg. Ez az oka, hogy Gogol két ízben is megsemmisítette művét. Tudjuk, mint ember megtört, feladta egész addigi élete célját, sőt a fennálló rend igazolására vállalkozott. Ugyanakkor Gogol művésze-

tének fundamentuma az igazság. Elviselhetetlen volt számára a hazugság tudata: Kérlelhetetlen igazságszeretete szükségszerűen érezte, hogy amit ő nyújt példaképül Kosztanzsoglo alakjában, az csak a nép ámitása lenne. Bármily fájdalmas veszteség számunkra műve elvesztése, megsemmisítésével maga ítélte el a legszigorúbban saját reakciós nézeteit.

Gogol művei korán ismertté váltak Magyarországon. Első fecskéként Sükey Károly jelentetett meg egy Gogol-novellát 1853-ban. Követte azt 1860-ban Arany János Köpönyeg-fordítása. 1863-ban Vajda János lapja, a *Nővilág* közölt terjedelmes részletet a *Bulyba Tárászból*. Ugyanez a mű teljes egészében 1874-ben jelent meg. Ugyancsak 1874-ben adták ki először a *Holt lelkeket* és a *Revizort*, s ettől kezdve Gogol a magyar olvasók egyik legkedveltebb klaszszikusává lett. Századunk elején nagy jelentőségű, érdemes munka Szabó Endre *Holt lelkek-fordítása*.

1945 fordulatot jelentett a Gogol-kiadásban is. Egymás után láttak napvilágot: a *Mirgorod Kiss Dezső*, s a *Lánykérők* és a *Revizor* Honti Rezső fordításában. Kiemelkedő értékű, szinte egyszersmindenkorra szóló teljesítmény a Makai Imre által fordított Gogol novelláskötet (Arckép, Nyevszkij Proszpekt, Köpeny, Hintó, Orr stb.) és Áprily Lajos *Bulyba Tárász* fordítása. Végül nem kis nyeresége irodalmunknak a *Holt lelkek* új fordítása, amelyet az Új Magyar Könyvkiadó a Világirodalom Klaszszikusai sorozatban jelentetett meg. Sőtér István bevezetője jó tájékoztatót ad, Deveszeriné Guthi Erzsébet fordítása kitűnően követi az eredeti szöveget, értelmét maradéktalanul visszaadja, tiszta, világos fogalmazásával, hajlékony mondatszerkesztésével, kifejezései természetességével alkalmas arra, hogy a magyar olvasók széles rétegével megszerettesse Gogolt. Szövege mindenki számára könnyen, jól érthető, élvezetes olvasmány.

Megérett az idő a teljes magyar Gogol-kiadásra. Mindenesetre érdemes volna a *Holt lelkek* jelen kiadását a Világirodalom Klaszszikusai sorozat keretében, vagy hasonló kiadásban kiegészíteni egy második Gogol-kötettel, amely a már eddig lefordított és még lefordítandó kisebb Gogol-műveket tartalmazná.

Jánosy István

Ha kortárs volt és idézni tudjuk egy-egy szavát, gesztusát, — ha emlékszünk szerepeire s néhány kimagasló alakítására: akkor is nehéz írni egy színész nagyságáról. *Monet* számtalanszor megfestette tájainak némely részletét, hogy a hajnaltól estig egyre változó fényhatásokat megörökítse. De ki örökíti meg a színész játékának előadásról előadásra másoló árnyalatait? Még a film is csupán egy alakítást őriz, s hiányzik belőle az élet. Hiába minden modern segéd-eszköz: a színészi nagyság még ma is csak törtédekiben rögzíthető.

Nemcsak a színészet rajongóinak régi szívfájdalma ez, hanem a színháztudomány egyik súlyos és megoldatlan problémája is. Maga Kárpáti Aurél tudja legjobban, milyen nehéz feladatra vállalkozott, amikor könyvet írt Kántornéről. Hiszen a legszemléletesebb leírás sem pótolhatja a színészi játék *látásának*, hallásának élményét. Leírhatjuk, hogyan hangsúlyozta ezt vagy azt a mondatot, milyen volt a mozgása, arckifejezése, — de ez kissé mindig élettelen marad. Kántorné pedig ráadásul még ebben sem volt szerencsés: ami adatunk róla maradt, amit játékaról, egyéniségéről és életéről tudunk, — egy Jászai Marihoz vagy akár Dérynéhez képest is szegényesen kevés. Az említettek legalább naplót írtak, Kántornétól azonban néhány levélén kívül egyéb nem maradt ránk. A kortársak naplóból, az újságokból és e levelekből kellett hát összegyűjtenie Kárpáti Aurélnak az anyagot ehhez a kis, öt év terjedelmű könyvecskéhez. Egyik forrása nyilvánvalóan Szigligeti Kántorné-életrajza volt, de nem elégedett meg sem ezzel, sem Molnár György vagy mások emlékezéseivel: a rendelkezésre álló dokumentumok teljességre törekvő felhasználásával olyan elevenen támasztja életre a kort s benne Kántorné alakját, hogy már önmagában ez is értékessé teszi könyvét.

Ezt az értéket fokozza szempontjainak gazdagsága. A puszta életrajz helyett: oknyomozó módon, olykor feltevésekkel is, igyekszik világosságot deríteni az első nagy magyar tragika életének eddig tisztázatlan mozzanataira. Megmagyarázza, hogyan és miért hanyatlott egyre mélyebbre Kántorné, de ugyanakkor tárgyilagos és méltányos is mindaz, amit művészetéről mond. Sokoldalú jellemrajzt is ad erről a nagy művésznőről, aki csupa szenvedély és büszkeség volt s e két nagy erényénél két hibája: a hiúság s a konokság sem volt kisebb.

Kántorné életének egyes szakaszait végigkísérve, képet nyújt a könyv az akkori magyar színészet helyzetéről és munkájáról is. A leglényegesebb itt talán az, hogy: »mióta Pesten felépült az állandó magyar színház, az egész magyar színészet életének súlypontja ide tevődött át, a vidék elvesztette régebbi jelentőségét. A legjobb tehetségeket felszívta a központ. Minden valamirevaló színész Pestre törekedett, ahol a gyors ütemben fejlődő nagyvárosi életforma megnövelte a művészi igényeket és kialakította a művészi haladás nélkülözhetetlen feltételét: a rendszeres kritikát».

Nem kevésbé fontos, hogy néhány évvel később stílusváltás is történik: a declamálást lassan felváltja egy kevésbé éneklő szavaló-stílus, és Kántornét ezzel szemben a »régí iskolához« kezdik számítani.

Vidéki is, régies is, gögös is, öregszik is, — nem akar »hold lenni ott, ahol egykor nap volt«, nem akar anyaszerepeket játszani, a fiatal Laborfalvy Rózának engedve át a hősnőket, valamelyes intrika is közrejátszik, — így aztán Kántorné nem lesz a Nemzeti Színház tagja. Visszakerül vidékre, s »1837 után a vidéki színészet... már nem tudta előmozdítani tehetségének további fejlődését. Végképp elveszti lába alól a talajt.« 1851-es utolsó fellépése után színházi jegyárús, majd házmesternő lesz, s végül gróf Lázár József családjánál talál menedékre.

Annak ellenére, hogy a korabeli kritika sommás rövidséggel tőr napirendre egy-egy színész alakítása fölött (s ebben gyanúsán hasonlít a mai színikritikákhoz!), Kárpáti Aurélnak mégis sikerült jelentős anyagot gyűjtenie Kántorné *művészetének* méltatásához.

Ezzel kapcsolatban kitér a színikritika elvi kérdéseire is. »Kritikusaink túlnyomó része nem ébredt még annak tudatára, hogy amikor a színésztől ír, nem csupán bírálja, de meg is örökíti annak alkotását, végső soron tehát a jelen magyar színészet történetét írja« — mondja Kárpáti, s ez a megállapítás szinte mentegetőzés is, hiszen a régi színbírálokra is vonatkozik. A felületes, egyoldalú, csak a hibákkal foglalkozó régi bírálatok hiánya is, hogy olyan kevés, »hézagos és töredékes adata támaszkodhatunk, amikor színészetünk hőskorának egyik kimagasló alakjáról lehetőleg hiánytalan emberi és művészi arcképet szeretnénk a mai közönség szeme elé állítani.«

Kárpáti Aurél könyvének nincs szüksége erre a mentségre, de annál inkább szükségük van a ma színházi kritikusainak a meg-

szívelelendő figyelmeztetésre. Kárpáti a legkisebb adatot is megbecsüli, — milyen jó volna azonban, ha színjátszásunk »történetírói« (a kritikusok) legalább a jövőben megkönyyítenék a majdani kutatók munkáját!

Az időszerű, a ma kérdéseihöz fűződő észrevételek, a játékstílus egyes problémáinak felvetése, Kántorné művészi pályájának beillesztése színjátszásunk fejlődési folyamatába: mindez, számos érdekes részletkérdéssel együtt a maga nemében és a szerény lehetőségek közt kitűnő könyvvé teszi a »Kántornét.« Lírai hangja, gondos adatfelhasználása, világos felépítése, kor- és jellemrajza a tudományos igényen kívül a népszerűsítő mű igényeinek is megfelel. Megállapításai is szinte végső megfogalmazásnak tekinthetők: Kántornéről többet

igazabbat és helytállóbbat csak akkor lehetne mondani, ha újabb adatok kerülnének elő róla.

Kárpáti Aurél nemrég ünnepelte hetvenedik születésnapját. E kis könyve alkalmából is szeretettel köszöntjük őt s érdeklődéssel várjuk további színész-életrajzeit. Nagy színészeink életének, művészetének ez a fajta, megbízhatóan tudományos és mégis szépírói eszközökkel történő ismertetése nemcsak irodalomtörténeti szempontból hasznos — a drámairodalom mélyebb megértésére gondolok — hanem fontos segédeszköz fiatal színészeink nevelésében, s a már kiforrott művészek, rendezők, dramaturgok munkájában is.

Szabó Ede

BIBLIOGRÁFIA

LUKÁCS GYÖRGY ÍRÓI MUNKÁSSÁGA

Összeállította: Oltványi Ambrus

Az alább következő bibliográfia Lukács György írásainak jegyzékét tartalmazza: az első rész az önállóan, könyvalakban megjelent műveket, a második pedig az újságokban, folyóiratokban, gyűjteményes kiadványokban stb. szétszórva megjelent írásokat.

Bár a bibliográfia összeállításában teljességre törekedtünk, ezt a célt — az anyag egy részének hozzáférhetetlen volta miatt — még megközelítően sem sikerült elérnünk. Az 1919 előtti időszakból néhány cikk lappang még a *Magyar Hírlap* és *Pester Lloyd* című magyarországi, s a *Frankfurter Zeitung*, *Neue Rundschau* és *Schaubühne* című németországi lapokban. Az 1920-as években Bécsben és Berlinben megjelent magyar- és németnyelvű kommunista újságokban (*Rote Fahne*, *Internationale*, *Jugend-Internationale*, *Vörös Újság*, *Röpiratok*) a bibliográfiában felsoroltakon kívül még valószínűleg számos cikk található. E lapokban egyébként sok cikk jelent meg névtelenül vagy álnéven — ezek szerzősége a legtöbb esetben nem volt megállapítható. Sok hiányzik az 1930-as évek folyamán a Szovjetunióban (pl. a *Literaturnaja Gazeta*, *Novij Mir*, *Teatr*, *Moskauer Rundschau*, *Deutsche Zentralzeitung* c. lapokban) megjelent cikkekből is. Az 1945 utáni években magyar nyelven megjelent művek jegyzéke teljesen mondható, de a külföldön megjelent írásoké már korántsem az: bizonyos területek (pl. a délamerikai országok) anyagához egyáltalán nem lehetett hozzájutni és a többiekéhez is csak részben.

A bibliográfia nem tartalmazza a Lukács György egyetemi előadásai alapján — de az ő személyes ellenőrzése nélkül — készült sokszorosított jegyzeteket.

A bibliográfia (mindkét részen belül) az első megjelenés événél sorolja fel az egyes művek összes későbbi — akár csak részleges — megjelenését is.

A japán, kínai és héber nyelven megjelent művek címét és egyéb adatait magyar nyelven adjuk meg.

A bibliográfia lezárásának időpontja: 1955. júl. 1.

Főbb és fontosabb rövidítések (a közismert rövidítéseken kívül):

Gosz. Izd. = Goszudarsztvennoe Izdatelsztvo. (Állami Kiadó.)

Intern. Lit. = Internationale Literatur.

Lit. Kritik. = Literaturnij Kritik.

Lit. Gazeta = Literaturnaja Gazeta.

Lit. Enciklopedija = Literaturnaja Enciklopedija.

Lit. Obozrenie = Literaturnoe Obozrenie.

Társ. Szemle = Társadalmi Szemle.

Coll. = Collection (Gyűjtemény).

I. Önállóan megjelent művek

A dráma formája. Bp. 1909. Franklin ny. 36 l.

(Klny. a Budapesti Szemléből.)

Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez.

Bp. [1910.] Franklin ny. 34 l. (Klny. az Alexander-Emlékkönyvből.)

A lélek és a formák. (Kísérletek.) Bp. 1910.

Franklin. 210 l. (Levél a »Kisértetről« —

Rudolf Kassner — Theodor Storm —

Novalis — Richard Beer—Hoffmann —

Sören Kierkegaard és Regine Olsen —

Stefan George — Beszélgetés Laurence

Sterne-ről.)

Die Seele und die Formen. (Essays.) Berlin.

1911. Fleischel. 373 l. (Über Form und

Wesen des Essays — Rudolf Kassner —

Novalis — Theodor Storm — Stefan

- George — Charles-Louis Philippe — Richard Beer-Hoffmann — Ein Zweigespräch über Lawrence Sterne — Paul Ernst.)
- A modern dráma fejlődésének története. I—II.* Bp. 1911. Kisfaludy-Társ. (Franklin.) 496, 548 l.
- Esztétikai kultúra.* (Tanulmányok.) Bp. [1913] Athenaeum 92 l. (Modern Könyvtár 201—203. sz.) (»Arról a bizonyos homályosságról« — Esztétikai kultúra — Az utak elváltak — Augustus Strindberg hatvanadik születésnapján — Ady Endre — Jób Dániel novellái — Jegyzetek Szélpál Margitról — Thomas Mann második regénye — Der Weg ins Freie — Pontoppidan novellái.)
- Balázs Béla és akiknek nem kell.* (Összegyűjtött tanulmányok.) Gyoma. 1918. Kner. 121 l. (Előszó — A vándor énekel — Tristan hajóján — Misztériumok — Doktor Szélpál Margit — Az utolsó nap — Halálos fiatalság — Hét mese.)
- Taktika és etika.* Bp. 1919. Közoktatásügyi Népbiztosság. 40 l.
- Die Theorie des Romans.* (Ein geschichtsphilosophischer Versuch über die Formen der grossen Epik.) Berlin. 1920. Cassirer. 169 l.
- Geschichte und Klassenbewusstsein.* (Studien der Marxistischen Dialektik.) Berlin. [1923.] Malik-Verlag. 341 l. (Kleine Revolutionäre Bibl. 9.) (Vorwort — Was ist orthodoxer Marxismus? — Rosa Luxemburg als Marxist — Klassenbewusstsein — Die Verdinglichung und das Bewusstsein des Proletariats — Der Funktionswechsel des historischen Materialismus — Legalität und Illegalität — Kritische Bemerkungen über Rosa Luxemburgs »Kritik der russischen Revolution« — Methodisches zur Organisationsfrage.)
- Lenin.* (Studie über den Zusammenhang seiner Gedanken.) Wien. 1924. Verlag der Arbeiterbuchhandlung. 77 l.
- Lenin.* (Tanulmány Lenin gondolatainak összefüggéséről.) Ford.: Gábor Andor. Wien. 1924. Ama Verlag. 192 l.
- [*Lenin.*] (japánul.) Ford.: Gen Ohi. Tokio. 1927. Hakuyosha k. a.
- Moses Hess und die Probleme in der idealistischen Dialektik.* Leipzig. 1926. Hirschfeld. 51 l.
- [*Osztálytündat.*] (Japánul.) Ford.: Hozaburo Mizutani. Tokio. 1927. Doojinsha k. a. (Ld. németül a »Geschichte und Klassenbewusstsein« c. könyvben.)
- Literaturnüe teorii XIX. veka i marksizma.* Moszkva. 1937. Gosz. Izd. »Hudozsesztvennaja literatura«. 294 l. (Prediszlovie — Ludwig Feuerbach i nemeckaja literatura — Karl Marx i. F.-T. Vischer — Marx i Engels v polemike sz Lassallem po povodu »Sickingen«-a — Franz Mehring.) [A történelmi regény.] (Japánul.) Ford.: Fusaji Yamamura. Tokio. 1938. Mikasa k. a.
- A történelmi regény.* Bp. 1947. Hungaria. 305 l.
- K isztorii realizma.* Moszkva. 1939. Gosz. Izd. »Hudozsesztvennaja Literatura«. 370 l. (Prediszlovie Goethe: »Sztradanija molodovo Werthera«, »Wilhelm Meister« — »Hyperion« Hölderlina — Tragedija Heinricha von Kleista — Georg Büchner — Heinrich Heine — Balzac: Kreszt'jane — Balzac: Utracsennüe illüzi — Balzac, kritik Stendhal-ja — Tolsztoj i razvitie realizma — »Cselovesceszkaja komedija« predrevolücionnoj Rosszii.)
- Gottfried Keller.* Kiev. 1940. Staatsverlag der Nationalen Minderheiten der Ussr. 111 l.
- U. a. 2. k. a.* Berlin. 1946. Aufbau. 135 l. (Ld. a »Deutsche Realisten des 19. Jahrhunderts« c. kötetben is.)
- Írástudók felelőssége.* Moszkva. 1944. Idegennyelvű Irodalmi Kiadó 93 l.
- U. a. 2. k. a.* Bp. 1945. Szikra. 144 l. (Előszó — Ady, a magyar tragédia nagy éneke — Babits Mihály vallomásai — Harc vagy kapituláció? — Írástudók felelőssége — Prológ vagy epilóg? — A 2. kiadásban még: Előszó a 2. kiadáshoz.)
- [*Elbeszélés vagy leírás.*] (Kínaiul.) 1944. 100 l.
- Balzac, Stendhal, Zola.* [Bp. 1945.] Hungária. 146 l.
- U. a. 2. k. a.* Bp. [1949.] Hungária. 156 l. (Előszó — Balzac: Parasztkok — Balzac: Elvesztett illúziók — Balzac és Stendhal vitája — A százéves Zola — A 2. kiadásban még: Előszó a 2. kiadáshoz.)
- Balzac, Stendhal i Zola.* Warszawa. 1951. Książka—Wiedza. 66 l. (Z historii i teorii literatury 2.)
- Balzac und der französische Realismus.* Berlin. 1952. Aufbau. 103 l. (Vorwort — »Die Bauern« — »Verlorene Illusionen« — Balzac als Kritiker Stendhals — Zum hundertsten Geburtstag Zolas.)
- Lenin és a kultúra kérdései.* Bp. [1946.] Magyar Szovjet Művelődési Újs. 24 l.
- U. a. 2. k. a.* Bp. 1948. Új magyar Könyvkiadó. 24 l. (Ld. az »Irodalom és demokrácia« c. kötetben is.)
- Lenin si problemele culturii.* [Bucuresti.] 1947. Editura Partidului Comunist Român. 39 l.
- Irodalom és demokrácia.* (Hozzájárulók: Füst Milán és Darvas József.) Bp. 1946. Szikra. 47 l. (A MKP pol. akadémiaja 2.) (Ld. az azonos című nagyobb tanulmány-kötetben is.)
- Népi írók a mérlegen.* (Hozzájárulók: Horváth Zoltán és Erdei Ferenc.) Bp. 1946. Szikra. 45 l. (A MKP pol. akadémiaja 6.) (Ld. az

- »Irodalom és demokrácia« c. kötetben is.)
- József Attila. (A MKP székházában 1945. dec. 2-án elhangzott két előadás.) I. Lukács György: Pártköltészet. 3—32. l. Bp. 1946. Szikra, 67 l. (Ld. az »Irodalom és demokrácia« c. kötetben is.)
- Nagy orosz realisták. Bp. 1946. Szikra, 167 l.
- U. a. 2. jav. és bőv. k. a. Bp. 1949. Szikra, 213 l. (Előszó — Az orosz demokrata irodalomkritika nemzetközi jelentősége — Tolsztoj és a realizmus fejlődése — Dosztojevszkij — A forradalom előtti Oroszország »Emberi komédiája« — Tolsztoj és a nyugati irodalom — A 2. kiadásban még: Előszó a 2. kiadáshoz — Puskin: Borisz Godunov.)
- Velci rusti realisté. Přeložil: F. Komercová. Praha. 1948. Svoboda, 258 l.
- Der russische Realismus in der Weltliteratur. Berlin. 1949. Aufbau, 293 l. (Die internationale Bedeutung der russischen demokratischen Literaturkritik — Leo Tolstoi und die Entwicklung des Realismus. — Dostojewskij — Maxim Gorki: I. Der Befreier. II. »Die menschliche Komödie« des vorrevolutionären Russlands — Leo Tolstoi und die westliche Literatur.)
- Vel'ki ruski realisti. Prelöz.: L. Ivancová—A. Kalincová. Bratislava, 1950. Pravda, 475 l. (Essaye a studie 7.) (Uvod k slovenskému vydaniu — Medzinárodný význam ruskej demokratickej literárnej kritiky — Tolsztoj a význam realizmu — Dosztojevszkij — »Ludská komédia« predrevolučného Ruska — Tolstoj a západná literatúra — Puskinovo miesto vo svetovej literatúre — Cernysevského román »Cobrobit?« — Solochovov »Tichý Don«.)
- Nagy orosz realisták. — Kritikai realizmus. Bp. 1952. Szikra, 275 l. 3. k. a. (Előszó az első kiadáshoz — Előszó a második kiadáshoz — Előszó a harmadik kiadáshoz — Puskin helye a világirodalomban — »Borisz Godunov« — Az orosz forradalmi-demokrata irodalomkritika nemzetközi jelentősége — Csernisevskij: »Mit tegyünk?« — Dosztojevszkij — Tolsztoj és a realizmus fejlődése — Tolsztoj és a nyugati irodalom.)
- Nagy orosz realisták. — Szocialista realizmus. Bp. 1952. Szikra, 323 l. 3. jav. és bőv. k. a. (Előszó a harmadik kiadáshoz — A felszabadító — A forradalom előtti Oroszország »Emberi komédiája« — A. Fagyeev: Tizenkilencen — Ny. Virta: Magány — M. Solohov: Csendes Don — A. Makarenko: Az új ember kovácsa — A. Platonov: A halhatatlanok — Solohov: Új barázdát szánt az eke — A. Bek: A volokamszki országút — E. Kazakevics: Tavasz az Oderán.)
- Der russische Realismus in der Weltliteratur. Berlin. 1952. Aufbau, 541 l.
- U. a. 2. k. a. Berlin. 1953. Aufbau, 592 l. (Vorwort zur ersten und zweiten Auflage — Vorwort zur dritten Auflage — I. Der kritische Realismus. Puschkins Platz in der Weltliteratur — »Boris Godunov« — Die internationale Bedeutung der demokratisch-revolutionären Literaturkritik — Tschernyschewski's Roman »Was tun?« — Dostojewskij — Tolstoi und die Probleme des Realismus. — Tolstoi und die westliche Literatur. II. Der sozialistische Realismus. Der Befreier — »Die menschliche Komödie« des vorrevolutionären Russlands — Fadejew: »Die Neunzehn« — Wirta: »Einsamkeit« — Scholochow: »Der stille Don« — Makarenko: »Der Weg ins Leben« — Platonow: »Die Unsterblichen« — Scholochow: Neuland unterm Pflug« — Beck: »Wolokamsker Chaussee« — Kasakewitsch: »Frühling an der Oder« — A második kiadásban még: Gogol.)
- [Orosz realizmus a világirodalomban.] (Japánul.) Ford.: K. Sasaki. É. n. David-Sa k. a. [Dosztojevszkij—Tolsztoj és a realizmus problémái — Tolsztoj és a nyugati irodalom.]
- Goethe és kora. [Bp. 1946.] Hungária, 215 l. (Előszó — Az ifjú Werther szenvedései — Meister Vilmos tanulóévei — Schiller és Goethe levélváltása — Schiller elmélete a modern irodalomról — Hölderlin Hyperionja — Faust-tanulmányok.)
- Goethe und seine Zeit. Bern. 1947. Francke, 207 l.
- U. a. 2. k. a. Berlin. 1950. Aufbau, 364 l.
- U. a. 3. k. a. Berlin. 1953. Aufbau, 266 l. (Vorwort — Leiden des jungen Werthers — Wilhelm Meisters Lehrjahre — Der Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe — Schillers Theorie der modernen Literatur — Hölderlins Hyperion — Faust-Studien — A második és harmadik kiadásban még: Unser Goethe.)
- Goethe et son époque. Trad. de l'allemand par L. Goldmann—Frank. Paris. 1949. Nagel, 351 l. (Coll. Pensées.)
- Goethe e il suo tempo. Trad. del tedesco Enrico Burich. Verona. 1949. Mondadori, 353 l.
- [Goethe és kora.] Első rész. (Japánul.) Ford.: Sunji Sasamoto. É. n. Csuo-Koron Sa k. a. [Faust-tanulmányok.]
- [Goethe és kora.] Második rész. (Japánul.) Ford.: Hideo Kikumori. É. n. Aoki-Shoten k. a.
- Az újabb német irodalom rövid története. Ford.: Gáspár Endre. [Bp.] 1946. Athenaeum, 152 l.
- Brève histoire de la littérature allemande, du XVIIIe siècle à nos jours. Trad. de l'alle-

- mand : par L. Goldmann et M. Butor. Paris. 1849. Nagel. 262 l. (Coll. Pensées.)
- Skizze einer Geschichte der neueren deutschen Literatur.* (Fortschritt und Reaktion in der deutschen Literatur — Deutsche Literatur im Zeitalter des Imperialismus.) Berlin. 1953. Aufbau. 161 l.
- [*Az újabb német irodalom rövid története.*] (Japánul.) Ford.: Tadamihhi Doke és Takuzo Obase. É. n. Ivanami-Soten k. a.
- Nietzsche és a fasizmus.* Bp. [1946.] Hungária. 79 l.
- U. a. 2. k. a. Bp. 1949. Hungária. 87 l. (Előszó — Nietzsche és a német fasizmus — Nietzsche mint a fasiszta esztétika előfutára.)
- Irodalom és demokrácia.* Bp. 1947. Szikra. 192 l.
- U. a. 2. jav. k. a. Bp. 1948. Szikra. 188 l. (Előszó — Demokrácia és kultúra — Lenin és a kultúra kérdései — Irodalom és demokrácia I. — Irodalom és demokrácia II. — Népi írók a mérlegen — Pártkölteszt — Szabad vagy irányított művészet? — Régi és új legendák ellen — A magyar irodalom egysége.)
- Literatura a demokrácia.* Prelozili Imrih Bojsa — Ladislav Szántó. Bratislava. 1949. Pravda. 180 l.
- A polgár nyomában.* (A hetvenéves Thomas Mann.) Ford.: Rabinovszky Máriusz. Bp. [1947.] Anonymus. 51 l.
- Thomas Mann settentenne.* (Ovvero sulle tracce del borghese.) Roma. 1947. 37 l. (Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria in Roma. Nouva Ser. 7.)
- A marxizmus esztétika alapjai.* Bp. 1947. Szikra. 16 l. (Szemináriumi füzetek kultúrvezetők számára 3.)
- A »giccsről« és a »proletkult«-ról.* Bp. 1947. Szikra. 16 l. (Szemináriumi füzetek kultúrvezetők számára 4.)
- A polgári filozófia válsága.* Bp. 1947. Hungária. 248 l.
- U. a. 1. bőv. k. a. Bp. 1949. Hungária. 286 l. (Előszó — Adalékok a modern dialektika történetéhez — A polgári filozófia válsága — A kapitalizmus világképe reformista tükrében — Arisztokratikus és demokratikus világnézet — Az egzisztencializmus — Az egzisztencialista etika zsákutcaja — Lenin ismeretelmélete és a modern filozófia problémái — Megváltozott világkép — A második kiadásban még: A kapitalista kultúra csödjé — Heidegger redivivus.)
- Fortschritt und Reaktion in der deutschen Literatur.* Berlin 1947. Aufbau. 118 l.
- U. a. 2. k. a. Berlin. 1950. Aufbau. 113 l. (A »Skizze einer Geschichte der neueren deutschen Literatur« c. könyv első része.)
- Ogledi o realizmu.* (Balzac, Stendhal, Zola, Heine.) (Szerbül.) Beograd. 1947. Kultura. 218 l. (Predgovor — Seljaci od Balzaca — Izgubljeni iluzije od Balzaca — Polemika između Balzaca i Stendhala — Zolina stogodisnjica — Heinrich Heine.)
- Ogledi o realizmu.* (Balzac, Stendhal, Zola, Heine.) (Horvátul.) Zagreb. 1947. Kultura. 199 l. (Seljaci od Balzaca — Izgubljeni iluzije od Balzaca — Polemika između Balzaca i Stendhala — Zolina stogodisnjica — Heinrich Heine.)
- Der junge Hegel.* (Über die Beziehungen von Dialektik und Oekonomie.) Zürich — Wien. 1948. Europa-Verlag. 718 l.
- U. a. 2. k. a.: *Der junge Hegel und die Probleme der kapitalistischen Gesellschaft.* Berlin. 1954. Aufbau. 654 l.
- Karl Marx und Friedrich Engels als Literaturhistoriker.* Berlin. 1948. Aufbau. 248 l.
- U. a. 2. k. a. Berlin. 1952. Aufbau. 173 l. (Die Sickingendebatte zwischen Marx — Engels und Lassalle — Friedrich Engels als Literaturtheoretiker und Literaturkritiker — Marx und das Problem des ideologischen Verfalls — Volkstribun oder Bürokrat?)
- [*Marx és Engels mint irodalomtörténészek.*] (Japánul.) Ford.: Fumijo Aihara. 1954?
- Schicksalswende.* (Beiträge zu einer neuen deutschen Ideologie.) Berlin. 1948. Aufbau. 358 l. (Der deutsche Faschismus und Nietzsche — Der deutsche Faschismus und Hegel — Über Preussentum — Aktualität und Flucht — Erzählen oder beschreiben? — »Grösse und Verfall« des Expressionismus — Die verbannte Poesie — Thomas Mann über das literarische Erbe — Arnold Zweigs Romancyklus über den imperialistischen Krieg 1914 bis 1918 — Johannes R. Bechers »Abschied« — Schicksalswende.)
- Új magyar kultúráért.* Bp. 1948. Szikra. 234 l. (Előszó — A MKP és a magyar kultúra — A százéves Toldi — Heine és a 48-as forradalom ideológiai előkészítése — A felszabadító — Megjegyzések egy irodalmi vitához — A népi irodalom múltja és jelene — Levél Németh Andorhoz Déry Tibor regényéről — Színvonal és népszerűség — Valóság és művészet — Az absztrakt művészet magyar elméletei — Ady nem alkszik — A hatvanéves Kasák — Leszámolás a múlttal — Mire jó a kétségbeesés? — Egy rossz regény mágójára — Elfogulatlan irodalomszemléletért — Fejtő Ferenc — Heine — Baumgarten Ferenc — Osvát Ernő összes írásai — Márai új regénye — Újhold.)
- A marxista filozófia feladatai az új demokráciában.* Bp. [1948.] »Budapest« Irodalmi Intézet. 58 l.

- A realizmus problémái.* Ford.: Gáspár Endre. Bp. [1948.] Athenaeum. 391 l. (Előszó — A művészet és az objektív valóság — A harmonikus ember eszménye a polgári esztétikában — A művészi alakok intellektuális arca — Marx és az ideológiai hanyatlás problémája — Néptribun vagy bürokrata — Elbeszélés vagy leírás — A realizmusról van szó — Levélváltás Anna Seghers-szel — Mi a normális viszony író és kritikus között?)
- Thomas Mann.* (Két tanulmány.) Bp. 1948. Hungária. 105 l. (Előszó — A polgár nyomában — A modern művészet tragédiája).
- Thomas Mann.* Berlin. 1950. Aufbau. 112 l.
- U. a. 2. k. a.* Berlin. 1953. Aufbau. 107 l. (Vorwort — Auf der Suche nach dem Bürger — Die Tragödie der modernen Kunst.)
- Az irodalomtörténet revíziója és az irodalomtanítás.* Bp. 1948. Athenaeum ny. 14 l.
- Hölderlin.* (Tanulmány.) [Hölderlin-versekkel együtt.] Bp. [1948.] »Budapest« Irodalmi Intézet. 94 l. (5—46 l.) (Új Kvtr. 25.) (Ld. a »Goethe éskora« c. kötetben is.)
- Existentialisme ou marxisme?* Trad. par E. Kelemen. Paris. 1948. Nagel. 310 l. (Coll. Pensées.) (Introduction — La crise de la philosophie bourgeoise — De la phénoménologie à l'existentialisme — L'impasse de la morale existentialiste — La théorie léninienne de la connaissance et les problèmes de la philosophie moderne.)
- Existentialismus oder Marxismus?* (Essays.) Berlin. 1951. Aufbau. 183 l. (Vorwort — Die Krise der bürgerlichen Philosophie — Der Existentialismus — Die Robinsonade der Dekadenz — Die Erkenntnis-theorie Lenins und die Probleme der modernen Philosophie — Anhang: Heidegger redi-vivus.)
- Existencialismus či marxismus.* Přeložili V. Vlček a J. Marek. Praha. 1949. Nova Osveta. 229 l.
- [*Existencializmus vagy marxizmus?*] (Héberül.) Tel-Aviv. 1950. 190 l.
- [*Existencializmus vagy marxizmus?*] (Japánul.) Ford.: Sirocsuka és Oimatsu. [Tokio.] Ivanami-Soten k. a.
- Essays über Realismus.* Berlin. 1948. Aufbau. 268 l. (Das Ideal der harmonischen Menschen in der bürgerlichen Ästhetik — Intellektuelle Physiognomie der künstlerischen Gestalten — Der Kampf zwischen Liberalismus und Demokratie im Spiegel des historischen Romans der deutschen Antifaschisten — Es geht um den Realismus — Ein Briefwechsel zwischen Anna Seghers und Georg Lukács — Schriftsteller und Kritiker.)
- [*Tanulmányok a realizmusról.*] (Japánul.) Ford.: T. Ito és K. Komori. 1954? Riron-Sa k. a. [A realizmusról van szó — Levélváltás Anna Seghers-szel — Író és politikus.]
- A kapitalista kultúra csődje.* Bp. 1949. Szikra. 26 l. (A MDP pol. akadémiaja 1.) (Ld. »A polgári filozófia válsága« c. kötet 2. kiadásában is.)
- Ady Endre.* Bp. 1949. Szikra. 31 l. (Ld. az »Írástudók felelőssége« c. kötetben is.)
- Marx és Engels irodalomelmélete.* Bp. 1949. Szikra. 163 l. (Tudomány és Haladás 24.) (Előszó — Marx, Engels és Lassalle vitája a »Sickingen«-ről — Engels Frigyes, mint irodalmi teoretikus és irodalmi kritikus — Bevezetés a Marx—Engels: Művészet, irodalom c. kötetéhez.)
- Goethes Faust.* (Svédül.) Inledning och översättning av K.-G. Wall. Stockholm. 1949. Lius. 197 l. (Ld. a »Goethe és kora« c. könyvben, és ennek idegennyelvű kiadásában is.)
- Deutsche Literatur im Zeitalter des Imperialismus.* (Eine Übersicht ihrer Hauptströmungen.) Berlin. 1950. Aufbau. 83 l. (A »Skizze einer Geschichte der neueren deutschen Literatur« c. könyv második része.)
- Saggi sul realismo.* Torino. 1950. Einaudi. 375 l. (Introduzione — *Il realismo francese.* Balzac: Les Paysans — Balzac: Les Illusions Perdues — La polemica tra Balzac e Stendhal — Per il centenario di Zola — *Il realismo russo.* Importanza mondiale della critica letteraria democratica russa — Tolstoj e l'evoluzione del realismo — Dostoevskij — La »Commedia umana« della Russia prerivoluzionaria — Tolstoj e la letteratura occidentale.)
- Studies in European Realism.* (A Sociological Survey of the Writings of Balzac, Stendhal, Zola, Tolstoy, Gorki and others.) Transl. by Edith Bone. London. 1950. Hillway Publishing Co. 277 l. (Preface — Balzac: The Peasants — Balzac: Lost Illusions — Balzac and Stendhal — The Zola Centenary — The International Significance of Russian Democratic Literary Criticism — Tolstoy and the Development of Realism — The Human Comedy of Pre-Revolutionary Russia — Leo Tolstoy — and Western European Literature — The Liberator.)
- Sztálin cikkeinek tanulságai az irodalom- és művészettörténet szempontjából.* Bp. [1951.] Akadémiai Kiadó. 67—71 l. (Könyv. a Magy. Tud. Akadémia I—II. Oszt. Közleményeiből.)
- [*Realizmus az irodalomban.*] (Héberül.) 1951. 392 l. [A művészi alakok intellektuális arca — Elbeszélés vagy leírás? — Levélváltás Anna Seghers-szel — Tolsztoj rea-

- lizmusa — Tolsztoj és a nyugati irodalom — Marx és az ideológiai hanyatlás problémája.]
- Deutsche Realisten des 19. Jahrhunderts.* Berlin. 1952. Aufbau. 317 l. (Vorwort — Die Tragödie Heinrich von Kleists — Eichendorff — Der faschistisch verfälschte und der wirkliche Georg Büchner — Heinrich Heine als nationaler Dichter — Gottfried Keller — Wilhelm Raabe — Der alte Fontane.)
- Puschkin—Gorki.* (Zwei Essays.) Leipzig. é. n. (1952?) Vlg. Ph. Reclam. 158 l. (Ld. a »Der russische Realismus in der Weltliteratur« c. kötetben is.)
- Az irracionálisizmus alapvetése a két forradalom közötti korszakban.* (1789—1848.) Bp. 1952. Akadémiai Kiadó. 277—402 l. (Klny. a Filozófiai Évkönyv I. évfolyamából.) (Az ész trónfosztása« c. könyv első része.)
- Il marxismo e la critica letteraria.* Trad. di Cesare Cases. Torino. 1953. Einaudi. 472 l. (Saggi 169.) (Premessa all'edizione italiana — Introduzione agli scritti di estetica di Marx ed Engels — La polemica tra Marx—Engels e Lassalle sulla tragedia »Franz von Sickingen« — Friedrich Engels teoretico e critico della letteratura — Marx e il problema della decadenza ideologica — Tribuno del popolo o burocrate? — Narrare o descrivere? — La fisionomia intellettuale dei personaggi artistici — Una discussione epistolare tra Anna Seghers e Georg Lukács — Lo scrittore e il critico.)
- Adalékok az esztétika történetéhez.* Bp. 1953. Akadémiai Kiadó. 477 l. (Előszó — Schiller esztétikájához — Bevezetés Hegel esztétikájába — Bevezetés Csernisevskij esztétikájába — Bevezetés a marxi esztétikába — Marx, Engels és Lassalle Sickingen-vitája — Engels Frigyes mint irodalomteoretikus és irodalomkritikus — K. Marx és Fr. Th. Vischer — Nietzsche, mint a fasiszta esztétika előfutára — Franz Mehring — Irodalom és művészet, mint felépítmény.)
- Beiträge zur Geschichte der Ästhetik.* Berlin. 1954. Aufbau. 438 l. (Vorwort — Zur Ästhetik Schillers — Hegels Ästhetik — Einführung in die Ästhetik Tschernischewskijs — Einführung in die ästhetischen Schriften von Marx und Engels — Karl Marx und Friedrich Theodor Vischer — Nietzsche als Vorläufer der faschistischen Ästhetik — Franz Mehring — Literatur und Kunst als Überbau.)
- Az ész trónfosztása.* (Az irracionalista filozófia kritikája.) Bp. 1954. Akadémiai Kiadó. 696 l.
- Die Zerstörung der Vernunft.* Berlin. 1954. Aufbau. 689. l.

[*Tanulmányok.*] (Japánul.) Ford.: Ihro Haru. É. n. Mirai Sha. k. a.

[*Lukács György—Anna Seghers: Levélváltás az irodalomról.*] (Héberül.) É. n.

II. Szétszórtan megjelent művek

1902.

- Színház.* (Nemzeti Színház — Berlin.) = Magyar Szalon XXVIII. kötet. 1902. nov. 161—168. l.
- Színház.* (Nemzeti Színház.) = Magyar Szalon XXVIII. kötet. 1902. dec. 309—315. l.

1903.

- Színház.* (Nemzeti Színház — Vigszínház — Wien — Berlin.) = Magyar Szalon XXVIII. kötet. 1903. jan. 401—411. l.
- Színház.* (Nemzeti Színház — Magyar Színház.) = Magyar Szalon XXVIII. kötet. 1903. febr. 497—502. l.
- Színház.* (Nemzeti Színház — Vigszínház — Magyar Színház.) = Magyar Szalon XXVIII. kötet. 1903. márc. 641—649. l.
- Színház.* (Nemzeti Színház — Vigszínház — Magyar Színház.) = Magyar Szalon XXIX. kötet. 1903. ápr. 749—751. l.
- Színház.* (Nemzeti Színház.) = Magyar Szalon XXIX. kötet. 1903. május. 847—848. l.
- Színház.* (Nemzeti Színház.) = Magyar Szalon XXIX. kötet. 1903. júl. 1073—1077. l.
- Bang Hermann.* = Jövendő. 1903. jún. 7. 48—49. l. (Betűjel: L. Gy.)
- Az új Hauptmann.* = Jövendő. 1903. aug. 23. 29—32. l.

1906.

- A dráma formája.* = Szerda. 1906. 340—343. l.
- Gondolatok Ibsen Henrikrről.* = Huszadik Század. 1906. II. kötet. 127—137. l.

1907.

- Gauguin.* = Huszadik Század. 1907. 559—562. l.

1908.

- Novalis.* (Jegyzetek a romantikus életfilozófiáról.) = Nyugat. 1908. I. kötet. 313—324. l.
- Rudolf Kassner.* = Nyugat. 1908. I. kötet. 733—741. l.
- Stefan George.* = Nyugat. 1908. II. kötet. 202—211. l.

Der Weg ins Freie. (Arthur Schnitzler regénye.) = Nyugat. 1908. II. kötet. 222—224. l.
Könyvek Ibsenről. = Nyugat. 1908. II. kötet. 390—392. l.
Bíró Lajos novellái. = Huszadik Század. 1908. II. kötet. 255—259. l.
Thália rediviva! = Huszadik Század. 1908. II. kötet. 398—399. l. (Betűjel: L. Gy.)
Új magyar költők. (A Holnap.) = Huszadik Század. 1908. II. kötet. 431—433. l. (Betűjel: L. Gy.)

1909.

Richard Beer—Hoffmann. = Nyugat. 1909. I. kötet. 151—164. l.
Jegyzetek Szélpál Margitról. = Nyugat. 1909. I. kötet. 604—610. l.
Thomas Mann új regénye. = Nyugat. 1909. II. kötet. 486—491. l.
Thomas Manns Roman »Königliche Hohheit«. = Georg Lukács zum siebzigsten Geburtstag. Berlin. 1955. Aufbau, 213—224. l.
Anzengruber. (Részlet »A modern dráma fejlődése« c. könyvből.) = Nyugat. 1909. II. kötet. 656—665. l.
Jób Dániel novellái. = Huszadik Század. 1909. I. kötet. 106—109. l.
August Strindberg hatvanadik születése napján. = Huszadik Század. 1909. I. kötet. 172—175. l.
Doctor Szélpál Margit. = Huszadik Század. 1909. I. kötet. 578—581. l.
A szociális dráma lehetősége. (Részlet »A modern dráma fejlődése« c. könyvből.) = Huszadik Század. 1909. II. kötet. 42—59. l.
Új magyar líra. = Huszadik Század. 1909. II. kötet. 286—292 l., 419—424. l.
Móricz Zsigmond novellás könyve. = Huszadik Század. 1909. II. kötet. 524—526. l. (Betűjel: L. Gy.)
A dráma formája. = Budapesti Szemle. 139. kötet. 1909. 389—425. l.

1910.

Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez. = Alexander-émlékkönyv. Bp. 1910. 388—421. l.
Az utak elváltak. = Nyugat. 1910. 190—193. l.
Sören Kierkegaard és Regine Olsen. = Nyugat. 1910. 378—387. l.
Fülep Lajos Nietzsche-ről. = Nyugat. 1910. 1014—1015. l.
Arról a bizonyos homályosságról. (Válasz Babits Mihálynak.) = Nyugat. 1910. 1749—1752. l.
Esztétikai kultúra. = Renaissance. 1910. I. kötet. 123—136. l.

Félnek az egészségtől. = Renaissance. 1910. I. kötet. 562—564. l.
Charles-Louis Philippe. = Renaissance. 1910. II. kötet. 225—239. l.

1911.

Shakespeare és a modern dráma. = Magyar Shakespeare-Tár. 1911. 119—132. l.
Pontoppidan novellái. = Auróra. 1911. 153—156. l.
A lelki szegénységről. = Szellem. 1911. 202—214. l.
Von der Armut am Geiste. = Neue Blätter, Berlin. 1912. II. sorozat. 5—6 füzet. 67—92. l.
A tragédia metafizikája. (Metaphysik der Tragödie.) = Szellem. 1911. 109—129. l.
Metaphysik der Tragödie. = Logos. 1911. II. kötet. 79—91. l.
Leopold Ziegler. = Szellem. 1911. 255—256. l. (Betűjel: L. Gy.)
Wilhelm Diltthey. = Szellem. 1911. 253. l. (Betűjel: L. Gy.)
Zsidó miszticizmus. = Szellem. 1911. 256. l. (Betűjel: L. Gy.)

1913.

Balázs Béla: Az utolsó nap. = Nyugat. 1913. II. kötet. 584—587. l.
Egypár szó a dráma formájáról. (Babits Mihálynak.) = Nyugat. 1913. I. kötet. 324—325. l.
Der Dramatiker des neuen Ungarns. (Balázs Béla: Misztériumok.) = Pester Lloyd. 1913. 53. sz.

1914.

Soziologie des modernen Drama. = Archiv f. Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik. 38. kötet. 1914. 303—345. l., 662—706. l.

1916.

Megjegyzések Balázs Béla új verseiről. = Nyugat. 1916. II. kötet. 751—759. l.
Ariadne auf Naxos. = Paul Ernst, zu s. 50. Geburtstag. 1916. 11—18. l.

1917.

Forgács Rózsiról. = Nyugat. 1917. II. kötet. 322—323. l.
Subjekt-objekt Beziehungen in d. Aesthetik. = Logos. VII. kötet. 1917. 1—39. l.

Az alany és a tárgy viszonya az esztétikában. = Athenaeum. 1918. 45—69. l., 79—105. l.

1918.

A konzervatív és progresszív idealizmus vitája. = Lukács György hozzászólása. = Huszadik Század. 1918. I. kötet. 378—382. l.

Molnár Ferenc Andorja. = Huszadik Század. 1918. II. kötet. 253—257. l.

E. Lask. = Kantstudien. XXII. kötet. 1918. 349—370. l.

1919.

Előszó Podach—Vértes: A társadalmi fejlődés iránya c. művéhez. = Podach—Vértes: A társadalmi fejlődés iránya. (A kommunizmus gyakorlati kivitelének kérdése.) Bp. 1919. Lantos. 5—6. l.

A szellemi vezetés kérdése és a »Szellemi munkások«. = Internationale. (Bp.) 1919. 3—4. sz. 74—76. l.

Jogrend és erőszak. = Internationale. (Bp.) 1919. Melléklet a 3—4. számhoz. 1—4. l.

U. a. Kivonatolts közlés: Irodalmi Újság, 1955. 12. sz.

Régi kultúra és új kultúra. = Internationale. (Bp.) 1919. 6—7. sz. 6—12. l.

Alte Kultur und neue Kultur. = Kommunismus. 1920. 1538—1549. l. (Betűjel: G. L.)

A történelmi materializmus funkcióváltozása. = Internationale. (Bp.) 1919. 8—9. sz. 13—19. l.

Felvilágosításul. = Vörös Újság. 1919. 60. sz. U. a. Népszava. 1919. 93. sz.

Mi a forradalmi cselekvés? = Vörös Újság. 1919. 62. sz.

Fel szólalás a KMP első kongresszusán. = Vörös Újság. 1919. 108. sz.

Sajtószabadság és kapitalizmus = Vörös Újság 1919. júl. 10. (Név nélkül).

Fel szólalás az Ifjúmunkások Országos Szövetségének Kongresszusán. = Vörös Újság. 1919. 144. sz.

A győzelmes proletariátus taktikája. = Népszava. 1919. 90. sz.

Az igazi egység. = Népszava. 1919. 96. sz.

1920.

A fehér terror társadalmi Hinterlandja. = Proletár. (Bécs.) 1920. jún. 30. 5—6. l.

Kormányválságok. = Proletár. (Bécs.) 1920. júl. 8. 5—6. l.

Miért nem bukkott el a magyar proletárdiktatúra? = Proletár. (Bécs.) 1920. júl. 29. 5—6. l.

A gyarmatok szabadságharca. = Proletár. (Bécs.) 1920. aug. 5. 11. l.

Önkritika. = Proletár. (Bécs.) 1920. aug. 12. 13—14. l.

Bojkott és bojkott. = Proletár. (Bécs.) 1920. aug. 19. 7—8. l.

Korvin Ottó. = Proletár. (Bécs.) 1920. aug. 19. 19—20. l.

Forradalom és ellenforradalom Németországban. = Proletár. (Bécs.) 1920. aug. 26. 7—8. l.

A német proletariátus egysége. = Proletár. (Bécs.) 1920. szept. 2. 7—8. l.

Tömegsztrájk és munkástanácsok Németországban. = Proletár. (Bécs.) 1920. szept. 9. 7—9. l.

Ünnepontás. = Proletár (Bécs.) 1920. szept. 16. 9—10. l.

Az olasz forradalom válsága. = Proletár. (Bécs.) 1920. szept. 23. 5—6. l.

A kommunista párt és politikai munkástanácsok Németországban. = Proletár. (Bécs.) 1920. szept. 30. 7—8. l.

A fehér terror és a függetlenek. = Proletár. (Bécs.) 1920. okt. 7. 7—9. l.

Hol állunk? = Proletár. (Bécs.) 1920. okt. 14. 3—4. l.

Kassel és Halle. = Proletár. (Bécs.) 1920. okt. 28. 3—4. l.

A konszolidáció kísérlete. = Proletár. (Bécs.) 1920. nov. 4. 5—6. l.

Veszélyes zóna. = Proletár. (Bécs.) 1920. nov. 11. 5—6. l.

Friedrich Engels születésének 100. évfordulójára. = Proletár. (Bécs.) 1920. nov. 18. 5—6. l.

Ki spekulál? = Proletár. (Bécs.) 1920. nov. 25. 5—6. l.

A szakszervezetek a forradalom útján. = Proletár. (Bécs.) 1920. dec. 23. 3—4.

Bodóné generális. = Proletár. (Bécs.) 1920. dec. 30. 5. l.

Zur Organisationsfrage der Intellektuellen. = Kommunismus. 1920. 3. sz. 14—18. l. (Betűjel: G. L.)

Die neueste Ueberwindung des Marxismus. = Kommunismus. 1920. 155—156. l. (Betűjel.: G. L.)

Zur Frage des Parlamentarismus. = Kommunismus. 1920. 161—172. l. (Betűjel: G. L.)

Organisationsfragen der dritten Internationale. = Kommunismus. 1920. 238—250. l. (Betűjel: G. L.)

Klassenbewusstsein. = Kommunismus, 1920. 415—423., 468—473. l. (Betűjel: G. L.)

Die moralische Sendung der kommunistischen Partei. = Kommunismus. 1920. 482—488. l. (Betűjel: G. L.)

Kapitalistische Blockade, proletarischer Boykott. = Kommunismus. 1920. 847—854. l. (Betűjel: G. L.)

Opportunismus und Putschismus. = Kommunismus. 1920. 1107—1115. l. (Betűjel: G. L.)

Legalität und Illegalität. = Kommunismus. 1920. 1259—1264., 1324—1333. 1. (Betűjel: G. L.)
Die Krise des Syndikalismus in Italien. = Kommunismus. 1920. 1432—1440. 1. (Betűjel: G. L.)
Kassel und Halle. = Kommunismus. 1920. 1466—1473. 1. (Betűjel: G. L.)
Der Parteitag der kommunistischen Partei Deutschlands. = Kommunismus. 1920. 1561—1564. 1. (Betűjel: G. L.)

1921.

Előszó Rosa Luxemburg »Tömegsztrájk« c. művéhez. = Luxemburg: Tömegsztrájk. Wien. 1921. Arbeiter-Buchhandlung. 3—9. 1.
 $2\frac{1}{2}$ = 0. = Proletár. (Bécs.) 1921. jan. 27. 7—8. 1.
A porosz választások mérlege. = Proletár. (Bécs.) 1921. márc. 3. 13—14. 1.
Antantultimátum — a tőzsde nyugodt. = Proletár. (Bécs.) 1921. márc. 10. 3—4. 1.
A német válság. = Proletár. (Bécs.) 1921. márc. 17. 3—4. 1.
Állandósul a magyar válság. = Proletár. (Bécs.) 1921. márc. 24. 3—4. 1.
Vihar előtt. = Proletár. (Bécs.) 1921. márc. 31. 3—4. 1.
Paul Levi. = Proletár. (Bécs.) 1921. ápr. 21. 5—6. 1.
A német ultimátum és a világválság. = Proletár. (Bécs.) 1921. május 12. 3—4. 1.
A görli tzi kongresszus. = Proletár. (Bécs.) 1921. szept. 30. 4. 1.
Spontaneität der Klassenaktivität der Partei. = Die Internationale. (Berlin.) III. évf. 6. sz.
Organisatorische Fragen der revolutionären Initiative. = Die Internationale. III. évf. 8. sz.
Zur Frage der Bildungsarbeit. = Jugend-Internationale. 1921. márc.
Partei- und Jugendbewegung in Ungarn. = Jugend-Internationale. 1921. május. 231—233. 1.
Zur Frage von »Partei und Jugend«. = Jugend-Internationale. 1921. júl. 313—314. 1.

1922.

Die K. P. R. und die proletarische Revolution. = Die Rote Fahne. 1922. nov. 7.

1924.

Lenin. = Das Forum. 1924. 21. sz.

1925.

Lassalle új hívei. = Új Március. (Bécs.) 1925. 1—2. sz. 91—93. 1.

Jókai. = Új Március. (Bécs.) 1925. 1—2. sz. 93—95. 1. (Betűjel: L. Gy.)
Marokkó—Szíria—Kína. = Új Március. (Bécs.) 1925. 3. sz. 25—30. 1.
Miért ment Rákosi elvtárs Magyarországra? = Új Március. (Bécs.) 1925. 4. sz. 167—171. 1. (Név nélkül.)
U. a. a Rákosi-per. Bp. 1950. Szikra 21—23. 1.
Die neue Ausgabe von Lassalle's Briefe. = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XI. kötet. 1925. 401—423. 1.
Bucharin: Theorie des historischen Materialismus. = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XI. kötet. 1925. 216—224. 1.
K. A. Wittfogel: Die Wissenschaft der bürgerlichen Gesellschaft. = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XI. kötet. 1925. 224—227. 1.

1926.

Kassák Lajos. = Új Március. (Bécs.) 1926. 675—678. 1. (Név nélkül.)
Moses Hess und die Probleme der idealistischen Dialektik. = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XII. kötet. 1926. 105—155. 1.
Lenin: Ausgewählte Werke. = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XII. kötet. 1926. 451—454. 1.
Unter dem Banner des Marxismus. = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XII. kötet. 1926. 454—455. 1.
Nelson-Bund. = Die Internationale. 1926. 158. sz.

1927.

Október hatása Keleten. = Új Március. (Bécs.) 1927. Külön szám. 110—117. 1.
Két kisérlet kézfogása egy sir felett. = 100%. 1927. szept. 30—32. 1. (Vajda Sándor álnéven.)

1928.

Landler Jenő. [Harc a halállal.] = Új Március. (Bécs.) 1928. 101—104. 1.
Ellenforradalmi erők a magyar proletárdiktatúrában. = Új Március. (Bécs.) 1928. 154—158. 1.
Az ipari fejlődés iránya és az osztályharcos munkáspolitiká. = Új Március. (Bécs.) 1928. 551—555. 1. (Név nélkül.)
Parasztrejények. II.: Kodolányi János. = 100%. 1928. márc. 183—186. 1. (Vajda Sándor álnéven.)
Plechanow halálának tizedik évfordulóján. = 100%. 1928. 353—356. 1. (Németh Lajos álnéven.)
Edgar Zilsel: Die Entstehung des Geniebegriffes. = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XIII. kötet. 1928. 299—302. 1.

Othmar Spann : *Kategorienlehre.* = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XIII. kötet. 1928. 302—306. l.

Karl Schmitt : *Politische Romantik.* = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XIII. kötet. 1928. 307—308. l.

Robert Michels : *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie.* = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XIII. kötet. 1928. 309—315. l.

1931.

Shaws Bekenntnis zur Sowjetunion. = Die Linkskurve. 1931. 9. sz. 5—8. l.

Willi Bredels Romane. = Die Linkskurve. 1931. 11. sz. 23—27. l.

Über das Schlagwort: Liberalismus und Marxismus. = Der Rote Aufbau. 1931. 21. sz. 856—860. l.

1932.

Goethe világnézete. = Valóság. 1932. 1. sz. 7—12. l. (Laurent György álnéven.)

Gegen die Spontanitätstheorie in der Literatur. = Die Linkskurve. 1932. 4. sz. 30—33. l.

Tendenz oder Parteilichkeit? = Die Linkskurve. 1932. 6. sz. 13—21. l.

Reportage oder Gestaltung? (Kritische Bemerkungen anlässlich des Romans von Ottwalt.) = Die Linkskurve. 1932. 7. sz. 23—30. l.; 8. sz. 26—31. l.

Gerhart Hauptmann. = Die Linkskurve. 1932. 10. sz. 5—12. l.

Aus der Not eine Tugend. = Die Linkskurve. 1932. 11—12. sz. 15—24. l.

Der faschisierte Goethe. = Die Linkskurve. 1932. Goethe-Sonderheft. 32—40. l.

Zur Frage der Satire. = Intern. Literatur. 1932. 4—5. sz. 136—153. l.

Lassalle. (Oroszul.) = Lit. Enciklopedija. Moszkva. 1932. VI. kötet. 67—76. hasáb.

1933.

»Velicsie i padenie« ekszpresszionizma. = Lit. Kritik. 1933. 2. sz. 34—54. l.

»Grösse und Verfall« des Expressionismus. = Intern. Lit. 1934. 1. sz. 153—173. l.

Mein Weg zu Marx. = Schriftsteller über Karl Marx. (L. Gy. hozzászólása az Intern. Lit. ankétján.) Intern. Lit. 1933. 2. sz.

U. a. Georg Lukács zum siebzigsten Geburtstag. Berlin, 1955. Aufbau, 225—231. l.

Die Sickingenendebatte zwischen Marx—Engels und Lassalle. = Intern. Lit. 1933. 2. sz. 95—126. l.

1934.

Nietzsche. (Oroszul.) = Lit. Enciklopedija. Moszkva. 1934. VIII. kötet. 91—105. hasáb.

Franz Mehring. (Oroszul.) = F. Mehring : Legenda o Lessinge. Academia. 1934. Moszkva—Leningrad. 7—83. l.

Bevezetés Heine »Németszági« c. művéhez. (Oroszul.) = Heinrich Heine : Germanija. Moszkva. 1934. Academia. 9—47. l.

Realizm v szovremennoj nemeckoj literature. = Lit. Kritik. 1934. 6. sz. 36—56. l.

Nietzsche kak predseshvennik fasisztszkoj esztetiki. = Lit. Kritik. 1934. 12. sz. 27—53. l.

Nietzsche als Vorläufer der faschistischen Aesthetik. = Intern. Lit. 1935. 8. sz. 76—92. l.

U. a. : Erbe und Zukunft. 1946. 1. sz. 84—100. l.

Nietzsche, précurseur de l'esthétique fasciste. = La Littérature Internationale. 1935. 9. sz. 66—79. l.

Nietzsche, Forerunner of Fascist Esthetics. = International Literature. 1935. 11. sz. 67—80. l.

Nietzsche jako prekursor estetyki faszystowskiej. = Mysl Wspolczesna. 1947. 4. sz. 3—28. l.

Karl Marx i F. T. Vischer. (Ekszczerpti Marksza sz »Esztetiki« Vischera.) = Literaturnoe Naszledstvo. 1934. 15. sz. 1—56. l.

Karl Marx und Friedrich Theodor Vischer. = Deutsche Zeitschrift f. Philosophie. 1953. 471—513. l.

Tretij »renesszansz«. (Nietzsche kak predtecsa fasisztszkoj esztetiki.) = Lit. Gazeta. 1934. jan. 16.

Opusztosenije. (Tvorcsestvo Ernsta von Salomona.) = Lit. Gazeta. 1934. jún. 12.

Alfred Rosenberg — esztetik nacional-szocializma. = Lit. Gazeta. 1934. júl. 21.

Tematika burzsuaaznoj literaturi poszlevoennovo imperializma. = Lit. Gazeta. 1934. aug. 22.

1935.

Roman kak burzsuaaznaja epopeja. = Lit. Enciklopedija. Moszkva, 1935. IX. kötet. 795—831. hasáb.

Schiller kak esztetik. = F. Schiller : Sztat'i po esztetike. Moszkva—Leningrad. Academia. 1935. VII—LIII. l.

Balzac : Kreszt'jane. = Honoré Balzac : Kreszt'jane. Moszkva—Leningrad. 1935. Academia. VII—XLV. l.

Balzac : Parasztok. = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 4. sz. 79—96. l.

Hölderlins Hyperion. = Intern. Lit. 1935. 6. sz. 96—110. l.

U. a. Hölderlin : Dichtungen. Eingeleitet von

Georg Lukács. Berlin. [1952.] Rütteleoning.
Hyperion de Hölderlin. = Les Cahiers d'Action. 1946. 2. sz. 28—47. 1.
Friedrich Engels kak teoretik literaturi i literaturnij kritik. = Lit. Kritik. 1935. 8. sz. 65—86. 1.
Friedrich Engels als Literaturtheoretiker und Literaturkritiker. = Intern. Lit. 1936. 2. sz. 79—94. 1.
Walka Engelsa o realizm. = Kuznica, 1949. május 22. (Részlet az »Engels Frigyes mint irodalomteoretikus és irodalmi kritikus« c. tanulmányból.)
K probleme obektivnoj hudozsjesztvennoj formi. = Lit. Kritik. 1935. 9. sz. 5—23. 1.
Vangengeim — Dramaturg. = Lit. Kritik. 1935. 11. sz. 205—213. 1.
Thomas Mann o literaturnoj naszledsztve. = Lit. Kritik. 1935. 12. sz. 35—47. 1.
Thomas Mann über das literarische Erbe. = Intern. Lit. 1936. 5. sz. 56—66. 1.
Zola et le réalisme. = La Littérature Internationale. 1935. 7. sz. 51—55. 1.

1936.

Balzac : Utracsennüie illüziüi. = Honoré Balzac : Utracsennüie illüziüi. Moszkva—Leningrád. 1936. Academia.
Balzac : Elvesztett illúziók. = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 10. sz. 18—29. 1.
O »Straconych zcludzeniach« Balzaca. = Kuznica. 1948. 23. sz. 3—4. 1., 24. sz. 2—3. 1.
Balzac — Kritik Stendalja. = Lit. Kritik. 1936. 1. sz. 95—112. 1.
Intellektualnij oblik literaturnovo geroja. = Lit. Kritik. 1936. 3. sz. 12—47. 1.
La physionomie intellectuelle des figures poétiques. = La Littérature Internationale. 1936. 11. sz. 79—97. 1., 12. sz. 97—103. 1.
Die Intellektuelle Physionomie der künstlerischen Gestalten. (1. fejezet.) = Das Wort. 1936. 4. sz. 72—81. 1.
Der Niedergang des bürgerlichen Realismus. (Részlet »A művészi alakok intellektuális arca« c. tanulmányból.) = Das Wort. 1936. 6. sz. 53—67. 1.
Hans Fallada. (Oroszul.) = Lit. Kritik. 1936. 5. sz. 135—147. 1.
Rasszkaz ili opsztanie. = Lit. Kritik. 1936. 8. sz. 44—67. 1.
Erzählen oder Beschreiben? = Intern. Lit. 1936. 11. sz. 100—118. 1., 12. sz. 108—123. 1.
Erzählen oder Beschreiben? (Részlet.) = Neues Deutschland, 1948. nov. 10.
Narration vs. Description. = International Literature. 1937. 6. sz. 96—112. 1., 7. sz. 85—98. 1.
U. a. Masses and Maistream. 1949. dec. 40—61. 1.

»Cselovecseszkaia komedija« predrevolucionnoj Rosszii. = Lit. Kritik. 1936. 9. sz. 13—35. 1.
»Die menschliche Komödie« des vorrevolutionären Russlands. = Intern. Lit. 1937. 6. sz. 90—106. 1., 7. sz. 123—135. 1.
A forradalom-előtti Oroszország »Emberi Komédiája«. = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 11. sz. 55—65. 1. (Részlet az azonos című nagyobb tanulmányból.)
Gorkij elbeszélő művészete. = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 12. sz. 81—88. 1. (Részlet »A forradalom-előtti Oroszország Emberi Komédiája« c. tanulm.-ból.)
Gorkij művészi módszere. = Új Hang. (Moszkva.) 1941. 1. sz. 63—69. 1. (Részlet »A forradalom-előtti Oroszország Emberi Komédiája« c. tanulm.-ból.)
Gorkij életműve. = Útunk. 1946. 1. sz. (Részlet »A forradalom-előtti Oroszország Emberi Komédiája« c. tanulm.-ból.)
Novij roman Hansa Falladi. = Lit. Obozrenie. 1936. 4. sz. 11—13. 1.
»Maty«. (Roman M. Gorkovo.) = Lit. Obozrenie. 1936. 13—14. sz. 28—32. 1.
Buddenbroki. = Lit. Obozrenie. 1936. 17. sz. 23—26. 1.
»Arrowsmith« Sinclair-a Lewis-a. (Oroszul.) = Lit. Obozrenie. 1936. 17. sz. 17—20. 1. (G. Oszpov álnéven.)
»Novelli« Thomasa Manna. = Lit. Obozrenie. 1936. 18. sz. 15—18. 1.
»Uszpeh«. (Roman L. Feuchtwangera.) = Lit. Obozrenie. 1936. 24. sz. 66—69. 1.
Der Befreier. [Gorkij.] = Intern. Lit. 1936. 9. sz. 5—14. 1.
A felszabadító. [Gorkij.] = Forum. 1948. 269—276. 1.
Die neue Verfassung der UDSSR und das Problem der Persönlichkeit. = Intern. Lit. 1936. 9. sz. 50—53. 1.
A Great Proletarian Humanist. (Gorky.) = International Literature. 1936. 8. sz. 8—12. 1.
Gorkij, a proletár humanista. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 4. sz. 72—76. 1.
Maxim Gorkij — Der proletarische Humanist. = Deutsche Zentralzeitung. (Moszkva.) 1938. márc. 27.
Le roman et l'épopée. = La Littérature Internationale. 1936. 2. sz. 68—75. 1.
Essay on the Novel. = International Literature. 1936. 5. sz. 68—74. 1.

1937.

Schiller i Goethe v ih perepiszke. = Goethe i Schiller perepiszka. Moszkva—Leningrad. 1937. Academia. V—XXXII. 1.
Georg Büchner poblennij i fasizirovannij. = Lit. Kritik. 1937. 3. sz. 34—54. 1.

Der faschisierte und der wirkliche Georg Büchner. = Das Wort. 1937. 2. sz. 7—26. l.
Tragedija Heinricha von Kleista. = Lit. Kritik. 1937. 4. sz. 11—36. l.
Die Tragödie Heinrich von Kleists. = Intern. Lit. 1937. 8. sz. 105—126. l.
Heinrich von Kleists »Der zerbrochene Krug.« = Theater der Zeit. 1952. 20. sz. 10—12. l. (Részlet a »Die Tragödie Kleists« c. tanulmányból.)
Puskin i Walter Scott. (Oroszul.) = Lit. Kritik. 1937. 4. sz. 106—111. l.
Isztoricseszki roman I. Klasszicseszka forma isztoricseszko romana. = Lit. Kritik. 1937. 7. sz. 46—109. l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)
Die klassische Form des historischen Romans. = Sinn und Form. 1954. 328—346. l. és 554—593. l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)
Isztoricseszki roman II. Isztoricseszki roman i isztoricseszka drama. = Lit. Kritik. 1937. 9. sz. 27—54. l., 12. sz. 118—147. l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)
»Novelli« S. Zweiga. (Oroszul.) = Lit. Obozrenie. 1937. 8. sz. 22—27. l.
»Szinovja«. (Roman L. Feuchtwangera.) = Lit. Obozrenie. 1937. 9. sz. 30—34. l.
»Voszpitanie pod Verduna«. (Roman Arnolda Zweiga.) = Lit. Obozrenie. 1937. 10. sz. 19—22. l.
»Junoszt korolja Genriha IV.« (Roman Heinricha Manna.) = Lit. Obozrenie. 1937. 16. sz. 31—35. l.
Emmanuil Levin. = Lit. Obozrenie. 1937. 19—20. sz. 55—62. l.
Schillers Theorie der modernen Literatur. = Intern. Lit. 1937. 3. sz. 97—111. l., 4. sz. 110—123. l.
Heinrich Heine als nationaler Dichter. = Intern. Lit. 1937. 9. sz. 84—110. l., 10. sz.
Heine mint nemzeti költő. = M. Tud. Akadémia I. Oszt. Közl. 1952. II. kötet. 1—4. sz. 179—237. l.
Eine klassische Darstellung des dialektischen Materialismus. (Über Engels' Anti-Dühring.) = Deutsche Zentralzeitung. (Moszkva.) 1937. júl. 30.
Ludwig Feuerbachs Erbe. = Deutsche Zentralzeitung. 1937. szept. 14.

1938.

Liberalizmus és demokrácia harca a német antifasiszta történelmi regény tükrében. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 1. sz. 69—80. l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)
Der Kampf zwischen Demokratismus und Demokratie im Spiegel des historischen Ro-

mans der deutschen Antifaschisten. = Intern. Lit. 1938. 5. sz. 63—83. l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)
Johannes R. Becher új kötet. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 5. sz. 110—114. l.
Das Ideal des harmonischen Menschen in der bürgerlichen Ästhetik. = Das Wort. 1938. 4. sz. 82—93. l.
A polgári esztétika harmonikus embere. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 6. sz. 72—79. l.
L'humanisme dans l'art et la décadence de l'idéologie bourgeoise. = La Nouvelle Critique, 1949. február. 59—65. l. (Részlet »A harmonikus ember eszménye a polgári esztétikában« c. tanulmányból.)
Háy Gyula új drámája. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 7. sz. 117—119. l.
Julius Háys Drama »Haben«. = Deutsche Zentralzeitung. (Moszkva.) 1938. május 30.
Isztoricseszki roman i krizisz burzsuaaznovo realizma. = Lit. Kritik. 1938. 3. sz. 59—90. l., 7. sz. 11—52. l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)
Marx o raszpade burzsuaaznoj ideologii. = Lit. Kritik. 1938. 5. sz. 25—58. l.
Marx und das Problem des ideologischen Verfalls. = Intern. Lit. 1938. 7. sz. 103—143. l.
A polgári hanyatlás kora. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 10. sz. 27—34. l. (Részlet a »Marx és az ideológiai hanyatlás problémája« c. tanulm.-ból.)
Munkamegosztás, társadalmi bomlás, művészet és irodalom. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 11. sz. 55—64. l. (Részlet a »Marx és az ideológiai hanyatlás problémája« c. tanulmányból.)
A realista író áttöri osztályhelyzete korlátait = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 2. sz. 23—31. l. (Részlet a »Marx és az ideológiai hanyatlás problémája« c. tanulm.-ból.)
Író és ember. = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 3. sz. 48—55. l. (Részlet a »Marx és az ideológiai hanyatlás problémája« c. tanulm.-ból.)
Érték és mérték az irodalomban. = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 4. sz. 5—12. l. (Részlet a »Marx és az ideológiai hanyatlás problémája« c. tanulm.-ból.)
Ibsen und die bürgerliche Selbstauflösung. = Dramaturgische Blätter, 1948. 6. sz. 41—46. l. (Részlet a »Marx és az ideológiai hanyatlás problémája« c. tanulmányból.)
Szovremennij burzsuaazno-demokraticseszki gumanizim i isztoricseszki roman. = Lit. Kritik. 1938. 8. sz. 51—96 l., 12. sz. 40—74 l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)
Der Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe. = Intern. Lit. 1938. 3. sz. 99—125 l.
Leo Tolstoj und die Entwicklung des Realismus. = Intern. Lit. 1938. 10. sz. 115—138 l., 11. sz. 112—145 l.

Tolsztoj i razvitie realizma. = Literaturnoe Naszledstvo. 1939. 35—36. sz. 14—77 l.
A plebejus humanizmus Tolsztoj esztétikájában. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 2. sz. 65—70 l. (Részlet a »Tolsztoj és a realizmus fejlődése« c. tanulmányból.)
U. a. Tolsztojról. A plebejus humanizmus Tolsztojesztétikájában. = Irodalom-Tudomány. 1946. jan. 17—24 l.
Der plebejische Humanismus in der Ästhetik Tolstois. = Das Wort. 1938. 9. sz. 115—121 l.
Plebejski humanizm u Tolstojevoj estetici. = Republika. (Zagreb.) 1947. 9. sz. 597—603 l.
Es geht um den Realismus. = Das Wort. 1938. 6. sz. 112—138 l.
Die Jugend des Königs Henri Quatre. = Das Wort. 1938. 8. sz. 125—132 l.
Walter Scott and the Historical Novel. = International Literature. 1938. 4. sz. 61—77 l., 12. sz. 73—84 l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)

1939.

Ady, a magyar tragédia nagy éneke. = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 1. sz. 5—19 l.
Ady, veliky bard madarkej tragedie. Ady Endre: Básne. S uvodnou studiou Lukácsa Györgyá. = Bratislava. 1950. Slovensky Spisovatel. 7—45 l.
Írástudók felelőssége. (Szélgjegyzetek Illyés Gyula könyvének margójára.) = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 5. sz. 5—17 l.
A szocialista realizmusról. = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 6. sz. 38—45 l.
Tragische Demokratie im 19. Jahrhundert. = Tägliche Rundschau. 1946. szept. 29. (Részlet a »Gottfried Keller« c. tanulmányból.)
Gottfried Keller. = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 9. sz. 86—88. l.
egjegyzések a 19. század orosz forradalmi kritikájáról. = Új Hang. (Moszkva.) 1939. M 11. sz. 49—63. l.
Hogyan hatott Sztálin könyve, »A leninizmus alapjai« megjelenésekor a kapitalista országokban? (Visszaemlékezés.) = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 12. sz. 6—10. l.
O dvuh tipah hudozsnikov. = Lit. Kritik. 1939. 1. sz. 16—52. l.
Volkstribun oder Bürokrat. = Intern. Lit. 1940. 1. sz. 82—95. l., 2. sz. 79—84. l., 3. sz. 75—81. l.
Vom Tribunal der Kunst. Literarische Revue. (München.) 1948. 6. sz. 321—324. l. (Részlet a »Néptribun vagy bürokrata« c. tanulmányból.)
Hudozsnik i kritik. = Lit. Kritik. 1939. 7. sz. 3—31. l.

Schriftsteller und Kritiker. = Intern. Lit. 1939. 9—10. sz. 165—186. l.
»Roman i narod«. (Kniga Ralfa Foxa.) = Lit. Obozrenie. 1939. 16. sz. 45—48. l.
Zu Andor Gábors »Ungarischem Inferno«. Intern. Lit. 1939. 1. sz. 156—157. l.
»Wilhelm Meisters Lehrjahre«. = Intern. Lit. 1939. 2. sz. 134—148. l.
Romani Arnolda Zweiga o vojne. = Lit. Kritik. 1939. 2. sz. 147—172. l.
Arnold Zweigs Roman-Zyklus über den imperialistischen Krieg 1914—1918. = Intern. Lit. 1939. 3. sz. 112—133. l.
Über die demokratische Jugendentwicklung Franz Mehrings. = Intern. Lit. 1939. 5. sz. 150—151. l.
Gottfried Keller. = Intern. Lit. 1939. 6. sz. 95—113. l., 7. sz. 115—134. l.
Bildung und Volkstümlichkeit. = Aufbau. 1951. 128—129. l. (Részlet a »Gottfried Keller« c. tanulmányból.)

1940.

Harc vagy kapituláció. (Jegyzetek a »Szép Szó« néhány számáról.) = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 2. sz. 16—33. l.
A százéves Zola. = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 5—6. sz. 43—50. l.
Újra és újra: mi a magyar? = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 7—8. sz. 6—16. l.
Háy Gyula két szindarabja. = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 9. sz. 45—52. l.
Magyar demokrata történetírás és a modern demokráciák története. = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 10. sz. 22—32. l.
Friedrich Engels. (Oroszul.) = Lit. Obozrenie. 1940. 22. sz. 3—14. l.
»Tvorfeszkaja laboratorija Zolja.« (Kniga M. D. Ejhengolda.) = Lit. Obozrenie. 1940. 22. sz. 49—57. l.
Eichendorff. = Intern. Lit. 1940. 5. sz. 53—64. l.
Wilhelm Raabe. = Intern. Lit. 1940. 11. sz. 75—83. l., 12. sz. 71—81. l.
U. a. Sinn und Form. 1950. 1. sz. 90—124. l.

1941.

Prolog vagy epilóg? = Új Hang. (Moszkva.) 1941. 2. sz. 13—30. l.
Aktualitás és menekülés előle. = Új Hang. (Moszkva.) 1941. 4. sz. 35—43. l.
Aktualität und Flucht. = Intern. Lit. 1941. 4. sz. 3—9. l.
Búcsú. (Johannes R. Becher új regénye.) = Új Hang. (Moszkva.) 1941. 5. sz. 66—74. l.
Johannes R. Bechers »Abschied«. = Intern. Lit. 1941. 5. sz. 54—62. l.
U. a. Aufbau. 1946. 84—92. l.

U. a. Johannes R. Becher : Abschied. (Roman. Nachwort von Georg Lukács.) Berlin. 1952. Aufbau.

Babits Mihály vallomásai. = Új Hang. (Moszkva.) 1941. 6. sz. 16—35. l.

Georg Weerth. (Oroszul.) = Lit. Obozrenie. 1941. 3. sz. 70—72. l.

Ferdinand Freilgrath. (Oroszul.) = Lit. Obozrenie. 1941. 4. sz. 71—73. l.

Faust-Studien. I. Zur Entstehungsgeschichte. = Intern. Lit. 1941. 5. sz. 93—102. l.

U. a. Zur Entstehungsgeschichte des Faust. Aufbau. 1949. 8. sz. 712—720. l. 9. sz. 831—838. l.

Faust Studien. II. Das Drama der Menschengattung. = Intern. Lit. 1941. 6. sz. 87—95. l.

Heine und die ideologische Vorbereitung der 48-er Revolution. = Kommunistische Internationale. 1941. 3. sz. 164—181. l.

Heine és a 48-as forradalom ideológiai előkészítése. = Forum. 1948. 206—220. l.

1942.

Die verbannte Poesie. = Intern. Lit. 1942. 5—6. sz. 86—95. l.

»Das innere Licht ist die trübste Beleuchtungsart.« = Intern. Lit. 1942. 9. sz. 76—78. l.

U. a. Aufbau. 1945. 52—56. l.

1943.

Der Rassenwahn als Feind des menschlichen Fortschritts. = Intern. Lit. 1943. 1. sz. 40—51. l.

U. a. Aufbau. 1945. 100—114. l.

Über Preussentum. = Intern. Lit. 1943. 5. sz. 36—47. l.

A poroszágról. = Valóság. 1946. 6—9. sz. 1—14. l.

Prussianism and Nazism. (Rövidített és átdolgozott szöveg. Átdolg. Roy Pascal.) = The Modern Quarterly. 1946. 3. sz. 85—93. l.

»Der Igel.« = Intern. Lit. 1943. 7. sz. 68—69 l. Adam Scharrer : Der Landsknecht. = Intern. Lit. 1943. 7. sz. 69—70. l.

Der deutsche Faschismus und Hegel. = Intern. Lit. 1943. 8. sz. 60—68. l.

U. a. : Die Nazis und Hegel. Aufbau. 1946. 278—289. l.

Der deutsche Faschismus und Nietzsche. = Intern. Lit. 1943. 12. sz. 55—64. l.

Nietzsche i faszyzm. = Mysl Wspolczesna. 1947. 3. sz. 305—329. l.

1944.

Schicksalswende. = Intern. Lit. 1944. 10. sz. 16—26. l.

1945.

A magyar értelmiség és a demokrácia. = Szabad Nép. 1945. 154. sz.

A demokrácia útja. I. A nagy francia forradalom példaadó jellege. = Szabad Nép. 1945. 200. sz.

A demokrácia útja II. A nagy francia forradalom ellentmondásai és az új demokrácia. = Szabad Nép. 1945. 206. sz.

Forum Klub. = Szabad Nép. 1945. 213. sz.

Fekete karácsonyok. = Szabad Nép. 1945. 224. sz.

»A Galavjov-család.« = Új Szó. 1945. 106. sz.

Puskin : A kapitány leánya. = Új Szó. 1945. 165. sz.

Tolsztoj Leó és a nyugati irodalom. = Magyarok. 1945. 153—167. l.

Die deutsche Literatur im Zeitalter des Imperialismus. (Abriss ihrer Hauptströmungen.) = Intern. Lit. 1945. 3. sz. 53—65. l., 4. sz. 62—68. l., 5. sz. 70—84. l.

Rilke und George. Österreichisches Tagebuch. 1948. 14. sz. 14—15. l. (Részlet a »Deutsche Literatur im Zeitalter des Imperialismus« c. tanulmányból.)

Auf der Suche nach dem Bürger. (Betrachtungen zum siebzigsten Geburtstag Thomas Manns.) = Intern. Lit. 1945. 6—7. sz. 58—75. l.

Op zoek naar de burger. (Hollandul.) = Kroniek van kunst en kultuur. 1948. júl.—aug. 197—221. (Részlet »A polgár nyomában« c. tanulmányból.)

Fortschritt und Reaktion in der deutschen Literatur. = Intern. Lit. 1945. 8—9. sz. 82—103. l., 10. sz. 91—105. l.

1946.

Előszó a Marx—Engels : Művészet, irodalom c. kötethez. = Marx—Engels : Művészet, irodalom. Bp. 1946. Szikra. 5—28. l.

Einführung in die Ästhetischen Schriften von Marx und Engels. = Sinn und Form. 1953. 1. sz. 5—34. l.

Az értelmiség ismerje meg a marxizmust ! (Felszólalás az MKP 3. kongresszusán.) = Értelmiség és népi demokrácia. Bp. 1946. Szikra. 8—11. l.

Munkásmozgalom és munkáskultúra. = Munkásszínpad. 4. füzet. Bp. 1946. Munkás Kultúrszövetség. 3—6. l.

Lenin. = Szabad Nép. 1946. 17. sz.

A magyar demokrácia kultúrproblémáiról. = Szabad Nép. 1946. 75. sz.

Isten, császár, paraszt. (Háy Gyula színművének bemutatója a Nemzeti Színházban.) = Szabad Nép. 1946. 107. sz.

Gorkij. (Halálának 10-ik évfordulójára.) = Szabad Nép. 1946. 129. sz.

- Lukács György nyilatkozik genfi útjáról. = Szabad Nép. 1946. 226. sz.
- Fogarasi Béla: *Marxizmus és logika.* = Szabad Nép. 1946. 267. sz.
- Marxizmus és a polgári értelmiség.* = Szabad Nép. 1946. 293. sz.
- Szaltikov-Scsedrin. = Új Szó. 1946. 160. sz.
- Puskin. = Új Szó. 1946. 168. sz.
- Osztrovszkij. = Új Szó. 1946. 196. sz.
- Leszámolás a múlttal. = Új Magyarországi. 1946. ápr. 16.
- Demokrácia és kultúra.* = Társ. Szemle. 1946. 31—40. l.
- Justus Pál: *A szocializmus útja.* = Társ. Szemle. 1946. 146—152. l.
- Irodalom és demokrácia.* = Társ. Szemle. 1946. 193—204. l.
- U. a.: *A munkásműveltség könyve.* Bp. 1947. Munkás Kultúr szövetség. 206—218.
- »Móricz Zsigmond ébresztése.« = Társ. Szemle. 1946. 234—237. l. (Betűjel: L. Gy.)
- »Szocializmus.« = Társ. Szemle. 1946. 310—312. l.
- Osvát Ernő összes írásai. = Társ. Szemle. 1946. 395—400. l.
- Barcsai Géza: *A magyar tudományos élet harca a német imperializmus ellen.* Társ. Szemle. 1946. 477—479. l.
- Szalai Sándor: *Társadalmi valóság és társadalomtudomány.* = Társ. Szemle. 1946. 676—680. l.
- »A demokrácia válsága« — vagy jobboldali kritikája? (Hozzászólás Bibó István cikkéhez.) Valóság. 1946. 1—2. sz. 86—97. l.
- Baumgarten Ferenc. (Emlékbeszéd B. F. halálának évfordulóján.) = Irodalom-Tudomány. 1946. aug. 31—35. l.
- Szabó Dezsőről. = Szivárvány. 1946. 8. sz.
- Előadás az orosz tudományos életéről. = Embernevelés. 1946. 49—54. l.
- A magyar irodalom egysége.* = Forum. 1946. 1—16. l.
- »Újhold.« = Forum. 1946. 112—115. l. (Betűjel: L. Gy.)
- U. a.: *Irodalom és felelősség.* Bp. 1955. Művelt Nép, 35—38. l.
- A Válasz első száma.* = Forum. 1946. 178—182. l.
- Arisztokratikus és demokratikus világnézet.* = Forum. 1946. 197—216. l.
- U. a. franciául: *L'Esprit Européen.* (Textes in-extenso des conférences et des entretiens organisés par les Rencontres Internationales de Genève 1946.) Neuchâtel—Genève. 1947. La Baccionière — Alexandre Jullien. 165—194. l.
- U. a. olaszul: *Spirito europeo.* Milano. 1950. Ed. di «Comunita».
- Az egzisztencializmus.* = Forum. 1946. 295—313. l.
- Deutsche Soziologie vor dem ersten Weltkrieg.* = Aufbau. 1946. 475—489. l.
- Die deutsche Soziologie zwischen d. ersten und d. zweiten Weltkrieg.* = Aufbau. 1946. 585—600. l.
- Die Gretchen Tragödie.* = Aufbau. 1946. 904—916. l.
- L'esprit européen devant le marxisme.* (Hozzászólás a genfi Rencontres Internationales-on.) = La Nef. 1946. nov. 39—41. l.
- Deux philosophies de L'Europe: Marxisme, existentialisme.* (Hozzászólás a genfi Rencontres Internationales-on.) = La Nef. 1946. nov. 189—190. l.
- Zwei europäische Philosophien.* (Marxismus und Existentialismus.) = Die Umschau. 1947. 1. sz. 9—12. l.

1947.

- Előszó Puskin: Borisz Godunov c. drámájához.* = Puskin: Borisz Godunov. Bp. 1947. Dante. 5—23. l.
- Vita a kommunista esztétikáról.* (Lukács György hozzászólása a francia írók és művészek vitájához.) = Szabad Nép. 1947. 39. sz.
- A magyar irodalom időszerű kérdéseiről beszél Lukács György.* = Szabad Nép. 1947. 191. sz.
- A polgári filozófia válsága.* = Társ. Szemle. 1947. 25—39. l.
- La crisi della filosofia borghese e le filosofie della crisi.* = Politecnico. 1947. dec.
- Lenin ismeretelmélete és a modern filozófia problémái.* = Társ. Szemle. 1947. 331—344. l., 428—434. l.
- A kapitalizmus világképe — reformista tükrében.* = Társ. Szemle. 1947. 697—707. l.
- Fejő Ferenc: Heine* = Csillag. 1947. 1. sz. 51—52. l.
- Kultúrát a föld népének!* = Irodalmi Szemle. 1947. 4. sz. 1—2. l.
- A hatvanéves Kassák.* = Forum. 1947. 217—218. l.
- Régi és új legendák ellen.* = Forum. 1947. 203—210. l.
- Szabad vagy irányított művészet?* = Forum. 1947. 250—268. l.
- Art libre ou art dirigé?* = Esprit. 1948. szept. 273—292. l.
- Az absztrakt művészet magyar elméletei.* = Forum. 1947. 715—727. l.
- Ferenczy Noémi.* = Forum. 1947. 467—468. l.
- Egy rossz regény margójára.* = Forum. 1947. 461—465. l.
- A százéves Toldi.* = Forum. 1947. 489—503. l.
- Elfoglaltan irodalomszemléletét.* = Forum. 1947. 553—558. l.
- U. a. *Irodalom és felelősség.* Bp. 1955. Művelt Nép. 39—41. l.
- Megjegyzések az irodalmi vitához.* = Forum. 1947. 577—592. l.

Megváltozott világbkép. = Forum. 1947. 817—831. l.
O noua viziune a lumii. = Revista Romano—Maghiara. 1948. márc. 97—111. l.
Ady nem aluszik. = Forum. 1947. 956—960.
Úti jegyzetek. = Nagyvilág. 1947. márc. 1. 1—2. l.
Faust und Mephistopheles. = Aufbau. 1947. II. kötet. 33—48. l.

1948.

Bevezetés Dobroljubov tanulmányaihoz. = Dobroljubov : Orosz realizmus. Bp. 1948. Szikra. 5—27. l. (Tudomány és Haladás 10.)
Sztaniszlavszkij nemzetközi jelentősége. = A Nemzeti Színház Sztaniszlavszkij emlékére. Bp. 1948. 7—8. l.
Lukács György elvtárs a marxista filozófusok milánói konferenciájáról. = Szabad Nép. 1948. 56. sz.
Mire jó a kétségbeesés? = Szabad Nép. 1948. 73. sz.
Kultúrforradalom és népi demokrácia. = Szabad Nép. 1948. 101. sz.
Milyen az optimista irodalom? (Beszélgetés L. Gy. elvtárrsal az MDP programnyilatkozatáról.) = Szabad Nép. 1948. 163. sz.
Tervgazdaság és marxista világnézet. = Szabad Nép. 1948. 181. sz.
Tolsztoj Leó. (Születésének 120-ik évfordulójára.) = Szabad Nép. 1948. 207. sz.
Levél a fiatal magyar írókhoz. = Szabad Nép. 1948. 234. sz.
Lettres aux jeunes écrivains. = Parallele 50. 1948. nov. 12.
A »nyugatos« ideológia ellen. = Szabad Nép. 1948. 287. sz.
Az elődség lázadása. = Szabad Nép. 1948. 298. sz.
A népi demokrácia és az irodalom. = Népszava. 1948. 96. sz.
A fordulat problémái. = Fiatal Magyarország. 1948. 8. sz.
Művelt, harcos, haladó értelmiségért! (Beszéd a MEFESZ I. Tanulm. Konferenciáján.) = Harcba a népi demokrácia egyeteméért — öntudatos, szakképzett értelmiségért! Bp. 1948. MEFESZ. 13—17. l.
U. a. : Az új egyetem munkaerkölcséről. = Fiatal Magyarország. 1948. 16. sz.
Levél Németh Andornak Déry Tibor regényéről. = Forum. 1948. 40—49. l.
Márai újregénye. = Forum. 1948. 127—133. l.
A Magyar Kommunista Párt és a kultúra. = Forum. 1948. 343—358. l. Kivonatos közlés : Szabad Nép. 1948. 81. sz.
Fasizmus és demokrácia. = Forum. 1948. 680—684. l.

Die Intelligenz am Scheidewege. = Österreichisches Tagebuch. 1948. 18. sz. 3—5. l.
Von der Verantwortung der Intellektuellen. = Georg Lukács zum siebzigsten Geburtstag. Berlin. 1955. Aufbau, 232—242. l.
A marxista esztétika néhány kérdése. = Forum. 1948. 782—787. l. (Részlet »A realizmus problémái« c. kötet előszavából.)
A magyar irodalomtörténet revíziója. = Forum. 1948. 860—877. l.
U. a. : Irodalomtörténet. 1949. 1—28. l.
Rövidített szöveg: Szabad Nép. 1948. 240. sz.
A kommunista párt 30 éve Magyarországon. = Forum. 1948. 921—925. l.
»A filozófiai frontról.« = Társ. Szemle. 1948. 344—350. l.
Kerényi Károly : Naplányok. = Társ. Szemle. 1948. 491—495. l.
A népi irodalom múltja és jelene. = Valóság. 1948. 88—102. l.
Művészet és valóság. = Szabad Művészet. 1948. 182—185. l.
Marxista esztétika. = Csillag. 1948. 6. sz. 52—56., 7. sz. 48—53. l.
A művészet és a tudomány igazi szabadsága. (Felszólalás az MDP. I. kongresszusán.) = Csillag. 1948. 8. sz. 53—54. l.
U. a. : Az MKP és az SZDP egyesülési kongresszusa jegyzőkönyve. Bp. é. n. Szikra. 251—255. l.
Levélváltás az optimizmusról Déry Tiborral. = Csillag. 1948. 10. sz. 45—53. l.
O optymizmie w sztuce. = Odrodzenie. 1948. nov. 28.
A béke védelme és az értelmiség felelőssége. = Csillag. 1948. 11. sz. 45—49. l.
Aktivität statt Verzweiflung. = Tägliche Rundschau. 1948. nov. 28.
Az irodalomtörténet revíziója és az irodalomtanítás. = Embernevelés. 1948. 531—542. l.
Les tâches de la philosophie marxiste dans la nouvelle démocratie. = Studi filosofici. 1948. 1. sz. 3—33. l.
Cultura marxista e democrazia progressiva. = Societa. 1947. 5. sz. 581—602. l. (Részlet »A marxista filozófia feladatai az új demokráciában« c. tanulmányból.)
Probleme der marxistischen Kultur. = Österreichisches Tagebuch. 1948. 17. sz. 7—10. l. (Részlet »A marxista filozófia feladatai az új demokráciában« c. tanulmányból.)
Zagadnienia kultury marksistowskiej = Nowiny Literackie. 1948. 45. sz. 1—2. l. (Részlet »A marxista filozófia feladatai az új demokráciában« c. tanulmányból.)
Heidegger redivivus. (Olaszul.) = Studi filosofici. 1948. 4. sz. 177—190. l., 1949. 1. sz. 3—16. l.
Heidegger redivivus. (Németül.) = Sinn und Form. 1949. 3. sz. 37—62. l.

Heidegger redivivus. (Franciául.) = Europe. 1949. márc. 32—52. l.
Die funktionelle Problematik der sowjetischen Literatur. = Die Faehre. 1948. 563—571 l.
Wartosci realizmu. = Kuznica. 1948. 20. sz. 1—2. l.
O tworczości Emila Zoli. = Kuznica. 1948. 29. sz. 3—4. l.

1949.

Bevezetés Csernisevszkij: Mit tegyünk? c. regényéhez. = Csernisevszkij: Mit tegyünk? Bp. 1949. Révai. V—XLI. l. U. a.: 2. k. a. Bp. 1949. Révai. V—XLI. l. U. a.: 3. k. a. Bp. 1954. Új Magyar Könyvkiadó. 371—394. l.
Landler Jenő halála napján. = Szabad Nép. 1949. 47. sz.
Wroclawtól Párisig. (Lukács professzor beszámolója.) = Fiatal Magyarország. 1949. 11. sz.
A kapitalista kultúra csödjé. = Társ. Szemle. 1949. 35—53. l. Kivonatos közlés: Szabad Nép. 1948. 293. sz.
A marxista kritika feladatai. = Forum. 1949. 291—313. l. Kivonatos közlés: Szabad Nép. 1949. 77. sz.
Bírálat és önbírálat. = Társ. Szemle. 1949. 571—593. l.
Kritika a sebatakritika. = Rudas—Lukács—Révai: Diskusia o literature a demokracii. Bratislava. 1950. Pravda. 68—116. l. U. a.: Irodalom és felelősség. Bp. 1955. Művelt Nép. 49—75. l.
Les taches de la critique marxiste. = Parallele 50. 1949. május 6.
Az ellenség ábrázolása. (Virta: Magány.) = Forum. 1949. 755—764. l.
Puskin helye a világirodalomban. = Forum. 1949. 792—810. l.
Puschkins Platz in der Weltliteratur. = Sinn und Form. 1952. 1. sz. 150—181 l.
A csendes Don. (A polgárháború eposza közzétételén.) = Forum. 1949. 889—912. l.
Der stille Don. (Epos des Bürgerkrieges im Kosakenland.) = Aufbau. 1950. 549—564 l.
Sciologhove la tradizione epica. = Il Contemporaneo. 1955. febr. 26. 3. l. (Részlet »A csendes Don« c. tanulmányból.)
A mi Goethérnk. = Irodalomtörténet. 1949. 216—237. l.
Az első igazi könyvnap. = Irodalmi Szemle. 1949. 6. sz. 4. l.
Die Tragödie der modernen Kunst. = Aufbau. 1949. 1. sz. 59—79. l., 2. sz. 154—169. l.
Pourquoi on s'intéresse a la littérature allemande? = La Tribune des Nations. 1949. május 20.

1950.

A. J. Herzen: Válogatott filozófiai tanulmányok. = Társ. Szemle. 1950. 327—330. l.
Következtetések az irodalmi vitából. = Társ. Szemle. 1950. 613—616. l.
Franz Mehring: A Lessing-legenda. = Társ. Szemle. 1950. 650—652. l.
A Nagy Honvédő Háború Hősei. (Kazakevics: Tavas az Oderán.) = Csillag. 1950. 37—56. l.
Die Helden des grossen vaterländischen Krieges. (Über E. Kasakewitschs »Frühling an der Oder.«) = Aufbau. 1951. 63—69. l., 162—171. l.
Hozzászólás a főtktári beszámolóhoz a Magyar Tud. Akadémia 1950. évi közgyűlésén. = Akadémiai Értesítő. LVII. kötet. 100—101. l.
Egon Erwin Kisch, der Meister der Reportage. = Heute und Morgen. 1950. 2. sz. 91—92 l.

1951.

G. E. Lessing. (Halálának 170-ik évfordulójára.) = Szabad Nép. 1951. 38. sz.
Lessing als Klassenkämpfer. = Ostzone. 1951. 490—493. l.
Don Quijote. (Cervantes remekművének új magyar kiadása.) = Szabad Nép. 1951. 84. sz.
Don Quijote. = Aufbau. 1952. 166—172. l.
Don Quijote. = Communist Review. 1951. 265—271. l.
Gogol: Revizor. (A Magyar Színház bemutatója.) = Szabad Nép. 1951. 123. sz.
Szaltikov-Scsedrin: Egy város története. — Külföldön. = Szabad Nép. 1951. 249. sz.
Maxim Gorkij irodalmi tanulmányai. = Irodalmi Újság. 1951. 9. sz.
Plehanov: A monista történetfelfogás fejlődésének kérdéséhez. = Társ. Szemle. 1951. 178—180. l.
A Béke Világtanács berlini ülése. = Társ. Szemle. 1951. 258—267. l.
Irodalom és művészet mint felépítmény. = Társ. Szemle. 1951. 707—722. l.
U. a.: Akadémiai Értesítő. 1951. 384—400. l.
A Béke Világtanács bécsi ülésszaka. = Társ. Szemle. 1951. 882—889. l.
Felkészülés az írókongresszuson. = Csillag. 1951. 563—569. l.
U. a.: A magyar írók első kongresszusa. Bp. 1951. Művelt Nép. 133—143. l.
»Az új ember kovácsa«. = Csillag. 1951. 980—994. l. 1098—1120. l.
Fagygyejev: Tizenkilencen. = Csillag. 1951. 1524—1544. l.
Gestalten und Probleme des Bürgerkriegs. [Fagygyejev: Tizenkilencen.] = Aufbau. 1951. 1132—1143. l. 1952. 59—69. l.

Nietzsche mint az imperializmus filozófusa. = M. Tud. Akadémia II. Oszt. Közleményei. 1951. I. kötet. 3—4. sz. 81—96. l.

Hozzászólás a főtitkári beszámolóhoz a M. Tud Akadémia 1951. évi közgy.-én. = Akadémiai Értesítő. LVIII. kötet. 518—519. l.

Hozzászólás a M. Tud. Akadémia 1951. márc. 29-i békennyilvánlásán. = Akadémiai Értesítő. LVIII. kötet. 116—117. l.

Sztálin cikkeinek tanulságai az irodalom és művészettörténet szempontjából. = M. Tud. Akadémia I—II. Oszt. Közl. 1951. 1. sz. 67—71. l.

Der alte Fontane. = Sinn und Form. 1952. 2. sz. 44—93. l.

Wozu braucht die Bourgeoisie die Verzweiflung? = Sinn und Form. 1951. 4. sz. 56—69. l.

Politische Parteilichkeit und dichterische Vollendung. = Aufbau. 1951. 396—406. l.

Politikai pártosság és költői kiteljesedés. = Csillag. 1955. 588—606 l.

Sprachwissenschaft und Literatur. (Lehren aus Stalins Arbeiten.) = Aufbau. 1951. 603—607. l.

1952.

Az irracionizmus alapvetése a két forradalom közötti korszakban. (1789—1848.) = Filozófiai Évkönyv. I. évf. Bp. 1952. Akadémiai Kiadó. 277—402. l. (»Az ész trónfosztása« c. könyv első része.)

Walter A. Kaufmann: Nietzsche Philosoph, Psychologist, Antichrist. = Filozófiai Évkönyv. I. évf. Bp. 1952. Akadémiai Kiadó. 583—587. l.

Bevezetés Hegel: Esztétikájához. = Hegel: Esztétikai Előadások. Szerk. és bev. ell. Lukács György. Bp. 1952. Akadémiai Kiadó. V—XLVIII. l.

Hegels Ästhetik. = Sinn und Form. 1953. 6. sz. 17—58. l.

Estetyka Hegla. = Materiały do studiów i dyskusji. 1954. 2. sz. 56—91. l.

Bevezetés Csernisevskij esztétikai tanulmányaihoz. = Csernisevskij: Válogatott filozófiai művei. I. Esztétikai tanulmányok. Szerk. és bev. ell. Lukács György. Bp. 1952. Akadémiai Kiadó. V—LIX. l.

Tschernischewskij und die Tragödie. = Aufbau. 1953. 563—578. l. (Részlet a Csernisevskij esztétikai tanulmányaihoz írt bevezetésből.)

Hozzászólás az MDP. Központi Előadói Irodájának irodalmi vitáján. = Vita irodalmunk helyzetéről. Bp. 1952. Szikra 55—63. l.

A kultúra — a békemozgalmat fegyvere. = Egyetemnek és Főiskolák békemozgalma. I. füzet. Bp. 1952. Orsz. Béketanács. 11—15. l.

A világbékemozgalmat ereje és perspektívái. = Szabad Nép. 1952. 290. sz.

A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája. = Irodalmi Újság. 1952. 7. sz.

A kultúra ügyét is védjük a kapitalista barbársággal szemben. (Felszólalás az Írószövetségben.) = Irodalmi Újság. 1952. 12. sz.

A sematizmus elleni harc mai állása és új problémái. = Csillag. 1952. 138—158. l.

Kivonatos közlés: Szabad Nép 1952. 28. sz. és Irodalmi Újság. 1952. 3. sz.

O novych problémach boja proti schematizmu. = Kult. Život. 1952. 13. sz. (Részletek »A sematizmus elleni harc mai állása és új problémái« c. tanulmányból.)

Gogol. = Csillag. 1952. 396—411. l.

Kivonatos közlés: Szabad Nép. 1952. 54. sz.

Ludwig Feuerbach válogatott filozófiai művei. = Társ. Szemle. 1952. 376—379. l.

A Béke-Világ tanács berlini rendkívüli ülés-zaka. = Társ. Szemle. 1952. 762—773. l.

Megjegyzések a művészettörténetírás problémáiról és feladatairól. (Felszólalás a Művészettörténészek és Műkritikusok Országos Értekezletén.) = Szabad Művészet. 1952. 221—226. l.

On Writing the History of Art. = Communist Review. 1952. 309—316. l.

Hozzászólás a főtitkári beszámolóhoz, a Magyar Tud. Akadémia 1952. évi közgyűlésén. = Akadémiai Értesítő. LIX. kötet. 204—205. l.

Madách Imréről. (Elnöki megnyitó.) = A Magyar Tud. Akadémia I. Oszt. Közl. 1952. II. kötet. 1. sz. 239. l.

Literatur als Überbau. = Aufbau. 1952. 485—491. l.

Gruss an Arnold Zweig. = Sinn und Form: Sonderheft Arnold Zweig. 1952. 11—18. l.

Walka ze schematyzmem. = Tworczosc. 1952. 6. sz. 128—136. l.

1953.

Vázlatos vonások Gábor Andor arcképéhez. = Irodalmi Újság. 1953. 3. sz.

Sztálin »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. műve és a békemozgalmat. = Propagandista. 1953. Különszám. 5—8. l.

U. a.: Egyetemnek és Főiskolák békemozgalma IV. füzet. Bp. 1953. Orsz. Béketanács 27—32. l.

A Népek Békakongresszusa. = Társ. Szemle. 1953. 38—50. l.

Hozzászólás a főtitkári beszámolóhoz a Magyar Tud. Akadémia 1953. évi közgyűlésén. = Akadémiai Értesítő. LX. kötet. 189—190 l.

Beszéd a Magyar Tud. Akadémia 1953. évi nagygyűlésének záróülésén. = Akadémiai Értesítő. LX. kötet. 207—212. l.

tos közlés : A tudomány és a béke. Szabad Nép. 1953. 152. sz.
La ciencia y la paz. = Nuestro Tiempo (Santiago). 1954. 31. sz. 28—29. l.
Marx und Engels über dramaturgische Fragen. = Aufbau. 1953. 407—424. l.
Schellings Irrationalismus. Deutsche Zeitschrift für Philosophie. 1953. 53—102. l. (Részlet a »Zerstörung der Vernunft« c. könyvből.)
Kierkegaard. = Deutsche Zeitschrift für Philosophie. 1953. 286—314. l., (Részlet a »Zerstörung der Vernunft« c. könyvből.)

1954.

Déry Tibor hatvan éves. = Irodalmi Újság. 1954. 32. sz.
U. a. Déry Tibor : A ló meg az öregasszony Bp. 1955. M. gvető. 5—8. l.
A háború utáni idők irracionalista ideológiájáról. = Társ. Szemle. 1954. 7. sz. 73—95 l. (»Az ész trónfosztása« c. könyv utószavának kivonatos közlése.)
Hozzászólás Fogarasi Béla »A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései« c. előadásához. = Magy. Tud. Akadémia II. Oszt. Közl. 1954. V. kötet. 1—4. sz. 22—27. l.
Hozzászólás a Magy. Tud. Akadémia II. osztályának munkájáról szóló jelentéshez a Magy. Tud. Akadémia 1954. évi nagygyűlésén. Magy. Tud. Akadémia II. Oszt. Közl. 1954. V. kötet. 1—4. sz. 95—97. l.
Wendung zum Volk. = Lion Feuchtwanger zum 70. Geburtstag. Berlin. Aufbau. 1954. 47—56. l.
Kunst und objektive Wahrheit. = Deutsche Zeitschrift für Philosophie. 1954. 113—148. l.
Zur philosophischen Entwicklung des jungen Marx. = Deutsche Zeitschrift für Philosophie. 1954. 288—343. l.

Marx »Ökonómiai-filozófiai kéziratai« — Társ. Szemle. 1955 május. 58—69. l. (Részlet »Az ifjú Marx filozófiai fejlődése« c. tanulmányából.)
Les manuscrits de 1844 et la formation du marxisme. — La Nouvelle Critique. 1955 jun. 31—47. l. (Részlet »Az ifjú Marx filozófiai fejlődése« c. tanulmányából.)
Conrad Ferdinand Meyer und der neue Typus des historischen Romans. = Neue Deutsche Literatur. 1954. 12. sz. 95—105. l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)

1955.

A Thália Társaság alapításának 50. évfordulójára. Csillag. 1955. 223—225. l.
Madách tragédiája. = Szabad Nép. 1955. 85. és 91. sz.
Népi írók a mérlegen. = Irodalom és felelősség. Bp. 1955. Művelt Nép, 16—34. l. (Először 1946-ban jelent meg; 1. az önállóan megjelent művek között.)
Gesunde oder kranke Kunst? = Georg Lukács zum siebzigsten Geburtstag. Berlin. 1955. Aufbau. 243—252. l.
Il sonno della ragione. = Il Contemporaneo. 1955. jan. 22. 3—4. l. (Részlet »Az ész trónfosztása« c. könyv utószavából.)
[Németország történelmi fejlődésének néhány sajátosságáról.] (Japánul.) = Siso (Tokio). 1955. márc. 100—116. l. (Részlet »Az ész trónfosztása« c. könyvből.)
Thomas Mann a mai közéletben. — Thomas Mann: Novellák. Bp. 1955. Új Magyar Könyvkiadó. I. köt. I—XI. l.
Az esztétikai visszatükrözés problémája. (Részlet a Magy. Tud. Akadémia 1955 évi nagygyűlésén elhangzott előadásból.) — Irodalmi Újság. 1955. 22. sz.
Das Spielerische und seine Hintergründe. — Aufbau. 1955. jún. 501—524 l.

VÁNDORGYŰLESEK

Folyóiratunk 1954-es évfolyamából elmaradt a beszámoló a két vándorgyűlésről. Nyíregyházán 1954 áprilisában tartottunk vándorgyűlést harminc irodalomtörténésznek és a Budapesten tanuló külföldi ösztöndíjasok csoportjának részvételével. *Barta János* egyetemi tanár, az irodalomtudomány kandidátusa a Társaság ügyvezető elnöke Kemény Zsigmondról, *Nagy Miklós* egyetemi adjunktus Jókai pályájáról, *Perepatis Antal* Krudý Gyuláról tartott előadást. *Király István*, Kossuth-díjas egyetemi docens, Társaságunk alelnöke ankétot vezetett a mai magyar irodalom kérdéseiről.

A soproni vándorgyűlésen, 1954 októberében Sötér István Kossuth-díjas egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora tartott előadást »Az 1846-os fordulópontra szerepe Petőfi fejlődésében« címmel. *Peéry Rezső* gimnáziumi igazgató a Soproni Magyar Társaságról tartott előadást. *Bodnár György*, a Társadalmi Szemle munkatársa a mai irodalomról vezetett ankétot.

BALASSI ÉVFORDULÓ

Folyóiratunk 1954. évi 4. számában már beszámoltunk a Balassi-évforduló előkészületeiről. Az évforduló budapesti ünnepségeire október 10-én és huszadikán került sor.

Október 19-én leplezték le a költő emléktábláját a Személynyök u. 3. számú házon. Az emléktáblát a Fővárosi Tanács állította. Ünnepi beszédet mondott *Gerédy Rabán* tudományos kutató. Az ünnepélyen több középiskola és általános iskola ifjúsága vett részt.

Október 20-án délbén 12 órakor nyílt meg a Nemzeti Múzeum kupolatermében és dísztermében a Balassi-emlékkiállítás. A megnyitó beszédet Varjas Béla, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója, az irodalomtudomány kandidátusa mondta. A kiállítást a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, az Országos Széchényi Könyvtár, a Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum, az Országos Tör-

téneti Múzeum és az Országos Levéltár rendezte. A rendezőbizottságot *Keresztury Dezső* az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, a Társaság vezetőségi tagja irányította. A kiállítás tudományos anyagának összeállítását *Eckhardt Sándor* egyetemi tanár végezte. Tervező grafikus *Illés Árpád* volt.

Október 20-án ünnepi estet rendeztünk a Hazafias Népfronttal, a Magyar Írók Szövetségével és a társadalmi és természettudományi ismeretterjesztő társulattal együtt a MEDOSZ-székház dísztermében.

Az ünnepélyt Ilku Pál vezérőrnagy nyitotta meg. *Tolnai Gábor* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, választmányi tag tartott megemlékezést. (Előadása megjelent a Csillag 1954. évi 11. számában.) A műsorban közreműködött *Palotay Erzsí*, *Szörényi Éva* Kossuth-díjas, kiváló művész, *Török Erzsí* Kossuth-díjas, *Horváth Ferenc*, *Rösler Endre* Kossuth-díjas kiváló művész és a SZOT központi énekkara.

RADNÓTI EMLÉKÜNNEPÉLY

Radnóti Miklós halálának 10. évfordulója alkalmából a Társaság a TTIT-vel közösen rendezett ünnepi megemlékezést november 21-én délelőtt a Bartók-teremben. Emlékbeszédet mondott *Tolnai Gábor* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, választmányi tag. (Beszéde megjelent a Csillag 1954. évfolyamában). Közreműködött *Berei Mária*, *Demján Éva*, *Surányi Ibolya*, *Horváth Ferenc*.

CSOKONAI ÜNNEPSÉGEK

Az 1955-ös év első nagy irodalmi emlékünnepélyét Csokonai Vitéz Mihály halálának százötvenéves évfordulóján tartottuk.

Az ünnepségek január 27-én a költő városligeti szobrának megkoszorúzásával kezdődtek. Az ünnepségen *Vargha Balázs*, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság szervezőtitkára mondott beszédet:

»Azért jöttünk itt össze, hogy egy halhatatlanról emlékezzünk — halála évfordulóján. A behavazott kert, a kőszobrot körülálló diákok tábora óhatatlanul temetés hangulatát kelti, az ő temetését, amikor három ezer diák siratta el a Hatvan utcai sírkertben. Meggyászolták barátukat, tanárukat, költőjüket, s földi hamvait otthagyták Debrecen homokjának.

»De az ő nem koporsóba való lelke — hogy barátjának, Domby Mártonnak szavaival szóljak — nemcsak feltördelte sírjának boltzatait: hanem új erőt vévén szintén a földtől, mint Anteusz a Herkules egyszerű bajnoktársa, maga a halál által lett halhatatlanná.«

Csokonai, a megalázott, nyomorgó vándorpoéta de sokszor elképzelté, verse is írta halálát és halhatatlanságát.

A sírnak rég eljegyzett, betegségtől rágott testéről meghatódás, sőt kegyelet nélkül szólt, tudta, hogy az ásványi lét örökkévalósága vár.

Aluszom jó alom, mihelyt elenyészek,
S előből egy rakás minerále lések.

De arról a kérdésről nem tudott elérzékenyülés nélkül értekezni, hogy vajon költészete, hazafiúi buzgósága, megemészthő szerelmes tüze, rímekbe szedett kacagása — mindez megéri-e a késő századot. Ez volt a »kérdések kérdése«, amelyre kortársai — még akik becsülték is — nem adhattak végleges választ.

A »Csokonai-pör« már a költő életében megkezdődött, és évtizedekig nem tudott eldőlni: vajon harmadrendű poéta-e ő vagy lángész. Petőfi és Arany mondták ki az ítéletet — egész költészetükkel: a népért és a népnek Csokonait követve kell verset írni. A szabadságharc költészetének ezt az ítéletét olyan nagyjaink hitelesítették utóbb, mint Jókai, Mörizs Zsigmond, Ady, József Attila.

Még egy súlyos szavazat segített megbillenteni a Csokonai-pör mérlegét: a magyar népé. A paraszti mesék garabonciás diákja — itt is, ott is Csokonaival azonosul. A Hajdúságban, Nagykunságban, Somogyban, de olyan vidékeken is, ahol sohasem fordult meg, szebbnél szebb történeteket tudnak tréfáiról, beteljesedett jóslatairól, igazság-tételéről. Nevét úgy ismerik, mint minden tudó vándordiákét — verseit névtelenül éneklék, mint a népdalokat.

Ideje már, hogy népünk, mely nemcsak olvasni tud már, hanem olvas is, ne ilyen kétféle módon szeresse ezt a nagy költőjét, hanem a műveinek sokaságából. A közismert, énekelt Csokonai-versek kedves sorozata alig sejteti, hogy egy színpompás, s nagy művekben bővelkedő életműhöz tartozik.

Aki bolyongott már a Csokonai-rengetegben, prózaiban: aki olvasságta összes műveit, emlékszik a meglepődésére: mindent tud ez az ember. Mindent észrevett, megfigyelt, s versebe öntött. Nézzünk itt körül: havas fák, szobrok, odébb egy tó, mellette vár, másik oldalon állatkert, cirkusz — mindezeket műveiben is megtehetjük. Még az imént elhangzott katonazenéről is írt verset, — és milyen ragyogó sorokat:

Jámbor zörgéssel csördül azon egy minutában

A puskapromenád, a trombita türt reze tördelt

Hangra ropog, közzé zendülnek az erdei kürtök

S a buta rézdobokon fabotok repedeztetik a bőrt.

Mindent tudott. Olvasmányai, csak amelyekről említést tesz, jókora könyvtárt tesznek ki. Verseiből össze lehetne állítani az akkori paraszti és nemesi élet bőséges szótárát. Tudott muzsikálni, festeni, színpadot építeni — tudott görögül, latinul, olaszul, németül, franciául, angolul — egy picit arabul is. Professzori színvonalon értett a csillagászatához, növénytanhoz, matematikához, filozófiához. Az irodalomhoz és történelemhez még annál is jobban.

De mindez csak nyersanyaga volt tudásának: szorgalmának és emlékező képességének gyümölcse. Ismereteiből szilárd költői világképeket formált. Tudta azt is — igazán jó, látnok módján —, hogy az élet ellenségeinek, a harácsolóknak és nyomorgatóknak napjai meg vannak számlálva. Biztosra vette — először korábbra, utolsó éveiben már későbbre gondolta — annak a társadalomnak megszületését, amelyben »Ember embertársát ismét megöleli«, amelyben a munkálkodók nem lesznek jogtalanok, és műveletlenek.

Olvasmányából, tapasztalataiból szerzett tudása ebben a meggyőződésben summázódott — amelyet a természettudományban és a történelemben egyaránt meglelt — a fejlődést nem lehet megállítani.

Ez a bizonyosság tette őt a gyászos elnyomás korában, »hazánk közös telében« is a tavasz, az életöröm, az ifjúság költőjévé. Bennünk bízott a »boldogabb maradék«-ban. Akkor vagyunk méltók hozzá, ha mi is lakadatlanul küzdünk az újért, a jobbért.

Január 28-án nyílt meg a Csokonai emlékkiállítás a Nemzeti Múzeum kupolatermében és dísztermében. A megnyitó beszédet *János Ferenc*, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkára mondta. Közreműködött *Török Erzsébet* Kossuth-díjas, *Horváth Ferenc* és a *Tátray* vonósnegyes. A rendező-

bizottság ezen a kiállításon is *Keresztury Dezső* irányításával dolgozott. A rendezésben a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, az Országos Széchényi Könyvtár, Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum és az Országos Történeti Múzeum vett részt, az irodalomtörténetiszakértő *Vargha Balázs* szervezőtitkár volt. A grafikai munkákat *Illés Árpád* tervezte. A csurgói színielőadásnak a Cultura bemutatójának diorámáját *Barta István* és *Barta László* festőművészek készítették.

A kiállításon bemutatott könyvek, kéziratok és tárgyak katalógusa megjelent 200 példányban a Társaság és az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában, s az ország nagyobb könyvtárai kaptak belőle egy-egy példányt.

Január 28-án a Zeneakadémia nagytermében ünnepi előadást rendeztünk Csokonai emlékére a Hazafias Népfront Országos Tanácsának, a Magyar Írók Szövetségének és a TTIT-nek közreműködésével. Megnyitó beszédet mondott *Veres Péter* Kossuth-díjas, a Magyar Írók Szövetsége elnöke. (A beszéd megjelent a Szabad Nép jan. 28-i számában.) Az ünnepi megemlékezést *Juhász Géza* egyetemi tanár, az irodalomtudományi kandidátusa, a társaság alelnöke tartotta.

A műsorban közreműködtek: *Medgyasszay Vilma* érdemes művész, *Palotai Erzs*, *Simonfy Margit*, *Török Erzs* Kossuth díjas és *Pataky Jenő*.

A Társaság Keletmagyarországi Csoportjának s a debreceni népművelési és tudományos szervezeteknek közreműködésével tartottak ünnepségeket Csokonai szülővárosában. *Barta János* egyetemi tanár, az irodalomtudomány kandidátusa, a Társaság ügyvezető elnöke nyitotta meg a Déry Múzeumban rendezett állandó jellegű kiállítást január 28-án délután 12 órakor. 30-án délelőtt tartották meg a központi ünnepélyt a Csokonai Színházban. Ünnepi beszédet mondott *Waldapfel József* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Társaság választmányi tagja.

A Csurgói Csokonai Vitéz Mihály gimnázium levéltárának rendezése során több Csokonai-kéziratot és egyéb tizenhét századi kéziratanyagot talált *Kincses Ferenc* igazgató.

Az 1954. év novemberében meghirdetett Csokonai-pályázat, amelyre népi történetek, anekdoták beküldését kértük, országsszerte érdeklődést keltett. Bár a kutatások sok helyen eredménytelenek maradtak, tekintélyes és változatos anyag gyűlt össze.

Harmincegy pályázó mintegy ötven történetet küldött be, melyek közt számos, eddig ismeretlen népi anekdota és monda szerepel. Különösen érdekesek a költő táltos-

ságáról, pokolban járásáról, csodás képességeiről szóló történetek. A beérkezett anyag jó kiindulópontot ad a nagy írókkal kapcsolatos népi emlékezők további gyűjtéséhez.

A bírálóbizottság 1955. május 12-én tartott ülésén hozott határozatot a díjak odaítéléséről Szauder József egyetemi docens, az irodalomtudományi kandidátusa elnökletével, Dégh Linda egyetemi adjunktus, Eszterág Albert népművelési minisztériumi osztályvezető és Vargha Balázs, a bizottság titkára részvételével.

500 forintos jutalmat kapott *Enyedi József* tanár (Hajdúszoboszló) több történetből álló értékes gyűjtéséért.

200 forintos díjat kaptak: *Faragó Jánosné* tanítónő, (Jászárokszállás). *H. Fekete Péter* ny. iskolaigazgató (Hajdúböszörmény), *Kürtty Ferenc* iskolaigazgató (Balatonmáriafürdő), *Lackóné Kis Ibolya* (Liptószentmiklós, Csehszlovákia). *Lux Ibolya* tanítóképzőintézeti tanár (Pápa), *Mike Györgyi* ált. isk. tanár (Csurgó), *Nagy Czirok László* muzeológus (Kiskunhalas) *Szamácz Imre* cipész (Nagykőrű, Szolnok megye). *id. Szabó Vince* (Hajdúbágyos), *Szilágyi József* pályamunkás (Hajdúhadház, Sztálin út 48.), *Varga Mária* (Debrecen, Hatvan u. 1.)

100 forintos díjat kaptak: *Boros Károlyné* (Nagyvázsony), *Cserhúti Lajos* (Bp. IX. Dandár u. 17.), *Csongor Győző* (Szeged, Móra Ferenc Múzeum), *Kiss István* (Bp. VIII. Bródy S. u. 7.), *Kiss Tamás* (Debrecen, Állami gimnázium.), *Tanka János* ált. isk. tanár (Sárkeresztúr), *Varga István* (Debrecen, Bartók Béla út 40.)

A pályázatra beérkezett anyag részletes ismertetésére még visszatérünk folyóiratunkban.

Gelléri Andor Endrének, a tragikus sorsú regényírónak emléktábláját 1955. február 5-én leplezték le a III. Beszterce u. 25. számú házon. *Füst Milán* Kossuth-díjas író olvasta fel megemlékezését. A Társaság koszorúját *Sötér István* Kossuth-díjas egyetemi tanár, az Irodalomtudomány doktora, választmányi tag helyezte el.

*

A Társaság felolvasó üléseinek sorozatában *Földessy Gyula* Kossuth-díjas egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, tiszteleti tag tartott előadást március 28-án Juhász Ferenc költészetéről. Az előadás vitájában felszólalt többek között *Bóka László* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, *Tamás Attila* és *Terbe Lajos*. Bóka László vitába szállt az előadás néhány megállapításával, s elismerve Juhász Ferenc kiváló tehetségét, bírálta újabb műveinek eszméi tartalmát és megformálását. A vitát *Barta János* ügyvezető elnök foglalta össze.

JÓZSEF ATTILA ÜNNEPSÉGEK

József Attila születésének 50. évfordulója alkalmából április 10-én délen 12 órakor koszorúzási ünnepséget rendeztek a költő XIII. kerület, József Attila téri szobránál.

Rostás István, Budapest Főváros Tanácsa végrehajtó bizottságának elnökhelyettese üdvözölte az ünnepség résztvevőit, majd *Király István* Kossuth-díjas egyetemi docens, a Társaság alelnöke mondott ünnepi beszédet.

Az ünnepi beszéd elhangzása után a szobor talapzatán elhelyezték a megemlékezés koszorúit.

Ugyancsak 11-én délelőtt koszorúzták meg a IX. Gát-u. 3. sz. házban, József Attila szülőházán elhelyezett emléktáblát.

A XIV. kerület, Korong u. 6. számú ház falán márványtáblát lepleztek le annak emlékére, hogy ebben a házban lakott József Attila 1933 és 1936 között. Beszédet mondott *Varga Gyula*, a XIV. kerületi tanács titkára.

A város permén c. verset *Horváth Ferenc* adta elő.

A József Attila emlékkiállítását április 11-én délen nyitották meg a Nemzeti Múzeum dísztermében.

Fülep Ferenc, a Népművelési Minisztérium múzeumi főosztályának vezetője üdvözölte a megjelenteket, majd *Bölköni György* Kossuth-díjas, az Irodalmi Alap igazgatója mondott ünnepi beszédet.

József Attila születésének 50. évfordulója alkalmából a Hazafias Népfront, a Népművelési Minisztérium, a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat, a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság hétfőn este emlékünnepséget rendezett a Néphadsereg Színházában.

Az ünnepséget Veres Péter Kossuth-díjas, a Magyar Írók Szövetségének elnöke nyitotta meg, majd *Horváth Márton* mondott ünnepi beszédet. (A beszéd szövege megjelent a Társadalmi Szemlében).

Az ünnepély műsorában közreműködtek: *Ascher Oszkár*, *Bácher Mihály*, *Gobbi Hilda* Kossuth-díjas, kiváló művész, *Horváth Ferenc* *Ladányi Ferenc* Kossuth díjas érdemes művész, *Melis György*, *Palotai Erzsébet*, *Tallós Endre*, A Fővárosi Ének- és Táncegyüttes énekkara.

Ady-ankétot rendezett az Akadémiai Kiadó Ady Összes Művei kritikai kiadásának első kötete: Ady publicisztikai munkái első részének megjelenése alkalmából. *Földessy Gyula*, aki az új kritikai kiadást sajtó alá rendezte, ismertette az Ady-kiadások történetét, elmondta, hogy a múlt rendszerben teljesen lehetetlen volt Ady összes műveinek kiadása:

publicisztikai írásainak nagy része kötetben most jelent meg először. A hozzászólók, *Benedek Marcell*, *Bölköni György*, *Dutka Ákos* és *Hatvany Lajos* elismeréssel szóltak a kritikai kiadásról és felhívták a figyelmet arra, hogy a budapesti egyetem nyelv-tudományi karán működő Ady-munkaközösség nem végez jó munkát, mert Ady kortársait, az idősebb Ady-kutatókat nem vonják be a munkába. A jelenlévő kortársak szavaiban meglevenedett a fiatal vidéki újságíró alakja, valamint az a pezsgő szellemi légkör, amely a fiatal Ady látókörét kialakította. A kortársak nevében szólt hozzá az ankéthoz a közönség soraiban jelenlévő *Legey Géza* és *Hegedűs Nándor* is. *Szilágyi Géza* pedig írásban küldte el hozzászólását.

*

Szolnokon III. 21-22-én irodalomtörténeti napokat rendezett a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a TTIT, III. 21-én *Vargha Balázs* szervezőtitkár a színházban tartott előadást Csokonairól. A műsorban közreműködött *Palotai Erzsébet*, *Török Erzsébet* Kossuth-díjas. 22-én *Bán Imre* tartott megbeszélést a szolnoki irodalomtörténészekkel, irodalomtanárokkal és *Hegedűs Géza* tartott ankétot a mai magyar irodalom kérdéseiről.

*

Katona József halálának 125 éves évfordulóján ápr. 16-án ünnepségeket rendeztek a nagy drámaíró szülővárosában, Kecskeméten. Katona József síremlékének koszorúzásánál *Vargha Balázs* szervezőtitkár mondott beszédet. A Katona József Társaság emlékülésén *Orosz László* gimnáziumi tanár tartott előadást. *Illyés Gyula* Kossuth-díjas író verseiből olvasott fel. Este a színházban a Bánk Bán került színre, ünnepi előadásban.

A Katona-évforduló alkalmából a kecskeméti irodalomtörténészek megbeszélést tartottak készülő munkáikról és terveikről. *Kis István* középiskolai tanár Mátyási József-ről adott ki egy füzetet, s tovább dolgozik a költő műveinek elemzésén. *Joós Ferenc* a kecskeméti nyomdászat történetéről írt egy nagyobb tanulmányt.

*

A Turistvándi Hazafias Népfront Bizottság emléktáblát helyezett el azon a házban, amelyben egykor *Móricz Zsigmond* lakott. Ünnepi beszédet mondott *Vargha Kálmán* tudományos kutató, a Társaság vezetőségi tagja.

*

A Posta hat értékből álló bályegysorozatot bocsát ki az 1955. év három nagy magyar

irodalmi évfordulójának emlékére. A bélyegeken Csokonai, József Attila, Vörösmarty arcképe és egy-egy műve szerepel.

*

Krudy Gyula életével kapcsolatos emlékek és adatok gyűjtésére a következő felhívást bocsátottuk ki.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság XX. századi munkaközössége megkezdte a Krudy Gyulára vonatkozó emlékezések gyűjtését. Felkéri mindazokat, akik Krudy Gyulát személyesen ismerték, vagy vele kapcsolatos emléktárgyat, kéziratot őriznek, közöljék címüket a Társaság irodájával (Budapest, XI. Ménesi út 11—13. Telefon: 259-266.) A Társaság gondoskodik az emlékezések tudományos közléséről.

СОДЕРЖАНИЕ

Г. ТОЛЬНАИ: ДЬ. ЛУКАЧ И НОВОЕ ВЕНГЕРСКОЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Произведения Дь. Лукача переведены приблизительно на пятнадцать иностранных языки; его философское, эстетическое и литературоведческое творчество является достоянием не только венгерского народа, но и всего прогрессивного человечества. В настоящей статье анализируется, в первую очередь, не универсальное значение деятельности Дь. Лукача, а вопрос о значении его творчества для нового венгерского литературоведения. Уже в идеалистической фазе своего развития Дь. Лукач был выдающейся личностью в области венгерского литературоведения и эстетики. Он был, например, тем, кто осознал политическую революционность великого венгерского поэта XX столетия Э. Ади и большое значение форм его стихотворства, и он был тем, для кого проблема культурного кризиса была центральным вопросом уже до 1919 года. Правильное разрешение этого вопроса он нашел конечно только тогда, когда он стал марксистом. Среди появившихся в Москве в период между двумя мировыми войнами статей Дь. Лукача, многие были разработаны в подпольных марксистских семинариях Венгрии. После освобождения страны от фашистов, возвратившийся на родину ученый направлял марксистскую ревизию венгерского литературоведения и был ее главным двигателем. В 1949 г. он в качестве председателя Венгерского историко-литературного общества сформулировал в обширной статье руководящие принципы, основные точки зрения марксистско-ленинской ревизии литературоведения в Венгрии. Сверх этого он воспитал новое и старое поколения венгерских литературоведов своим личным примером, своими докладами и статьями, посвященными актуальным вопросам, а также и своими раньше написанными книгами, появившимися также и в венгерских изданиях.

И. ВАРГА: А. СКХАРОШИ ХОРВАТ

А. Скхароши Хорват был выдающимся поэтом XVI столетия. В настоящей статье дается анализ эпохи поэта и самого значительного идеологического явления эпохи — реформации. Излагается жизнь поэта; дается подробный идеологический и эстетический анализ. Конечный вывод статьи: в своих стихотворениях Скхароши ищет ответа на центральные вопросы национальной жизни, правда с разнообразными художественными средствами в религиозной форме. Исход из тяжелого положения страны, по его мнению — централизованная монархия. В последней главе статьи определяется место Скхароши в литературе своей эпохи.

ДЬ. РОНАИ: Д. БАРОТИ САБО

В венгерской поэзии, наряду с разнообразными (отчасти народными) лирическими жанрами в эпической, описательной, философской поэзии, единовластной формой (начиная с Дьёндёши) был двенадцатисложный стих с четырьмя, а позднее (начиная с Орци) с двумя рифмами. После sporadических прежних инициатив (Я. Мольнар) Бароти внедрением греко-римских форм впервые освежил этот, уже ставший «классицизирующий», мир форм и язык. Его основным значением является возобновление венгерского стихотворства, что одновременно следует считать важнейшим предшествующим событием творчества М. Вёрёшмарти.

ДИСКУССИЯ

И. Феньё: О новой венгерской литературной хрестоматии для средних школ.

ДАННЫЕ И МАТЕРИАЛЫ

П. Панди: Несколько замечаний к критическому изданию стихотворений Петефи.

К. Варга: Письменная работа по венгерской литературе Ж. Морица на его выпускном экзамене.

Я. Ласло: Расшифровка тайнописного дневника Г. Гардоньи.

Е. Зованьи: Венгерские студенты Марбургского университета до 1859 года.

ОБЗОР

(венгерские названия книг даны в русском переводе)

Я. Барта: Замечания к книге И. Вальдапфеля: «Венгерская литература в эпоху просвещения».

М. Надь: К. Миксат: «Жизнь и эпоха Мора Йокаи».

А. Пирнат: Избранные стихотворения Б. Балашши.

Я. Барта: А. Комлош: «Я. Вайда».

К. Руткаи: Х. Филдинг: «Жизнь покойного барина Ионатана Уайлд».

И. Немешкюрти: А. П. Чехов: «Рассказы I–II». Автор дает краткий обзор прежних венгерских изданий рассказов А. П. Чехова и затем подвергает критике выбор рассказов. Он устанавливает, что эти два тома дают правильную картину о Чехове, как новеллисте. Переводы в общем отвечают требованиям, и их следует считать удачными, хотя не все переводчики передают совершенно сжатость стиля Чехова, его изобразительную силу, выражающую все простыми, немногими словами. Одно-два из венгерских переводов немного многословны и необосновано разжижают стиль Чехова.

Э. Кенез: Ф. Рабле: «Гаргантюа и Пантагрюэль».

К. Руткаи: В. М. Теккерей: «Большой диамант Хоггарти».

Л. Сиклаи: Р. Салаткаи: «Петефи в Пожоне».

И. Яноши: Н. В. Гоголь: «Мертвые души».

Н. В. Гоголь до крайности придерживался того мнения, что задача искусства заключается в верном отражении действительности. Он со страстью исследовал, изучал своеобразные характерные типы общества своей эпохи. В первом томе своей поэмы «Мертвые души» он высмеивает пять самых характерных типов помещиков, а в образе Чичикова осуждает всемогущую власть капитала. В образе Костанжогло он стремится представить народу пример. Предложенное им решение: расцвет сельского хозяйства в рамках феодального строя не удовлетворяло даже самого Гоголя. Гоголь является одним из любимейших классиков мировой литературы венгерских читателей.

Э. Сабо: А. Карпати: «Жена кантора».

БИБЛИОГРАФИЯ

Библиография литературного творчества Дь. Лукача в составлении А.Ольтваньи

ИЗВЕСТИЯ ВЕНГЕРСКОГО ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНОГО ОБЩЕСТВА.

CONTENU

GÁBOR TOLNAI : GYÖRGY LUKÁCS ET LA NOUVELLE HISTOIRE LITTÉRAIRE HONGROISE.

Les ouvrages de György Lukács sont lus en quinze différentes langues environ ; son œuvre philosophique, d'esthétique et d'histoire littéraire appartient non seulement aux Hongrois, mais aussi à toute l'humanité progressive. Ce n'est pas tant à la signification universelle de l'activité de Gy. Lukács que la présente étude est consacrée, elle s'occupe en premier lieu de son importance du point de vue de l'histoire littéraire hongroise moderne. Gy. Lukács était, dès l'époque idéaliste de son évolution, une figure éminente de l'histoire littéraire hongroise. C'était lui, par exemple, qui a reconnu, le premier, l'esprit révolutionnaire, au sens politique, d'André Ady, grand poète hongrois du XXe siècle ; c'est également lui pour qui, dès avant 1919, le problème de la crise de la civilisation devint un problème-primordiale. Naturellement, il ne pourra trouver une solution juste à ce problème que quand il se sera fait marxiste. Entre les deux guerres mondiales, on a étudié, plus d'un essai de Gy. Lukács, publiés à Moscou, dans des cercles d'études marxistes illégaux de Hongrie. Après la libération, le savant, retourné en sa patrie, devint le chef, le précepteur, le moteur de la révision marxiste de l'histoire littéraire hongroise. C'est lui encore qui a formulé, en 1949, comme président de la Société Hongroise d'Histoire Littéraire — dans une étude d'ensemble pénétrante — les principes directeurs et les points de vue cardinaux de la révision marxiste de notre histoire littéraire. Il n'a pas cessé, en outre, d'instruire et la nouvelle et l'ancienne générations de nos historiens littéraires par son exemple personnelle, par ses conférences, par ses articles consacrés à des questions d'actualité, ainsi que par la réédition hongroise de ses livres publiés dans l'émigration.

JÓZSEF VARGA : ANDRÉ SZKÁROSI HORVÁT.

André Szkárosi Horvát est un poète remarquable du XVIe siècle hongrois. La première partie de cette étude analyse l'époque du poète et le phénomène idéologique le plus important de l'époque : la Réforme. Après avoir esquissé la biographie du poète, l'auteur étudie son œuvre du point de vue idéologique et esthétique. La conclusion final est la suivante : malgré leur caractère religieux, les poèmes de Szkárosi représentent une tentative du poète de trouver une solution aux problèmes centraux de la vie nationale. C'est dans la monarchie centralisée qu'il a entrevu cette solution ; elle serait, selon lui, une issue pour le pays pour sortir de sa situation très difficile. Le dernier chapitre définit la situation de Szkárosi dans la littérature de son époque.

GYÖRGY RÓNAY : DÁVID BARÓTI SZABÓ.

La forme qui règne sans rivale dans notre poésie épique, descriptive et philosophique est, depuis Gyöngyösi, le vers de douze syllabes à quatre rimes et plus tard (depuis Örczy), à deux rimes. C'est la forme dominante de notre prosodie à côté des formes lyriques variées en partie d'origine populaire. Après quelques initiatives sporadiques plus anciennes, ce fut Baróti qui a ravivé ce système de formes et cette langue « classicisants » en introduisant les formes gréco-romaines. Son plus grand mérite est d'avoir renouvelé la prosodie hongroise et, par là, il est le précurseur le plus important de Vörösmarty.

DÉBAT

István Fenyő : Remarques sur le nouveau livre de lectures littéraires pour les lycées hongrois.

NOTES ET DOCUMENTS

Pál Pándi : Quelques observations sur l'édition critique des poésies de Petőfi.

Kálmán Vargha : La composition de littérature hongroise de Zsigmond Móricz au baccalauréat.

János László : Déchiffrement du journal cryptographique de Géza Gárdonyi.

Jenő Zoványi : Les étudiants hongrois de l'université de Marbourg jusqu'à 1859.

REVUE

János Barta : Remarques sur le livre intitulé »A magyar irodalom a felvilágosodás korában (La littérature hongroise à l'époque des lumières)« de József Waldapfel.

Miklós Nagy : Kálmán Mikszáth : Vie et époque de Mór Jókai.

Antal Pirnát : Poésies choisies de Bálint Balassi.

János Barta : Aladár Komlós : János Vajda.

Kálmán Ruttkay : Henry Fielding : La vie de feu Jonathan Wild le Grand.

István Nemeskürty : Tchekhov : Nouvelles I—II.

Ernő Kenéz : François Rabelais : Gargantua et Pantagruel.

Les morceaux choisis du roman de Rabelais, traduits à l'occasion du quatrième centenaire de la mort du grand humaniste français, marquent un progrès sur les traductions hongroises antérieures et partielles. En effet, le rédacteur s'est efforcé, avec succès, de donner une idée aussi complète que possible (autant qu'un volume de moins de 300 p. le lui permettait) de la philosophie et de l'art de l'écrivain, en choisissant les chapitres les plus caractéristiques de tous les cinq livres. — La traduction a été faite par Marcel Benedek, un des meilleurs connaisseurs et interprètes hongrois des grands écrivains français.

Kálmán Ruttkay : W. M. Thackeray : L'histoire de Samuel Titmarsh et le grand diamant Hogarty.

László Sziklay : Rezső Szalatnai : Petőfi à Bratislava.

István Jánosy : Gogol : Âmes mortes.

Ede Szabó : Aurél Kárpáti : Mme Kántor.

BIBLIOGRAPHIE

Bibliographie de l'œuvre littéraire de György Lukács. Rédigée par Ambrus Oltványi.

NOUVELLES DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'HISTOIRE LITTÉRAIRE.

INHALT

GÁBOR TOLNAI : GEORG LUKÁCS UND DIE NEUE UNGARISCHE LITERATURGESCHICHTSCHREIBUNG

Die Werke von Georg Lukács werden in ungefähr fünfzehn Sprachen gelesen ; seine philosophische, ästhetische und literaturgeschichtliche Tätigkeit gehört nicht nur dem Ungar-tum, sondern der gesamten fortschrittlichen Menschheit. Diese Abhandlung analysiert in erster Reihe nicht die universelle Bedeutung von Georg Lukács, sondern die Frage, was sein Werk für die neue ungarische Literaturgeschichtschreibung bedeutet. Lukács war bereits in der idealistischen Etappe seiner Entwicklung eine hervorragende Gestalt der ungarischen Literaturgeschichtschreibung und Aesthetik. Beispielsweise war er es, der das Politisch-Revolutionäre des grossen ungarischen Dichters vom XX. Jahrhundert, Endre Ady, innerhalb der grossen Bedeutung seiner poetischen Formgebung erkannte, und ebenfalls war er es, für den die Zentralfrage bereits vor 1919 das Problem der kulturellen Krise war. Freilich hat er die richtige Antwort auf letztere Frage erst dann geben können, als er schon Marxist geworden. Von den in Moskau erschienenen Studien von Georg Lukács wurden mehrere in Ungarn zwischen den zwei Weltkriegen in den illegalen marxistischen Seminarien aufgearbeitet. Das Wirken des in sein Vaterland nach der Befreiung zurückgekehrten Gelehrten war die grösste Triebkraft, Richtschnur und der grösste Erzieher für die marxistische Revision der ungarischen Literaturgeschichte. Im Jahre 1949, als Präsident der Ungarischen Literaturgeschichtlichen Gesellschaft, konzipierte er in einem umfassenden Essai die Leitsätze und die grundlegenden Gesichtspunkte für die marxistisch-leninistische Revision unserer Literaturgeschichte. Ausserdem erzog er durch sein persönliches Beispiel, mit seinen Vorträgen und aktuelle Fragen behandelnden Artikeln, sowie mit seinen in hiesigen Ausgaben erschienenen früheren Büchern die alten und neuen Generationen unserer Literaturgeschichtschreibung.

JÓZSEF VARGA : ANDRÁS SZKÁROSI HORVÁT

András Szkárosi Horvát war ein bedeutender ungarischer Dichter des 16. Jahrhunderts. Der Aufsatz charakterisiert die Zeit des Dichters und ihre wichtigste ideologische Bewegung, die Reformation. Sie macht den Leser mit dem Leben des Dichters bekannt und gibt eine eingehende ideologische und ästhetische Analyse seiner Dichtung. Der Ertrag des Aufsatzes : Szkárosi sucht in seinen Gedichten mit mannigfaltigen künstlerischen Mitteln, wenn auch religiös verhüllt, die zentralen Fragen des nationalen Lebens zu beantworten. Den Ausweg der kritischen Lage des Landes erblickt er in der zentralisierten Monarchie. Im letzten Kapitel wird Skárosis Platz in der Literatur seiner Zeit bestimmt.

GYÖRGY RÓNAY : DÁVID BARÓTI SZABÓ.

Neben den mannigfaltigen lyrischen Liedformen (zum Teil volkstümlichen Ursprungs) behauptet der Zwölfsilber seit Gyöngyösi mit vier, später (seit Orczy) mit zwei Reimen, eine vorherrschende Stellung in unserer epischen, beschreibenden und philosophischen Dichtung. Nach vereinzelt früheren Versuchen (János Molnár) erneut Baróti als erster die »klassizistische« Formenwelt und Sprache durch Einführung griechisch-römischer Formen. Seine grösste Bedeutung liegt in der Erneuerung der ungarischen Verskunst; und in dieser Hinsicht ist er der bedeutendste Vorläufer Vörösmarty's.

DISKUSSION :

István Fenyő : Über das neue Lesebuch der ungarischen Literatur für Mittelschulen.

DATEN UND BEITRÄGE :

Pál Pándi : Einige Bemerkungen zur kritischen Ausgabe der Gedichte von Petőfi.

Kálmán Vargha : Abiturientenaufsatz Zsigmond Móritz' aus der ungarischen Literatur.

János László : Entzifferung von Géza Gárdonyis chiffriertem Tagebuch.

Jenő Zoványi : Ungarländische Studenten an der Magdeburger Universität bis 1859.

RUNDSCHAU :

János Barta : Bemerkungen zu József Waldapfels Buch : »Die ungarische Literatur im Zeitalter der Aufklärung.«

Miklós Nagy : Kálmán Mikszáth : Mór Jókais Leben und Zeit.

Antal Pirnát : Bálint Balassis Ausgewählte Gedichte.

János Barta : Aladár Komlós : János Vajda.

Kálmán Ruttkay : Henry Fielding : Die Lebensgeschichte des ehemaligen grossen Herrn Jonathan Wild.

Ernő Kenéz : Francois Rabelais : Gargantau und Pantagruel

Kálmán Ruttkay : W. M. Tackeray : Der grosse Edelstein von Hoggarty.

László Sziklay : Rezső Szalatnay : Petőfi in Pozsony.

István Jánosy : Gogol : Tote Seelen.

Ede Szabó : Aurél Kárpáti : Frau Kántor.

BIBLIOGRAPHIE :

Bibliographie der schriftstellerischen Tätigkeit von Georg Lukács, zusammengestellt von Ambrus Öltványi.

NACHRICHTEN DER UNGARISCHEN GESELLSCHAFT FÜR LITERATURGESCHICHTE

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős : Szöllösi Károly

Kézirat beérkezett : 1955. VI. 2. — Példányszám : 1800 — Terjedelem : 14¹/₄ (A/5) iv és 5 melléklet

36720/55 — Akadémiai Nyomda — Felelős vezető : Ifj. Puskás Ferenc

IRODALOMTÖRTÉNET

1955.

3. SZÁM

<i>Tolnai Gábor</i> : Lukács György és az új magyar irodalomtörténetírás.....	263
<i>Varga József</i> : Szkhárosi Horvát András.....	268
<i>Rónay György</i> : Baróti Szabó Dávid	304

VITA

<i>Fenyő István</i> : Az új középiskolai magyar irodalmi olvasókönyvről.....	327
--	-----

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Pándi Pál</i> : Néhány észrevétel Petőfi verseinek kritikai kiadásáról.....	331
<i>Vargha Kálmán</i> : Móricz Zsigmond írásbeli érettségi dolgozata magyar irodalomból....	334
<i>László János</i> : Gárdonyi Géza titkosírású naplójának megfejtése.....	336
<i>Zoványi Jenő</i> : A marburgi egyetem magyarországi hallgatói 1859-ig.....	344

SZEMLE

<i>Barta János</i> : Megjegyzések Waldapfel József »A magyar irodalom a felvilágosodás korában« c. könyvéhez.....	350
<i>Nagy Miklós</i> : Mikszáth Kálmán : Jókai Mór élete és kora	359
<i>Pirnát Antal</i> : Balassi Bálint összes versei	363
<i>Barta János</i> : Komlós Aladár : Vajda János	371
<i>Ruttkay Kálmán</i> : Henry Fielding : A néhai nagy Jonathan Wild úr élettörténete	383
<i>Nemeskürty István</i> : Csehov : Elbeszélések I—II	387
<i>Kenéz Ernő</i> : François Rabelais : Gargantua és Pantagruel	390
<i>Ruttkay Kálmán</i> : W. M. Thackeray : A nagy Hoggarty-gyémánt	393
<i>Sziklay László</i> : Szalatnai Rezső : Petőfi Pozsonyban	396
<i>Jánosy István</i> : Gogol : Holt lelkek	397
<i>Szabó Ede</i> : Kárpáti Aurél : Kántorné	400

BIBLIOGRÁFIA

<i>Oltványi Ambrus</i> : Lukács György írói munkássága	402
--	-----

TÁRSASÁGI HIREK

Ára: 8,— Ft

Előfizetés félévre : 12,— Ft

Terjeszti a Posta Központi Hírlapiroda Budapest, V., József nádor tér 1. Telefon : 180-850